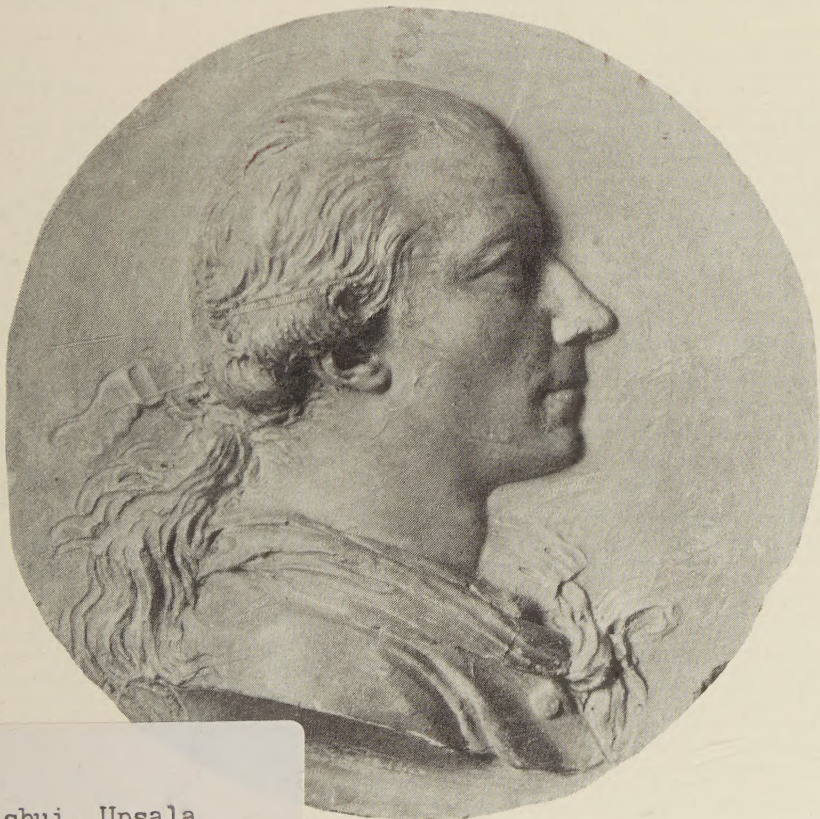

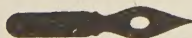
Carina Burman

VÄLTALAREN
JOHAN HENRIC KELLGREN

Disbui. Upsala

1988

Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratsociologi vid

Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 23

Distributor: Avdelningen för litteratsociologi, Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 513, S-751 20 Uppsala

Carina Burman

Vältalaren Johan Henric Kellgren

Summary: The Orator Johan Henric Kellgren

Akademisk avhandling

som för avläggande av filosofie doktorsexamen vid universitetet i Uppsala kommer att offentligt försvaras i universitetets lärosal IX, fredagen den 20 maj 1988, kl. 10.15.

Abstract

Burman, C., 1988, Vältalaren Johan Henric Kellgren (The Orator Johan Henric Kellgren). *Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratsociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala*, nr 23. 231 pp. Uppsala. ISBN 91-85178-17-9. Swedish text with a summary in English.

This thesis deals with the prose eloquence of the Swedish author Johan Henric Kellgren (1751—1795), whose literary production has hitherto been mainly regarded in the light of his late pre-romantic poetry. The thesis aims to analyze his position in an older literary system, with rhetoric as a necessary basis for all language acts. Kellgren was thoroughly educated in rhetoric in school and at the university, where he also held a junior teaching post in the subject. As was common at the time, he used his literary production as credentials for a civil career. His fifteen extant prose orations, written over a time-span of twenty years, are here thoroughly analyzed from a rhetorical point-of-view. It is clearly shown that Kellgren depended on traditional rhetoric and mastered it skilfully. The speeches analysed show him in some of his social roles: as a private tutor, as a prominent member of literary orders and societies, and finally as one of the first members of the Swedish Academy. The analyses stress the relations between the social context and the speeches and it is shown that Kellgren conformed to the decorum of different occasions. Although a radical himself, he never showed himself overtly oppositional in speeches delivered in official situations. A certain individual development can be traced in his eloquence—he increasingly stresses its intellectual side and uses pathos more to illuminate that side than to move his audience.

Keywords: Academies, Education, Rhetoric

Carina Burman, Department of Literature, Uppsala University, Box 513, S—751 20 Uppsala, Sweden

ISBN 91-85178-17-9

ISSN 0349-1145

231 pp.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

Skrifter utgivna av
Avdelningen för litteratursociologi
vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala
Nr 23

Skrifter utgivna av
Avdelningen för litteratursociologi
vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala

1. Jonas Åkerstedt: Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912—1930. With a summary in English (1967) — slut
2. Tidningen Lantarbetaren 1908—1966. Ett register med företal av Ewald Jansson och historik av Lars Furuland (1967) — slut
3. En bok om biblioteksforskning. Redigerad av Lars Furuland och Bengt Brundin. Summaries in English (1969) — slut
4. Bo Bennich-Björkman: Termen litteratur i svenskan 1750—1850. Summary (1970)
5. Ebbe Schön: Jan Fridegård och forntiden. En studie i diktverk och källor. Summary (1973) — slut
6. Conny Svensson: Gustav Hedenvind-Eriksson. En bibliografi (1973)
7. Mats Rehn: Jack London i Sverige. Studier i marknadsföring och litterärt inflytande. Summary (1974)
8. Gunnar Elveson: Kooperatören — Konsumentbladet — Vi. Konsumentkooperativ press och kultursyn 1899—1974. En bibliografi med inledande historik (1975)
9. Lars Wolf: Tigande diktare? En studie kring litterära reaktioner på 1909 års storstrejk. Summary (1975)
10. Dag Nordmark: Rudolf Värnlund. En bibliografi (1978)
11. Gunnar Elveson: Reportaget som genre (1979) — slut
12. Gunnar Elveson: Bilden av Indien. U-landreportaget i tidningen Vi och 1960-talets världsbild (1979)
13. Victor Svanberg: Romantikens samhälle (1980)
14. Victor Svanberg: Medelklassrealism (nyutgåva i bokform, 1980)
15. Harry Lenhammar: Budbäraren, Pietisten och Församlingsbladet. Studier i svenska religionsperiodika (1981)
16. Åke Kussak: Författaren som predikant. Ett frikyrkosamfunds litterära verksamhet 1910—1939. Summary (1982)
17. Bertil Björkenlid: Kvinnokrav i manssamhälle. Rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902—21. Summary (1982)
18. Brigitte Mral: Frühe schwedische Arbeiterdichtung. Poetische Beiträge in sozialdemokratischen Zeitungen 1882—1900. Sammanfattning på svenska (1985)
19. Jan Stenkvist: Proletärskalden. Exemplet Ragnar Jändel (1985)
20. Mats Herder: Arbetsplatsbibliotek i Sverige. Studier av en uppsökande folkbiblioteksverksamhet och dess framväxt. Summary (1986)
21. Johan Svedjedal: Almqvist — berättaren på bokmarknaden. Berättartekniska och litteratursociologiska studier i C.J.L. Almqvists prosafiktion kring 1840. Summary (1987)
22. Dag Hedman: Gunnar Serner (Frank Heller). En bibliografi (1987)
23. Carina Burman: Vältalaren Johan Henric Kellgren. Summary (1988)

Gidlunds har utgivit nr 13, 14 och 19, Gummessons nr 16. Övriga nr distribueras av Avd för litteratursociologi, Box 513, S—751 20 Uppsala.

Vältalaren Johan Henric Kellgren

av

Carina Burman

Uppsala 1988
Avdelningen för litteratursociologi
vid Litteraturvetenskapliga institutionen

Abstract

Burman, C., 1988, Vältalaren Johan Henric Kellgren (The Orator Johan Henric Kellgren). *Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala*, nr 23. 231 pp. Uppsala. ISBN 91-85178-17-9. Swedish text with a summary in English.

This thesis deals with the prose eloquence of the Swedish author Johan Henric Kellgren (1751—1795), whose literary production has hitherto been mainly regarded in the light of his late pre-romantic poetry. The thesis aims to analyze his position in an older literary system, with rhetoric as a necessary basis for all language acts. Kellgren was thoroughly educated in rhetoric in school and at the university, where he also held a junior teaching post in the subject. As was common at the time, he used his literary production as credentials for a civil career. His fifteen extant prose orations, written over a time-span of twenty years, are here thoroughly analyzed from a rhetorical point-of-view. It is clearly shown that Kellgren depended on traditional rhetoric and mastered it skilfully. The speeches analysed show him in some of his social roles: as a private tutor, as a prominent member of literary orders and societies, and finally as one of the first members of the Swedish Academy. The analyses stress the relations between the social context and the speeches and it is shown that Kellgren conformed to the decorum of different occasions. Although a radical himself, he never showed himself overtly oppositional in speeches delivered in official situations. A certain individual development can be traced in his eloquence—he increasingly stresses its intellectual side and uses pathos more to illuminate that side than to move his audience.

Keywords: Academies, Education, Rhetoric

Carina Burman, Department of Literature, Uppsala University, Box 513, S—751 20 Uppsala, Sweden

Omslagets framsida: Johan Henric Kellgren, medaljong av Johan Tobias Sergel från omkring år 1785. Foto SPA.

Omslagslayout: Lars Burman

© Carina Burman 1988

Avd. för litteratursociologi

Box 513

S—751 20 Uppsala

ISBN 91-85178-17-9

ISSN 0349-1145

Printed in Sweden

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 1988

PERSONLIGA

1880-89

I ALL ÖFRÖ OCH KÄRLEK

Den älskade faderen

Den älskade moderen

Den älskade syster

Den älskade bror

II TILL MINA KÄRSTÄNDIGA VÄNNER

Min vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

III TILL MINA KÄRSTÄNDIGA VÄNNER

Min vän

Min vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Min älskade vän

Till mina föräldrar

Innehåll

FÖRKORTNINGAR	10
FÖRORD	11
I. KELLGREN OCH RETORIKEN	13
Den retoriska bakgrunden	14
Den vittra meriteringen	18
Talen	20
Forskningsöversikt	22
II. KELLGRENS RETORISKA SKOLNING	26
Tidiga studier	27
1724 års skolordning och kritiken	28
Retorikundervisningen	30
Retoriken vid Åbo universitet	34
Eloqventie professorn Henric Hassel	36
Eloqventie docenten H.G. Porthan	40
Porthans retorikföreläsningar	42
En docent i poesin	48
Vältalighetsprofessuren	50
Prisskriften i Vitterhetsakademien	54
Bibliotekariesysslan	63
III. INFORMATORN	66
Det s.k. Hälsningstal i Aurora	70
Analys	74
Gravtalet över Anna Sophia Fleming	76
Texterna	77
Informatorn och familjen Fleming	79
Analys	80
Tal i et OrdensSällskap	87
Texterna	88
Analys	89

IV. ORDENSBRODERN	95
Kellgren och ordnarna	95
Avazu	95
Aurora	96
Utile Dulci och Apollini Sacra	98
Par Bricole	100
Franciskanorden	100
Vältaligheten inom Aurora	101
Tal om satiren	104
Texterna	105
Analys	107
Åminnelsetal i Utile Dulci och andra vittra ordnar	123
Ett parentationsceremoniel	123
Innehåll och stil i minnestalen	124
Talet över Leijonhielm	127
C.F. Leijonhielm	127
Parentationsceremonielet	128
Analys	128
Åminnelsetalet över Wellander	131
Johan Wellander	131
Analys	133
Huvudpunkter i talet, 137; Den höga stilen, 142; Talets exkurser, 145	
V. AKADEMILEDAMOTEN	148
Kellgrens inträde i Svenska Akademien	150
Instiftelsefesten	151
Inträdestalet	154
Direktörstal	164
Svarstal	165
Exordium och peroratio, 166; Den innehållsliga "kärnan", 170; Smaken, 172; Om domsrätt i vittra frågor, 177; Den andliga vältaligheten, 179; Språkets stadgande, 183; Stilen i svarstalen, 187	
Direktörstal på högtidsdagen 1786	190
Hälsningstal till Gustaf III 1790	193
VI. SLUTORD	199
SUMMARY	204

KÄLLOR OCH LITTERATUR	213
RETORISKA TERMER	224
PERSONREGISTER	227

Förkortningar

FO	Franciskanorden
FoU	Förhandlingar och Uppsatser, SSLF
GUB	Göteborgs universitetsbibliotek
KB	Kungliga biblioteket
OO	Porthans <i>Opera Omnia</i>
SAH	Svenska Akademiens Handlingar
SFSV	Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet
SAOB	Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien
SS	Kellgrens <i>Samlade Skrifter</i> SFSV 9
SSLF	Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland
UD	Utile Dulci
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
ÅSU	<i>Årsböcker i svensk undervisningshistoria</i>

Bibliografisk anmärkning

I fotnoterna används ett förkortat referenssystem, vanligen med bara författarnamn och i de fall det förekommer flera verk av samma författare dessutom årtal.

Till Kellgrens *Samlade Skrifter* i Vitterhetssamfundets utgåva hänvisas inom parentes i texten, medan hänvisningar till kommentarerna ges i not. Samma sak gäller för Porthans *Opera Omnia*. De hänvisningar till handskrifter som förekommer inom klammer i *Opera Omnia* har här utelämnats.

Principer för textåtergivning

I äldre texter behålles originalets stavning och interpunktion. Avvikande stil återges med kursivering (detta gäller även spärrade ord och uttryck). Nasalstreck löses upp och tyskt dubbel-s återges "ss".

Förord

I sitt företal till Bellmans Fredmans epistlar skrev Kellgren: "En Författares sanna *Vänner* äro de som, förenade genom smak för samma yrken, äga en Sjal at fullkomligen känna och värdera hans skrifter, mod at tilstyrka upofringar, hog at tjena mer än smickra; och som älska Personen, men än mer hans Åra." Trots mina egna brister som avhandlingsförfattare har denna bok kunnat fullbordas just tack vare sådana vänner. Den som förtjänar det främsta rummet bland dessa är min handledare, docent Marie-Christine Skuncke. Outtröttligt har hon läst mina manuskript i version efter version, uppmuntrat, stött och tuktat mig. Professor Lars Furuland, som fungerat som min examiner, har under avhandlingsarbetet, och särskilt under slutskedet, visat det största intresse för mitt arbete och hjälpt mig igenom både innehållsmässiga och praktiska svårigheter. Jag vill också tacka honom för att han berett mig möjlighet att ge ut min avhandling i litteratursociologiska avdelningens serie.

Två personer har genom sin forskning givit denna avhandling en fast grund och gjort den till en studie av ämbetsförfattaren och retorikern Kellgren: professorerna Bo Bennich-Björkman och Kurt Johannesson. De har båda ständigt stött mig med välbehövlig kritik och nya inspirerande idéer.

Mina kamrater vid högre seminariet har också sin del i den här avhandlingens tillkomst. Särskilt vill jag tacka FD Johan Svedjedal som hela tiden bistått mig med goda råd. Vid mina ventileringar på högre seminariet har bl.a. fil.lic. Leif Åslund kommit med tänkvärda påpekanden. På ett tidigt stadium har docent Stina Hansson, Göteborg, läst två kapitel och kommit med nya infallsvinklar på problemen. Vid slutventileringen i oktober 1987 fungerade FK Claes Ahlund och FK Jens Millgård som opponenter — det kritiska sinne lag de då gav prov på har kommit min avhandling till godo. Jag vill också tacka fil.lic. Jörgen Secher, som bistått mig vid översättningen av de latinska citaten, och FD Michael Srigley, som språkgranskat abstract och summary.

Det intresse som vänner och släktingar visat min forskning har gjort arbetet lättare. Ett särskilt tack till FK Bi Johansson, som tagit del av alla mina hugskott och assisterat mig vid citatkontrollen. Ett tack till alla vännerna på Gripsholms slott, där jag upplevt givande stunder vid Gustaf III:s spelbord.

Mina föräldrar har uppmuntrat och hjälpt mig under hela min studietid, särskilt då under avhandlingsarbetets gång. Med stor förståelse har de lyssnat på mina långrandiga och säkert provande utläggningar och har därtill rent

konkret fört avhandlingen i hamn genom att hjälpa till med korrekturläsningen.

Lars Burman, min make och forskarkamrat, har hela tiden hjälpt mig med kritik och uppmuntran. Att han dessutom kontrollerat citat, läst korrektur och upprättat register visar hans omsorg inte endast om min person, utan även om mitt arbete. Utan honom hade den här avhandlingen aldrig påbörjats, än mindre nått till trycket.

Slutligen ett tack till personalen på de många bibliotek och arkiv jag besökt, och särskilt till Cambridge University Library, Helsingfors universitetsarkiv, Kungliga Biblioteket, biblioteket vid Scuola Normale Superiore i Pisa, Riksarkivet, Svenska Akademiens arkiv, Åbo akademis bibliotek och sist men inte minst Uppsala universitetsbibliotek. Här vill jag också tacka docent Bo Lindberg, Göteborg, som vänligen låtit mig dra nytta av ett otryckt föredrag om retoriken i Åbo.

I arbetets slutskede har jag erhållit stipendier från Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, ur Karl och Betty Warburgs minnesfond samt från Åke Wibergs stiftelse.

Uppsala i februari 1988

Carina Burman

I. Kellgren och retoriken

Johan Henric Kellgren har i sitt författarskap framträtt i lika många roller som en skådespelare på scen, och läsaren kan utan att anstränga sig finna honom som kåserande diktare, passionerad älskare, öm vän, bitsk kritiker och glödande upplysningsman. En mindre känd roll som likväl utgör en viktig del i hans författarskap är vältalaren Kellgren. Låt oss därför betrakta denna sida av honom och några av de skepnader den omfattar: en vitklädd lintott som predikar i Skara skola — den unge magistern som presiderar vid sin första disputation — informatorn som förser sina smågrevar med pedagogiska vältalighetsstycken — den med ordensband och stjärnor behängde ämbetsmannen under en parentation i det vittra *Utile Dulci* — och slutligen Svenska Akademiens förste direktör som iklädd hovets skimrande galadräkt harangerar biskopar och baroner. Sådana är några av de gestalter som Kellgren här kommer att framträda i.

Syftet med denna avhandling är att ge en bild av vältalaren Kellgren och av hans prosatal, som hittills varit en försummad del av hans produktion. Det sker dels genom en belysning av Kellgrens retoriska utbildning, dels genom analyser av hans tal, där jag visar hur han använde retorikens medel. De analyserade talen är jämnt fördelade över Kellgrens verksamma tid som författare, vilket ger möjlighet att studera hans användning av retoriken under närmare tjugo års tid. Hans förhållande till den litterära traditionen och till samtida vältalighet är också av betydelse i detta sammanhang. Talen kommer främst att ses ur retorisk synvinkel och deras idéhistoriska anknytning kommer inte att behandlas annat än då den är av direkt relevans för mitt resonemang.

Metodiskt domineras således avhandlingen av retoriska analyser. Ibland jämförs också Kellgrens tal med andra orationer, som hållits vid ungefär samma tid i liknande sammanhang. Det saknas fortfarande en systematisk undersökning av 1700-talets svenska vältalighet med dess olika genrer och gradvisa förändringar. Därför har jag bara kunnat antyda Kellgrens position inom detta litterära system. Termen "retorik" kommer här i fortsättningen att användas i betydelsen "teorin om talekonsten", medan "vältalighet" ses som dess praktiska tillämpning. Retoriska termer förklaras i slutet av avhandlingen.

Den retoriska bakgrunden

Innan vårt moderna litteraturbegrepp slog igenom under 1800-talet var ”väl-talighet” (*eloquentia*) och ”vitterhet” närmast utbytbara begrepp. Däri ingick både ”poetiska” genrer — drama, lyrik, roman etc. — och olika texter med religiös, politisk, vetenskaplig och praktisk funktion. En viktig grund för detta äldre litterära system var retoriken.¹ Den uppstod i Grekland på 400-talet f.Kr. och var baserad på iakttagelser av framgångsrika talares förfarings-sätt. Praktiken existerade således före teorin. Retoriken kom att gälla inte endast det talade ordet utan all litterär framställning. Redan under antiken var den ett av de grundläggande skolämnena och utgjorde tillsammans med logik och grammatik vad man kallade *trivium*. Retoriken behöll denna position i närmare två årtusenden och började först under 1800-talet försvinna ur skolordningarna.² Undervisningen var, under en stor del av tiden, nära förknip-pad med latinstudierna.

Som antytts ovan är den litterära uppfattningen inom den klassiska retoriken väsentligt annorlunda än den nutida. Ordet är där inte ett mål i sig, utan ett medel för att framföra ett budskap av ett eller annat slag. Därför skall språket avpassas både efter avsändaren (talaren, författaren) och efter mottagaren (hans publik). Retoriken syftar främst till att övertyga eller övertala (*persuadere*) och vädjar därför både till intellektet och affekterna. För att nå sitt mål måste talaren anpassa sig efter publikens krav och förutsättningar. Också ämnet och talaren själv har betydelse för den stilistiska och innehålls-mässiga utformningen — det passar sig inte att prisa samma egenskaper hos en adelsman som hos en ofrälse, och en ung talare bör föra sig på annat sätt än en åldring. Också *decorum*, det passande, är således av stor vikt för tala-ren.

Framställandet av ett tal brukar i den klassiska retoriken delas upp i fem faser. Först *inventio*, då talaren finner eller uppfinner argument. Dessa ord-nas sedan (*dispositio*) och förses med lämplig språklig dräkt (*elocutio*), varpå memoreringen (*memoria*) tar sin början. Sedan återstår själva framförandet

¹ Under de senaste decennierna har många introduktioner till retoriken publicerats. På nordiskt språkområde märks bl.a. Johannesson 1983 och Fafner 1977. Av den senare finns också en historia över den västeuropeiska retoriken, tryckt 1982. För retoriska termer, se Lausberg.

² 1724 års skolordning var den sista i Sverige där retorikundervisningen var bland de viktiga ämnena. Från och med 1807 förekommer termen ”retorik” endast i samband med latinundervisningen, och ämnet tycks främst ha betraktats som ett medel för att förstå de antika författarna — det nämns i flera fall tillsammans med mytologin. Denna del av latinstudiet flyttade också allt högre upp i årskurserna och var 1820 nödvändig först för flyttning till universitetet. Sista gången ordet ”retorik” förekommer i skolordningen är i 1856 års läroverksstadga — då en ny stadga utkom tre år senare var det försvunnet. ÅSU VII, s. 43 ff., 96, ÅSU 9, s. 20, ÅSU 11, s. 55.

av talet, *actio* eller *pronuntiatio*. Här kommer den förra termen att beteckna framförandet i gemen och den senare själva deklamationen.

De antika retorikerna delade in vältaligheten i tre olika kategorier efter syfte. Den viktigaste var under antiken *genus judiciale*, som omfattade domstolstal av det slag som bl.a. Cicero excellerade i. *Genus deliberativum* var tal där man förespråkade eller avrådde från ett visst handlings sätt i en politisk fråga. Slutligen fanns *genus demonstrativum*, som omfattade både lov- och smädetal och där således panegyriken ingick. Indelningen av vältaligheten i dessa tre kategorier kom att fortleva i retorikundervisningen även i modern tid.

Retoriken utsattes redan från början av kritik från sådana som betraktade den som falsk och lögnaktig — dess syfte var ju inte att förmedla någon högre sanning utan helt enkelt att övertyga åhöraren, också genom att vädja till dennes lägre känslor. En tidig retorikkritiker var Platon, som i dialogen *Gorgias* låter sin läromästare Sokrates analysera retorikens mål och medel. Långt senare kom romantikens kritik att leda till en brytning med retoriken och uppkomsten av en ny litteratursyn. Författaren blev nu det viktiga, och genom genikultens utbredning kom denne att betraktas mer eller mindre som ett gudsomlikt språkrör. Ett sådant hade förstås inget behov av retoriken utan utgick i sitt författarskap från sina egna känslor.

Under 1700-talet förekom retorikkritik från bl.a. upplysningsmännen. De vände sig ofta mot den ensidiga retorikundervisningen i skolorna, som enligt deras åsikt snarare bestod i ett tomt memorerande av termer än en introduktion i hur man uttrycker sig väl. Ett exempel på denna inställning är d'Alembert, som i Encyklopedin förlöjligade skolretoriken i artikeln "Collège", men uttalar sig positivt om vältaligheten i artikeln "Elocution". Han var en flitig talare i bl.a. Franska Akademien och skrev också en essä om eloger.³ Att retoriken var nödvändig för all framställningskonst tycks aldrig ha dragits i tvivelsmål i dessa kretsar.

Under 1700-talet kom retoriken att spridas också utanför de lärdes krets. Eftersom all litteratur byggde på retoriken hade den i alla tider förekommit utanför skolorna, men när vulgärspråken ökade i betydelse på bekostnad av latinet tog den också steget över till modersmålet. Detta innebar att vittert intresserade människor utan latinkunskaper — t.ex. kvinnor — kunde ta del av dessa teorier. I exempelvis Frankrike utgavs under 1600-talets andra hälft en stor mängd franskspråkiga retorikskrifter, och vid 1700-talets början var franskan ett lika accepterat språk för retoriska framställningar som latinet.⁴

³ d'Alembert 1753, s. 635, 1755, s. 521 ff. "Réflexions sur les Éloges académiques" är publicerad i d'Alembert 1760, s. 1—12. France, s. 101.

⁴ France, s. 5 ff.

Sverige var dock mindre progressivt. Eftersom alla bildade människor ännu förutsattes behärska latin avfattades också flertalet retoriska verk på detta tungomål. Under frihetstiden började dock svenskan göra sitt intåg även här, bl.a. i Abraham Magni Sahlstedts *Om tankar i Witterhetsarbeten* (1756—58), en adaption av fransmannen Bouhours retoriska dialoger från förra århundradet. Detta innebar också att retoriska termer och uttryck anpassades till svenska språket.⁵ I och med att retorikor publicerades på folkspråken kunde varje läskunnig medborgare skaffa sig kännedom om retorikens grunddrag. Intresset ökade och i Tyskland och Storbritannien uppstod flera mer eller mindre sammanhållna retorikrörelser med olika syften.⁶

I det gustavianska Sverige hade vältaligheten stor betydelse. Det var av stor vikt att i det offentliga livet rätta sig efter det passande, *decorum*, i sitt uttryckssätt och ämnesval lika väl som i sin klädsel. Vår tids uppfattning om det naturliga skullé för Kellgren och hans samtida ha tett sig rå och barbarisk. Den offentliga människan var en kulturskapelse och betraktades inte med misstro. Hon må ha varit konst, men hon sågs inte som förkonstlad.⁷

Av retorikens tre traditionella kategorier hade den, som var minst odlad under antiken, blivit den viktigaste i 1700-talets Sverige. Den romerska rättskipningen, där talekonsten var av stor vikt, hade här ingen motsvarighet, och den juridiska vältaligheten var därför av mindre betydelse. *Genus deliberativum* hade även den begränsad användning, i mycket beroende på den starka kungamakten. Främst torde den väl ha förekommit under riksdagarna, men eftersom genren är helt utforskad är det svårt att närmare precisera dess tillämpning.

Vad gäller *genus demonstrativum* var läget annorlunda. Panegyriken hade under 1600-talet fått ett starkt fäste i tillfällesdiktningen och till viss del även i likpredikningarna. Under den gustavianska tiden var *genus demonstrativum* den utan tvivel flitigast odlade av vältalighetens tre kategorier och dess betydelse en helt annan än under antiken. Lovtal av alla de slag florerade under den gustavianska tiden — tal vid kungliga bemärkelsedagar hölls av borgerskap, djäknar, universitetsfolk och ordensbröder; likpredikningarna ersattes alltmer av gravtal som hölls vid båren och var mera personligt än kristet inriktade; minnestal hölls i ordnar över bortgångna bröder och systrar. Både bunden och obunden form förekom i sådana hyllningar. Svenskan var det vanliga språket för denna vältalighet, även om latinet ännu hade en fast ställning, särskilt vid skolor och universitet.

Genus demonstrativum fick under den sena frihetstiden ytterligare ett till-

⁵ Här har jag dock valt att för klarhetens skull använda de latinska termerna.

⁶ Fafner 1982, s. 310—324.

⁷ Ekman, s. 20, 82 f.

skott genom att den franska elogen fann sin väg till Sverige. Elogen (eller äreminnet, som den också kom att kallas här i landet) hade sin blomstringstid i Frankrike vid 1700-talets mitt, där dess obestridliga mästare var Antoine-Léonard Thomas. Syftet med elogen var att hylla nationens stora män. I Sverige hölls pristävlingar i bl.a. Vetenskapsakademien, Vitterhetsakademien och Utile Dulci om vem som kunde skriva det bästa äreminnet över män som Axel Oxenstierna och Magnus Stenbock, men även över den ofrälse och nyligen avlidne Claes Grill, direktör för ostindiska kompaniet. Sedan Svenska Akademien grundats 1786 förekom pristävlingar i äreminnen också där, och Gustaf III blev med sin eloge över Lennart Torstensson den förste att vinna akademiens guldmedalj. Elogerna var dock, i likhet med andra alster inom *genus demonstrativum*, inte alltid positivt inställda till den rådande makten. Ett exempel på en subversiv vältalare är Axel Gabriel Silverstolpe, som i ett par eloger (vilka också vann pris i Svenska Akademien) kritiserade Gustaf III.⁸

Litterära pristävlingar gällde dock inte endast äreminnen. I Vitterhetsakademien och Utile Dulci förekom dessutom tävlingar i övrig prosaisk vältalighet och i poesi över fastställda ämnen. I fråga om vältaligheten var dessa av resonerande art, som t.ex. den fråga om huruvida människan vore lyckligare om hon förutsåg sitt öde i världen, vilken Kellgren besvarade så nöjaktigt att han vann guldmedaljen.

Som synes spelade vältaligheten också i sin bokstavliga betydelse en central roll i 1700-talets litterära liv, såväl i Sverige som på kontinenten. Tal hölls i bunden och obunden form vid de flesta högtidliga tillfällen, och många av dessa alster fann i likhet med likpredikningar och gravtal vägen till trycket. Att de spreds och lästes är uppenbart, och detta tydligen i så hög grad att Kellgren ansåg dem värda att recensera i *Stockholms Posten* — visserligen blev åtskilliga utsatta för anmälares löje, men det finns också exempel på positiva recensioner (se t.ex. SS IV, s. 326—338). Den betydelse som talen hade för det litterära livet märks dessutom på hur ofta viktiga tankar presenterades i denna form. Så var fallet med Rousseaus berömda svar på akademiens i Dijon prisfråga 1750, "Discours sur les Sciences et les arts", där han fränkände vetenskapen och konsterna all betydelse för sedernas renande. I Sverige märks bl.a. Rosensteins "Tal om Upplysningen" som hölls när han 1789 lade ned sitt presidium i Vetenskapsakademien. Kellgren försvarade i januari 1787 sällskapet Pro Sensu Communis teser med hjälp av utdrag ur ett fingerat tal, som uppges vara hållet i sällskapet (SS V:i, s. 138 ff.).

⁸ Delblanc 1965, s. 93, 120 ff., 212 ff.

Den vittra meriteringen

Kellgrens tal visar alla en annan sida av honom än den lyriska diktningen — vältalaren Kellgren är knappast densamme som poeten, och inte heller som privatpersonen. Som Bennich-Björkman påpekat representerar författaren i sin ämbetsutövning — dit, med en mera vidsträckt tolkning, också Kellgrens olika uppdrag kan räknas — ”inte sig själv utan ständigt en annan eller något annat”.⁹ Kellgrens tal är hållna i olika sammanhang — i ordnar, vid en jordfästning, i Svenska Akademien — och de uppvisar därför också olika stil och inställning. Vart och ett av dem är riktat till en bestämd publik, och retoriken syftar just till att vara redskapet med vilket varje publik skall övertygas av framställningen. Det gör att en analys av dessa tal också avspeglar olika delar av 1700-talets samhälle och vad som ansågs passande i olika situationer.

Det är viktigt att betänka den meriterande funktion som litteraturen ännu under 1700-talet hade för ämbetsverken. Författarskapet tjänade ofta som en hjälp i karriären,¹⁰ och även Kellgren tycks ha betraktat det som sådant. En kort överblick av hans karriär och författarskap kan här vara på sin plats. Mellan åren 1762 och 1768 bevistade han trivialskolans högsta klass och gymnasiets fyra ”flyttningar” i Skara. Utbildningen var där till stor del inriktad på retorikstudier, och skolordningen föreskrev också att poetiska begåvningar skulle uppmuntras.¹¹ Även utanför skolsalen gav Kellgren prov på litterära ambitioner — en dikt finns bevarad från hans gymnasieår och det är troligt att han skrev fler. År 1768 påbörjade han sina universitetsstudier i Åbo, där han främst tycks ha inriktat sig på litterära och språkliga ämnen. Retoriken spelade även här en viktig roll. Kellgren fortsatte i Åbo sin egen vittra verksamhet, sannolikt med avsikt att meritera sig inför en andlig karriär — enligt vad han själv yttrat i en dikt (SS II, s. 224) var han menad att bli präst, något som dock förhindrades genom att fadern, prosten Jonas Kiellgren, avled innan sonen fullbordat sina studier. Unge Kellgren tycks sedan ha inriktat sig på en akademisk bana. Han disputerade som brukligt två gånger (1771 och 1772) och promoverades 1772 till magister. Uppenbarligen hade Kellgrens vittra verksamhet vunnit ett visst bifall, ty 1771 anmälde han sig villig att tala vid universitetets högtidlighållande av Gustaf III:s kröning. Orationen — som var på svensk vers — granskades och befanns värdig av professorerna. I maj året därpå kunde Kellgren hålla sitt tal som en del av universitetets firande av högtiden.¹² Framträdandet ledde till att Kellgrens vittra ådra blev känd i sta-

⁹ Bennich-Björkman, s. 88.

¹⁰ Ibid., s. 87 ff. Fördelningen av författare inom olika ämbeten behandlas ibid., s. 48 ff.

¹¹ Kellgrens studier behandlas mera ingående i kapitel II.

¹² Lagus 1884, s. 30 ff. Orationen finns inte bevarad.

den. Ytterligare en följd var att han valdes in i det vittra sällskapet Aurora.¹³ Andra vältalighetsuppdrag följde också med denna relativa berömmelse. När fältmarskalken Augustin Ehrensvärds stoft i juni 1773 fördes genom Åbo tycks Kellgren ha hållit ett tal i bunden form, och när konungen år 1775 besökte staden fick Kellgren hedersuppdraget att tala — också nu på vers — å Auroras vägnar.¹⁴

Parallellt med dessa litterära framgångar fortsatte Kellgren sin akademiska karriär under det att han försörjde sig som informator. I april 1774 presiderade han vid en disputation, där han själv skrivit avhandlingen, och utnämndes i juni samma år till poëseos docens. Det är uppenbart att hans vittra meriter hade inverkan på att han fick tjänsten. Vid nyår 1777 flyttade Kellgren till Sverige, men försökte trots det få en akademisk tjänst vid sitt Alma Mater. När detta inte lyckades vände han i stället sin håg till ämbetsmannabanan, fortfarande med sitt författarskap som främsta merit. Genom det blev han 1780 kunglig bibliotekarie. Genom att ge ut det delvis av honom själv författade *Nya Handels-Bibliotheket* 1784 hoppades Kellgren få ett högre ämbete. I januari 1785 utnämnde Gustaf III honom till kunglig handsekreterare, en befattning som gav tromans rang, d.v.s. i princip samma ställning som en adelsman. Kulmen på Kellgrens ämbetsmannabana torde ha varit hans plats som en av de handplockade första tretton ledamöterna i Svenska Akademien, vilken vid denna tid tycks ha betraktats som ett ämbetsverk. Det förefaller som om Kellgren i första hand ville få en befattning som kommerseråd och endast skriva ”för sitt nöje, när snillet och hogen påkalla” (SS VI, s. 185). Redan 1784 sökte han genom Gustaf III få en sådan befattning, och i det s.k. K&k-brevet fyra år senare tar han ånyo upp frågan (SS VI, s. 131, 184 ff.).

Kellgrens tidiga karriär var således inte unik. Hans bildningsgång var den vanliga för tiden, och det finns åtskilliga exempel på gustavianer som genom sina vittra meriter vann en ställning i samhället. Nils von Rosenstein (1752—1824) kom genom den vittra uppsalaorden Apollini Sacra i kontakt med huvudstadens litterära kretsar och tycks främst genom sina parentationer ha blivit sekreterare i Vitterhetsakademien och sedan kommit in på den diplomatiska banan.¹⁵

Ett mera närliggande exempel än den adlige Rosenstein är kanske Kellgrens gode vän Abraham Niclas Clewberg (1754—1821). Han skrevs tidigt in vid universitetet i Åbo och utnämndes 1773, vid knappt nitton års ålder, till magister docens. Vid en disputation under Gustaf III:s åobesök 1775 vann han

¹³ Porthans nota, SS VIII:ii, s. 567. Kellgrens verksamhet i Aurora och andra ordnar behandlas i kapitel IV.

¹⁴ För dikten över Ehrensvärd, se Kommentarer SS VII:i, s. 17. Dikterna finns tryckta i SS I, s. 24 ff., resp. s. 107—116.

¹⁵ Segerstedt 1981, s. 88, 74.

kungens bevågenhet och fick något år därefter i uppdrag att ordna dennes bibliotek. År 1780 blev han bibliotekarie vid Åbo universitet och snart nog också professor. Clewbergs litterära produktion var sparsam men välavvägd, och alstren följdes inte sällan av nya utnämningar. Ett sorgetal vid änkedrottningens död gjorde honom till andredirektör vid spektaklerna och "Ode till svenska folket" från våren 1786 följdes av hans inval i Svenska akademien. Han adlades Edelcrantz 1789 och slutade sitt liv som friherre och president i kommerskollegium.¹⁶ Åtskilliga andra exempel kunde nämnas — kanske inte lika framgångsrika och kanske inte så goda författare, men lika representativa. Att Kellgrens karriär delvis kom att bli mera inriktad på ett rent författarskap och således mera lik den moderna tycks inte ha berott på hans eget val utan på yttre omständigheter. Han levde i brytningsskedet mellan ett äldre och ett yngre litterärt system. Trots att han själv inriktade sig på en karriär som ämbetsförfattare argumenterade han också för att en författare borde kunna leva på sin penna (SS IV, s. 286 f.).

Talen

Kellgren tycks således ha använt sina litterära och retoriska färdigheter för att meritera sig inför en ämbetskarriär. Han var dock inte endast en karriärsugen utan även en mycket radikal ung man. Spelade kanske hans upplysningsidéer in på hans vältalighet? Man skulle ju kunna tänka sig att han använde den som ett redskap för att föra fram sina egna uppfattningar också i sammanhang där detta inte förväntades av honom och därmed visade sig mer eller mindre öppet oppositionell. Hur var egentligen hans förhållande till den klassiska retoriken — att han var beroende av den är uppenbart, men i hur hög grad? Kan man skönja någon utveckling i hans vältalighet, kanske en frigörelse från traditionen till förmån för en ny inriktning på talekonsten? Vid en analys av hans tal kan kanske dessa frågor bli besvarade.

Jag har här begränsat mig till Kellgrens tal på prosa. Retoriken genomsyrar hela hans författarskap och märks tydligt också i hans dramatik, journalistik och lyrik. Han höll också tal på vers — ett av dessa, talet vid Gustaf III:s besök i Aurora, har analyserats av Engdahl.¹⁷

Sammanlagt femton av Kellgrens prosatal (som alla behandlas i följande kapitel) finns i dag bevarade.¹⁸ De sträcker sig tidsmässigt över hela hans

¹⁶ Gierow, passim.

¹⁷ Engdahl, s. 39—45.

¹⁸ Till detta kommer prisskriften i Vitterhetsakademien, som behandlas i kapitel II. "Utdrag af et Tal, hållit i Sällskapet *pro Sensu communi*, d. 30 sisl. Jan." har dock, främst p.g.a. sin fingerade karaktär, uteslutits ur framställningen.

verksam tid som författare, från 1770-talets mitt fram till hans död 1795. Det rör sig inte om alla tal Kellgren hållit, utan åtskilliga tycks ha gått förlo-
rade. Vi vet t.ex. med säkerhet att han 1782 höll ett tal över Jean Calas i den
upplysningsinriktade Franciskanorden, vilket inte längre finns bland ordens
papper. Likaledes är det troligt att Kellgren talat åtskilliga gånger i sin egen-
skap av vitter direktör i Utile Dulci, trots att endast ett tal finns bevarat från
denna ämbetsperiod. Han förefaller inte heller ha varit särskilt noggrann vad
gäller sina manuskript — ”Tal om Satiren” lämnade han kvar i Åbo och för-
sökte länge få tillbaka, och han lånade uppenbarligen ut originalmanuskript
åtminstone till sina teaterstycken.¹⁹

Talens retoriska uppbyggnad och Kellgrens förmåga att anpassa dem efter
sammanhanget är fullt möjliga att urskilja från de skrivna texterna. Det är
däremot svårare att behandla *actio* och *pronuntiatio*, vilka spelar en väsentlig
roll för intrycket av tal. Endast i några enstaka fall, där Kellgrens eget manu-
skript finns i behåll, kan man genom kommatering och korrigeringar i kon-
ceptet få en viss uppfattning om hans framförande. Samtida bedömare be-
römmar Kellgrens tal, och att döma av B.G. Westbergs skildring av en paren-
tationshögtid i det vittra sällskapet Utile Dulci — där han kritiserar de övriga
talarna för deras dåliga *actio* men prisar Kellgren — lämnade hans *actio* inget
övrigt att önska. Ytterligare ett tecken på att Kellgrens vältalighet var upp-
skattad är att han i Utile Dulci utsågs att hålla åminnelsetalet över den inom
sällskapet mycket framstående Johan Wellander.²⁰ Kellgren tycks också själv
ha varit nöjd med sina vältalighetsstycken. När han i K&k-brevet i mars 1788
räknar upp skrifter som lämpar sig för hans samlade verk finns flera tal med-
tagna, och större delen av den slutliga prosasektionen består just av tal (SS
VI, s. 195).²¹

¹⁹ ”Tal om Satiren” och talet över Leijonhielm från Kellgrens direktörsperiod i UD behand-
las i kap. IV. Även det förlorade talet från FO tas upp där. För Kellgrens slarvighet, se SS VI,
s. 169, 320. Att talet över Leijonhielm finns bevarat är inte heller det Kellgrens förtjänst utan be-
ror på att B.G. Westberg skickade en avskrift av talet till O.A. Knös.

²⁰ B.G. Westbergs yttrande om att Kellgrens inledande tal över Leijonhielm i UD 1780 var det
vackraste vid hela parentationen finns tryckt i Lindstén 1916 b, s. 206 f. Åminnelsetalet över Wel-
lander berömdes också i översvallande ordalag av Leopold, som dock endast läst det. Brev till
C.P. Lenngren 13/9 1785, Svenska akademiens arkiv, även tryckt i *Gustavianska brev*, utg. av
Schück 1918, s. 355 ff.

²¹ Se även Kellgren III, 1796.

Forskningsöversikt

Det finns i dag ett starkt intresse för 1700-talet som genombrottet för en helt ny offentlighet i Västeuropa. Ett verk som Jürgen Habermas *Strukturwandel der Öffentlichkeit* har blivit en modern klassiker genom sin skildring av denna process. Här skall jag dock begränsa mig till ett enskilt författarskap i dess förhållande till tidens centrala textteori, retoriken. Kellgrens tal har ofta förbigåtts eller endast flyktigt behandlats av forskarna, som ansett dem förkonstlade eller ointressanta. Skillnaden mellan vårt och äldre tiders sätt att bedöma litteraturen har uppenbarligen bidragit till detta. Språket i 1700-talets vältalighet ter sig ofta främmande och överdrivet för vårt århundrade. Den sedan romantiken vanliga uppfattningen att det litterära skapandet främst syftar till uttryck för personligheten har också inverkat på bedömningen av Kellgrens tal. Ibland har man tolkat hans inträdestal i Svenska Akademien som en rättfram bekännelse av de känslor han hyste just vid detta tillfälle.²² Andra gånger tycks man ha menat att Kellgren först och främst var skald: i hans tal skulle man därför inte möta den "riktige" Kellgren.

Poeten Kellgren är dock i lika hög grad som vältalaren en litterär rollgestalt. Hela hans författarskap var avsett att offentliggöras, i tryck eller på annat sätt. Detta gäller även stycken som kan synas djupt personliga, som t.ex. "Den nya Skapelsen". Som talare anammade Kellgren en annan roll än som skald, men det var inte i något av fallen fråga om den private Kellgren. Forskarna har som nämnts tenderat att identifiera all Kellgrens poesi med hans innersta tankar, vilket knappast är en hållbar uppfattning av 1700-talets litteratur. En skald kunde i viss mån tillåtas en frispråkighet som inte tillkom talaren, men det är likafullt fråga om en litterär rollskapelse.

Genom att identifiera poeten med privatpersonen kan Otto Sylwan därför i sin biografi över Kellgren karakterisera hans vältalighet på följande sätt: "Men här var Kellgren minst sig själv; han kände sig säkerligen mycket olycklig, då han skulle uppträda 'braskande i hofdräkt', och det märkes."²³ Liknande synsätt märks också i Sverker och Ingrid Eks monografi *Kellgren. Skalden och kulturkämpen* (1965—1980), vilken sorgfälligt redogör för Kellgrens liv och diktning. Författarna omfattar själva en romantisk originalitetsetetik, som de applicerar också på Kellgrens verk. Denna grundsyn försvårar väsentligt förståelsen av äldre litteratur, som tillkommit under andra estetiska förutsättningar. Eftersom Kellgren i sin poesi visar tydliga förromantiska drag bedömer makarna Ek även hans övriga produktion utifrån samma principer. Retoriken ses av dem — liksom av det stora flertalet tidigare Kellgrenforskare

²² Se Ek 1980, s. 20 ff.

²³ Sylwan 1912, s. 199.

— som synonym med svulstighet, förkonstling och hyckleri, som något varje god författare bör sätta sig över och undfly. En sådan uppfattning är anakronistisk. Tvärtom var retoriken något fullkomligt självklart för Kellgren — ända sedan gosseåren hade han utbildats i att hantera dess medel och i sitt författarskap använde han sig också av dem.

Horace Engdahl fäster i *Den romantiska texten* (1986) — publicerad på ett sent stadium i mitt avhandlingsarbete — uppmärksamheten på den estetik som var förhärskande före romantiken. Enligt den skulle författaren inordna sig i de litterära konventionerna som soldaten i ledet och ingalunda visa något originellt tänkande eller ge uttryck för individuella idéer om litteraturen. Engdahl poängterar Kellgrens beroende av retoriken och den preromantiska estetiken och visar i hans poesi på en utveckling från vad han kallar ”repertoardiktning” till den mera personligt inriktade ”verkdiktningen”.²⁴ Vikten i Engdahls bok läggs dock vid *romantiken* inom svensk diktning. Därför behandlar han det äldre retoriska systemet och dess betydelse för Kellgren relativt kortfattat. Hans analyser är otvivelaktigt av stort intresse, men det behövs även en mer uttömmande framställning av Kellgrens förhållande till retoriken för att vi skall förstå hur han samtidigt är beroende av detta litterära system och på skilda punkter orienterar sig mot en egen estetik.

Makarna Eks och Horace Engdahls verk är inte långt åtskilda i tiden, men deras sätt att betrakta 1700-talets litteratur tillhör två olika epoker: paret Ek, med sin huvudsakligen biografiska inriktning och sin övertygelse om originalitetens vikt, är beroende av romantikens litteraturuppfattning, medan Engdahl söker tolka texterna utifrån äldre estetiska principer. Eks verk är likväl, genom sin noggranna genomgång av Kellgrens produktion, oundgängligt för varje framställning om denne.

I de främst av Sverker Ek, Allan Sjöding och Otto Sylwan redigerade kommentarbanden (vol. VII:i, VIII-IX) till Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter* (1939—1972) lämnas många upplysningar inte endast om de enskilda texterna utan även om större sammanhang. Wilhelm Lagus arbete *Skalden Johan Henrik Kellgrens finska lefnadsminnen* (1884) ger en god bild av Kellgrens litterära verksamhet och levnadsöden under åboåren. Lennart Josephsons och Margit Abenius avhandlingar är fortfarande oundgängliga för Kellgrenforskningen. Josephson skildrar i *Kellgren och samhället* (1942) skaldens inställning till ett brett spektrum samhällsföreteelser, främst som den avspeglar sig i hans diktning, medan Abenius i *Stilstudier i Kellgrens prosa* (1931) behandlar den språkliga utformningen av hans prosaskrifter.

Om retoriken har åtskilligt skrivits sedan Ciceros dagar. Heinrich Lausberg sammanfattar på ett oöverträffat sätt den antika retoriken i *Handbuch der li-*

²⁴ Engdahl, s. 36—77.

terarischen Rhetorik (1960). För Sveriges räkning har Kurt Johannessons arbeten på området grundläggande betydelse. I Stina Hanssons avhandling om Lucidors tillfällesdiktning, "*Bröllopslägrets skald och bärems*" (1975), behandlas sådana retoriska mönster som är giltiga ännu under 1700-talet. Värtaligheten under den gustavianska tiden har tidigare studerats av ett antal forskare. Stilistiskt analyserar Rolf Hillman i sin avhandling *Gustaviansk retorik* (1962) de i Svenska akademien prisbelönta äreminnena, medan Sven Delblancs avhandling *Ära och minne* (1965) behandlar ärediskussionen och dess avspeglning i tidens äreminnen. Slutligen har Kerstin Ekman givit ut en samling essäer, *Mine Herrar. . .* (1986), vilka ägnas inträdestalen i Svenska Akademien från dess instiftelse fram till våra dagar.

En studie av Kellgrens värtalighet syftar inte endast till att med hjälp av retoriska textanalyser ge en bild av en hittills undanskymd del av hans författarskap utan också till att visa på andra aspekter av hans verksamhet än hittills varit brukligt. Jag har därför valt att disponera min framställning efter olika steg i Kellgrens karriär: djäkne/student, informator, ordensbroder och akademiledamot. Kapitel två ägnas en bakgrundsteckning av Kellgrens retoriska utbildning vid Skara skola och gymnasium samt vid Åbo universitet. Retoriken var ju ett av de viktigaste inslagen i undervisningen vid skolor och universitet, varför det kan vara av intresse att närmare studera hur studierna inom ämnet skulle gå till. Här behandlas också en prisskrift i värtaligheten från 1779, genom vilken Kellgren försökte vinna rykte som talare. Dessutom skildras hans tidigt avbrutna akademiska karriär.

Kapitel tre tar upp två tal som Kellgren med säkerhet skrev i anslutning till sina anställningar som informator — under åren 1770—1780 verkade han som lärare i olika familjer, vilka självfallet också tog hans penna i anspråk. Från åbotiden härstammar gravtalet över matmodern Anna Sophia Fleming (1776) och under sin tjänstgöring i Stockholm hos familjen Meijerfeldt skrev Kellgren sedan "Tal i et OrdensSällskap, bestående af 7 och 8 årige Adelsmän" (1778; reviderat 1781) för en discipels räkning. Dessutom analyseras i tredje kapitlet det s.k. "Hälsningstal i Aurora", vars samband med Kellgrens konditioner (liksom tiden för dess tillkomst) inte går att fastställa.

Avhandlingens fjärde kapitel ägnas Kellgrens verksamhet i olika ordnar. Där analyseras tre olika tal: "Tal om Satiren" (1776; reviderat 1795), vilket hölls i det aboensiska sällskapet Aurora, samt två tal hållna i Utile Dulci i Stockholm — ett slags introduktion till en parentation över överstelöjtnant C.F. Leijonhielm (1780) och ett tal över rådman Johan Wellander (1785), Kellgrens mest omfattande prosastycke. I en bakgrundsteckning redogörs här också för parentationernas vanliga innehåll och stilistiska utformning samt för parentationsceremonielen.

Kapitel fem ägnas helt åt Kellgrens tal i Svenska Akademien och avviker i

viss mån från övriga kapitel i sin uppläggning. Här behandlas talens idéhistoriska aspekt i större utsträckning, delvis i polemik mot tidigare forskning, och dispositionen är till viss del en annan. Akademiens grundande och instiftelsefest, där Kellgren tog inträde som en av de första tretton medlemmarna, skildras i samband med tolkningen av hans inträdestal. Kellgrens sex svarstal under direktörsperioderna 1786—1787 är varandra ganska lika och analyseras följaktligen tillsammans. Denna del av kapitlet är därför upplagd efter talens ämnen. Därefter berörs Kellgrens direktörstal på akademiens högtidsdag i december 1786 och hans hälsningstal till Gustaf III 1790. Avhandlingen avslutas med ett slutord, där några huvudlinjer i Kellgrens vältalighet diskuteras.

II. Kellgrens retoriska skolning

En gammal sägen, at man födes Poët, ger benägenhet at tro, det blotta naturen redan åt Skalden i spädnare år gifver en skicklighet, den andre allenast genom tid och odling äga rätt at förvärfva. Utan tvifvel har naturen genom mer eller mindre fullkomlighet i vår byggnad artat oss människor til olika värf, och gifvit några den utmärkta fallenhet för vissa yrken, som af tilfället blir en böjelse och af öfningen en talang: I denna mening kan sägas med lika skäl, at man födes Domare, Köpman, Minister. (SS V:i, s. 17.)

Så uttalade sig Kellgren år 1785 i sitt åminnelsetal över Johan Wellander om diktarens förutsättningar. Det är inte något vildvuxet, romantiskt geni han skildrar, utan en skald som genom flitiga studier övar upp sin begåvning. Yttrandet är betecknande för den syn på det konstnärliga skapandet som var den förhärskande fram till romantiken; man lär sig till skald eller vältalare på samma sätt som till andra yrken.

Vid skolor och gymnasier i riket inriktades också utbildningen till stor del på förmågan att uttrycka sig väl i tal och skrift. Detta ingick i retorikundervisningen — avsikten var där givetvis inte att göra varje elev till skald eller orator, men man syftade till att ge dem nog mycket kunskap i retorik för att de skulle kunna formulera sig väl på svenska och latin, i bunden och obunden form. Undervisningen i retorik var alltså i hög grad avsedd att förbereda eleverna inför livet utanför skolan.

Kellgrens studiegång var den vanliga under frihetstiden och inte på något sätt remarkabel. För att vi ska kunna förstå hans verksamhet som vältalare är det dock viktigt att känna till hur retorikundervisningen var upplagd inom skolan och universitetet. I görligaste mån kommer denna bakgrundsteckning att behandla vad som var brukligt för skolan och gymnasiet i Skara, som Kellgren besökte. Bland det material från Skara skola och gymnasium, som förvaras på landsarkivet i Göteborg,¹ finns förvånansvärt lite bevarat från den aktuella perioden, vilket är det främsta skälet till att skolavsnittet till stor del bygger på vad som föreskrevs i skolordningen. Avsnittet om Åbo är däremot mera lokalt inriktat, eftersom materialet är betydligt rikare. Jag skildrar där bl.a. retorikundervisningen vid universitetet utifrån de där verksamma lä-

¹ De volymer med material om Skara gymnasiums historia (Ö I:4—6) som förvaras på landsarkivet i Göteborg innehåller inget av intresse för Kellgrens skolgång. I trivialskolans matrikel, D I a:3, finns han dock upptagen.

rarna. Avsikten med detta kapitel är således inte att ge en allmän framställning av retorikutbildningen på 1760- och 70-talen, utan att behandla den utbildning Kellgren åtnjöt eller kan förmodas ha åtnjutit.

Tidiga studier

Kellgrens studier började tidigare än vad som idag är brukligt. Den västgötske prosten Jonas Kiellgren tycks ha instämt med den romerske retorikern Marcus Fabius Quintilianus, som i sin *Institutio Oratoria* förespråkade att undervisningen borde ta sin början så snart barnet lärt sig tala. Tanken bakom detta var inte endast att undervisningen skulle ge bästa möjliga effekt utan också att det barn som är gammalt nog för moralisk träning, även är moget för den litterära.² Den unge Johan Henric började sin utbildning redan i koltåldern, och kunde enligt broderns vittnesbörd vid fem års ålder läsa "rent svenska hvar som helst, och derefter togo straxt, efter hans egen åstundan, de Grammaticaliske studierne sin början".³ Den grammatik som avses var förstås den latinska, ty romarspråket ansågs ännu som lärdomens grund. Som en följd av latinstudierna torde nog den unge Kellgren ganska tidigt ha begynt med retoriken.

Uppenbarligen ägnade Jonas Kiellgren d.ä. större omsorg åt yngste sonens fostran än åt den äldres. Medan Jonas d.y. åtnjöt undervisning av komministern Lengblom skötte fadern själv Johan Henrics utbildning fram till dess han var elva år gammal.⁴ I likhet med många andra fattiga studenter hade Kellgrens far under en längre tid arbetat som informator i mera välbärgade familjer, men han skall dessutom, enligt Lagus uppgift, under en period på 1730-talet ha varit anställd som lektor (obekant i vilket ämne) vid gymnasiet i Borgå.⁵ Den blivande skalden hade således en erfaren lärare. När han i juni 1762 skrevs in vid trivialskolan i Skara hade han i hemmet fått en så pass grundlig bildning att han genast placerades i högsta klassen, den s.k. rektors-

² Quintilianus, I.i.16—18.

³ Brodern Jonas Kiellgrens Nota, SS VIII:ii, s. 566.

⁴ Tigerstedt, s. 50, samt Jonas Kiellgrens Nota, s. 566. Kellgrens förhållande till sin far har också berörts av Josephson 1955, där han även polemiserar mot vissa av Tigerstedts åsikter. Kellgrens barndom och djäknetid finns också behandlade av Burman. Hans klassiska studier berörs dessutom i Forsström, s. 8 ff.

⁵ Lagus 1884, s. 7, 9. Uppgiften om lektorstjänsten går, enligt Lagus, tillbaka på en anteckning i Sveogotiska nationens i Åbo matrikel. Jonas Kiellgren d.ä. finns dock inte omnämnd vare sig som lektor eller adjunkt i de böcker som behandlar gymnasiet i Borgå. Alopæus, Hultin 1920. Möjligen kan han under kortare period skött något lektorat, t.ex. under den ordinarie innehavarens sjukdom.

klassen eller "Classe Rhetorica" som den betecknas i matrikeln.⁶ Det var i och för sig inte ovanligt att nya elever började i någon av skolans högre klasser. De förutsattes nämligen ha en viss kunskap i läsning och skrivning redan när de började den första av trivialskolans fyra klasser och hade följaktligen åtnjutit viss undervisning redan före sin antagning. I motsats till i dagens skola var det inte ovanligt att eleverna förblev flera år i samma klass. Det var inte någon bestraffning, utan djäknarna flyttades upp först när de lärt sig vad de skulle.⁷ Kellgren kom att stanna två år i rektorsklassen innan han började på gymnasiet.

1724 års skolordning och kritiken

Ännu under Kellgrens skoltid följde man 1724 års skolordning, vilken inneburit ytterst små förändringar i förhållande till den tidigare av år 1693. Skolundervisningen hade under föregående sekel främst varit inriktad på latin och religion. I den nya läroplanen förblev ämnena i stort sett desamma, och 1724 års skolordning var således även den starkt klassiskt betonad. Bland de få ändringarna märks att bibelläsning på modersmålet infördes som ett element i kristendomsundervisningen. Över huvud taget skönjdes under 1700-talets första decennier ett ökat intresse för modersmålet, och i sina yrkanden vid skolreformens genomförande påpekade universiteten vikten av att undervisningen skedde på svenska och inte som tidigare på latin.⁸

Den ensidigt inriktade skolundervisningen och skolämnenas ringa nytta för elevernas framtida yrkesutövning kom snart att utsättas för intensiv kritik. Frihetstiden hade till stor del en mycket praktisk syn på bildningen, och representanter för allehanda grupper i samhället vände sig nu mot latinväldet i skolorna. Vid 1734 års riksdag yrkade riksrådet Gustaf Bonde, ordförande i Vetenskaps societeten i Uppsala, på en förändring inom skolväsendet. Ungdomen skulle inte förnöta sin bästa tid på gagnlösa studier i döda språk och retorik.

Till följd av det allmänna missnöjet med skolordningen tillsattes år 1745 en kunglig uppfostringskommission, en händelse som ledde till att en uppsjö skrifter i uppfostringsfrågan gavs ut. Reformivrarnas teorier, vilka redan utförligt behandlats av Hugo Hernlund, förordade främst en mera praktiskt betonad utbildning.⁹ Latinstudier ansågs onödiga, och i vissa fall vände man

⁶ Landsarkivet i Göteborg, D I a:3.

⁷ Sjöstrand, s. 184 f., 136. Här ges även ett exempel från Vasa trivialskola under åren 1731—1800, då 189 av 475 nya elever skrevs in i annan klass än den lägsta. Det förekom också att elever började direkt på gymnasiet. Ibid., s. 184 f.

⁸ Hernlund, I B, 1892, bilaga IV, s. 9, bilaga III, s. 44, 53 f.

⁹ Se ibid., bl.a. I A, 1882, s. 32, och I B, bil. VIII.

sig även mot retoriken. Utbildningsteoretikern Eric Eklund (sedermera lektor i fysik och logik i Strängnäs) ansåg vältaligheten vara en naturlig talang, som inga teoretiska studier kunde hjälpa upp. Goda förebilder kunde bidra till vältalighetens utveckling, men affekten hos talaren var den egentliga nyckeln till all vältalighet. Däremot ansåg han retorik vara nyttig i sin egenskap av texttolkningslära. De viktigaste ämnena var enligt Eklunds åsikt likväl sådana som eleven kunde ha nytta för i sin framtida yrkesutövning, som exempelvis naturvetenskap, ekonomi och moderna språk.¹⁰

Åbobiskopen Johan Browallius framstår i sin *Oförgräpelige tankar* från 1751 som mindre kritisk mot retoriken än Eklund. Själva ordet "retorik" nämns inte, men ämnet tycks likväl ha en plats i Browallius skolidéal. Eleverna borde studera naturvetenskap, men även lära sig att "fatta sin mening i tydeliga och tienliga ord, både i tal och på papper."¹¹ De mest begåvade gossarna borde sättas i särskilda klasser där bl.a. språk, poesi, filosofi och "Oratorie" studerades. All undervisning skulle äga rum på modersmålet.¹²

Browallius bok skickades som ett led i uppfostringskommissionens arbete till de ecklesiastiska konsistorierna, som hade hand om skolor och gymnasier. Dessa skred dock i stort sett eniga till de gamla läroämnenas försvar.¹³ Det visade sig enklare att genomföra förändringar inom universiteten, där nya professurer i bl.a. ekonomi och kemi inrättades under frihetstiden och den praktiska nyttan kom att betonas även inom humaniora.

Ansträngningarna att förändra skolväsendet ledde inte till något resultat. När uppfostringskommissionen år 1760 lade fram sitt förslag hade nya, mera konservativa vindar hunnit blåsa upp, och det skulle av politiska skäl dröja ända till 1807 innan den svenska skolordningen förändrades.¹⁴ Missnöjet kom dock att bestå hela århundradet igenom. År 1781 gjorde också Kellgren ett inlägg i utbildningsdebatten med en artikel i *Stockholms Posten* (SS IV, s. 232—243), där han främst vänder sig mot latinherraväldet vid skolor och universitet.

¹⁰ Eklund, s. 286 ff., 329 ff.

¹¹ Browallius, s. 12.

¹² Ibid., s. 14, 16.

¹³ Hernlund, I B, bil. VIII, s. 51 ff. Citaten av konsistoriernas yttranden är hos Hernlund placerade i noterna.

¹⁴ Ibid., I A, s. 59 ff.

Retorikundervisningen

Skoldagarna enligt 1724 års skolordning förefaller ha varit hårda — redan i trivialskolan hörde teologi och retorik till huvudämnena. Från fjärde klass förväntades eleverna tala latin med varandra även under rasterna och på fritiden. Det är dock inte säkert att detta alla gånger efterlevdes.¹⁵ I tredje klass hade undervisningen i retorik inletts, och eftersom Kellgren genast placerades i fjärde klass, rektorsklassen, måste han redan som elvaåring ha haft viss kunskap i ämnet.

I denna trivialskolans högsta klass föreskrev skolordningen att undervisningen skulle delas mellan rektor och konrektor. Av 32 veckotimmar ägnades sammanlagt 15 åt olika aspekter av retoriken. Under konrektors ledning studerades ett flertal av Ciceros verk samt Cornelius Nepos, vilka av läraren skulle förklaras så ”att han genom en tydelig analysin visar sensum auctoris, vim et proprietatem verborum [författarens tanke och ordens särskilda innebörd], samt res et causas rerum [innehållet och den sakliga grunden], att Disciplarne tillijka måge öfwa sig i thet Latinska språket och theras förstånd skierpas genom undersökande af sakernas rätta sammanhang”.¹⁶ Disciplarna skulle alltså både förstå ordens innebörd och nyanser samt uppfatta textens mening. När de lärt sig förstå det latinska språket skulle tolkningen repeteras. Eleverna förutsattes också träna sig i mera avancerade retoriska analyser. Denna undervisning, som upptog sex veckotimmar, skedde först på svenska men skulle vartefter övergå till latin.¹⁷ Över huvud taget var retorikundervisningen ännu i hög grad knuten till romarspråket, medan modersmålet ansågs vara av mindre vikt. För retorikstudierna föreskrevs Gerhardus Johannes Vossius mer än hundra år gamla lärobok *Elementa Rhetorica*, men liksom i fråga om skolans umgängesspråk var det inte alltid man följde skolordningen. Bl.a. trycktes ett antal svenskspråkiga retorikor för skolbruk.¹⁸

Enligt skolordningen var det dock konrektors plikt att en timme per vecka meddela djäknarna undervisning ur Vossius *Elementa Rhetorica* ”så att icke de [grunderna] allenast läsas utan til, utan ock troporum ock schematum origination [tropernas och figurernas härkomst], hwaruti sielfwa definitionen merendels förborgat ligger utmärkes, då ock wisas theras usus in Lectione auctorum Classicorum [bruk vid läsningen av de klassiska författarna] som

¹⁵ ÅSU VII, s. 45. 1724 års skolordning trycktes första gången av Olof Wallquist 1790 och har senare tryckts efter en handskrift från Skara gymnasium i ÅSU, vol. VII. Här används den senare utgåvan. Beckman, s. 242. Beckman anför även ett uttalande av biskop Rhyzelius, som berättar att det under hans skoltid sågs som en skam att tala svenska sinsemellan. Denne började dock i rektorsklassen år 1691, och sederna kan ha ändrats under 1700-talet (s. 62).

¹⁶ ÅSU VII, s. 43 f, citat s. 43.

¹⁷ Ibid., s. 43 f.

¹⁸ Hammarsköld, s. 126 ff.

för detta befalt är”.¹⁹ Det krävdes alltså inte endast att eleverna utantill skulle kunna den lilla skriften *Elementa Rhetorica* (som enbart är en framställning av retorikens budord, utan någon utläggning av dessa) utan även att de kände till tropernas och figurernas ursprung och kunde urskilja bruket av dem vid läsningen av de romerska författarna.²⁰

Kellgren tycks inte ha haft särskilt glada minnen av denne undervisning. Namnet Vossius får i hans tidningsartiklar beteckna det skolmässiga och torra, och vid ett par tillfällen nämner han denne i polemik för att poängtera meningsmotståndarens okunnighet (SS I, s. 318, IV, s. 154). Retorikundervisningen i skolan var inte heller till hans belåtenhet. I sin kritik av latinskolan från 1781 påpekar han: ”Man lär ej at uttrycka sina egna tankar med redighet och behag; men man lär at veta namnen på alla *Schemata* och *Troper* i *Vossii Rhetorica*” (SS IV, s. 237). Den mögde Kellgren efterlyste således en mindre teoretiskt betonad retorikundervisning.

Två gånger i veckan skulle disciplarna som hemarbete göra versioner och imitationer av de författare man läst, och uppsatserna rättades och förbättrades sedan i skolan.²¹ Lika ofta utdelade rektorn övningar i att skriva teman i historia eller sedelära, och dessutom skulle ”små Epistlar” författas, ”endels effter Dispositionen, endels effter eget förstånd och drifft”. Dessa övningar rättades sedan offentligt, ”hela Classen til effterrättelse”.²² Skrivövningar förekom alltså rikligt i trivialskolan, och retoriken spelade även här en viktig roll. Språket i övningarna var nog såväl svenska som latin.

Kellgren stannade två år i trivialskolan och övergick det år han skulle fylla tretton till gymnasiet. Efter tre år ansåg hans lärare, eller möjligen han själv (brodern Jonas Kiellgren är något oklar på den punkten), att undervisningen i Skara var otillräcklig för ”hans fattande genie”, men på faderns inrådan fick han stanna vid gymnasiet fram till våren 1768.²³ Liksom de övriga djäkarna detta år utskrevs Kellgren till Uppsala, men kom istället att tillsammans med brodern fara till Åbo, där också deras far läst. Kellgren tycks dock inte ha varit någon hårt studerande gosse — vid intagningen till gymnasiet placerades han som nummer sju av trettio elever, och bland de aderton som 1768 lämnade skolan för universitetet var han nummer tio.²⁴ Det är dock värt att beakta att han uppenbarligen skötte sina studier på egen hand och inte hade någon informator, vilket annars praktiskt taget var regel i Skara.²⁵ Studierna förefaller inte heller ha varit särskilt inspirerande, och ett ”fattande genie” hjälpte kanske mindre än en slitstark byxbak.

¹⁹ ÅSU VII, s. 43 f, citat s. 43.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid., s. 43 f.

²² Ibid., s. 42.

²³ Brodern Jonas Kiellgrens Nota, SS VIII:ii, s. 566.

²⁴ Beckman, s. 300.

²⁵ Brodern Jonas Kiellgrens Nota, SS VIII:ii, s. 566. von Platen 1981, s. 63.

På gymnasiet fortsatte drillningen i retorik och latin, och skolordningen var sträng vad gällde urvalet av författare: "Lector Eloquentiæ, som tillika är Poëseos förklarar först auctores Classicos Lingvæ Latinæ, ætatis aureæ et argenteæ [klassiska författare från latinets guld- och silverålder] ock aldeles inga andre effter sitt behag".²⁶ I läsningen av de klassiska författarna kom retoriken sannolikt in i sin egenskap av texttolkningslära. Man får ju inte förglömma att denna teori både kunde användas för att bygga upp en text och för att tolka en redan skriven text. Den teoretiska undervisningen i retorik och latinsk litteratur omfattade sex av skolveckans fyrtioåtta timmar medan sju timmar ägnades åt de praktiska vältalighetsövningarna.²⁷

Sven Hof ger en bild av hur latinkunskaperna hos eleverna vid Skara gymnasium var när han år 1750 tillträdde vältalighetslektoratet:

Jag märkte, huru såsom ungdomen icke allenast illa pronuncierade Latinen, i anseende till qwantiteten, eller accentus in penultima Syllaba, utan ock bröt den samma effter wästgiöthska dialekten [. . .]. Både Swänskan och Latinen skrefs oordenteligen, och emot det bruk, som studerat folk aktar, hwad bokstäfwer, ord, rader, märken och skilnader beträffar.²⁸

De yngsta gymnasisterna fick författa stilövningarna under skolans "adjunctus", till vars uppgifter det även hörde att gå igenom predikan med eleverna.²⁹ I eloquentie lektorns plikter ingick att repetera Vossius. Han skulle dessutom:

Exhibera 2:ne resor om weckan för sin del af de öfwersta i Gymnasio Exercitia öfwer sådane Materier som äro nyttige ock tagne utur auctoribus, som läsas; så ock begynner af the lättare och går så sedan til de swårare Progymnasmata, til hwilkas utarbetande gifwes Disciplarne små Dispositioner; hwarwid achtas dock det, att hwar annan wecka utgifwes ett Exercitium stili ligati jemte prosi [övningar i bunden form och i prosa], att inom 14 dagars tijd 2 Exercitia orationis solutæ [övningar i obunden form] ock ett ligatæ [i bunden form] blifwa afgiorde.³⁰

Enligt skolordningen skulle Kellgren således under sina sista gymnasieår två gånger i veckan skriva övningar utifrån de författare som lästes. Eftersom ämnena hämtades från de antika författarna hade gossarna också en viss hjälp av att de redan sett samma ämnen utformade på gott latin. Varje tvåveckorsperiod skulle han dessutom författa tre vältalighetsövningar över ämnen i stigande svårighetsgrad utifrån en given disposition. Dessa s.k. *progymnasmata* var elementära vältalighetsövningar med anor från antikens retorikundervisning. De innebar att eleverna fick öva sig i olika delar av vältaligheten

²⁶ ÅSU VII, s. 47.

²⁷ Ibid., s. 52.

²⁸ Hof 1949, s. 59.

²⁹ ÅSU VII, s. 50.

³⁰ Ibid., s. 47.

— i läroböckerna gavs mönster som gossarna kunde följa och i varje övning förekom såväl repetition som nya inslag. Inga förkunskaper togs heller för givna i läroböckerna, utan övningarna inleddes med att eleverna fick återberätta en fabel och blev sedan svårare vartefter, fram tills dess att djäknens ansågs mogen att skriva bl.a. lovtal, beskrivningar och *theses*, övningar i att tala för eller mot en sats.³¹ Av de tre övningar som skrevs varje tvåveckorsperiod skulle en vara i bunden och två i obunden form. Fem timmar i veckan ägnades åt att rätta övningarna i klassen.³² Skolordningen föreskrev dessutom att de gymnasister som visade "en besynnerlig böijelse ock drifft" för poesin skulle uppmuntras och övas i både latinsk diktning och "Svenska rijmkonsten".³³

Också övningar i att uppträda offentligt ansågs nödvändiga för djäknarna och ägnades två timmar varje vecka:

Alldenstund hwad uti Lectionerne förestält warder, beqwämligast fattas ock fästes i minnet när Discentes straxt ifrån ungdomen wänjas att föra det til praxin; förden-skull welle Wij härmed befalla, att exercitia disputatoria[,] oratoria ock concionatoria anställas skole [. . .].³⁴

Det förekom alltså rikligt med vältalighetsövningar i skolan. De gymnasister som skulle predika handleddes av förste lektorn i teologi, som jämte andre lektorn i teologi samt lektorerna i moral och logik skulle leda disputationerna. Under lektorerna i elqvens, matematik och grekiska skulle sex gymnasister per år hålla tal. Skolordningen påpekar också vikten av att lektorerna endast handledde de unga talarna, inte gjorde arbetet åt dem.³⁵

Uppenbarligen höll gymnasisterna i Skara sina tal inför en publik, som inte enbart bestod av deras kamrater utan även av så vördnadsbjudande åhörare som föräldrarna, biskopen, domprosten och stadens flickor. Till framförandet utfärdades en inbjudningsskrift av någon lektor. Talen kunde vara skrivna på såväl svenska som latin, i bunden eller obunden form, och behandlade ofta Sveriges historia eller hembygdens topografi. Lovtal och orationer över filosofiska ämnen förekom också. Endast ett tal, om Kinnekulle, finns bevarat och har blivit utgivet under senare år. I regel hölls talen av någon gymnasist som stod i begrepp att lämna skolan för universitetet.³⁶

³¹ Clark, s. 231—248. En samling av Aphtonius, Theons och Priscianus progymnasmata utgavs 1670 i Sverige av Johannes Schefferus. För svenska progymnasmatasamlingar för skolbruk, se Hammar-sköld, s. 124 ff.

³² ÅSU VII, s. 52.

³³ Ibid., s. 48

³⁴ Ibid., s. 55. *Exercitia concionatoria* innebär övningar inom *genus deliberativum*. Möjligen kan *Oratoria* här innebära *genus demonstrativum*, som var den vanligaste genren under 1700-talet. För timantalet, se s. 52.

³⁵ Ibid., s. 55. Påpekandet att läraren endast ska handleda talarna finns inte medtaget i ÅSU, utan är hämtat från Wallquists tryck av skolordningen, s. 520 n.

³⁶ Sallander, s. 29 ff. Ingen inbjudningsskrift som tyder på att Kellgren hållit någon sådan oration finns dock i behåll. Den bevarade skaraorationen är Clas Bjerkanders "Tal om Kinnekulle" från 1758, tr. 1977.

Kellgren och hans kamrater fick således en grundlig introduktion i retoriken och tränades sannolikt också i homiletik, den kristna värtaligheten. Djäk-narna förutsattes ju bli präster. I Skara var det brukligt att eleverna vid gym-nasiet i tur och ordning predikade i trivialskolan, och det beslöts också att djäk-narna skulle tillåtas framföra dessa predikningar offentligt. Ständerna uttalade sig dock 1756 mot offentliga gymnasistpredikningar, eftersom de an-såg att predikoämbetet endast skulle utövas av universitetsutbildade, men inom skolan tycks de ha förekommit ännu under Kellgrens djäknetid.³⁷

Retoriken vid Åbo universitet

När Kellgren år 1768 fullbordat sina gymnasiestudier for han och brodern Jo-nas till Åbo för att studera vid akademien. Där hade som nämnts även deras far bedrivit sina studier och 1732 disputerat *pro exercitio* och *pro gradu*. Det förra skedde på en avhandling om affekter, vilken bl.a. innehåller en dedika-tion till kyrkoherden Sigfrid Porthan, som i likhet med Jonas Kiellgren d.ä. skulle bli mest berömd för sin sons skull. Dedikationen prisar den äldre Porthan för hans goda seder och predikokonst och är undertecknad av hans outtröttelige vän, Jonas Kiellgren.³⁸

Johan Henric Kellgren hade uppfostrats i den gamla latinska traditionen, medan man vid akademien sedan årtionden tillbaka värderade de strikt lön-samma vetenskaperna högre än humaniora. Denna anda kom att leva kvar långt in i den gustavianska tiden, men Kellgren tycks trots detta ha funnit sig väl tillrätta.

I en två år tidigare utgiven skrift, *Kort och Trogen Underrättelse / För en Ung Student*, ger den gamle skaralektorn Sven Hof råd till den nyinskrivne i alla praktiska frågor från hygien och ekonomi till studieteknik. Vid ankoms-ten till akademien är det tillrådligt att studenten repeterar de nödvändigaste bland de ämnen han studerat på gymnasiet. Han bör lära sig behärska teologi, en begränsad mängd aritmetik, geografi, ekonomi och historia samt franska, tyska och möjligen också engelska. Värtaligheten avslutar denna uppräknin-g av de viktigaste ämnena: "Af värtalighets konsten bör du nödvändigt så myc-cket lära, att du på modersmålet kan tydeligen, anständigt och med godt sam-manhang, föra dina tankar till pappers, så i andra förefallande ämnen, som särdeles i bref."³⁹ Som synes är det värtalighetens användning i vardagslivet som Hof anser viktigast för en ung student.

³⁷ Beckman, s. 242.

³⁸ Haartman.

³⁹ Hof 1766, s. 71 ff. Citat s. 75.

När den nyinskrivne behärskar sina skolämnen kan de verkliga studierna ta sin början. Han måste dock även i fortsättningen vårda sig om sitt latin och varje år repetera såväl grammatiken som retoriken, särskilt som det ser illa ut att glömma detaljerna. Första året vid akademien bör han läsa — eller ”hos en skickelig Läromästare” få sig förelästa — Ciceros *Officia* och valda tal. På fritiden är det bra om han studerar ytterligare skrifter av Cicero och andra romerska författare.⁴⁰ Det är särskilt viktigt för studenten att skriva vältalighetsövningar:

För all ting måste du några år bårtåt flitigt skrifu *exercitia stili rhetorica*, och låta dem af en i Latinska vältaligheten förfaren Läromästare rättas, hwarmed du icke bör återwända, förrän du lämnar Akademien, eller sielf där träder i Läroämbetet.⁴¹

Den latinska vältaligheten hör således, enligt Hofs åsikt, till det viktigaste i universitetsstudierna. Genom den skall studenten förbättra sina språkkunskaper men också lära sig att uttrycka sina tankar förnuftigt och skärpa sitt snille genom tankemödan. Hof poängterar här särskilt att läraren bör rätta inte endast språkfel utan även tankefel. Förnuftet behöver övas lika väl som språkförmågan. För förkovran i vältaligheten är goda kunskaper i latin viktiga, men därutöver krävs god allmänbildning. Logik och retoriska studier hjälper till att uppöva vältaligheten, men utan fackkunskaper blir ett tal bara tomma ord. Hof ser dock inte sakkunskap som viktigare än retoriskt kunnande och förnekar bestämt att var och en kan vara vältalig i sitt eget ämne utan att känna till retorikens föreskrifter — för att bli en god talare krävs först och främst övning. Den som behärskar vältalighetens formler kan hålla ett bra tal också om sådant han inte förstår, medan den kunnige utan retorisk bildning står handfallen.⁴²

Av Hofs framställning framgår att vältaligheten hörde till de grundläggande ämnena vid universitetet. Skälet till detta var givetvis att studentens språkliga färdigheter borde övas så tidigt som möjligt för att sedan underlätta för honom i de framtida ämnesstudierna. Vältaligheten var ju också av största vikt både för disputationer och tal, och utan dem fanns ingen möjlighet att få graden.

Huruvida Kellgren följde Sven Hofs råd och träget repeterade sina skolkunskaper är inte bekant, men enligt brodern var han en flitig student åtminstone under de första två åren, då ”man sällan och ofta intet par gångor på hela månaden fick honom från Boken och kammaren”.⁴³ Han bör i varje fall ha

⁴⁰ Ibid., s. 87 f.

⁴¹ Ibid., s. 89.

⁴² Ibid., s. 89 ff, s. 90 även not.

⁴³ Jonas Kiellgrens Nota, SS VIII:ii, s. 567.

lämnat sina böcker för att bevista de ”*disputateringar* och andra *exercitier*” som hans studentnation, den sveogotiska, höll minst en gång i månaden och där varje student var förpliktigad att närvara. Vid dessa disputationer presiderade någon senior, medan juniorerna fick agera respondent och ”*Opponens ordinarius*” och därmed träna sig i argumentationskonsten.⁴⁴

Med största sannolikhet besökte Kellgren redan under de första åren såväl föreläsningar som privata seminarier, även om inga bevis för detta finns från denna tid. Först från höstterminen 1771, Kellgrens sjunde termin vid universitetet, finns en lektionssedel bevarad där han meddelar att han i så stor utsträckning som möjligt ämnar bevista föreläsningar av samtliga inom filosofiska fakulteten verksamma professorer. Han visade sig också hörsam mot tidens krav på den lärde genom att vårterminen 1772 anmäla sig till föreläsningar hos professorerna i kemi och ekonomi, Pehr Adrian Gadd och Per Kalm.⁴⁵ För avläggande av kandidatexamen krävdes också att studenten var insatt i samtliga ämnen inom den filosofiska fakulteten. Examen var uppdelad i en enskild och en offentlig del. Först prövades studentens latinkunskaper av bl.a. vältalighetsprofessorn, och om dessa var tillfredsställande examinerades han enskilt under fyra timmars tid av fakultetens samtliga professorer i deras respektive ämnen. Den offentliga delen bestod av disputationer, orationer och föreläsningar. Varje student disputerade två gånger, *pro exercitio* före avläggande av kandidatexamen och *pro gradu* för att erhålla magistersgraden.⁴⁶

Också efter det att Kellgren blivit magister fortsatte han att bevista professorernas föreläsningar och ämnade både höstterminen 1772 och vårterminen 1774 åhöra föreläsningar av Hassel och historieprofessorn Bilmark.⁴⁷

Eloqventie professorn Henric Hassel

Professor i vältaligheten under Kellgrens studietid var Henric Hassel (1700—1776). Han kom ursprungligen från Finland, men flydde under ”stora ofreden” tillsammans med sina föräldrar till Sverige och utbildades i Strängnäs och Uppsala. År 1726 återvände han till Åbo, där han promoverades till magister. Redan i hans *pro gradu* avhandling, *De Usu et Applicatione Historiæ ad Vitam Civilem*, märks den uppfattning som han skulle behålla livet ut: grekernas och romarnas skrifter bör utgöra grundvalen i utbildningen men är inte

⁴⁴ ”SveoGothiska Nationens CONSTITVTIONER” UUB U 35. Den student som var frånvarande från nationssammankomsterna var tvungen att erlägga böter till nationskassan.

⁴⁵ Lagus 1884, s. 23.

⁴⁶ ”De s.k. braheska konstitutionerna av år 1661 för Åbo akademi”, utg. och kommenterade av C.M. Schybergson 1919, s. 175 ff., 87 f.

⁴⁷ Lagus 1884, s. 23. Helsingfors universitetsarkiv, Turun Akatemin Arkisto [kaps.] Ba 2.

tillfyllest, eftersom också den nyare tiden tillfört oss vetande. Alla studier bör utgå från den nytta de äger för det praktiska livet.⁴⁸

Efter promotionen blev Hassel magister docens, men enligt ett brev till dottersonen Carl Fredric Fredenheim ”med försekrän, at wid första tilfelle komma i *consideration* til något bettere”.⁴⁹ År 1728 valde konsistoriet honom enhälligt till eloquentie professor, en tjänst han skulle inneha fram till sin död. I brevet till dottersonen berättar han också att han trivts med sin tjänst; ”Dermed har jag sedan varit nögd, och har ordsak at tacka Gud, som dermeder förlänt mig mången glad och förnöyelig dag. [. . .] Eljest tilegnar jag mig ingen annan *merit*, än at jag sökt offra min krafft och förmåga at göra mitt embete.”⁵⁰

Hassel ägnade främst sina offentliga föreläsningar åt Ciceros *De Officiis*, medan de privata kollegierna upptogs av stilövningar. Under höstterminen 1772 och vårterminen 1774, då det är belagt att Kellgren ämnat åhöra Hassels undervisning, fortsatte förklaringarna över Cicero på de offentliga föreläsningarna, medan den privata undervisningen ägnades åt stilövningar såväl på latin som på fosterlandets språk. Under läsåret 1773—1774 ämnade Hassel enligt föreläsningskatalogen avsluta sin tolkning av *De Officiis* och fortsätta med andra verk av Cicero, bl.a. *De Senectute*, men hans hälsa tillät honom aldrig att genomföra detta.⁵¹ Hur snart under vårterminen han avbröt undervisningen är inte känt, och vi vet därför inte om Kellgren alls fick möjlighet att bevista föreläsningarna. Följande läsår hade Hassel enligt föreläsningskatalogen för avsikt att avsluta förklaringarna över *De Officiis*, men också nu förhindrade hans bräckliga hälsa att de fullbordades. I januari 1775 beviljades Hassel tjänstefrihet p.g.a. sjukdom.⁵² Så förblev alltså hans föreläsningar koncentrerade kring detta verk, i vilket han såg en förening av historia och praktisk filosofi, framställd i en god och enkel stil.⁵³

⁴⁸ Hassel 1726, passim. Hassel är själv författaren, vilket bl.a. framgår av att dissertationen är tryckt i Uppsala trots att disputationerna ägde rum i Åbo. På försättsbladen har ett tomrum lämnats, där datum för disputationerna (6/6 och 11/6 1726) senare fyllts i med bläck. Se Mustelin, s. 313. Hassels lärargärning beskrivs också av Kajanto, s. 26 ff.

⁴⁹ Brev från Hassel till Carl Fredric Fredenheim 18/10 1769, i ”Canzli Rådet och Professoren Henric Hassels Bref til Biskopen, sedermera Ärkebiskopen Carl Fredric Mennander och Des Son Carl Fredric Fredenheim.” KB Ep.H.4.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Åbo universitets föreläsningskatalog 1772—1774. Dessa kataloger publicerades häftesvis en gång per läsår under varierande titlar. På UUB förvaras de sammanbundna i en volym med ryggtiteln *Catalogi praelectionum Aboensium 1665—1851*. I mera allmänna fall kommer jag bara att hänvisa till Åbo universitets föreläsningskataloger och eventuellt år, vid direkta citat anges där emot exakt titel.

⁵² Heikel, s. 179.

⁵³ Heikel hävdar att Hassel i *De Officiis* såg ”en klar stil med måttlig retorik”. Med ”retorik” torde Heikel väl närmast mena ”utsmyckning”. Självfallet är denna märkliga användning av ordet Heikels egen. Ibid., s. 176.

Under de nästan femtio år Hassel var eloquentie professor hann han självfallet påverka åtskilliga studenters inställning till retoriken. Han lyckades under sin ämbetstid väsentligt förbättra den romerska litteraturens ställning i Åbo efter en längre nedgångsperiod.⁵⁴ I det akademiska latinet sökte han ersätta 1600-talets tunga stil med en lättare och mera användbar.⁵⁵ Säkert in gick också den flitiga tolkningen av Cicero som ett led i denna strävan. Även i svenskan förespråkade Hassel en klar och funktionell stil. Bo Lindberg förmodar i ett otryckt föredrag att Hassels praktiskt inriktade retoriksyn hade sin grund i behoven hos de studenter som besökte universitetet i Åbo.⁵⁶

Henrik Gabriel Porthan (1739—1804), sedermera Åbo universitets kanske mest berömda namn, hörde till Hassels lärjungar och verkade sedan 1762 som eloquentie docens. Efter Hassels död blev han år 1778 utnämnd till professor i vältalighet och höll sedan akademins parentation över sin företrädare.⁵⁷ Det långa minnestelet till trots har Porthan inte omnämnt sin företrädare många gånger i sina brev. Som docent under Hassel torde han dock ha räknat med att en gång få dennes tjänst. I ett brev till okänd adressat i april 1776 konstaterar Porthan att Hassel har fått slag, men förväntas överleva. Därefter nämner Porthan honom enbart efter hans död, och då alltid i samband med parentationen; dess tryckning, utsmyckning etc. Förhållandet dem emellan synes således inte ha varit översvallande hjärtligt.⁵⁸

De flesta framställningar av Hassels lärargärning (däribland Heikels och Kajantos) bygger i stort på Porthans minnestal — detta trots att det finns starka källkritiska invändningar mot att använda lovtal på ett sådant sätt, då de enbart skall belysa en persons goda sidor. I sina föreläsningar säger Porthan själv att man i åminnelsetal bör "altid tala åt den bättre sidan, men ganska litet liuga" (OO IV, s. 316). Det finns dock få uppgifter i övrigt angående Hassels verksamhet som akademisk lärare (desto mera uppmärksamhet har ägnats Porthan) och med den reservationen att framställningen måhända är något för positivt färgad och snarare följer de retoriska än de vetenskapliga kraven, får vi lov att hålla till godo med efterträdarens parentation.

Porthan beskriver Hassel som en skicklig och uppskattad lärare, men även som en god talare. Utöver stor lärdom utmärkte han sig, berättar Porthan, för skärpa i framställningen och gott herravälde över både ämne och tal. Han

⁵⁴ Tengström, s. 225 ff.

⁵⁵ Hultin 1914, s. 253.

⁵⁶ Lindberg 1987, s. 9 f.

⁵⁷ Porthan, "Oratio funebris. . .".

⁵⁸ Se Porthan 1898. Brev till okänd 4/4 1776, s. 11. Omnämmanden av Hassel i brev till C.F. Mennander 22/5 1778 (s. 12), 24/5 1782 (s. 57), 1/10 1782 (s. 59), 29/10 1782 (s. 61), 29/11 1782 (s. 63), 20/12 1782 (s. 65); till G.C. Cederhjelm 28/3 1788 (s. 135); till P.F. Aurivillius 25/8 1788 (s. 147), 19/12 1791 (s. 181); P.A. Europæus 25/1 1800 (s. 237) samt (i Porthan 1912, s. 27) till J.G. Bergman 15/7 1791.

hade bra minne, vacker röst och en förmåga till klarhet som gjorde honom väl lämpad för lärarens uppgifter. Det saknar inte intresse att dessa egenskaper också hörde till de huvudsakliga krav som Porthan ställde på en talare. Med outtröttlig nit ägnade Hassel sitt liv åt vältaligheten, som han sökte förmedla inte så mycket genom regler som genom exempel, vilket också Porthan lade stor vikt vid. Man bör betänka att det låg i Porthans eget intresse som ny vältalighetsprofessor att betona likheten mellan sina och Hassels undervisningsmetoder — en viss kontinuitet gjorde säkert gott intryck på de närvarande akademikerna.

I Henric Hassels undervisning gavs, enligt Porthans minnestal, rikliga tillfällen för ungdomen att öva sin stil både skriftligen och muntligen. Det låg honom varmt om hjärtat att lära studenterna en god retorisk stil, och han nöjde sig aldrig med en välklingande men tom framställning. Han sträckte sin uppmärksamhet också till argumentens styrka och den fulla behärskningen av retorikens mera subtila medel som t.ex. talarens moraliska framtoning.⁵⁹ Nyckelbegreppen i Hassels retoriska lära förefaller alltså ha varit tydlighet och noggrannhet.

Henric Hassel var dock inte endast en lärd retoriker, utan ägnade sig även åt den latinska vältalighet, som ännu blomstrade vid universiteten. Enligt Åbo universitets program talade han sammanlagt fyra gånger vid akademins högtider. Första gången var 1730 vid 200-årsminnet av Augsburgska bekännelsen och den sista vid firandet av prins Gustafs födelse 1746.⁶⁰ Den senare orationen är den enda som finns tryckt.⁶¹ Porthan beskriver den i sitt minnestal: ”ex cujus [prins Gustafs] felicissimi sideris exortu conceptam publicam lætitiā expressit vivide, civiumque animis spem inculcavit dulcissimā”.⁶²

Den klara svenska och latinska stil som härskade i Sverige under det sena 1700-talet berodde, enligt Heikels förmodan, till viss del på Hassels inflytande. Sant är att han mycket väl kan ha påverkat de skriftställare som fått sin akademiska utbildning i Åbo, och bland vilka Kellgren blev den mest framstående. Under de år ingen poëseos professur existerade (1747—1755, då Vilhelm Robert Nääf utnämndes till extra ordinarie) skötte Hassel också denna undervisning. Heikel påpekar, med stöd i Porthans minnestal, att trots att Hassels egen begåvning för poesin var begränsad ”förfor han varsamt mot

⁵⁹ Porthan, ”Oratio funebris. . .”, s. 17 f.

⁶⁰ Åbo Akademis program förvaras på UUB (i original eller kopia) i en volym med ryggtexterna *Programata Aboensia 1644—1748*. Se även E. Holmberg. Heikel hävdar dessutom att Hassel talade offentligt så sent som 1772, men kan möjligen ha förväxlat detta med det program Hassel gav ut i samband med Gustaf III:s trontillträde. Heikel, s. 177.

⁶¹ Hassel, ”Oratio de Meritis Gustavianæ Familæ. . .”

⁶² Han uttryckte livligt den glädje som alla kände vid dennes [prins Gustafs] ytterst lyckliga stjärnas uppstigande och inplanterade i medborgarnas hjärtan den ljuvaste förhoppning. Porthan, ”Oratio funebris. . .”, s. 34 f.

dem, som visade en sådan inspiratorisk begåfning, och sålunda ha äfven skalder utgått från hans skola''.⁶³ Genom sin privata undervisning i retorikens stilistiska del odlade Hassel således dessa poetiska begåvningar och bibringade dem ett ordnat skrivsätt — det romantiska snillet som inte kräver någon tukt var ju ännu inte påfunnet, och Kellgren och hans diktande aurorabröder torde ha välkomnat handledning i framställning i såväl bunden som obunden form enligt de mönster traditionen påbjöd.

Eloquentie docenten H.G. Porthan

Under Kellgrens studenttid var Henrik Gabriel Porthan ännu bara en ung docent. År 1772 blev han och Kellgren kamrater i Auroras vittra klass, som Porthan varit med om att bilda, men det är sannolikt att de träffats tidigare. Trots att Kellgren disputerade såväl *pro exercitio* som *pro gradu* under historiprofessorn Bilmarks presidium tycks han främst ha ägnat sig åt studier med språklig och litterär inriktning. Det är tämligen säkert att han bevisat Porthans föreläsningar över romerska författare under 1770-talets första år, och det förefaller troligt att han också besökt dennes undervisning i vältalighet. Wilhelm Lagus anser också att Porthans undervisning kring Horatius gör det ''klart, att de versifierade parafraser ur Horatii dikter, hvilka *Kellgren* efterlemnad, väsendtligen förmedlats af hans kollegier hos *Porthan*''.⁶⁴ Retoriken hörde ju till de första ämnen en ung student borde fördjupa sig i, och vid Åbo universitet var Porthan den ende som undervisade i ämnets grunder. Hassel uppehöll sig ju helst vid Ciceros verk.

Kellgren brukar allmänt betraktas som Porthans lärjunge, och det är inte otroligt att den unge studenten tagit intryck av den lärde magistern.⁶⁵ Det var också Porthan som föreslog Kellgren ämnet till hans docentspecimen, vilket behandlar litteraturen som föregångare till filosofin.⁶⁶ Kellgrens förhållande till Porthan synes ha varit gott, även om inte heller denne slipper ifrån skaldens raljanta kommentarer. I ett brev från december 1775 till bäste vännen Abraham Niclas Clewberg skriver han t.ex:

I dessa dagar hade en Witter sammank[omst] varit tillämnad, men som jag är sjuk, Brovallius full, Tidgren vred och Porthan ej hunnit sätta sig så ofta ner som det påträngts att framkrysta en viss Fabel, som han en månad [gått?] tjock med, så har ingen ting ännu blifvit af. (SS VI, s. 50)

⁶³ Heikel, s. 176, cit. s. 170.

⁶⁴ Lagus 1884, s. 23. Se även Forsström, s. 16 ff.

⁶⁵ Se t.ex. Ek 1965, s. 72 f. och Schybergson 1895, s. 253.

⁶⁶ Porthans Nota, SS VIII:ii, s. 568.

Lennart Josephson påpekar dock i sin avhandling att skaldens spydigheter mot Porthan endast rör dennes vittra produktion. Bland studenterna var Porthan, enligt Schybergson, annars ytterst populär, något som Josephson ställer sig mera skeptisk inför.⁶⁷ Enligt Porthans egna uppgifter var hans undervisning välbesökt, åtminstone sedan han blivit professor — 1793 åhördes föreläsningarna av mellan 50 och 70 av de c:a 200 aktiva studenterna i Åbo.⁶⁸ Kellgren och Porthan umgicks också efter att skalden flyttat till huvudstaden. När Porthan somrarna 1782 och 1788 var i Stockholm för arkivstudier,⁶⁹ sökte han också upp Kellgren och visade honom åtminstone vid det förra tillfället ”mycken vänskap och höflighet” (SS VI, s. 117).

Porthans forskning behandlade mångskiftande ämnen. *De Poësi Fennica*, publicerad 1766—1778, är hans kanske mest kända verk, där han behandlar den finska folkdiktning som mer än ett halvsekel senare skulle samlas i *Kalevala*. I Porthans omfattande produktion märks dessutom ett flertal verk i retorik.⁷⁰ Under Kellgrens studietid skall Porthan ha varit en typisk föreläsare för den brittiska, empiriska forskartypen, men tog under en tysklandsresa 1779 intryck av den tyska nyhumanism, som främst intresserade sig för den grekiska antiken och vars mest kända föreläsare var Winckelmann och Goethe.⁷¹

I sin egenskap av magister docens meddelade Henrik Gabriel Porthan undervisning vid akademien, men behövde i motsats till professorerna endast undervisa privat.⁷² De privata lektionerna var, liksom de offentliga, av mycket praktisk karaktär. Under läsåret 1768—69, som var Kellgrens första år vid universitetet, fortfor Porthan med den förklaring av värtalighetsreglerna, vilken han påbörjat redan föregående år: ”præcepta artis bene dicendi, qua superiore anno instituit methodo, explicare perget, usum eorundem genuinum, cum selectis M. Tullii Ciceronis orationibus interpretandis, tum stili exercitiis

⁶⁷ Schybergson 1908, s. 55. Josephson 1942, s. 303 f. Liknande lustigheter riktar Kellgren också mot andra lärare (se t.ex. SS VI, s. 19, 58). Satiriska skildringar av bekanta, släktingar och t.o.m. sig själv är också mycket vanliga hos honom. Hans förhållande till Porthan har även behandlats av Henrik Schück i förordet till Kellgren 1894, s. V. Kellgrens gyckel med Porthan förklaras här som pojaktigt övermod och bristande uppskattning av docentens snille. Forsström ser i stället dess ursprung i skillnaden i personlighet mellan vetenskapsmannen Porthan och den mera estetiskt lagde Kellgren (s. 17 f.). Schybergson har i sin Porthanbiografi också berört Kellgrens litterära verksamhet i Åbo och hans inställning till Porthan, och han anser att de ”begynnande vitterlekarne ville betrakta honom [Porthan] såsom en tråkig Mentor och riktade i smyg mot honom sina satiriska pilar, men hyste i grunden förtroende för honom” (s. 134).

⁶⁸ Brev till Matthias Calonius 16/12 1793. Porthan 1886, s. 45.

⁶⁹ Kommentarer, SS IX, s. 65, 110.

⁷⁰ Porthan har tidigare, förutom av Schybergson, behandlats av bl.a. Heikel, s. 224. Hans föreläsningar och avhandlingar i retorik berörs av Lindroth, s. 211 f. och Kajanto, kap. V.

⁷¹ Rinman, s. 85 f.

⁷² Calonius, s. 103.

moderandis, simul demonstraturus.”⁷³ Under sin docenttid och de första åren som professor ägnade Porthan retorikföreläsningarna åt G.J. Vossius *Elementa Rhetorica*, samma häfte med retorikens grundregler som alla elever lärt sig utantill redan i trivialskolan. Från dessa finns anteckningar av en student bevarade, dock inte i komplett skick. Dateringen av anteckningarna är komplicerad. I inledningen till den fjärde volymen av Porthans *Opera Omnia*, där de ingår, bestämmer utgivarna den till läsåret 1774—1775.⁷⁴ Såväl inre som yttre indicier pekar dock på att föreläsningarna är de som hölls år 1768, då Kellgren också med stor sannolikhet bevistat dem.⁷⁵

Porthans retorikföreläsningar

Porthans undervisningssystem var pedagogiskt sett synnerligen genomtänkt. Bruket av en lärobok, där varje student kunde följa med, var en av grundtankarna. I de bevarade anteckningarna från Vossiusföreläsningarna finns även Porthans pedagogiska kommentarer nedskrivna: ”Det är för discentes [lärlingarna] olika bekvämligare och nyttigare att någon viss auctor följes, ehuru ofullständig, hvarest de åtminstone hafva för sig likasom et scema audiendorum [plan över vad de ska höra], än at för dem proponeras blotta dictata [lärosatser].” (OO IV, s. 136.) Vossius var lämplig eftersom alla kände till den från skolan, de flesta ägde den redan och den var annars lätt att få tag på, ”så som ock emedan detta compendium för sin korthet och nätthet till vårt ändamål icke är otjenligt” (OO IV, s. 136). År 1782 bytte Porthan dock ut Vossius retorik mot *Initia Rhetorica*, en sjuttonhundratalsretorik av språkforskaren Johann August Ernesti, som genom sina vackra latinska tal vunnit tillnamnet ”den tyske Cicero”.⁷⁶

I sina föreläsningar följer Porthan i stort lärobokens uppläggning, han utlägger dess framställning och förklarar svåra termer men behandlar vissa partier endast i förbigående, antingen därför att de är tillräckligt upplysande redan i källan eller för att han ogillar dem. Han visar också stort intresse för gott språkbruk inom svenska, finska och latin. Det dög inte för den lärde att tala ”kökslatin”, som var av nationell särart och därför föga förståeligt i ut-

⁷³ Han skall metodiskt utlägga de vältalighetsföreskrifter som han påbörjat föregående år och samtidigt visa deras äkta bruk, så väl i tolkningen av Ciceros utvalda tal som i ledningen av stilövingarna. ”Conspectus Praelectionum quibus Omnium Facultatum Professores, cæterique Docentes, in Regia Academia Aboënsi, *Publice et Privatim* a Festo St. Johannis MDCCLXVIII, ad idem Tempus Anni sequentis Bono cum Deo Munia sua Obibunt” (Aboæ, u.å.), [s. 5].

⁷⁴ Inledning OO IV, s. XXXIV f.

⁷⁵ Dateringen hämtad från min otryckta uppsats ”’Denna förträffliga konsten.’ Henrik Gabriel Porthan och retoriken”. Litteraturvetenskapliga institutionens arkiv, Uppsala.

⁷⁶ Bytet behandlas hos Schybergson 1908, s. 218.

landet. Utan latin kunde man varken läsa de antika författarna eller ”få namn af en beläst karl” (OO IV, s. 339). Brast kunskaperna lika fullt var det bättre att skriva god svenska än att misshandla romarnas tungomål. Självfallet behärskade Porthan latinet till fullo, antecknade på det i bokmarginaler och fick språket att klinga väl i tal och vetenskapligt i dissertationer.⁷⁷

Undervisningen vid Åbo universitet ägde emellertid rum på svenska, och Porthans föreläsningar är hållna på ett relativt populärt och lättförståeligt språk som också de yngsta studenterna kunde begripa. Det saknas dock knappast latinska termer och citat, ty de gamla mästarna anföras flitigt — i Vossius-föreläsningarna förekommer bl.a. citat från Cicero som i tryck sträcker sig över flera sidor.

De föreläsningsserier som Porthan höll över olika retorikor skiljer sig på flera punkter från varandra, men där finns också överensstämmelser som sträcker sig ända till ordalydelser. I sin uppläggning är dock Ernestiföreläsningarna betydligt mera elementära än de över Vossius retorik.⁷⁸ De senare hållna föreläsningarna vill endast förmedla retorikens grunddrag, ty en utförligare skildring finns ju redan hos Ernesti, vars bok är betydligt mera omfångsrik än Vossius häfte. De tidigare fungerar i stället som katekes till Vossius budord. Eftersom läroboken här är ytterst mager måste föreläsaren fördjupa sig mer och kan dessutom förhålla sig betydligt friare till sin källa.

Porthans föreläsningar över Vossius *Elementa Rhetorica* börjar med ett ”proemium” som ursprungligen har sträckt sig över 120 handskrivna sidor i kvarto. De inleds med en definition av retoriken, vilken också återfinns i Ernestiföreläsningarna: ”Det är konsten at tala och skriva väl, med behag, skicklighet och eftertryck, som skal blifva föremålet för vår uppmärksamhet.” (OO IV, s. 107.) Porthan behandlar också sambandet mellan delarna i det s.k. *trivium*: logiken lär oss tänka redigt och grammatiken att skriva enligt språkets regler, men i retoriken finns drag från dem båda, ty av den lär man sig hur tankarna bäst uttrycks i språket. I sina föreläsningar lägger han stor vikt vid att var och en kan uttrycka sig väl. Det har alla, också de som inte har för avsikt att tala offentligt, nytta av i det dagliga livet.

Retoriken är för Porthan ”en förnuftigt inrättad och förnuftigt inhämtad Theorie om vältalighets konsten” (OO IV, s. 117). Självfallet kan den inte bara genom teoretisk undervisning göra en obegåvad student till en ny Demosthenes, men det ser han inte heller som dess uppgift. Anledningen till att så många inte kan skriva väl är helt enkelt att de inte bemödar sig tillräckligt. För att bli en stor talare krävs medfödd talang, men genom kännedom om re-

⁷⁷ En detaljrik redogörelse för Porthans bruk av latin ges av Kierimo.

⁷⁸ Schybergson anser tvärtom att framställningen i Ernestiföreläsningarna är ”stramare och mera vetenskaplig, beroende utan tvifvel på det grundläggande arbetets karaktär.” Schybergson 1908, s. 220.

torikens regler, läsning av goda förebilder och flitig övning kan man åtskilligt förbättra sin uttrycksförmåga. De stora antika talarna ägnade hela livet åt retoriken men ansåg sig ändå inte fullärd. ”Alla, jämväl de ringaste konster, fordra särskild flit och kunskap. Är då vältaligheten af mindre vidd och svårhet, än konsten at dansa eller spela bäll? *Sine studio et ardore cum in vita nihil egregium, tum certe hoc ——— nemo unquam assequetur.*”(OO IV, s. 118.)⁷⁹ Det är också viktigt att beflita sig om en god allmänbildning, utan att för den skull bli pedantisk, vilket stämmer illa överens med vitterhetens natur.

Både i sin inriktning på retorikens praktiska tillämpning och i det ivriga hävdandet av dess samhällseliga betydelse visar sig Porthan som en sann son av frihetstiden:

Skickeligheten at kunna tala och skrifva väl, bör således komma til de andra insikter och kunskaper, om vi vilja hafva rätt gagn af dem, eller anses för at äga dem. Och som ändamålet af all lärdom, är at göra nytta i det allmänna lefvernet, så bör ingen försumma at förkasta [tillägna] sig det värcktyg, medelst hvilket detta ädla ändamål endast kan vinnas. Jämnf. kongl. Br. til acad. Cancellerne af d: 19 Febr. 1768, hvari förordnas *at de vetenskaper med flit och sorgfällighet böra drifvas, genom hvilka, til vinnande af ett nått och redigt skrifsätt, städade tankar måge kunna ungdomen bibringas.* (OO IV, s. 111.)

För att ge ytterligare kraft åt sina åsikter om retorikens nytta citerar Porthan alltså ett kungligt brev, som officiellt fastslog ämnets betydelse. Han hänvisar även till kanslerns brev till konsistoriet från mars 1768.

Vältaligheten, hävdar Porthan, är näst efter dygden det som är mest prydande för ”en hederlig man”. Den har dessutom i alla tider åtnjutit högt anseende i fria stater, men kan inte nå någon större mognad i monarkier eller envälden, trots att förmågan att uttrycka sig väl alltid är aktad också där. I detta resonemang bygger Porthan på Tacitus idéer.

För de ”philosopher” (lärde, upplysningsmän) som ogillar vältaligheten har Porthan föga till övers. ”Sådane tal och skrifter som desse mäst tycka om, (tvifvels utan efter de sielfve ej kunna sammansätta några behageligare,) synas mig likna benrangel, utan kött och blod, utan lif och fågning, hvilka jag menar at ej engång medici tycka mera om, än om en lefvande skönhet.” (OO IV, s. 112 f.)

Porthan påpekar i sina föreläsningar vikten av att talet framförs på rätt sätt. Under antiken intresserade man sig mera för framförandet än man gjort i modern tid. Liksom logiken bör retoriken innehålla en teoretisk del, vilken behandlar ett lyckat tals egenskaper och tillkomst, samt en tillämpad, där man

⁷⁹ Dels är inget lysande i livet utan intresse och glöd, dels uppnår ingen någonsin detta [d.v.s. utan ett glödande engagemang]. Citatet utgör en komprimerad version av början på Cicero, *De Oratore* I.XXX.134.

lär sig att framföra ett tal. Porthan strävade i sina föreläsningar också efter att bibringa studenterna kunskaper både i de retoriska reglerna och i ett gott *actio*, vilket annars mera sällan behandlades i retorikundervisningen. Han ämnade dessutom fästa uppmärksamheten på de nyttigaste punkterna i Vossius *Elementa Rhetorica*:

Vi skole ock, finita tota praeciendi ratione, et absoluta tam parte Theoretica quam Practica [efter att ha avslutat hela det principiella föreskrivandet och såväl den teoretiska som den praktiska delen är fullgjorda], igenom någre utvalde Ciceronis Orationers och andre mästerliga mönsters förklarande och analysis, visa nyttan af praecepta rhetorica, samt likasom lefvande prof af deras rätta application, samt sedan, om så behagas, efter den utstakning som vi om vera ratio Exercitationis [övningsens sanna princip] skole meddela, beflita oss om at imitera dessa dräpeliga [förträffliga] mönster, samt diligentis scriptionis atque etiam declamationis studio [genom övning i sorgfällig skriftlig framställning och även deklamation] bjuda till at uti denna förträffeliga konsten vinna någon färdighet. (OO IV, s. 137.)

När retorikens föreskrifter presenterats är det alltså Porthans avsikt att gå igenom tal av Cicero och andra författare, för att visa studenterna de retoriska reglernas verkan och hur de används på bästa sättet. Sedan studenterna lärt sig dessa grunder får de själva träna sig att skriva och framföra tal.

Porthan påpekar i sin förklaring av Vossius första bok att talarens syfte alltid är att övertala. ”Det vore en altför puerilis delectatio, som med ingen pervasio vore förbunden.” (OO IV, s. 139.) Av talets fem faser behandlas först *inventio* (OO IV, s. 147—165), varpå de tre olika värtalighetskategorierna förklaras.

Hos Vossius omfattar sista kapitlet i första boken behandlingen av *genus*, varpå ett kort slutparti följer. Porthan ägnar däremot stort utrymme åt denna del och uppehåller sig främst vid argumentationen, särskilt då *loci communes* (OO IV, s. 208—227). Bruket av *loci* anser han nödvändigt, särskilt för den oövade talaren men även för den mer erfarne, som efter att ha samlat sina argument kan söka igenom *loci* efter ytterligare skäl, som han annars inte funnit. Även *loci communes* har drabbats av retorikkritiken och av somliga ansetts som ett hinder för snillet. Porthan hänvisar här indignerat till auktoriteten Cicero, som ju använde sig av detta hjälpmedel, men påpekar även att *loci* oftast används som hjälp till ytterligare argument, inte som ersättning för egen tankeverksamhet. Efter en tids erfarenhet hittar talaren dem mer eller mindre automatiskt, utan att han själv är medveten om att han brukar dem.

Behandlingen av *dispositio* och *elocutio* i Vossiusföreläsningarna finns inte bevarad, och även framställningen av affektläran har gått förlorad. Däremot finns den utförliga behandlingen av tredje kapitlet i Vossius femte bok, *De pronuntiatione*, i behåll (OO IV, s. 228—283). Från början har åtminstone 160 av handskriftens sidor ägnats åt *actio/pronuntiatio*. I sin framställning skiljer Porthan på två slags språk; ett naturligt som består av ”röstens böjningar, åtbörderne och ansigtets ställning” och ett artificiellt, ”vår ordente-

liga talegåfva'', d.v.s. språket.⁸⁰ Som ett stöd för denna indelning anför han dels de stummas möjlighet att göra sig förstådda, dels det teckenspråk som allmänt tillämpas i samtal där kontrahenterna inte förstår varandras tungomål. Talaren bör alltså använda sig av båda. (OO IV, s. 238.)

En slags sympathie emellan våra naturer, gör at vi kraftigt röras til lika känslor med dem som dessa signa naturalia uttrycka hos våra likar. Det är af dessa tecken som det artificiella språket hämtar sin största styrcka, och ju mer det är blåtadt på dem, desto mindre intryck gör det på oss. (OO IV, s. 238.)

En talare som vill uppväcka affekt bör därför själv röras — eller åtminstone förefalla rörd — annars låter sig åhörarna ogärna övertalas.

Kraven på en offentlig talare är många: han bör ha ett gott förstånd och en vacker röst, men gärna också ''en behagelig och prevenierande [förekommande] exterieur'' (OO IV, s. 246). Det är dessutom viktigt att han inte talar dialekt eller bryter på främmande språk, vilket har en obehaglig klang. Flitig träning kan råda bot på det som brister på dessa punkter — Demosthenes övervann ju sitt sluddriga målföre genom att tala med stenar i munnen — men den som är alltför illa lottad gör dock klokt i att ägna sig åt någon annan livsuppgift än våltaligheten. Alla bör lära sig att någorlunda uttrycka sina tankar, men för att bli talare krävs mer av både arbete och talang.

Trots att en person med viss oratorisk begåvning genom träning kunde bli en acceptabel talare ansåg Porthan att det slarvades mycket med hur talen hölls, och han drog slutsatsen att det oftast berodde på ren lättja. Särskilt för syndade sig prästerna på denna punkt — de talade inför allmänheten flera gånger i veckan men bemödade sig ändå föga om ett förnuftigt framförande. Ofta imiterade de någon namnkunnig talare, men utan att begripa vad som var berömligt hos denne och vad som var alltför personligt för att efterhärmas — detta hade som påföljd att de oftare tog efter talarens fel än hans förtjänster. Somliga präster kunde höras ''skrika uti ett ropande'' (OO IV, s. 241) predikan igenom, oavsett om det stämde överens med innehållet eller ej.⁸¹

Dessa vinna dock menige mans bifall; ty folcket vil, såsom billigt är, röras; det alf-vare och den ifver som en sådan häftig action tyckes gifva til känna, gör intryck, på de enfaldiga, och det så mycket mer, [. . .] ju mindre de förstå at jämföra Predikantens action, med beskaffenheten af hans tal; det är, ju mindre de forstå hvad han vill säga. Det häftiga ropet och åtbörderne värcka då nästan ensamme. (OO IV, s. 237.)

Porthan gör i sina föreläsningar mycket för att avhjälpa dessa fel hos talarna. I båda sina föreläsningsserier riktar han råd speciellt till präster, och intresse-

⁸⁰ Uppdelningen i dessa två skilda språk går tillbaka på den antika filosofin. För en idéhistorisk diskussion av detta, se Svensson, s. 197 f.

⁸¹ För närmare behandling av Porthan och predikokosten, se Schybergson 1908, s. 220 f., Kajanto, s. 82, och OO IV, s. XXXVII f.

rar sig särskilt för hur affekterna bör behandlas i predikningar. Han skrev också flera dissertationer om den andliga värtaligheten. De flesta i hans auditorium hade god användning för dessa instruktioner i sin framtida yrkesutövning — det var en betydligt större del av studenterna från Åbo som gick i kyrkans tjänst än från de övriga universiteten.⁸²

Vossius betraktar *actio* och *pronuntiatio* som snarare ett praktiskt bruk än en teori, medan Porthan anser att reglerna bör stödja praktiken. Enbart teori hjälper dock föga i det här fallet. För att lära sig föreskrifterna krävs, liksom i retoriken i övrigt, endast flit och trägen övning, men eftersom *actio* i mycket skiljer sig från de övriga delarna kan den inte enbart läras ut genom regler. Här krävs också praktisk handledning, för "at exemplen, som in omni docendi ratione [i all teoretisk framställning] äro så upplysande och nödiga at förena med praecepta, här måste visas lefvande, så at ögonen ock öronen må omedelbarligen kunna dömma om dem" (OO IV, s. 245). Goda förebilder är särskilt viktiga i värtaligheten, och disciplinerna bör aldrig försumma möjligheten att studera sådana.

I sina instruktioner till studenterna om talets framförande söker Porthan underlätta förståelsen av reglerna genom att "vid dem bifoga exempel af särskilda slags meningar, och stycken af orationer, som vi hvardera med sin tillhöriga pronuntiatio och action skole bjuda til at declamera" (OO IV, s. 257 f.). Genom att öva sig i att framföra kortare partier fick studenterna träning i talekonsten och förbereddes därmed för större uppgifter. Exempelen gavs på svenska, eftersom var och en behärskar sitt eget modersmål bäst och Porthan ansåg att man i latinet följde "en utan all tvifvel falsk och ogrundad pronuntiatio, sedan dess rätta bruk länge sedan blifvit obekant" (OO IV, s. 258). Under återstoden av föreläsningarna har praktiska och teoretiska inslag följts åt, vilket man kan se av de "NB. Exempla" och "NB. Exempla plura" som avslutar varje avsnitt i anteckningarna.

Actio/pronuntiatio hade, liksom retorikens övriga delar, kritiserats av sådana som förespråkade ett naturligt och okonstlat framställningssätt. Porthan såg dock inte *actio/pronuntiatio* som något negativt. Konsten var för honom snarare en förfining än en förvrängning av naturen. "Hvad förstå dessa med en naturlig och en utstuderad action? Är det naturligast när naturen är oupodlad, och i sin råhet, och detta är en dygd, så bör och hvar och en Grönländare och Hottentot hållas för värtaligare än Demostenes." (OO IV, s. 255.) Konstens syfte är just att ge ett naturligt uppträdande som stämmer med talets ämne, och övning gör endast framträdandet bättre.⁸³ "Ars är ej annat [. . .] än imitatio naturae, utstakad til sin beskaffenhet i särskilda omständigheter." (OO IV, s. 256.)

⁸² För den prästerliga dominansen i Åbo, se Lindberg 1984, s. 102.

⁸³ Förhållandet konst-natur under 1700-talet finns behandlat hos Willey.

Framställningen i Porthans Vossiusföreläsningar bygger inte på något uppspaltande av abstrakta regler utan är snarast hållen i en resonerande ton. De rör sig i stället till stor del kring praktiska aspekter av retoriken, kring den tillämpade värtaligheten. Språket och vitterheten spelar en viktig roll i samhället, liksom möjligheten att påverka publiken inte endast genom ord utan också genom kroppens och ansiktets åtbörder. Det är alltså i hög grad en retorikundervisning som är avsedd att komma till nytta när studenten lämnar universitetet för präst- eller ämbetsmannabanan.

En docent i poesin

I december år 1771 disputerade Kellgren *pro exercitio* under presidium av Johan Bilmark, professor i historia och filosofi. Dissertationen var professors verk och utgjorde sjätte delen i hans skrift om universitetets historia. Våren därpå avlade Kellgren kandidatexamen och disputerade 4 juli 1772 *pro gradu*, också denna gång under Bilmarks presidium, på en avhandling om Finlands storfurstar. Även den var, enligt Porthan, "wäl mäst Präsidis arbete".⁸⁴ Några veckor efter gradualdisputationen promoverades Kellgren tillsammans med fyrtio andra magistrar, bl.a. Clewberg och N.G. Schultén — de båda ansågs jämnogoda till primariatet, även om det slutligen blev Schultén som fick det.⁸⁵ Kellgren ansågs i varje fall inte värdig att bli primus — möjligen var han, liksom under skoltiden, inte någon lysande stjärna, men ändå tillräckligt framgångsrik för att vilja stanna vid akademien.

Den 30 april 1774 presiderade han själv över en disputation. Nu var avhandlingen hans eget verk, och Porthan hade föreslagit honom ämnet. Denna *Dissertatio de Poësi, Philosophiæ ubivis Gentium Prævia* (SS I, s. 51—76) visar också att Kellgren inspirerats av Porthans arbete med folklig poesi.⁸⁶ Avhandlingen visar, enligt Porthan, på att Kellgren ägde "et godt hufvud, genom läsning riktadt [berikat]".⁸⁷ Den är f.ö. betecknad som "Particula prior" (första delen), vilket visar att Kellgren 1774 hade för avsikt att i en framtid speciminera ytterligare. Vetenskapligt var avhandlingen representativ för övergångsskedet mellan det äldre, lärdomshistoriska sättet att betrakta litteraturen och det mera litteraturhistoriska, som stammade från Porthan.⁸⁸

⁸⁴ Porthans nota, SS VIII:ii, s. 568.

⁸⁵ Lagus 1884, s. 35 f. af Forselles, s. 37 f.

⁸⁶ Lagus 1884, s. 92 f. Avhandlingens källor behandlas hos V. Söderberg, s. 4 ff.

⁸⁷ Porthans nota, SS VIII:ii, s. 568.

⁸⁸ Hultin 1917, s. 32.

Efter disputationen anhöll Kellgren om att bli antagen som poëseos docens vid universitetet. Hassel tillstyrkte hans ansökan i konsistoriet. Vid en sammankomst i juni berömde konsistoriet Kellgrens agerande som preses vid disputationen, liksom hans vittra produktion. Kanslern biföll hans ansökan och poängterade, även han, Kellgrens talang i poesin. Kellgren fick därmed en oavlönad befattning som magister docens vid akademien.⁸⁹

I sin egenskap av docent var det Kellgrens plikt att meddela privat undervisning till studenterna, och samma hösttermin återfinns hans namn i listan över docenter: "JOHANNES HENRICUS KELLGREN, Poëseos Docens, tum *artis elementa* præceptis traditis explicabit, tum in Auctore, quem commodissimum deprehenderit, eorundem vim usumque ostendet."⁹⁰ Den 21 december 1774 rapporterar poëseos docenten till konsistoriet:

Denna fulländade Höst Termin, hade jag genom vanlig intimation tillbudt mig att till de Herrar Studerandes tjenst använda, som åstundade någon kunskap om så väl den Svänska som Latinska Poesiens regler; jag lofvade ock handleda dem i utöfningen däraf, såsom ock att förklara någon af de svårare Latinske Poeter: men the ville icke komma. (SS VI, s. 37 f.)

Lagus påpekar att studentbristen inte var förvånansvärd, dels med tanke på poesins eftersatta läge, dels på grund av den konkurrens Kellgren hade från andra lärare. I vältaligheten, vilken som universitetsämne främst omfattade prosalitteraturen, undervisade annars den vördnadsbjudande professor Hassel, vars föreläsningar Kellgren ju själv ämnat följa samma termin som han lade fram sin docentavhandling. Under skaldens första termin som docent var dock Hassel sjukledig. Lagus nämner också att Porthan kan ha berövat Kellgren hans elever, men denne fanns åtminstone inte upptagen i 1774 års föreläsningskatalog.⁹¹ Möjligen var inte heller den nyblivne docenten så ambitiös som varit önskvärt — Lennart Josephson har i sin avhandling påpekat att studenterna i Åbo borde haft intresse av att åtnjuta undervisning av den unge skalden från Aurorasällskapet och att avsaknaden på studenter nog snarast berodde på att Kellgren ansträngde sig föga och kanske dessutom var mindre lämpad för universitetslärarens uppgifter. Själv kallar han hösten 1774 sin kommande undervisning vid akademien för "högtrafvande Lectioner" (SS VI, s. 37), vilket ju knappast tyder på någon positiv inställning.⁹²

⁸⁹ Lagus 1884, s. 95.

⁹⁰ J.H. Kellgren, docent i poesi, skall dels enligt gängse regler utlägga ämnets grunder, dels visa hos den författare, som han finner lämpligast, deras betydelse och användning. "Conspectus Prælectionum quibus Omnium Facultatum Professores, cæterique Docentes, in Regia Academia Aboënsi, *Publice et Privatim* ab Initio Octobris MDCCLXXIV, ad idem Tempus Anni sequentis Bono cum Deo Munia sua Obibunt" (Aboæ, u.å.), [s. 5].

⁹¹ Lagus 1884, s. 96. KB Ep.H.4. Hassels brev till Carl Fredric Fredenheim 3/12 och 27/12 1774. Åbo universitets föreläsningskatalog 1774.

⁹² Josephson 1942, s. 307.

Det förefaller inte heller som om studenterna någonsin kom till Kellgrens undervisning, utan han ägnade sig även i fortsättningen åt sin informatorssyssla och sin diktning. År 1776 hade den mångordiga beskrivningen i föreläsningskatalogen hunnit smälta samman till ”Continuabit lectiones in iis, quæ superioris anni elenchus demonstrat”,⁹³ och man kunde nästan ha väntat sig att Kellgren var beredd att ge upp sin karriär vid universitetet. Men det skulle snart visa sig att såväl hans civila som akademiska ambitioner sträckte sig längre än till en oavlönad tjänst som poëseos docens.

Vältalighetsprofessuren

I augusti 1776 dog professor Hassel, med påföljd att vältalighetsprofessuren utlystes. Bland de sökande märktes förutom den slutlige segraren H.G. Porthan också Kellgren själv. De övriga var adjunkten Matthias Calonius (konsistoriets sekreterare, en jurist med intresse för romersk litteratur), Kellgrens gode vän västgöten Gabriel Tidgren samt Olof Schalberg, en föga duglig vetenskapsman som redan tidigare visat ett starkt intresse för vältalighetsprofessuren. Anledningen till att den knappt tjugofemåriga docenten vid denna tidpunkt sökte en sådan tjänst kan diskuteras, särskilt med tanke på att övriga sökande var betydligt bättre meriterade — t.o.m. Clewberg ansåg att ”Bibliothecarien Porthan tycks vara sjelfskrefven”.⁹⁴

Kellgren hade år 1776 alltmera börjat se Åbo som en landsortshåla, fjärran från alla händelser av betydelse. Genom Clewberg, som nu befann sig i Stockholm, försökte han hitta en lämplig kondition i huvudstadens närhet. Ganska snart inriktade sig förhandlingarna på den grevliga familjen Meijerfeldt. Hans husbonde, baron Fleming, ställde sig inte helt positiv till en sådan förflyttning, vilket skalden beskriver i ett brev till Clewberg i februari 1776:

Han [baronen] var så nådig och sjelf strax så uttydde det, att om jag skulle öf[ver]ge hans hus, h[vil]k[e]t han bad Gud nådeligen förbjuda, så kunde det ej vara för att antaga någon annan Condition, utan för någon befordran skull, som han väl då ej vågade förhindra. Han skall framdeles få lita därpå. Emellertid gjorde jag mig nu främmande till det ena och andra. (SS VI, s. 54 f.)

Kommentaren ”Han skall framdeles få lita därpå” är tämligen oklar, men skulle kunna tolkas som att Kellgren i februari 1776 inte ställde sig avvisande

⁹³ Han skall fortsätta föreläsningar i de ämnen som föregående års katalog visar. ”Series Prælectionum quas in Regia Academia Aboënsi Bono Cum Deo Publice et Privatim Habebunt Omnium Facultatum Professores ceterique Docentes, a Festo S. Michaëlis Anni MDCCLXXVI. Ad idem Tempus Anni sequentis” (Aboæ, u.å.), [s. 5]. Den förkortade beskrivningen ogillades också av konsistoriet. Lagus 1884, s. 97.

⁹⁴ Brev från Clewberg till J.H. Lidén, 24/9 1776 UUB G 151 e.

till ett akademiskt avancemang. Den sjunde mars samma år berättar Kellgren i ett brev till Clewberg att baron Fleming vidhåller sin åsikt att informatorn bör stanna i hans tjänst om inte någon befordran står att finna (SS VI, s 58). Kellgren fortsätter att förtiga sina planer för arbetsgivaren, men när denne i maj far till Stockholm anar skalden oråd: "Detta torde på något sätt komma att modifiera anläggningen af min öfverresa; Han vet ännu ej ett ord därom, utan hotar immerfort att göra mig till Extraordinarie Professor." (SS VI, s. 62.)

Baron Fleming tycks således ha varit angelägen att få behålla Kellgren i Åbo. I sin uppsats "Från Johan Henrik Kellgrens ungdomsår" poängterar Henrik Schück detta och understryker även Flemings idé om att förse Kellgren med en extra ordinarie professur. Schück anser det dessutom möjligt att det var "i förhoppning om, att hans beskyddare skulle lyckas häri, som Kellgren verkligen på hösten 1776 anmälde sig såsom sökande till den efter prof. Hassel lediga professuren i värtalighet".⁹⁵

Sverker Ek förmodar att Kellgrens intresse för professuren hade sin grund i en rädsla att stå utan anställning. Förhandlingarna om kondition hos greve Meijerfeldt var ännu inte klara, och Kellgren tycks ha fruktat att det skulle misslyckas och att inte heller baron Fleming längre skulle önska hans tjänster.⁹⁶ I ett brev till sin beskyddare A.G. Leijonhufvud 20 augusti 1776 uttrycker han sin oro över detta:

Jag frugtar redan för möjligheten, att gå miste om både hvad jag har och skulle få. Ja, det förra är redan så säkert, att Baron Fleming ovilkorligen och mig oförspordt accorderat sin studerande son hos Prof: Bilmark i pension till nästkommande October månad, innan jag gifvit, eller kunnat gifva honom tillkänna något nytt engagement, så vida General Mejerfeldt uttryckeligen förbudit mig gifva honom minsta soupçon [misstanke] därom, innan hans bref skulle anlända [. . .]. (SS IX, s. 208.)

Kellgren fruktade att Meijerfeldt inte alls skulle höra av sig och bad Leijonhufvud att påminna honom, antingen själv eller genom ärkebiskop Mennander, som ju var gammal aboensare och svärson till Henric Hassel.

Förutom Eks förklaring har forskarna framlagt olika skäl till varför Kellgren sökte professuren — en ytterlighet är kanske Otto Sylwans påstående att ansökan inte var allvarligt menad.⁹⁷ Lagus förmodar att framgången med talet över Anna Sophia Fleming, vilket Kellgren hållit i oktober 1776, givit honom självförtroendet att söka professuren.⁹⁸ Det var dock knappast Kellgrens första offentliga framträdande. Sedan mer än tre år tillbaka var han

⁹⁵ Schück 1891, s. 558.

⁹⁶ Ek 1965, s. 104.

⁹⁷ Sylwan 1912, s. 21.

⁹⁸ Lagus 1884, s. 107.

medlem i Aurora, där han torde ha framträtt ett flertal gånger, särskilt som han under större delen av tiden tillhörde den vittra klassen. Lagus antagande tycks därför mindre sannolikt. Informatorn hade troligen inte något val utan var tvungen att tala vid båren. Däremot kan han ju, vid sitt avfattande av talet, ha haft den lediga professuren i tankarna. Under hösten 1776 höll han två större tal, och denna plötsliga verksamhet som vältalare kan mycket väl bero på en önskan att få rykte inte endast som skald utan även som talare. Talet över matmodern trycktes ju i samband med begravningen, och "Tal om Sati-ren" framfördes i Aurora, där många av professorerna var medlemmar. Chanserna att konsistoriet skulle få kännedom om dessa vältalighetsstycken var således stora.

Eks teori om att Kellgrens ansökan om professuren var ett slags helgardering tycks vara den som kommer sanningen närmast. Hans utsikter att få vältalighetsprofessuren var ju inte heller så stora, eftersom Porthan verkat som eloquentie docens sedan 1762 och han själv blev docent i poesi så sent som 1774. Som Ek påpekar var det bästa Kellgren kunde hoppas på att bli fördelaktigt bedömd, knappast att få tjänsten.⁹⁹

Tillsättandet kom att dra ut så länge på tiden att man började misstänka att allt inte stod rätt till.¹ Också Schybergson nämner de rykten som gick: "Att ännu från de medsökandes sida något försök gjordes att hindra utnämningen, tyckes antydast af Mennanders ord i bref af den 27 juli [1777]: 'Fast Porthan är en sådan filosof, att han satt sig öfver allt jordiskt, måste likväl dess vänner söka hjälpa honom såsom en ganska skickelig karl.' " ² Senare i sitt liv var Kellgren inte alltid främmande för att använda mindre ärliga metoder för att nå en fördel, men det finns inga indicier på att förseningarna vid professorstillsättningen berodde på honom, även om Lagus antyder möjligheten.³ Schück anser dock att dröjsmålet kan ha haft samband med baron Flemings antydan om att göra Kellgren till e.o. professor — friherren skulle således under denna period ha intrigerat för att Kellgren skulle få tjänsten.⁴ Det förefaller dock inte sannolikt att Fleming, en friherre med dåliga finanser, skulle ha haft något inflytande över det akademiska konsistoriet. Om någon av de övriga sökande försökte förhala tillsättningen är det kanske mera rimligt att misstänka Schalberg som redan tidigare besvärat sig hos konsistoriet när Porthan tillförordnats på tjänsten. I konsistorieprotokollet från professorstillsättningen anges skälet till dröjsmålet vara att de sökande skulle hinna

⁹⁹ Ek 1965, s. 104.

¹ Schück 1891, s. 558. Dröjsmålet med professorsfullmakten behandlas också av Lagus 1884, s. 113.

² Schybergson 1908, s. 173.

³ Lagus 1884, s. 113.

⁴ Schück 1891, s. 558.

legitimerade sina ansökningar, något som t.o.m. Porthan dröjde med så att konsistoriet i april tvingades påminna honom. Först den 10 december 1777 fick Porthan slutligen sin professorsfullmakt.⁵

När konsistoriet i juli 1777 behandlade tillsättningen uteslöt Kellgren ur röstningen — han ansågs för ung, han hade redan hunnit lämna Åbo och han hade inte legitimerat sin ansökan genom att ånyo presidiera vid en disputation.

Vid tillsättningen av professuren var självfallet Porthans namn det som sattes främst av konsistorieledamöterna. Enligt akademins författning kunde endast tre namn ställas på förslag. I andra hand satte man då Matthias Calonius, och i tredje rummet föredrog vissa ledamöter Tidgren medan andra, av omtanke om Schalbergs fattigdom, valde att föreslå denne. Några av konsistorieledamöterna uttalade sig dock, enligt Lagus, positivt om Kellgren. I själva verket var det enbart Bilmark, under vars presidium han disputerade såväl *pro exercitio* som *pro gradu*, som direkt gav honom beröm som vältalare: ”*Magister Docens Kjellgren*, ehuru ganska qwick, och ehuru han på flere sätt *legitimerat* sin skickelighet til den lediga *Profession* är dock yngre än at han denna gång kan komma i *consideration*.”⁶ De andra ledamöterna nämner honom i samband med Tidgren och kommenterar de båda docenternas poetiska talanger. Den yngste närvarande professorn, Lars Lefrén, som i likhet med dessa två hade sina rötter i Västergötland, säger att Tidgren

äger en särdeles skickelighet, at jämwäl skrifwa både swenska och *Latinska Poëmer*, hwarpå han wist mångfaldiga prof, som läsas i allmänt tryck. [. . .] Samma beröm bör jag äfwen lämna *Poëseos Docens Magister Kellgren*, men som han är yngre än *Magister Tidegren* [sic], och nu såsom frånwarande ei kunnat ytterligare *disputando legitimera* sin ansökning, så har jag måst gå honom förbi.⁷

Anledningen till att Lefrén lade så stor vikt vid deras poetiska produktion var att ingen poëseos professur fanns vid akademien vid denna tidpunkt och att vältalighetsprofessorn alltså var tvungen att sköta båda ämnena. I kemiprofessorn Pehr Adrian Gadds uttalande ställs återigen Tidgren och Kellgren bredvid varandra:

Hwad det tredje rummet beträffar, förmente *Professoren*, at om qvæstion wore om *Poëseos Profession*, så borde wäl *Magistrarne Tidegren* och *Kellgren* i anseende til deras i denne wettenskap ägande insigt, hafwa företrade [sic] framför *Philosophiæ Adjuncten Schalberg*, hålst deras lyckeliga snille både i *Latinska* och swenska *Poë sien* woro *Professoren* bekandt; men som *Eloquencen* i des fulla widd med tillämp-

⁵ Schybergson 1908, s. 171 ff. Åbo universitets konsistorieprotokoll 1/7 1777, § 7, Helsingfors universitetsarkiv Ca 77.

⁶ Åbo universitets konsistorieprotokoll, 1/7 1777, § 7. Även citerat hos Lagus 1884, s. 113.

⁷ Åbo universitets konsistorieprotokoll, 1/7 1777, § 7. Lagus citerar uttalandet, men förkortat på ett sådant sätt (från ”Samma beröm” och framåt) att det inte framgår att det är Kellgrens poetiska prestationer som Lefrén bedömer. Lagus 1884, s. 113.

ning til de allmänna tjenste wärcken, och Rhetoriken, hwilcken i anseende til den æstetiska delen grundar sig på stadgad kunskap i *Psychologien*, är den nu ledige *Professions* hufwudycke, så trodde *Professoren*, at nämnde *Magistrars* insigt i *Poë-sien* och annan deras Lärdom wid detta tilfälle ännu icke kunde svara emot ändamålet af *Eloquentiæ Profession* härstädes.⁸

Som synes poängterar Gadd här värtalighetens nytta i det praktiska livet och det nära sambandet mellan retorik och psykologi. Eftersom Kellgren och Tidgren främst — genom sin poetiska verksamhet — var kunniga i retorikens stilistiska del, kunde de inte anses uppfylla de fordringar som ställdes på en professor. Professor Kalm anslöt sig sedan till Gadds åsikt. Båda placerade Schalberg i tredje förelagsrummet.

Konsistoriets argument mot Kellgrens kompetens tycks i de flesta fall snarare ha gällt hans ungdom än någon direkt oskicklighet i ämnet. Såsom de yngsta bland de sökande omnämndes han och Tidgren samtidigt av professorerna Bilmark, Gadd och Lefrén, och även av teologie professorn Jakob Gadolin, som efter att ha placerat Schalberg på tredje plats, ”önskade [. . .] sig tilfälle, at framdeles kunna wisa, huru gärna han wille se *Magistrarne Tidgrens och Kellgrens* förtienster blefwa belönte”.⁹

Det är ställt utom all tvivel att Porthan var den vetenskapligt bäst meriterade bland de sökande och — efter vad hans föreläsningar visar — dessutom en utmärkt lärare. Bilmark, som vid denna tid även var akademins rektor, motiverade beslutet med att Porthan ”dels i tu år har förestådt bemalte *Profession*, dels i denna witterhets del utgifwit flere wackra både *Disputationer* och *Orationer*, samt dessutom giordt sig mycket förtiänt genom des wård om *Academiens Bibliothek*”.¹⁰

Prisskriften i Vitterhetsakademien

I januari 1777 hade Kellgren lämnat Åbo och farit till Stockholm, där han tydligen räknade med att tillträda tjänsten hos Meijerfeldts. Så blev dock inte fallet, och efter en tids vistelse i huvudstaden fick han vid påsk dra sig tillbaka till sin mor i Västergötland.¹¹ Den ofrivilliga lantvistelsen utnyttjade han till författarskap inom olika genrer — förutom dikter skrev han sin första recension och en operalibretto. Avsikten var, av allt att döma, att skapa sig ett

⁸ Ibid. Citatet återfinns också delvis hos Lagus 1884, s. 113, men även i detta fall avkortat på ett sådant sätt (från ”hålst deras lyckliga snille” och framåt) att det inte framgår att Gadd talar om de båda docenternas lämplighet i fråga om en hypotetisk poesiprofessur.

⁹ Åbo universitets konsistorieprotokoll, 1/7 1777, § 7. Även citerat av Lagus 1884, s. 113.

¹⁰ Åbo universitets konsistorieprotokoll, 1/7 1777, § 7.

¹¹ Kommentarer, SS IX, s. 37.

namn som författare också utanför Åbo. Han publicerade sig också, främst i Gjörwells *Sammlaren*, med alster inom den lättare genren, som han i några dikter från åttiotalets början sade sig föredra.¹² Gjörwells sekreterare J.A. Stechau, som var tidskriftens egentlige utgivare, klagade i augusti 1777 i ett brev till Johan Henric Lidén på de "Galanterier" som översvämmade tidskriften och på att "Hr Kiellgrens i Åbo svallande vena [ådra] något starkt bombarderat mit phlegmatiska bollverk".¹³ Kellgren strävade dock samtidigt efter att framstå som en seriöst syftande författare. Han lät bl.a. publicera ett gravtal i *Sammlaren* över sin tidigare matmor, Anna Sophia Fleming. Det är således tydligt att Kellgren under vistelsen hos sina prästerliga släktingar gjorde vad han kunde för att bli publicerad och vinna rykte.

På förhösten 1777 kunde Kellgren slutligen lämna hembygden, och i mitten av oktober anlände han till Stockholm för att börja sin tjänst som informator hos Meijerfeldts.¹⁴ Även i huvudstaden fortsatte han sin vittra verksamhet och vann ganska snart publikens uppmärksamhet.

Ett förmånligt sätt att vinna större berömmelse, och tillika få en viss ekonomisk utdelning av sin diktning, var att delta i någon av de många litterära pristävlingar som anordnades av bl.a. Vitterhetsakademien och Utile Dulci.¹⁵ Pristävlingarnas avsikt var just att frambringa nya vittra talanger, och pristagarna befann sig ofta i början av sin karriär. En utmärkelse i en sådan tävling var också meriterande i yrkeshänseende.¹⁶ Vitterhetsakademiens tävlingar fick dock aldrig samma betydelse för utvecklingen inom exempelvis vältalighet som Svenska Akademiens skulle komma att få. Deltagarna var sällan många, och prisutdelningen ägde rum i tysthet på Fredrikshovs slott.¹⁷ Till skillnad från Svenska Akademien hade ju Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi inte offentliga möten.

I pristävlingarna var det självfallet inte stycken i låg stil, av typ "Sinnenas förening", som kunde vinna guldmedaljen, utan allvarligt syftande alster över

¹² Josephson 1942, s. 42 f. Åsikterna uttrycks i "Samtal med förnuftet" samt i versbrevet till Gyllenberg och Wellander från 1780—1781. Dessa preferenser torde dock vara avhängiga av dikternas respektive karaktär — i "Samtal med förnuftet" på den hedonistiska inriktningen, i versbrevet till Gyllenberg på att Kellgren vill poängtera sin underlägsenhet mot den främst i högre genrer verksamme skalden, och i brevet till Wellander på att han försöker slippa att författa en gravskrift över pekoralisten Nicander. Som Josephson påpekat njöde Kellgren sig inte heller med den sortens diktning. Ibid.

¹³ UUB G 151 f. Först uppmärksammat av Sylwan 1912, s. 215 f.

¹⁴ Ek 1965, s. 146.

¹⁵ En översikt av de olika sällskap som ordnade sådana tävlingar ges hos von Platen 1986, kap. 1.

¹⁶ Bennich-Björkman, s. 313. Betydelsen av Svenska akademiens pristävlingar behandlas av von Platen 1986, s. 113—136.

¹⁷ Hillman 1935, s. 58. Av akademiens papper framgår att pristagarna utan större ceremonier hämtade sina medaljer, själva eller medelst ombud, på Fredrikshov. Kungl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademiens arkiv, Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi, F II:3.

i förväg bestämda ämnen. Ännu under 1700-talet tillämpade man ju den s.k. trestilsläran, vilken innebar att ämne, syfte och stil skulle harmoniera. Man räknade således med tre stilar: en hög, en låg och en mellanstil. Det var ämnet som bestämde stilen, inte författaren, och varje stil hade också sin tillmätta del av troper och figurer. I den höga stilen kunde dessa användas obegränsat, medan man i låg stil inte fick frånga det vardagliga.¹⁸

Redan ett par månader efter det han anlänt till Stockholm sände Kellgren in ett bidrag till Vitterhetsakademiens tävling i poesi över ämnet "En stadig man". Idémässigt vann inte hans ode akademiens gillande, även om versbehandlingen och språket ansågs tillfredsställande. En av domarna i tävlingen, baron Manderström, kommenterade dikten med orden: "när auctor äntligen kommit til sjelfva saken, finnes nästan ingen strophe, i hvilken icke förekomma antingen falska tankar eller gudlösa uttryck".¹⁹ Trots att man lockade Kellgren att träda fram — tävlandet skedde alltid anonymt — och ändrade mest uppseendeväckande formuleringarna tilldelades han inget pris, eftersom akademien ansåg att han endast bättrat sig av vinningslystnad. Odet trycktes dock i Vitterhetsakademiens handlingar, men först 1780.²⁰

Redan året därpå, 1778, ställde Kellgren upp i Vitterhetsakademiens pristävling i skaldekonst över ämnet "En ynglings inträde i verlden". Han hade då tagit lärdom av skadan och höll sig till akademiens smak. Dikten ansågs ha "goda, starka och välfattade tankar" och tilldelades följaktligen guldmedaljen.²¹

År 1779 deltog Kellgren med ökade insatser i Vitterhetsakademiens pristävlingar. Som ämne i skaldekonsten hade man 1779 utlyst en översättning av Horatius Ode 2.X eller 4.V, och Kellgren sände in en av varje. Ingen guldmedalj utdelades i skaldekonsten det året, men en av Kellgrens översättningar fick silver, det s.k. accessit.²² I vältalighet vann han däremot guldmedaljen med en skrift över ämnet "Vore menniskan lyckligare, om hon förutsåg sit öde i verlden?" Han har där, i likhet med i priskriften i poesi 1778, anpassat sina åsikter efter akademiens. I 1779 års prisskrift i vältalighet är hans egen uppfattning om religionen dold under ett tjockt lager av kristen fromhet,²³

¹⁸ Dyck, s. 92 ff.

¹⁹ *Kungl. Vitterhetsakademiens Dagbok*, s. 132.

²⁰ *Ibid.*, s. 133, 163. Enligt Josephsons förmodan skulle dock en av Vitterhetsakademiens smakdomare, justitiekanslern J.W. Liljestråle, höra till Kellgrens beskyddare (1942, s. 138, 251, 271). För Kellgrens allmänna inställning till akademien, se *ibid.*, s. 233 f. Kontroversen med Vitterhetsakademien finns skildrad hos Schück 1936 a, s. 692 f., Ek 1965, s. 143 ff., samt von Platen 1986, s. 12.

²¹ *Kungl. Vitterhetsakademiens Dagbok*, s. 156. Lamm 1910, s. 90. Ek 1965, s. 176.

²² *Kungl. Vitterhetsakademiens Dagbok*, s. 161 ff. Kommentarer SS VII:i, s. 234 ff. Översättningarna tryckta SS II, s. 36 ff.

²³ Josephson har i en exkurs 1942 (s. 344—360) behandlat Kellgren och religionen, liksom biskop Olle Herrlin i sin avhandling samma år, *passim*. Den förre kommer till slutsatsen att Kellgren

och endast i undantagsfall kan man i prisskriften skymta upplysningsmannens idéer. Det rör sig här i högsta grad om meriteringsförfattande, vars främsta orsak var en önskan att få rykte som vitter och att vinna den begärliga medaljen.

År 1780 lämnade Kellgren två bidrag till pristävlingen i poesi, "Våra Vilor" och "Jordens Skapelse", men blev inte belönad.²⁴ I ett brev till Clewberg diskuterar han skälen till detta:

Orsaken kunde alt för väl vara piecernas oduglighet. Imellertid, om du vill sauvera min egenkärlek, kan du ock få uttyda det af någon annan orsak. Såsom anledning-
ar därtill vill jag nämna att Liljestråle några dagar förut innan dommen utföll, be-
rättade mig om några till Academien inkomna stycken där djäfvulen framlyste. (SS
VI, s. 101.)

Orsakerna till den uteblivna belöningen var alltså, enligt Kellgrens förmodan, den samma som tre år tidigare. Dikternas kvalitet torde nästan bekräfta detta antagande.

Eftersom deltagande i pristävlingar var anonymt är det inte känt om Kellgren tidigare ställt upp i vältaligheten utan att belönas. År 1777 hade sex svar i denna tävling kommit akademien till handa, men eftersom skrivarten i samtliga fall ansetts bättre än utredningen hade inget pris utdelats. Vitterhetsakademien fäste nämligen större vikt vid utredningen av frågan än vid den stilistiska behandlingen. Året därpå kom två svar. Båda två var välskrivna, och den ena tilldelades också det stora priset. Till sex av de åtta tävlingsskrifterna från 1777 och 1778 har författarna givit sig tillkänna.²⁵ Möjligen kan Kellgren ha bidragit även dessa år.

Kellgrens tävlingsskrift i vältaligheten år 1779 var, enligt akademiens protokoll, försedd med mottot "Projicit ampullas et sesquipedalia verba" ("Han avhåller sig från affekterade fraser och halvannanfotslånga ord"), men har i trycket fått ett annat motto, vilket i akademiens dagbok står angivet för den skrift i ämnet som bär ordningsnumret ett, "Prudens futuri temporis exitum — Caliginosa nocte premit Deus" ("Vis döljer en gud den kommande tiden i dimhöljd natt").²⁶ Kellgren tycks således ha tagit mottot från skrift nr 1

var fritänkare, medan den senare ser honom som religiös. Här är Josephsons resonemang utan tvekan det mest övertygande, och det understöds dessutom av Kellgrens egen behandling av religionen i dikter och brev. I "En stadig man" förekommer ju t.ex. den av Vitterhetsakademien ogillade versen "Hvad Gud behöfs? Han har sig sjelf." (SS I, s. 199), och i ett brev till Clewberg 1777 hävdade Kellgren att bibeln var "absurd" (SS VI, s. 70). Se dessutom SS VI, t.ex. s. 68, 92, samt SS VIII:ii, s. 580 f.

²⁴ Kommentarer, SS IX, s. 56. Dikterna kallades ursprungligen "Målning af Inbillningsnöjen" och "Fabeln om Förståndet och Lyckan".

²⁵ *Kungl. Vitterhetsakademiens Dagbok*, s. 134—145, 157, Hillman 1935, s. 53 f. Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi, F II:3.

²⁶ *Kungl. Vitterhetsakademiens Dagbok*, s. 162. Översättningen hämtad från Kommentarer SS VIII:i, s. 179. Skrift nr 1 var dock inte skriven av Kellgren utan av en uppsalastudent vid namn

och försett sin vinnande skrift med det då den trycktes i Vitterhetsakademiens handlingar. Han anspelar också på mottot flera gånger i talet.

Efter att ha räknat upp de inkomna skrifterna kommenterar akademiens dagbok dem sålunda:

Hvaribland N.1. och 2 utmärktes med låford, den förre för en vidsträkt beläsenhet och lärdom, utan synnerlig smak, den senare för en jämn och höfsad styl, men så likväl, at företrädet i detta afseende så väl som i sjelfva ämnets lättare och nöjaktigare afhandling tildömes N.4, som derföre vinner det utfästade stora priset eller guldmedailen.²⁷

Prisskriften är avfattad i en resonerande stil, fri från lärda utläggningar, vilket uppenbarligen också uppskattades av domarna. En enkel vältalighet tycks också ha varit Vitterhetsakademiens ideal.²⁸ Kellgrens filosofiska beläsenhet vid denna tid kan dock utläsas ur skriften, och bakom vad Lamm benämner dess "belätenhetspredikande resonnemang" skymtar ibland en pessimistisk syn av samma typ som han tidigare givit luft åt i flera dikter och som skulle få sitt fullödigaste uttryck i "Våra Villor" året därpå.²⁹ Liksom i de kommande analyserna har jag dock inte för avsikt att här närmare behandla den idéhistoriska bakgrunden, utan koncentrerar mig i stället på skriftens retoriska uppbyggnad.

Prisskriften inleds med en versifierad fabel om masken som drömmer om ett liv likt fågelns, plötsligt förvandlas till fjäril och slutligen går under i ett skyfall. *Exordium* saknas därför, och när Kellgren går över till prosa tar *narratio* sin början.

Denne fabel torde ej otienligt kunna lämpas på människan, hvars dåraktiga åtrå alltid sträfvar öfver den krets, som naturen, i afsigt på hennes egen lycksalighet, för hennes varelse utstakat. Utom sina verkeliga brister och plågor, gör hon sig ännu flera genom sit missnöje öfver det hon äger, och sit begär til det hon icke äger. Hon inbillar sig altid en större fullkomlighet i de egenskaper, med hvilka hon antingen ej kan begåfvas, eller hvilkas besitning skulle göra henne än mera olyckelig. Hon känner dubbelt häftigare sin olycka och svaghet, emedan hon tror, at det Högsta Väsendet blott af nycker och utan orsaker tildelt henne de samma; och hon känner hälften mindre sin lycka och sina förmoner, emedan hon alltid tror sig äga rätt til långt flera och större. (SS IV, s. 356.)

Kellgren tecknar här bakgrunden till sitt svar på akademiens fråga, och visar redan i första meningen att han inte ämnar besvara den jakande. Satsbyggnaden i den därpå följande delen av det citerade stycket är antitetisk, och männi-

Adolph Nordwall. Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi, F II:4. Vid tryckningen av "En Ynglings inträde i verlden" ändrade Kellgren också sitt motto. Kommentarer, SS VII:i, s. 173.

²⁷ Kungl. Vitterhetsakademiens Dagbok, s. 162.

²⁸ Hillman 1935, s. 54, T. Hanson, s. 83.

²⁹ Lamm 1910, s. 94 f.

skans "dåraktiga åtrå" ställs där mot den situation som Gud valt åt henne. Hon urskiljer dock inte dennes vägar. "Den trösten at i sin Skapare igenkänna en rättvis Herre och öm Fader är henne beröfvad." (SS IV, s. 356.) Människans begär till det som överstiger hennes lott beror inte på att hon är ämnad för större ting, utan har enbart sin orsak i högmod. "Det är således okunnigheten som föder hennes högmod; det är högmodet som drifver henne, at *vilja varda såsom Gud*, och det är förnuftet som bör lära henne, at förblifva meniska." (SS IV, s. 357.) Den fromma inställningen skiljer sig avsevärt från den som Kellgren givit uttryck för i t.ex. "En stadig man", och det är tydligt att han här lånar sin penna åt åsikter som snarare överensstämde med akademidomarnas. Människan tecknas här som av Gud förutbestämd till en viss ställning i livet. Det är "för hennes egit väl, som den Högsta Visheten och Godheten förnekat henne de öfriga" egenskaperna (SS IV, s. 357).

Af sådan beskaffenhet är den förmåga, hvilken menniskan i alla tider så dåraktigt önskat sig, så onyttigt eftersträfvat, förmågan at förut se sit tilkommande öde. Genom huru mångfaldiga, men, til hennes lycka, lika fåfänga medel, har hon icke försökt at bevärma sit svaga öga, til at tränga igenom den tiocka dimma som fördöljer hennes framtid! Hvilka oräkneliga tempel hafva blifvit upreste, hvilka offer förtärde, hvilka bedragare vördade och riktade genom denna nyfikenheten! Huru har hon ej forskat kring alla rum i naturen, at upptäcka det lius, som hon ej funnit i sin siäl? (SS IV, s. 357 f.)

Kellgren fortsätter här med den parallella uppbyggnad som skönjdes redan i skriftens inledande motsättningar och som f.ö. också är karakteristisk för all hans vältalighet. Här förekommer den i konstruktionen "så dåraktigt önskat sig, så onyttigt eftersträfvat". Anaforer används i nästan all vältalighet men är ovanligt frekventa hos Kellgren. De bidrar till den speciella stegrande rytmen i hans prosa. "Satserna sträva i en obruten stigning mot samma mål, drivna av en gemensam vilja."³⁰

I den ovan citerade passagen från prisskriften finns också en anspelning på det motto som den har i trycket — liksom i fråga om flertalet av Kellgrens prosaskrifter finns inte manuskriptet bevarat, varför det är svårt att veta om passagen om "den tiocka dimma som fördöljer hennes framtid" kan ha tillagts när mottot ändrats.

Upplysningsmannens inställning skymtar här fram när Kellgren i en uppräkningslista, där varje sats inleds med det anaforiska "än", attackerar olika typer av framtidsskåderier. "Orakel, svartkonst, horoscooper, tusende namn föreviga minnet af detta galna bemödande" (SS IV, s. 358) blir hans slutsats. Människans framtid vilar på två olika grunder:

³⁰ Abenius, s. 117.

En gerning, som vi kunnat företaga eller ur akt låta, är orsaken til en annan gerning som följer den samma, och det är en dylik följd, som tilskapar en del af våra händelsers kedja. [. . .] Det gifves dock andre som tima utan vårt förvållande, som ej äro fölgder af våra moraliska gerningar, som hafva sina orsaker i verldens almäna lagar: men at förutse dessa, fordrades at känna hela det samband, som häftar naturen: det fordrades at hafva skapat den: det fordrades at vara Gud. (SS IV, s. 358.)

Det är således, enligt Kellgrens resonemang, omöjligt att förutse vad som ska ske, men trots detta tror många att en sådan förmåga skulle göra människan lyckligare. Efter att ha påpekat detta kommer Kellgren med sitt *propositio*, framläggandet av framställningens ämne: "Bedraga de sig, eller ej? Detta är den fråga, som vi böre besvara." (SS IV, s. 359.) Härefter inleds själva bevisföringen, *argumentatio*, vilken i sig kan indelas i *probatio* (bevisandet av den egna tesen) och *refutatio* (vederläggningen av motståndarens åsikter). Kellgren indelar här sin argumentation under två huvudpunkter: "FÖR DET FÖRSTA: *At förutseendet af de olyckliga händelser skulle öka antalet af våra smärtsama känslor, utan at minska styrkan af våra olyckors intryck.*" (SS IV, s. 359.) Också de lyckliga händelserna skulle förgiftas av kännedomen om en stundande olycka. Tesens sakinnehåll broderas sedan ut över flera sidor, repeteras, formas om och uppträder bl.a. i form av en metafor: "Fåfångt skulle vi finna på vägen til dessa olyckor, här och der några frugter, som nöjet tilbödo oss: ögat endast fästadt på de plågor som väntade oss, skulle ej retas af deras behag, och en beständig föresmak af plågans bitterhet skulle betaga deras sötma." (SS IV, s. 360.)

Två exempel tjänar också till att visa på tesens riktighet — det första beskriver en "öm fader" och den lycka han känner över sin son, som omsider kommer att "öfverlemna sin ungdom åt laster" och "störta sin fader i fattigdom och förtviflan" (SS IV, s. 360 f.). Följdsatsen, som inramas av två utrop där det första utgör en *invocatio*, påminner om "Våra Villor":

Olyckelige Far! men tusend gånger olyckeligare, om du förutsett dit öde. Din häftiga sorg skal snart sluta dina dagar; imedertid hafva de länge varit lycklige genom hoppet, och sielfva högden af din plåga ger dig et botemedel derföre — Tacka Himlen och dö! (SS IV, s. 361.)

Det andra exemplet, som sannolikt var mera personligt till sin prägel än det förra, behandlar "den lärde ynglingen, som outhörligen arbetar i sanningens forskande" (SS IV, s. 361).³¹ Förakt och misär blir enda belöningen för hans tränga studier vid universitetet.

Man torde kanske invända, mot det sist anförda exemplet, at om denne ynglingen hade förutsett sit öde, så hade han ej trädt in på denna olyckliga bana; så hade han besparat sig både den möda, hvarmed kunskaperne förvärfvas, och plågorna som

³¹ Lamm 1910, s. 97. Kommentarer SS VIII:i, s. 180.

de framalstra. Men man besinne allenast, at intet förutseende vore möjligt, så vida vi icke antage et oundvikeligt öde, en oöfvvinnerlig kraft, som släpade oss med jernkedjor på en utstakad väg, från hvilken vi ej kunde afvika. (SS IV, s. 362.)

Detta är vad man kallar *refutatio*, där Kellgren kommer med motargument mot sin egen tes för att genast vederlägga dem. Han antar i nästa stycke dessutom motståndarens åsikter för att pröva dem, men finner dem inte tillfredsställande. Därefter påminns läsaren genom *recapitulatio* (repetition av vad som sagts) om den tidigare nämnda tesen, varpå *refutatio* fortsätter. Kellgren upprepar så än en gång den åsikt han här försvarar:

Ja det är så långt ifrån, at förutseendet af våra olyckor kan förminska deras intryck; at det tvärtom ofta ökar det samma. En oförmodad olycka öfverrumplar oss så hastigt, at vi, så til sägandes, ej hinna begripa den; hon förstenar vårt hierta och betager des känsla. (SS IV, s. 363 f.)

Bevisföringen kring den första tesen är därmed avslutad, och följdtesen kan anföras: "FÖR DET ANDRA: *At förutseendet af våra lyckliga händelser skulle minska styrkan af dessa händelsers intryck, utan at öka antalet af våra behagliga känslor*" (SS IV, s. 364). Också denna åsikt framförs i varierande former, men inte i lika stor utsträckning som den förra. Kännedomen om kommande nöjen skulle beröva människan all glädje av dem. "Förutseendet omfattar blott de verkliga nöjen; hoppet alla möjliga. Förutseendet måste åtnöja sig med sådane som finnas; inbilningen alstrar nya hvarje tima och minut, mera lifliga och fullkomliga än de förra [. . .]." (SS IV, s. 365.) I ett stycke fyllt med anaforer och *exclamationes* anropar Kellgren de två personifikationer, som han skulle komma att hylla också i "Våra Villor":

Inbilning och Hopp! välgörande Gudabarn! välsignad vare er magt öfver de dödligas hiertan! J vänden bort våra ögon från de annalkande olyckor; J hållen tillbaka vår förtviflan, under plågornas raseri; J följn oss genom lifvet; J stigen ned med oss i grafven. Stor sak om J bedragen oss, då J gören oss lyckliga. (SS IV, s. 365.)

Som Martin Lamm påpekat uppvisar Kellgrens argumentation här vissa brister — om människan, som han tidigare hävdad, är medveten om att plågorna överstiger glädjeämnen i antal, kan hon knappast ha någon glädje av vad inbillning och hopp har att säga henne.³² Det viktiga i en skrift som denna är dock egentligen inte *vad* som sägs, utan *hur* det sägs. Kellgren fick ju stora priset p.g.a. "ämnets lättare och nöjaktigare afhandling",³³ och så länge stilen var god, argumentationen behaglig men inte för tung och inte stridde mot religionen brydde sig nog domarna föga om huruvida några mindre motsägelser förekom i framställningen. Tankegången att sanningsbegäret måste dödas

³² Lamm 1910, s. 95.

³³ Kungliga Vitterhetsakademiens Dagbok, s. 162.

för att människan ska kunna njuta leder med tiden också över Kellgren till "Våra Villor" med dess uttalade pessimism.

Enligt den åsikt Kellgren förespråkar i prisskriften är det inte endast ägandet som innebär njutning utan också längtan till besittandet: "Man äger redan til en viss grad, hvad man förutser med visshet; och vid åtrå ej mera, det vi redan besitte. Men hvem är, som icke vet, at äfven blotta begäret är et verkeligt nöje, ja ofta större, än sielfva åtniutandet." (SS IV, s. 365.) Efter att ha vederlagt den motsatta åsikten i ett nytt *refutatio* når Kellgren talets avslutning, *peroratio*. Den inleds med en sentens och glider så över i en liknelse, som sammanfattar skriftens innehåll, och där Kellgren än en gång anspelar på mottot. Som synes söker han också väcka läsarens uppmärksamhet genom att apostrofera honom.

Dödelige! lär at vara lydig och nögd: det ena är din skyldighet, det andra din sálhet. Dit lif är såsom et skepp i tidens ocean, och du känner ej des kosa. I et beständigt mörker sväfvar du hit och dit mellan tusende klippor. Några visas dig förut vid *förnufts* lius, och dessa äger du *frihet* at undvika; de andra kan du ej undvika, men de visas dig ej förr, än i det ögnablick, då du stöter. Tvänne skickelige lögnare, *Inbilningen* och *Hoppet*, äro gifna dig til följeslagare: de förtiusa din siäl med de glädaste berättelser om de länders nöjen och behag, dit du kanske aldrig skal anlända, och de göra dig lyckelig ännu på brädden af dit olycks diup. Stundom nära at försmähta af din resas besvär, landar du i det samma til en täck och frugtbar ö, der du niuter så mycket större nöje, at hemta hvila och förfriskning, som det aldeles var oförmodadt. (SS IV, s. 366.)

En from betraktelse bildar slutpunkt i prosapartiet, och prisskriften avslutas som den inletts, i bunden form. Den avrundande dikten är dock inte Kellgrens egen, utan ett parti ur Popes "Essay on Man" — lämpligt nog i svensk översättning av en av Vitterhetsakademiens domare, J.W. Liljestråle.

Kellgren har i sin prisskrift arbetat med olika retoriska konstmedel som anaforer, antiteser, parallellkonstruktioner och även asyndeton (se t.ex. SS IV, s. 362). Den är dessutom disponerad efter retorikens föreskrifter. Prisskriften finns medtagen i K&k-brevet som lämplig för *Samlade Skrifter* (SS VI, s. 195), varför Kellgren alltså så sent som 1788 ansåg den värdefull — där emot kom den inte med vid slutredigeringen 1795.

Tolkningen av prisskriften är i hög grad beroende av dess funktion, och Kellgrens privata ställningstaganden är här av föga betydelse. Den skrevs som ett anonymt bidrag till en vitter tävling, och både stil och innehåll är anpassade till ett allmänt, opersonligt *decorum*. Prisskriften i Vitterhetsakademiens tävling är ju endast en stilövning på hög nivå. Den är inget tal och har aldrig hållits inför några åhörare. Både "avsändare" och målgrupp är här synnerligen diffusa. I de tal som analyseras i avhandlingens följande kapitel är funktionen av lika stor vikt, men där tillkommer betydelsen av en mera påtaglig publik än akademiens domare, och dessutom av en närvarande talare. Som redan nämnts applicerades *decorum* inte endast på vad som sades utan även

på vem som sade det. I de fall talen hållits av Kellgren är de också avpassade för honom, men inte för privatpersonen utan för Kellgren i hans funktion som informator, ordensbroder eller akademiledamot.

Genom sina segrar i Vitterhetsakademiens pristävlingar befäste den unge Kellgren sin ställning som allvarligt syftande författare. Säkert bidrog dessa också till hans tidiga rykte som en av landets främsta diktare och till det utökade dramatiska samarbetet med Gustaf III. På så sätt meriterade sig Kellgren också inför ett framtida ämbete. Han innehade fortfarande sin kondition hos familjen Meijerfeldt och deltog också i arbetet med *Stockholms Posten*. Hans håg låg dock, trots motgångarna vid professorstillsättningen 1777, till en akademisk karriär. Under sina första år i Stockholm behöll han sin docentur, men utan att skaffa permission att vistas utom Åbo. Detta ogillades av konsistoriet, som i december 1779 skickade brev inte endast till honom utan även till hans lika försumliga kollegor Clewberg och Jacob Tengström, med en ”antydan” att de borde bättra sig.³⁴

Bibliotekariesysslan

I februari 1780 gjorde Kellgren ett nytt försök att vinna en akademisk ställning och återvända till Åbo. Bibliotekariesysslan vid universitetet hade blivit ledig och Kellgren ansökte i ett hittills inte uppmärksammat brev till kanslern Ulrik Scheffer om den lediga tjänsten. Han skriver:

Att vid upprättande af Förslaget till den vid Kongl. Åbo Academi efter Professoren Scalberg [sic] ledig blefne Bibliothecarie Sysslan, nådigst med ett rum därå blifva bevärdigad; därom vågar jag i djupaste ödmjukhet hos Eders HögGrefveliga Excellence anhålla; med så mycket större förtröstan, att härutinnan blifva bönhörd, som detta är det första nådeprof jag af Eders HögGrefveliga Excellence åtnjutit eller dristat begära, under den tid jag utan missunsamhet sett yngre tjenstebröder lyckeligen få hugna sig af Eders HögGrefveliga Excellences Nådiga uppmuntran.³⁵

Redan när Kellgren förordnades som docent i juni 1774 hade Scheffer påpekat att han kände till hans diktning, och det var också han som 1775 överlämnade

³⁴ Åbo universitets konsistorieprotokoll 16/12 1779, Helsingfors universitetsarkiv Ca. 82. Lagus 1884, s. 126 f. Enligt kommentarerna till Vitterhetssamfundets Kellgrenutgåva tog dock inte konsistoriet så allvarligt på frågan (SS IX, s. 52).

³⁵ Brev från Kellgren till kanslern för Åbo akademi, Ulrik Scheffer. Riksarkivet. Bilagt skrivelse från kanslern för Åbo akademi till K. Maj:t 7/3 1780, Allmänna verks skrivelser till K. Maj:t vol. 541. Professor Bo Bennich-Björkman har vänligen fäst min uppmärksamhet på detta brev. Josephsons förmodan att Kellgren på ett tidigt stadium beslutade sig för en annan karriär än den akademiska tycks således inte ha något fog för sig. 1942, s. 307.

Kellgrens "Ode til Hans Maj:t Konungen, vid dess höga närvaro i Åbo" till Gustaf III. I den "MeritLista" som medföljer brevet betonas också kanslerns roll i dessa sammanhang. Både Kellgrens akademiska och poetiska kvalifikationer finns medtagna. I den första gruppen märks hans magistersexamen, docentavhandlingen och utnämningen till magister docens, men även att han under år 1776 under "Ordinarie Amanuensens frånvaro, fört Protocollet i Consistorio Academico".³⁶ Det var Clewberg som egentligen var amanuens, och av ett brev från den 14/6 1776 framgår att denne försökt flytta över sysslan på vännen (SS VI, s. 66).³⁷ De vittra meriter som omnämns är Kellgrens tal på vers vid kungens kröning (numera förlorat), odet vid dennes besök i Åbo, de pris Kellgren vunnit i Vitterhetsakademien samt teaterarbetet "i afseende hvarpå jag af Hans Konglig Maj:t med pension blifvit benådad".³⁸ Med undantag av pensionen rör det sig således om vältalighetsprestationer.

Ulrik Scheffer har i sin skrivelse till kungen fört upp tre kandidater på förslag: Clewberg i första hand och därefter Tidgren och Samuel Kreander. Kanslern förklarar vidare:

Utom desse hafwa wäl äfwen *Magistri Docentes Joh. Törnquist, Joh. H. Kellgren och Jac. Tengström* anhållit om rum på detta förslag; men som de dels befunnits yngre til tjenste år, än de nu i underdånighet föreslagne, dels ock icke waldt til Lärdoms yrke de ämnen, som egenteligen synes fodras wid denne nu ledige Syslas bestridande; Så har jag för denne gång å deras Ansökningar icke trodt mig böra göra afseende [. . .].³⁹

Samtliga ansökningshandlingar finns dock bifogade för att frågan ska kunna underkastas kungens "Nådiga ompröfwande".⁴⁰

Som bekant blev inte Kellgren heller bibliotekarie i Åbo. Clewberg var onekligen äldre till tjänsteår, och det är möjligt att Gustaf III valt att hellre behålla Kellgren i huvudstaden än att skicka iväg honom till en tjänst på andra sidan Östersjön. Under senare år tycks kungen i varje fall ha föredragit att Kellgren ägnade sig helhjärtat åt författarskapet framför att han bestred något ämbete, som inte var en sinekur. Konsistoriet i Åbo placerade också Clewberg i första rummet, och Kellgren nämns över huvud taget inte i protokol-

³⁶ Ibid. För docentförordnandet, se Lagus, s. 95.

³⁷ I kommentarerna till Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter* påpekas att man inte vet utgången av detta försök, men av Kellgrens egen meritlista framgår att det lyckades. Kommentarer SS IX, s. 36. Kellgrens brev till Scheffer 1780. I ett brev 4/6 1776 nämner Kellgren också att Clewberg "tackar mig för det jag fullplottrat ett par ark papper i Consistorio för 3 plåtar" (SS VI, s. 64).

³⁸ Bland prisen i Vitterhetsakademien finns även en guldmedalj från 1777 upptagen! Kellgrens brev till Scheffer 1780.

³⁹ Scheffers skrivelse till K. Maj:t, ibid.

⁴⁰ Ibid.

let.⁴¹ Han var dock ännu på hösten samma år mycket angelägen om att kvarstå som docent (SS VI, s. 95), vilket också lyckades.⁴²

Det är uppenbart att Kellgren vid denna tid främst betraktade sitt författarskap enligt äldre tiders sätt att se — inte som ett mål i sig utan som ett medel att nå ett högt ämbete. Samma strävan efter ett ämbete med därtill hörande ekonomisk trygghet märks också i Kellgrens begäran till kungen om att bli kommerseråd 1784 (SS VI, s. 131 f.) och en likartad önskan i K&k-brevet 1788 (SS VI, s. 184 f.).

Fr.o.m. sommaren 1780 ökade Kellgrens engagemang i *Stockholms Posten*, och han lämnade sin plats hos Meijerfeldts.⁴³ Samma höst anhöll han hos Gustaf III om att bli kunglig bibliotekarie. Av brevet förefaller det som om han nu givit upp allt hopp om att få en tjänst vid universitetet:

Att till Eders Konglig Majestäts och Fäderneslandets tjenst uppofra min tid vid Akademien, har väl varit föremålet af mine studier och mitt bemödande, att vinna kunskaper och skickelighet: — Men då ett nog trångt utrymme vid det lärosäte, hvarest jag mig engagerat ej allenast hittills hindrat den fortkomst, hvarom jag gjort mig hopp, utan ock lämnar mig en mindre fördelaktig utsigt för min framtid, har jag sett mig föranlåten, att ändra denna föresats, och att söka min lycka uti någon annan, med mitt ämne och min böjelse öfverensstämmande befordringsväg [. . .]. (SS VI, s. 97.)

Denna ansökan bifölls av kungen, och i stället för att bli bibliotekarie vid Åbo universitet blev Kellgren alltså bibliotekarie hos Gustaf III — dock utan den tjänstgöring vid Kungliga biblioteket som han bespatsat sig på. Det är likväl intressant att Kellgren, som hyllats som modepoet och under ett drygt år arbetat med den radikala *Stockholms Posten*, sökte sig tillbaka till universitetet, sannolikt i avsikt att med tiden få en professur. Först när Åbo universitet två gånger visat att det inte kunde bereda honom plats som akademiker blev han i stället huvudstadens man. Från hösten 1780 upphörde han att vara docent och inriktade sig i stället på en ämbetsmannakarriär. Den enda akademi han framdeles skulle ägna sin omsorg var den som endast hade aderton medlemmar.

⁴¹ Åbo universitets konsistorieprotokoll 13/4 1780 § 7. Helsingfors Universitetsarkiv Ca 83.

⁴² Åbo universitets föreläsningskatalog 1780 [s. 6].

⁴³ Ek 1965, s. 390 f., 273.

III. Informatorn

Vid knappt nitton års ålder fick Kellgren sin första kondition. Han hade då studerat två år vid universitetet på föräldrarnas bekostnad och ansågs uppenbarligen gammal nog att klara sig själv. En sådan anställning var det kanske vanligaste sättet för unga män på den lärda vägen att skaffa sig sin bärning. Många började redan under skoltiden som informator åt yngre kamrater, och det finns exempel på gossar som haft elever så tidigt som vid åtta års ålder.¹ Kellgren började således ganska sent men fortsatte sedan, med endast ett kort avbrott efter avresan från Finland, att arbeta som informator i olika familjer under nästan tio års tid.

När Kellgren på hösten 1770 började sin anställning hos häradshövding Sacklén på Loppis ställdes han inför den säkerligen ganska krävande uppgiften att undervisa elever som bara var några år yngre än han själv.² Säkert var det svårt för en ung informator att visa den auktoritet som hans ställning krävde och att — som Sven Hof råder — visa "en faders sinnelag" mot sina elever.³ Många informatorer tycks också ha haft problem med disciplinen, och det finns åtskilliga vittnesmål om unga adelsmän som hellre rökte, red och fäktades än bevistade de bokligt inriktade lektionerna. Sådant ledde ibland till att informatorerna mera handgripligt sökte slå i sina elever bildningen.⁴

År 1772 övertog Kellgren sin brors kondition hos häradshövding Sackléns svåger, lagman Wallenstjerna på Perno säteri. Av allt att döma fann sig Kellgren väl tillrätta på sina båda första konditioner. Det föll sig sannolikt naturligt att han skulle överta broderns tjänst i den adliga familjen Wallenstjerna, och när de sedan kom på obestånd efter lagmannens död fann sig Kellgren självfallet nödsakad att hitta en annan anställning. Vid nyårstid 1774 fick han genom förmedling av professor Gadd kondition hos den friherrliga familjen Fleming, som omväxlande residerade på renässanslottet Willnäs och på den mindre herrgården Lemsjöholm.⁵ Lönen var där väsentligt högre än hos fa-

¹ von Platen 1981, s. 90.

² Kellgrens första elever, Ulrik och Gustaf Fredrik Sacklén, var födda 1755 respektive 1757. Lagus 18[92—]95, s. 202 f., samt 1906, s. 104.

³ Hof 1766, s. 56.

⁴ Sjöstrand, s. 194 f. Det kunde ibland uppstå regelrätta slagsmål mellan elev och preceptor. Ibid. T.o.m. Sven Hof tillgrep i sin ungdom sådana uppfostringsmetoder och slog sin discipel i huvudet med ett vedträ så att det blev sår ändå in till skallbenet. Han blev också anklagad inför konsistorium, men frikändes. "Utdrag ur Consistorii Acad. Ups. protokoll m.fl. handlingar rörande Västgöta nation" UUB U 995.

⁵ Ek 1965, s. 41, 68.

miljen Wallenstjerna — år 1775 tjänade Kellgren 1000 daler hos Flemings, medan han 1773 på sin förra kondition endast hade 200.⁶ Kellgren började dock ganska snart vantrivas hos Flemings och förhandlade från hösten 1775 om tjänst i Stockholm. I oktober 1777 tillträdde han som nämnts sin kondition hos den grevliga familjen Meijerfeldt och lämnade tjänsten först vid midsommar 1780 för att helt och hållet ägna sig åt författarbanan.

Kellgren var, i många avseenden, en lyckligt lottad informator. Vid flera tillfällen åtnjöt han s.k. akademisk kondition, vilket innebar att han vistades vid universitetet tillsammans med sina elever. I en åboavhandling från 1773 konstateras det att "ganska få Akademiska conditioner nu gifvas".⁷ På ferierna fick dock även studerande baroner åka hem, och under sin kondition hos familjen Fleming gav Kellgren ofta uttryck för sitt missnöje med att bo långt från staden och vara hänvisad till umgänget med den bördsstolta familjen. Informatorn intog ju en mellanställning mellan tjänare och "bättre folk", och Hof poängterar att han noga bör hålla sig undan från husets pigor och drängar. Det är dessutom av största vikt att han inte blir alltför intim med döttrarna i familjen om han "ej snart will se hwarest byggmästaren har satt porten".⁸ Den förmodan som framläggs i kommentarerna till *Samlade Skrifter* att Kellgrens adliga förbindelser på mödernet gjort att hans arbetsgivare betraktat honom som något av en jämlike tycks utan underbyggnad. Åtminstone familjen Fleming tycks i stället ha varit nog så medveten om sin egen börd.⁹

I minnetalet över Wellander 1785 kommer Kellgren i sin skildring av Wellanders ungdom in på informatorssysslans betydelse såväl för barnet som för informatorn själv.¹⁰ Genom att komma bort från universitetet lär han sig umgängesvett och genom att uppfostra andra vänjer han sig vid att behärska också sina egna passioner. "En förnuftig yngling, som använder sin tid til andras handledande, förlorar ej sin egen. Den uppfostran han hos barnet börjar,

⁶ Lönen hos Fleming tycks ha varit ganska genomsnittlig för Sverige i helhet, men god för finska förhållanden. Kommentarer SS IX, s. 31, Bilmark 1773, s. 5, 8. För Kellgrens löneuppgifter, se SS VI, s. 25, 56.

⁷ Bilmark 1773, s. 8. Kellgrens akademiska konditioner inföll från ht 1771 fram till dess han bytte tjänst 1772, samt ht 1774 — vt 1776, när pojkarna Fleming studerade i Åbo. Lagus 18[92—] 95, s. 212 f. Vid det senare tillfället vistades Kellgren dock, av breven att döma, under längre perioder ute på landet.

⁸ Hof 1766, s. 57 f., citat s. 58. Kellgren svärmade dock för flera av familjernas fröknar. SS VI, s. 1 ff., 30, samt SS I, s. 4 ff.

⁹ Kommentarer, SS IX, s. 9. Friherrens åsikter om ofrälse framgår bl.a. av ett brev från september 1774 där Kellgren påpekar att denne inte kommer att bevista en parentation i Aurora eftersom "han har förmycket noble ambition att ofta villa vistas i ett Sällskap, där hans Högvälbornhet anses som en annan människja" (SS VI, s. 35). Informatorns ställning i familjen anas av ett brev från samma tid, där Kellgren skriver: "Nu skall jag upp och äta mat och se modest ut." (SS VI, s. 37.) Svanberg förmodar också att Kellgren inte ansåg att han behandlades med den respekt som tillkom honom (s. 145).

¹⁰ Detta påpekas även av Josephson 1942, s. 324 f.

fullkomnar han hos sig.” (SS V:i, s. 9.) Konditionerna gav insikt i en aristokratisk värld som en ofrälse informator ofta stod helt främmande inför. Kellgren kom ju, trots moderns adliga bakgrund, från ganska blygsamma förhållanden — i prästgården i Floby med två kammare och stuga skulle sex barn, föräldrar, tjänstefolk och kanske också komministern samsas om utrymmet.¹¹ Det var ett stort steg från barndomshemmet och från djäknestallarna i Skara till familjen Flemings Willnäs och det meijerfeldtska palatset vid Kungsträdgården. Situationen var ganska tidstypisk. Kellgren var socialt underlägsen sitt aristokratiska husbondefolk men ansåg sig intellektuellt överlägsen. Detta är särskilt märkbart under hans vistelse hos familjen Fleming. Det tycks dock som om Kellgren, med sina egna konditioner på några års avstånd, ansåg sådana sysslor nyttiga för den unge studenten.

Eftersom en tjänst som informator var det snart sagt enda sättet att försörja sig under studietiden blev tjänsterna i närheten av universitetsstäderna givetvis mycket eftertraktade. Det var inte heller ovanligt att de studenter, som inte kunde räkna på understöd hemifrån, mer eller mindre utbildade sig till informator. Vid nationerna undervisade äldre landsmän de yngre i yrkets hemligheter¹² och i Åbo höll Porthan från 1780-talet även regelrätta föreläsningar för blivande informatorer.¹³ Han påpekar där att informatorn bör vara kunnig i pedagogik och i de olika ämnena. Därtill bör han vara en trevlig sällskapsmänniska. (OO II, s. 203 ff.) Trots den vikt Porthan tillskriver informatorssysslan är han noga med att påpeka att den inte bör bli ynglingens huvudsysselsättning — tvärtom bör han ”i tid vänja sig [vid] et vist lefnadsstånd, och så med flit och drift träda in uppå den ban, som egentligen leder til hans ändamål” (OO II, s. 205 f.). En informator skall vidare vara dygdig och förmå föra sig efter husets förutsättningar (OO II, s. 206 ff.). Han skall söka vinna sina disciplars förtroende och kärlek, delta i deras lekar utan att för den skull göra sig löjlig och visa dem all den aktning som tillkommer deras stånd (OO II, s. 215 f.). Framför allt bör han utgöra ett gott exempel för dem, eftersom människan av naturen är ett ”apsamt djur” (OO II, s. 237).

Det var vanligt att unga studenter inte endast försökte sätta sig in i en informators skyldigheter utan även valde studieinriktning efter de vanliga önskemålen hos arbetsgivarna. En viss naturvetenskaplig bildning var önskvärd, liksom kunskap i moderna språk, och särskilt då franska.¹⁴ Som nämnts i

¹¹ Se Burman, s. 4, och där anförd litteratur.

¹² von Platen 1981, s. 19.

¹³ En handskrift från föreläsningarna i KB (O 44) är daterad 1785, medan anteckningarna som tryckts i OO är från 1791. Exemplaret i KB omfattar endast åtta av OO:s aderton ”stycken”, vilka dock i stort överensstämmer.

¹⁴ von Platen 1981, s. 19. Porthan nämner i sina föreläsningar för informatorer även teckning bland de ämnen som bör behärskas. (OO II, s. 205). Att döma av Kellgrens bevarade teckningar

förra kapitlet studerade Kellgren bl.a. kemi, och av ett brev till Clewberg framgår att han läste geometri och algebra (SS VI, s. 15), sannolikt för att förbereda sig inför sina lektioner. Han behärskade självfallet franska och lärde sig omsider engelska. Tyskan tycks han däremot ha haft vissa problem med.¹⁵

Också förmågan att kunna spela något instrument var efterfrågad av arbetsgivarna.¹⁶ Kellgren trakterade ju både klaver och fiol, och baron Fleming gav honom också "en Viol af, som man säger, en 20 plåtars värde" (SS VI, s. 32). Kellgren hade dessutom, enligt broderns vittnesmål, god sångröst, vilket förstås var ytterligare en tillgång. När baron Fleming fyllde år i februari 1774 berättar Kellgren för Clewberg att "jag skref och några elaka [dåliga] vers efter g[amma]l vana, som jag sjungde fram" (SS VI, s. 29) och någon vecka senare påpekar Kellgren att han "hela tiden varit en tjock visbok" (SS VI, s. 30).

Vittra färdigheter var också av intresse för arbetsgivaren, och det finns exempel på unga män som fått kondition i högadliga familjer enbart genom sina litterära förtjänster.¹⁷ Som synes tog Kellgrens arbetsgivare väl vara på hans talanger, och under sin tid som informator skrev han en rad dikter till dem. Det började med en namnsdagshyllning till den 14-åriga fröken Hedvig Sophia Wallenstjerna i oktober 1770 och slutade med "Gratiernes döpelse" 1780.¹⁸ Ett par av Kellgrens tal har också säker anknytning till hans ställning som informator. Vid matmodern Anna Sophia Flemings jordfästning på hösten 1776 höll han ett gravtal, och i familjen Meijerfeldt skrev han "Tal i et OrdensSällskap, bestående af 7 och 8 årige adelsmän", uppenbarligen som en del i den yngste grevens vältalighetsträning. Ytterligare ett tal som kan ha samband med någon av konditionerna är det s.k. "Hälsningstal i Aurora", vilket sannolikt inte har hållits i Aurora utan i något annat sammanhang. Eftersom Kellgren kan ha skrivit det i sin egenskap av informator analyseras det i detta kapitel, men det är svårt att närmare bestämma dess ursprung.

(t.ex. en skiss från 1789, SS VI, s. 251) tycks han knappast ha varit någon överdängare i konsten. Den målade och signerade slutvinjetten till "August den Stores Stora Sigillbok" från 1773 visar dock hur han som informator trots allt efter bästa förmåga sökte förnöja sina elever med teckningar (SS VII:i, facsimile intill s. 9).

¹⁵ De första breven till brodern innehåller franska citat, och redan 1770 tycks Kellgren också ha läst Voltaire i original. (SS VI, s. 4 ff.) På hösten 1774 apostroferar han Clewberg som "My Lap-Friend!" och klagar vid samma tid över svårigheterna med tyska språket (SS VI, s. 36 f.). Han använder sig dock av tyska redan 1770 (SS VI, s. 2).

¹⁶ von Platen 1981, s. 21.

¹⁷ För Gustaf Regnérs kondition hos Anders Johan von Höpken, se von Platen 1986, s. 113 f.

¹⁸ De tidigast bevarade av Kellgrens poetiska alster som informator behandlas av von Schoultz.

Det s.k. Hälsningstal i Aurora

I O.A. Knös samling i Skara Stifts- och Landsbibliotek förvaras ett tal utan rubrik, skrivet med Kellgrens handstil. Det publicerades första gången av Gustaf Lindstén i *Sammlaren* 1917 i anslutning till en uppsats, där han utifrån talets innehåll drar slutsatsen att Kellgren är författaren.¹⁹ Talet har sedan tryckts i Vitterhetssamfundets utgåva av Kellgrens *Samlade Skrifter*. Efter- som det därmed genomgått granskning av andra Kellgrenforskare torde väl detta bekräfta Lindsténs slutsats. Som han påpekar är det svårt att endast utifrån talet bedöma var och när det hållits, men han förmodar att det skett i något av de sällskap där Kellgren var medlem. Ett omnämnande av Åbo hovrätt i talets slut gör det enligt Lindsténs mening sannolikt att det hållits i Aurora och "ställts till någon medlem i ledande ställning af denna hofrätt, tro- ligtvis en president".²⁰ Indicierna skulle då främst peka på att talet riktades till presidenten vid Åbo hovrätt, Axel Gabriel Leijonhufvud.²¹ Denne var vit- tert intresserad och fungerade även i viss mån som Kellgrens beskyddare. Se- dan han utnämnts till president i hovrätten anlände han till Åbo den 11 no- vember 1775 och intogs samma dag i Aurora, där han genast bereddes tillträde till dess tre olika grader.²² Per Juslén höll då ett tal, som Kellgren beskrev i ett brev till Clewberg den 22 samma månad:

Sol, måne, Themis, Mars, Apollo, min Herre, vitterhetens Odlan, känslor, Muser, yrken, Fäderneslandet, ljus, dystert barbari; — — — sätt vara, hafva, och, ty, men, emedan, O! ach! med flere prepositioner conjunctioner, verba auxiliaria &c. imellan dessa orden så har du orationen i sitt fulla sammanhang. Den vältalighets Comet hade efter sig en long svants af Juridiska rim. (SS VI, s. 48.)

Nyckelorden skiljer sig, med undantag av den för hovrättspresidenten lämp- liga Themis (rättvisans gudinna), föga från de vanligaste motiven i de beva- rade hälsningstalen, vilka behandlas nedan i kapitel fyra. Ek kommenterar Kellgrens beskrivning sålunda: "Den räfst med en rent formalistisk vältalighet Kellgren här sätter i gång, är värd att lägga märke till. Den vittnar om frigö- relse från den traditionella retoriken och även om kritisk mognad."²³ Själv- fallet är dock inte Kellgrens kritik riktad mot retoriken i sig, utan mot dålig vältalighet. Som bättre begåvad på det språkliga området än många andra fann sig Kellgren ofta benägen att satirisera över ordensbrödernas tal — också eloqventie docenten Porthan blev ju utsatt för hans begabbande. Att han dock inte på något sätt avstod från att använda retorikens medel har vi redan

¹⁹ Lindstén 1917.

²⁰ Ibid., s. 201.

²¹ Ibid.

²² Kommentarer, SS VII:i, s. 63 f.

²³ Ek 1965, s. 98.

sett i föregående kapitel, och i de följande analyserna kommer detta ytterligare att klargöras.

Eftersom Leijonhufvud samtidigt intogs i flera grader är det, enligt kommentarerna till *Samlade Skrifter*, möjligt att inte endast Juslén talade, utan även representanter för första och andra graden. Utgivarna, som anammat Lindsténs teori, påpekar att Kellgren hörde till de äldre i andra graden och mycket väl kan ha blivit utsedd att tala.²⁴ Något som gör detta mindre troligt är att Kellgren inte nämner något sådant i sitt brev till Clewberg den 10 november, där han redogör för morgondagens arrangemang — en stötesten som Lindstén också har uppmärksammat.²⁵

Lindsténs hypotes att talet hållits av Kellgren vid Leijonhufvuds inträde i Aurora uppvisar flera brister, något som han själv varit medveten om. Först i Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter* har denna förmodan kommit att betraktas som fastslagen. Som Lennart Josephson påpekar är talets ton knappast nog ödmjuk för att Kellgren skulle använda den till Leijonhufvud. I ett tal till hovrättspresidenten borde Kellgren också ha nämnt dennes vittra intressen. Josephson påpekar att hovrätten hade flera styresmän, t.ex. vicepresidenten Ignatius, som blev medlem i Aurora först 1777, då Kellgren redan lämnat Åbo.²⁶ Därför är det mindre troligt att talet hållits vid hans reception i sällskapet. Lindstén nämner att det möjligen kan stamma från något senare tillfälle, t.ex. i *Utile Dulci*, men handstilen och hänvisningen till Åbo hovrätt tyder onekligen på att det är skrivet under Kellgrens universitetsår.²⁷

Verner Ekenvall har i en uppsats vänt sig mot Lindsténs teorier. Enligt hans åsikt omöjliggör både paragrafindelningen och innehållet att det skulle röra sig om en oration.²⁸ Ingenting i texten (inte heller paragrafindelningen) motsäger dock att det verkligen är frågan om ett tal. Stycket är retoriskt väl utarbetat, och det är möjligt att Ekenvall hyst den under vårt århundrade allt för vanliga uppfattningen att tal med all nödvändighet är svulstiga och oläsbara. Visserligen innehåller stycket inga apostroferingar av publiken, men sådana kan läggas in under framförandet eller i en senare utskrift. Särskilt slutet gör det troligt att det är frågan om ett vältalighetsstycke. Kellgren börjar sin framställning i stor skala med samhällets uppkomst och minskar den sedan alltmer

²⁴ Kommentarer, SS VII:i, s. 64. Ek 1965, s. 108.

²⁵ Lindstén 1917, s. 201 f.

²⁶ Josephson 1942, s. 100 n. Lindstén 1917, s. 202. De tidigare styresmännen av Åbo hovrätt, presidenten Johan Lagerflycht (1701—1774) och vicepresidenten Lars Stierneld (1716—76) tillträdde sina ämbeten 1768 respektive 1770. Westerlund I, s. 41 f., 119 f. Det är föga troligt att Kellgren så tidigt kunnat avfatta ett tal av denna kvalitet, varför det inte kan vara skrivet till deras tillträde. Ingen av dem var heller medlem i Aurora. Auroras matrikel, tryckt hos Castrén 1900, s. 186—195.

²⁷ Lindstén 1917, s. 202, Kommentarer SS VII:i, s. 63.

²⁸ Ekenvall, s. 61 n. Josephson påpekar f.ö. att paragrafindelningen mycket väl kan vara gjord i efterhand. Josephson 1942, s. 100 n.

tills han når fram till lagskipningen. Där övergår han till ett mera individuellt plan: "Regentens yppersta omsorg bör härvid vara, att ej sätta andra till förvaltningen häraf, ännu mindre till styresmän vid densamma, än sådana män som väl äro kände för en obehäflad Dygd och moget omdöme. Åbo HofRätt har alltid haft den lyckan &c." (SS I, s. 130.) Talet saknar *peroratio* och slutar vid denna punkt. Omnämmandet av "styresmän" och "Åbo HofRätt" gör det troligt att det verkligen rör sig om ett tal — i t.ex. en tidningsartikel skulle det inte finnas några skäl att gå in på det specifika planet. Den oavslutade meningen har sannolikt fortsatt i en improviserad eller senare tillskriven hyllning av någon av Åbo hovrätts styresmän.

Det faktum att Kellgren skrivit talet behöver dock inte innebära att han hållit det. Josephson framhåller att hänvisningen till Åbo hovrätt snarast tyder på att det rör sig om ett välkomsttal där och att Kellgren då skrivit det för någon annans räkning.²⁹ Det finns flera personer som han kan ha skrivit talet för, och det kan antingen vara frågan om ett hälsningstal till Leijonhufvud — men sannolikt då hållet i hovrätten — eller ett tal vid någons inträde eller befordran. Ingen av Kellgrens nära vänner vid denna tid tycks ha varit jurist eller på något sätt knuten till hovrätten, varför talet måste vara skrivet till någon utom vänkretsen, som likväl stod i nära kontakt med Kellgren.³⁰ Genom sina konditioner hade Kellgren en viss förbindelse med hovrätten. Familjerna Sacklén och Wallenstjerna bestod båda till stor del av jurister. Johan Jakob Sacklén var häradshövding och Ulrik Wallenstjerna lagman. Flera av sönerna i familjerna tog också inträde vid hovrätten: Lars Johan Sacklén (f. 1750) antogs där 1769 och blev i juli 1775 hovrättsextranotarie, och Kellgrens elever Gustaf Fredrik och Ulrik Sacklén tycks 1773 respektive 1777 ha blivit antagna till auskultanter. Anders Johan Wallenstjerna (f. 1747) hörde också till hovrätten, men dog redan 1775.³¹

Det är inte troligt att Kellgren skrivit ett tal åt någon av fäderna i dessa familjer. Wallenstjerna avled 1772 och Sacklén 1773, och talet bör av kvaliteten att döma ha tillkommit senare. Inget hindrar dock att Kellgren påtagit sig ett sådant uppdrag för t.ex. en gammal discipel eller en äldre bror till en sådan. Det är också mera sannolikt att han hjälpt en yngre eller jämnårig person med talskrivandet — en häradshövding eller lagman torde ha varit kapabel att själv skriva ett kort tal. Även denna uteslutning lämnar dock flera kandidater kvar,

²⁹ Josephson 1942, s. 101 n.

³⁰ Inom Aurora fanns flera jurister, men ur en åldersgrupp som gör det mindre troligt att Kellgren skrivit talet för någon av dem. Castrén 1900, s. 186—195. I det ovan citerade brevet till Clewberg 22/11 1775 nämner Kellgren i förbigående en viss C.G. Silvius (SS VI, s. 48). Denne hörde till Åbo hovrätt och blev slutligen vicepresident där. Det är dock enda tillfället då Kellgren nämner honom i breven, varför det tycks mindre troligt att de var närmare bekanta. Se även Kommentarer, SS IX, s. 29.

³¹ Lagus 1834, s. 337, 567. Lagus 18[92—]95, s. 135, 202 f. Westerlund II, s. 761 f.

och vem som verkligen hållit talet och under vilka omständigheter är svårt att avgöra. Också utanför juristfamiljerna Sacklén och Wallenstjerna hade Kellgren genom sin informatorssyssla kontakter med hovrätten.

I juni 1776 intogs en av Kellgrens dåvarande elever, baron Claes Fleming (f. 1759), vid Åbo hovrätt.³² Tidigare samma år hade han försvarat en disertation, *Strödda anmärkningar i Philosophien*, som Kellgren delvis skrivit, under Bilmarks presidium.³³ Där riktade den unge baronen en dedikation på vers — ganska torftig, trots att informatorn sannolikt rättat den — till Leijonhufvud, och Kellgren kan även ha försett sin discipel med ett inträdestal för hovrätten. Det s.k. "Hälsningstal i Aurora" kan då ha riktat sig till Leijonhufvud eller någon av hovrättens övriga styresmän, och bristen på ödmjukhet skulle i sådana fall förklaras av talarens höga börd. Talet visar också på goda insikter i tidens senaste idéer om lagstiftningens uppkomst, något som naturligtvis måste ha gjort ett positivt intryck. Också detta tyder på att det snarare hållits i hovrätten än i Aurora, där behovet att demonstrera sina juridiska kunskaper knappast kan ha varit särskilt stort, ens vid en berömd jurists inträde i sällskapet.

Talet saknar som nämnts *peroratio*, vilket en van talare som Kellgren utan svårighet kunnat improvisera, men som den av allt att döma inte särskilt begåvade Claes Fleming knappast kan ha klarat av. Detta pekar på att någon av de andra kandidaterna hållit det — Kellgren har då stått för utformningen av talets huvuddel, men överlåt it artighetsfraserna på den som bättre kände till hur seden var i hovrätten. Originalet ger intryck av renskrift, men eftersom flera ändringar gjorts i texten är det möjligt att *peroratio* ännu inte var fullbordat. Om talet skrivits för Fleming kan informatorn eventuellt ha givit honom i uppgift att själv utforma denna del.

Mycket talar för att Lindsténs teori är oriktig, vilket också innebär att talets rubrik i Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter* är felaktig. Den begränsade mängd autentiska auroratal som finns bevarade gör det dock svårt att definitivt kunna fastslå detta. Klart är dock att det s.k. "Hälsningstal i Aurora" på intet sätt påminner om de övriga talen. Lindstén daterar det till november 1775, när Leijonhufvud anlände till Åbo, och det kan ha hållits då. Andra möjliga tillfällen är när G.F. Sacklén inträdde som auskultant i hovrätten 1773, när Lars Johan Sacklén blev hovrättsextranotarie i juli 1775 eller när

³² Claes Fleming var dock uppenbarligen inte lämpad för juridiken, utan övergick snart till lantbruk. Efter att 1798 ha vådaskjutit en volontär i flottan rymde han till Ryssland och slutade 1815 sina dagar i Brasilien. Lagus 1884, s. 101 f., s. 102 n. För Flemings inträde i hovrätten, se dessutom brev från Kellgren till Clewberg, SS VI, s. 64.

³³ Bilmark 1776. Huvudförfattare till avhandlingen var dock Kellgrens gode vän Gabriel Tidgren. Kommentarer, SS IX, s. 35. Texten finns dessutom tryckt i SS VII:i, s. 178—189, där även attributionerna till Kellgren görs.

Claes Flemings intogs i juni året därpå. Det mest sannolika är kanske ändå att det rör sig om en beställningsprodukt till unge baron Flemings inträde vid hovrätten.

Analys

Det s.k. "Hälsningstal i Aurora" omfattar i handskrift fyra kvartosidor och är indelat i två paragrafer, den första mer än dubbelt så lång som den andra.³⁴ I den förra paragrafen beskrivs hur människorna bildade samhällen och hur lagarna uppstod, medan den senare framställer lagskipningens principer.³⁵ Ek anser att Kellgren här uppträder "med förebildlig enkelhet i uttrycket, samtidigt som han har något väsentligt att säga med sin hälsning".³⁶

Talets *exordium* inleds med en redogörelse för Rousseaus åsikter om samhällslivet, vilken följs av *refutatio*, en vederläggning av dessa argument.

Rousseau, denne människjoslägtets obarmhertige upplysare, har med så mörka färgor skildrat taflan af det Borgeliga lifvet, med en så grym Sanning förestält oss våra sjelfgjorde behof och lidelser, brott och plågor, och satt Tyranni och förtryck i en förskräckelig dager, att, utan att vara Konung, eller Konungars gunstling, eller Domare, eller Possessionat, eller tanklös, har man svårt, att ej undra på, huru det någonsin varit möjligt, att människorne försakat sin naturliga frihet, för att sjelfviligt underkasta sig en Öfverhets vilja. Men hvar och en, som utan fördom och galla vill öfverväga saken, skall finna det långt underligare, att människorne ett halft århundrade skulle kunnat emotstå, de mäktige skäl, som drifvit dem att gå in i Samhällen. (SS I, s. 127.)

Som Ek så riktigt påpekat får man av talets början intrycket att författaren är anhängare av Rousseaus idéer, men han gör strax en helomvändning och avslöjar de åsikter som han i själva verket ämnar redovisa. Det är ett utmärkt sätt att fånga publikens uppmärksamhet,³⁷ och detta gäller särskilt om talet framförs av en ung och oerfaren talare, som brister i personlig utstrålning och annars kan ha svårt att undvika *taedium* (leda). Uttrycket "fördom och galla" bryter helt mot de förväntningar som uppstått under talets första parti och får åhörarna koncentrerade inför den uppräknings som följer. Där redogörs för orsakerna till samhällets uppbyggnad: i första hand att skaffa föda och kläder samt att bygga bostäder, men dessutom människans behov av kärlek och vänskap.

³⁴ Skara stifts- och landsbibliotek, O.A. Knös samling 31, Miscellanea II.

³⁵ Talets idéinnehåll analyseras hos Josephson 1942, s. 100 f.

³⁶ Ek 1965, s. 108.

³⁷ Ibid., s. 109.

Luftens våldsamheter gáfvo menniskjan ett nytt behov; behovet att kläda sig och bygga. Ihåliga trän och mörka bergsskrefvor vore altför få och oläglige boningsrum. En ensam byggde; och stormen störtade huset: Flere byggde och det blef bestående. (SS I, s. 127 f.)

I citatet ovan märks tydligt att talet är hållet i en hög stil — det är inte kylan som driver människorna inomhus utan ”Luftens våldsamheter”. Den sensensartade antitesen, där leden är fullkomligt parallellt uppbyggda, är också värd att beakta. Rytmförändringar och upprepningar av ord syftar här till att förhindra *taedium*.

Kärleken beskrivs också som ett av de ursprungliga behoven. Den leder till parförhållanden, som så småningom växer ut till hela familjer och därefter till större grupper.

Släakterne förökas; små Samhällen dans. [. . .] Imellertid är det säkert, att samma behof, som drifva oss att förenas med hvarannan frambringa ändteligen helt motstridiga interessen, och arbeta på att söndra oss. Behovet af föda tillåter ej alltid delning; kärleken uppväcker afvund och i alt syftar egendomsrätten till en uteslutande personalité. (SS I, s. 128.)

Så uppstår också behov av lagstiftning. Dess uppgift är enligt talet främst att avskräcka från brott. Trots att medborgaren vet att han åsamkar samhället skada ”så föreställer honom likväl begäret dessa följder, under en så aflägsen, så otydelig synpunct, och däremot det åtrådda föremålet med så förtjusande behagligheter, så närvarande fördelar, att han ej ett ögnablick betänker sig, att genombryta alla förhinder för dess ernående” (SS I, s. 129). Genom den anaforiska uppbyggnad, som framgår av citatet ovan, understryker Kellgren begärens obevklighet och fastslår sedan det enda medlet att hejda dem. ”Åtrån till nöjet kan ej öfvervinnas, utan genom en ännu starkare lidelse, det är, afsky för Smärtan, och Lagarnes straff äro de enda fästen mot det blinda begärets raseri.” (SS I, s. 129.)

Så slutar den första paragrafen, medan nästa inleds med en utredning om på vilket sätt rättvisa bör skipas. En anaforisk konstruktion, homonym med den i § 1, förekommer här i en antites: ”Så outhärlige, därför, som Lagarne äro i ett Samhälle, så onyttige voro de med det samma, om de ej tillbörligen skipades.” (SS I, s. 129.) Med hänvisning till abbé Mably påpekar Kellgren att den dömande makten inte bör tillkomma regenten, utan av honom delegeras till någon medborgare. Denna idé går ursprungligen tillbaka på Montesquieus teorier om att statsmakten ska fördelas på tre olika myndigheter som är oberoende av varandra: den lagstiftande, den verkställande och den dömande.³⁸ Det är dock av största vikt att dess representanter är av god vandel: ”Regen-

³⁸ Kommentarer, SS VII:i, s. 65.

tens yppersta omsorg bör härvid vara, att ej sätta andra till förvaltningen här-
af, ännu mindre till styresmän vid densamma, än sådane män som väl äro
kände för en obefläckad Dygd och moget omdöme. Åbo HofRätt har altid
haft den lyckan &c.” (SS I, s. 130.)

Talet, som troligen har hållits i Åbo hovrätt och som Kellgren skrivit för en
annans räkning, är kort till omfånget och koncentrerat kring lagskipningens
uppkomst och berättigande. Det är hållet i hög stil och därmed ganska språk-
ligt ornerat. Talet avslutas med en ofullbordad mening som antyder att
peroratio skulle ha utgjorts av en hyllning till hovrätten eller någon av dess
ledamöter.

Gravtalet över Anna Sophia Fleming

År 1776 höll Kellgren ett griftetal över friherrinnan Anna Sophia Fleming,
hustru till hans arbetsgivare Herman Fleming och mor till hans elever. Talet
har hittills inte uppmärksammats i någon högre grad inom Kellgrenforskning-
en. I sin monografi ägnar Sverker Ek det mindre än en sida och hävdar att
Kellgrens språk ”är alldeles för raffinerat för att passa till denna naivt-senti-
mentala genre”.³⁹ Wilhelm Lagus har undersökt talets bakgrund och förhål-
landena i det flemingska hushållet, och han är dessutom den förste som upp-
märksammat de olika trycken av skriften.⁴⁰ Lennart Josephson berör ett av-
snitt av gravtalet i sin genomgång av Kellgrens inställning till adeln.⁴¹ Kom-
mentarerna till alstret i Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade skrifter* är
däremot synnerligen kortfattade.⁴²

Eftersom detta är det tidigaste av Kellgrens tal över bortgångna är det här
på sin plats med en redogörelse för terminologin inom området, särskilt som
det svenska språkbruket är en smula vacklande på denna punkt. Beteckningen
”likpredikan” används ibland om både predikningar och tal, men brukas här
endast om en regelrätt predikan. Sådana var förhållandevis långa och hölls i
Sverige av prästen. Gravtalen (griftetal, liktal) är kortare, mindre didaktiskt
religiösa och hölls ofta av någon lekman. Gemensamt för båda typerna är att
de förekom vid begravningen. Kellgrens tal över Anna Sophia Fleming tillhör

³⁹ Ek 1965, s. 105.

⁴⁰ Lagus 1884, s. 102 ff.

⁴¹ Josephson 1942 kap. IV.

⁴² Kommentarer SS VII:i, s. 72 ff.

således gravtalsgenren. Minnestal (eller åminnelsetal) innebär däremot tal hållna i mera världsliga sammanhang, som t.ex. vid parentationer i 1700-talets vittra ordnar. Denna genre behandlas närmare i nästa kapitel.

Texterna

Griftetalet över Anna Sophia Fleming publicerades tre gånger inom loppet av ett år, och sedan ytterligare en gång i Kellgrens *Samlade Skrifter* 1796, där han endast tog med de verk han ansåg bäst. Ingen av hans övriga skrifter har tryckts så många gånger under hans livstid. Den första publiceringen skedde i direkt anslutning till begravningen och bestod av en fyrasidig skrift i kvartoförmåt.⁴³ Titeln upptar första sidan, medan talet är spatiöst fördelat över de tre återstående. Asterisker skiljer talets stycken åt. Den klassicistiska utformningen avviker alltså markant från de tättskrivna titelblad som var det vanliga inom genren. Enligt Lagus fanns det enda kända exemplaret av detta första tryck i Villnäs pastorsarkiv i Finland. ”Rostmärken och hål i papperet angifva, att det fordom varit uppspikadt, troligen på någon tafla i helgedomen”.⁴⁴ Sverker Ek och Allan Sjöding, som givit ut kommentarbandet till Kellgrens ungdomsskrifter i Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter*, hänvisar till Lagus beträffande förstategycket och förklarar att ”intet exemplar synes blivit bevarat i svenska offentliga bibliotek”.⁴⁵ Det tycks inte heller som om exemplaret från Villnäs längre finns bevarat, eftersom det inte står att finna vare sig i Åbo landsarkiv eller i Lemu Asikainen församlings arkiv, dit det hade kunnat vara överflyttat.⁴⁶ Lyckligtvis finns dock — trots utgivarnas förmodan — ett exemplar av gravtalet i Uppsala Universitetsbiblioteks samlingar. Det är dock katalogiserat som personalvers (troligen på grund av sitt strofiska utseende) och inte upptaget bland predikningar, som flertalet gravtal.

Kellgrens uppskattning av talet över matmodern förefaller ha varit något högre än hans utgivares. Ek är visserligen medveten om att skalden satte värde på det men hävdar i sin monografi likväl att det ”har en oäkta karaktär och tenderar som nästan all poetisk prosa till manierism”.⁴⁷ Under sin vistelse i Västergötland lät Kellgren i juni 1777 trycka det i Gjörwells *Samlaren*, tillsammans med sin dikt ”Våren”.⁴⁸ Dikten är försedd med en not där författaren

⁴³ Kellgren 1776.

⁴⁴ Lagus 1884, s. 103.

⁴⁵ Kommentarer, SS VII:i, s. 72.

⁴⁶ Brev från Lemu Asikainen församling till förf., 13/12 1985.

⁴⁷ Ek 1965, s. 105.

⁴⁸ *Samlaren*, nionde delen, nr 134 1777.

till båda verken avslöjas, och där deras kvalitet kommenteras: "Man behöfver här ingalunda förekomma Läsaren, som äger smak och ömhet; man önskar sig blott flera Stycken af samma Hand."⁴⁹ Möjligen var det Kellgren själv som erkände författarskapet, men noten kan också vara skriven av Gjörwell eller dennes sekreterare J.A. Stechau, som var den egentlige utgivaren av *Samlaren*. Eventuellt syftar Kellgren på detta beröm och inte enbart på publiceringen av talet när han i ett brev till Clewberg den 4 juli 1777 ber honom tacka Gjörwell "för den heder han behagat visa mig" (SS VI, s. 72).⁵⁰ Det aboensiska förstategycket hade, liksom de flesta av Kellgrens alster, publicerats anonymt. I oktober samma år infördes talet, utan författarnamn, i göteborgstidningen *Hwad Nytt*.⁵¹ I anslutning till talet trycktes ett brev, daterat i Stockholm den andre oktober. Om detta är autentiskt kan talet inte vara insänt av Kellgren, som anlände till huvudstaden först i mitten av månaden, utan av någon annan, kanske någon av hans vänner. Vem än avsändaren var så har han av brevet att döma skickat in ett exemplar av 1776 års tryck, "en Grafskrift, trykt i Åbo, hos Kongl. Academ. Boktryckaren Frenkell; den för-tjenar at omtryckas i Hwad Nytt? och lärer, formodeligen [sic], läsas med lika upmärksamhet i Götheborg, som i Finland".⁵²

Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter* trycker gravtalet efter *Samlaren*, med motiveringen att den tidigaste texten är att föredra. Som vi sett existerar ett äldre tryck, som Kellgren sannolikt haft större inflytande över än det i *Samlaren*, vilket publicerades under hans tid i Västergötland. Avvikelserna mellan dessa två versioner är dock så små att jag föredrar att citera texten efter den kritiska utgåvan. En kort jämförelse mellan de fyra existerande texterna kan dock vara på plats. Texten ur *Samlaren* är här den mest avvikande genom att den inte har "strofisk" indelning. I förstategycket markeras denna som redan nämnts av asterisker och i de två andra versionerna enbart av blankrader. Troligen återgår alla de tre senare versionerna på åbotrycket: I fråga om *Hwad Nytt* talar åtminstone den bifogade anmärkningen för detta, och för sin egen redigering av *Samlade Skrifter* torde Kellgren ha haft kvar ett exemplar som han gjort sina ändringar i. Inte heller denna slutliga version avviker i någon högre grad från förstategycket. Det förefaller också sannolikt att texten i *Samlaren* tryckts efter åboversionen — avvikelserna rör sig i övrigt endast om interpunktion och stavning, vilket kan bero på tryckaren.

Titlarna i 1776 års tryck och i *Samlaren* skiljer sig dock något från varandra. Det förra kallas "Vid högvälborna fru friherrinnans Anna Sophia Fle-

⁴⁹ Ibid. Också uppmärksammat av Lagus 1884, s. 103.

⁵⁰ Kommentarer SS VII:i, s. 94.

⁵¹ *Hwad Nytt? Hwad Nytt?* nr 179—180 (dubbelnummer) 1777.

⁵² Ibid.

mings, född Reh binder, Jordfästning, den 17 Octob. 1776", den senare där-
emot "Tankar vid [. . .]". Förstatrycket är dessutom anonymt. Tillägget i ti-
teln är ganska naturligt. Talet utdelades, enligt vad Ek förmodar, bland be-
gravningsgästerna.⁵³ När Kellgren sedan talade över den avlidna var den
högdadliga publiken väl medveten om att han var informator i familjen. För-
fattaren var av mindre vikt — det var friherrinnan Fleming som skulle håg-
kommas och inte informatorn som skulle ståta med ett vittert alster. Att förse
talet med författarnamn på titelbladet hade varit onödigt, och att kalla det
"Tankar" skulle ha verkat nästan påträngande. Ett drygt halvår senare var
situationen en helt annan: Kellgren hade lämnat Finland och väntade på möj-
lighet att genom sin vittra verksamhet meritera sig inför en karriär i Stock-
holm. Nu ändras talets fokusering från friherrinnan Fleming till författaren.
Därmed blir också den konstnärliga utformningen viktigare än vid begravn-
ingen, när den liksom Kellgren själv varit av sekundär betydelse. I och med
att det trycks på nytt byter gravtalet alltså karaktär. Från att i första hand ha
varit en hyllning av Anna Sophia Fleming blir det nu ett bevis på Kellgrens
förmåga som författare.⁵⁴ När han ånyo publicerade sitt tal kunde han alltså
ge det en mera talande titel och ville säkert inte försitta chansen att påpeka
för huvudstadspubliken vem upphovsmannen var.

Informatorn och familjen Fleming

Innan vi här ger oss in på en utförligare analys av talet över Anna Sophia Fle-
ming kan det vara värdefullt att betrakta Kellgrens relationer till hennes fa-
milj.

Vid nyår 1774 hade Kellgren bytt sin kondition hos lagman Wallenstjerna
en mil från Åbo mot en betydligt bättre avlönad hos friherre Herman Fleming
på Villnäs. Flyttningen innebar dock att Kellgren kom längre bort från univer-
sitetstadsens intellektuella miljö och var hänvisad till att umgås med den fri-
herrliga familjen, som inte hörde till de vittrare inom sitt stånd. Musik och
sång värderades dock högt, vilket troligen var orsaken till att friherren och
den äldste sonen valdes in i Aurora.⁵⁵ Möjligen kan också sällskapet ha hop-
pats på ekonomiskt understöd från baronen.

Herman Fleming var "den siste rike Fleming i Finland, men förstörde ge-
nom ett prunkande lefnadssätt utrikes sin förmögenhet".⁵⁶ När Kellgren var

⁵³ Ek 1965, s. 105.

⁵⁴ För växlingen föremål-konstnärlig utformning som det primära i tillfällesstycken, se Drees,
s. 8.

⁵⁵ Kommentarer, SS IX, s. 20. Ek 1965, s. 68.

⁵⁶ Carpelan, sp. 608. Se även Kommentarer SS IX, s. 20.

anställd i familjen var Fleming gift med Anna Sophia Rehbinder, som också hon kom av friherrlig ätt. De hade tillsammans sönerna Claes (f. 1759) och Herman (f. 1763), samt döttrarna Anna Charlotta, Antoinette Kristina och Katarina Sofia (födda 1760, 1762 och 1769). Från ett tidigare äktenskap hade friherren dottern Johanna (Jeana) Elisabet (f. 1757), som av Kellgrens brev att döma för en kort tid blev föremålet för hans svärmeri men ganska snart tråkade ut honom lika mycket som den övriga familjen. Det torde dock främst ha varit gossarna som var Kellgrens elever.⁵⁷

Modern i familjen avled i september 1776 i en "maligne frossa", och var, enligt Lagus, "ett mönster af qvinlig älskvärdhet och pligttrohet". Denna slutsats är dock dragen utifrån Kellgrens griftetal, vilket gör den mindre övertygande.⁵⁸ Kellgren själv nämner endast sin matmoder ett par gånger i breven till Clewberg. I augusti 1774 beskriver han familjelivet sålunda:

Sen du reste bortt härifrån, med det öfriga Herrskapet, har all ting fått sitt förra skick på Willnäs. Man dricker vin vid måltiderne som förr och man leds ihjäl sig imellan måltiderne just som förr; Friherren blåser upp sig, raillerar plumpt och dömmar dumt som förr; Friherrinnan ser ner och tiger, som förr; Fröken Mina [friherrinnans syster] snäser glopas och läser Fransöska, som förr; Fröken Jeana sjunger fint och talar barnsligt, som förr; Hennes systrar gå med stöflar som förr; Mina Herrar äro trähufvun, som förr [. . .]." (SS VI, s. 33 f.)

Efter att ha tillbringat julhelgen samma år hos Anna Sophia Flemings släktingar i Nådendal rapporterar han dessutom:

Resan härifrån var kortt, emedan vägen ej var lång, och vid min ankomst befann jag Hans Nåd, Hennes Nåd och de Nådige ungarne alla i fullkomlig nåd och alla häftigt sysselsatta, Friherren att mönstra sina bouteiller, Friherrinnan att göra svafvelstickor och Fröknarne, att stoppa sina strumpor och putsa sina stöflor, till den annalkande helgden. (SS VI, s. 39.)

Citaten ger intrycket av en tillbakadragen kvinna och utmärks knappast av gravtalets lovprisande tonfall. Lennart Josephson konstaterar med rätta att talet med största sannolikhet är en beställningsprodukt, som inte har framsprungit ur någon varm sympati från informatorns sida.⁵⁹

Analys

Griftetalet över Anna Sophia Fleming är försett med ett motto, hämtat från Popes "Imitations of Horace",⁶⁰ vilket lyder: "The worlds [sic] good word

⁵⁷ Lagus 1884, s. 100 f.

⁵⁸ Ibid., s. 103, 100.

⁵⁹ Josephson 1942, s. 139.

⁶⁰ Kommentarer, SS VII:i, s. 74.

is better than a Song". Innehållet i talet är av den för gravskrifter vanliga arten och rör sig främst kring den avlidnas dygder samt livets korthet och fåfänglighet. Till skillnad från Kellgrens minnestal har talet över matmodern hållits vid själva jordfästningen, sannolikt i anslutning till jordfästningsceremonin, som förrättats av prästen. Församlingen torde ha bestått av den åboländska högadeln, och scenen var "den vackra, sedan äldre tider, till stor del genom Flemingska släktens försorg, af vapen och andra minnesmärken rikligt smyckade kapellskyrkan".⁶¹

Enligt retorikens föreskrifter skulle talets stoff, stil och syfte harmoniera. Trestilsläran omfattade ju som bekant en låg, en hög och en mellanstil. Var och en av dessa tre stilnivåerna hade inte endast sin beskärda del av utsmyckningen, *ornatus*, utan det fanns även en social skillnad mellan stilarna. Den högadliga Anna Sophia Fleming var genom sin ställning berättigad till den höga stilen. *Decorum* gällde f.ö. också talaren, som var tvungen att beflita sig om en stil och ett framförande som passade hans egen ålder och samhällsställning.⁶² I ett gravtal eller annan tillfällesskrift är således de sociala faktorerna — både vad gäller den som är talets ämne och den som författat det — av stor vikt för utformningen.⁶³

För att ge en tydligare bild av dispositionen av Kellgrens tal över matmodern kan det vara på sin plats att före den regelrätta analysen kort betrakta dess olika delar. Dessa består av *exordium*, (SS I, s. 141, r. 1—7), huvuddel (s. 141, r. 8 — s. 143 r. 15) och *peroratio*, (s. 143, r. 16—23). Den sedvanliga indelningen av talets huvudparti i *narratio* och *argumentatio* är dock inte tillämplig i detta fall — i stället kan man urskilja en lovprisande del, *laus* (s. 141, r. 16 — s. 143 r. 7) och en del som uttrycker sorg, *luctus* (s. 143 r. 8—15). Det tröstande avsnittet, *consolatio*, sammanfaller här med *peroratio*.

Talet inleds med ett vanligt konstgrepp, en förklaring från skalden att han ämnar låta *res* (ämnet) gå före *ornatus*.

Jag lämnar dig i dag, prunkande Skalkonst, helgad åt Dikterne. Jag vil tala hvad jag sedt. Du älskvärda Sanning, med Prosaisk gång, kom, följ mig under likhvalfven. Styr här min hand, at med enkla drag tekna på denna grafven den Dygdigas minne, som där hvilat. Huru sällan är du närvarande vid de Förnämas grifter! De förtjena ej annat än beröm. *Friherrinnan FLEMING* förtjenar Sanning. (SS I, s. 141.)

⁶¹ Lagus 1884, s. 103. Lagus anser också att det faktum att begravningen inte ägde rum förrän en månad efter friherrinnans bortgång "låter förmoda, att dervid större anordningar egt rum". Ibid. Det var inte ovanligt att begravningar i högadliga kretsar dröjde flera år i väntan på ett lämpligt tillfälle och tillräckligt med pekuniära medel för räkningen. Karlsson, s. 78.

⁶² Dyck, s. 92 f., 104 f.

⁶³ S. Hansson, s. 45 f.

Här söker Kellgren visa sin trovärdighet, *fides*, genom att betona sanningens roll i sin framställning. För att kunna övertyga publiken måste talaren framstå som *vir bonus*.⁶⁴ Hans *mores* (seder) är av stor vikt — människan litat hellre på en god medborgare än på en tjuvaktig eller moraliskt antastbar person. Därför bör talaren redan i talets början visa prov på *prudentia* (klokhets), *probitas* (rättskaffenhets), *benevolentia* (välvilja) och *modestia* (anspråkslöshets).⁶⁵ När Kellgren här inleder med att apostrofera sanningen och förkunna att han vill slå följe med den och inte yttra några skönmålande lögners, erinrar han publiken om sin rättskaffenhets. Exordiet avslutas med en antites, där börd och dygd för första gången i talet ställs mot varandra.

Efter denna inledning beskriver Kellgren en mera nöjeslysten och kokett kvinnotyp än den Anna Sophia Fleming som skildras i talet. Han uppmanar denna "flygtiga Sköna":

vänd bort ögat från denna taflan: den äger inga täckheter, som kunna kännas af dig. Och dit läckra öra, huru skulle det fördraga, at höra omtalas något, som hvarken voro löjen, eller dans, eller gramlåt, eller dyrkan. Gå, dit lif är blommans: dit öde det samma. Som hon, skal du behaga, förvisna och glömmas. (SS I, s. 141.)

Två av tidens modeord, "läcker" och "täckhet", har här den pejorativa innebörd som är typisk för Kellgrens skrifter. "Läcker" betyder här närmast "blaserad" eller "överförfinad".⁶⁶ Liksom det direkta tilltalet av den "flygtiga sköna" bidrar den polysyndetiska satskonstruktionen vid uppräknings av olika tidsfördriv till att ge liv åt talet och hålla publikens uppmärksamhet fången.

Friherrinnan Fleming själv framställs i talet som ett *exemplum* för sina medmänniskors. "Du lefver ännu i det goda Du gjort, i de efterdömen Du gifvit." (SS I, s. 142.) Kellgren använder här en i och för sig vanlig liknelse, hämtad från naturen. "Lika så ser man det frodiga Trädet, som störtades af en Sommarvind, långt efter fallet, med sina välgörande grenar täcka de telningar, som växa up af des frugter." (SS I, s. 142.) Den innehåller dock ett överraskande element — såväl verkliga som litterära träd brukar ju annars störtas av höstvindar, men anledningen till att sommarens bris har tillskrivits detta våldsamma död är naturligtvis att ytterligare betona att Anna Sophia Fleming dog relativt ung.

Vid denna punkt i talet börjar Kellgren beskriva sin avlidna matmoders dygder. Dessa behöver inte nödvändigtvis vara dem hon verkligen ägde, utan förtjänsterna i ett gravtal utvaldes ofta efter den prisades ställning. I fråga om

⁶⁴ Lausberg, s. 157.

⁶⁵ Jfr t.ex. Ernesti, s. 744.

⁶⁶ Abenius, s. 53 ff. Denna uttydning stöds också av Belfrage, som annars polemiserar mot Abenius slutsatser om "läcker" och "täck" (s. 59).

kvinnor var det dock mindre social skillnad än mellan männen. Däremot var det där helt accepterat att lovprisa dygder som den lovprisade inte ägt, som t.ex. skönhet.⁶⁷

När Kellgren säger att Anna Sophia Fleming "ej blygdes vid at äga en Sjä!" (SS I, s. 141) prisar han hennes intellektuella egenskaper, och behandlar där- efter hennes eftermäle, som vi sett i citaten ovan.⁶⁸ Nästa topos Kellgren tar fasta på är bördens:

Det är vackert at äga en hög börd, då den blifver en åtlydd kallelse til et högt tänke- sätt; ej en fackla, at uplysa lasterne. Hon, som vi begråta, ägde ej til vanheder den medfödda hedren. Född i den lägsta koja, äktad af den ringaste arbetare, hade Hon dock genom sina dygder varit *Friherrinna*. (SS I, s. 142.)

Lennart Josephson anser att Kellgren här framlägger sin ärliga åsikt, att bör- den inte är någon nödvändig förutsättning för dygden, och ser den sista me- ningen som så okonventionell att "baron Fleming bör ha känt sig lätt chocke- rad vid denna passus".⁶⁹ Tanken på att adeln i sina gärningar måste visa sig värdig sitt stånd var dock mycket vanlig under sexton- och sjuttonhundrata- len. Ett belysande exempel på detta återfinns i en parentation som Märta Silf- verstedt (1740—1795) år 1770 höll i Amaranterorden över Catarina Lovisa Psilanderhielm. "Man skulle kunna leta sig up genom flere Anor, ända in i Tyska Rikets Adel, om vår saligen Döda af et Adeligt Slägt-register behöfde låna något värde. Vi kunne glömma Hennes Anor. Hon hade varit utom Sin börd lika ädel [. . .]. Hon var Ädel til sin börd, men det var Hennes minsta förtjenst."⁷⁰

Härnäst antyder Kellgren att Anna Sophia Fleming inte var helt och hållet fulländad:⁷¹ "Var hon då lottlös i det allmänna arfvet: brister och svagheter? Jag vågar ej säga det. Beröfvom oss ej den hedern, at Hon varit människja. Men hvem kunde se Hennes fel, som såg Hennes förtjenst?" (SS I, s. 142.) Detta är säkerligen inte menat som någon förstucken kritik av friherrinnan, även om Kellgren väl inte hyste några varmare känslor för henne. Genom att erkänna att hon inte var felfri ger talaren ytterligare ett exempel på sin rätt- skaffenhets. Hans lärare och kollega Henrik Gabriel Porthan påpekade i en fö- reläsning 1792: "I åminnelse tal bör man alltid tala åt den bättre sidan, men ganska litet liuga." (OO IV, s. 316.)

⁶⁷ S. Hansson, s. 94 f.

⁶⁸ För loci, se Lausberg, s. 132 ff.

⁶⁹ Josephson, s. 145.

⁷⁰ Silfverstedt, s. 4. — Parentationen är också litterärt högtstående. Författarinnan gifte sig enligt Elgenstierna VII, s. 669, år 1763 med Fredrik Ulrik Wallenstråle (son till biskopen i Göte- borg, Göran Wallin) och hade med honom 12 barn. Om hennes eventuella övriga författarskap är ingenting känt.

⁷¹ Josephson uppmärksammar också denna punkt i talet i sin avhandling, s. 139.

I gravtal över kvinnor har man, alltsedan antiken, främst lovprisat de husliga dygderna, eftersom kvinnor ofta tvingades leva så tillbakadraget att inga andra gärningar fanns att berömma.⁷² Porthan behandlar detta i sina föreläsningar över Vossius retorik 1768 (1775). De vanliga *loci communes* är giltiga för båda könen, men för kvinnor ”bör man mera uppe hålla sig vid vissa Loci i synnerhet, til ex: forma[,] modestia [skönhet, anspråkslöshet] etc som likasom speciellt tilhöra könet. Jemväl när hennes stånd och omständigheter så äska, bör dess flit och hus håls vett ej glömmas. Amor mariti, prudentia in educandis liberis [kärlek till mannen, klokhet i barnuppfostran], äro altid vigtiga loci in laude feminarum [vid prisande av kvinnor]”. (OO IV, s. 179.) Kellgren tar också fasta på dessa topos. En anaforisk konstruktion understryker parallellerna: ”Hon var Maka. Hvilket stort fält af skyldigheter!” och ”Hon var Mor. Hvilken vidd af nya pligter!” (SS I, s. 142). Som maka ägde hon ett flertal dygder, såsom ”Trohet, Tålmod, Ömhet, Jämnhet, Behagelighet och Förnuft” (SS I, s. 142).

Kellgren avslutar sin utläggning om de hustruliga dygderna med att apostrofera friherre Fleming och framlägga ännu en antites. ”Du, för hvilken Hon dem ägt och öfvat, lycklig Du, som sedt och värderat dem, förr än Du måste sakna och begråta dem!” (SS I, s. 142.) Anna Sophia Flemings dygder som moder talar Kellgren däremot inte om: ”Ord äro öfverflödiga, när bevisen lefva. Se Hennes Barn! At säga mera, vore at neka dem en af de vackraste dygder, de ärfvt af sin Mor.” (SS I, s. 142.) Det är en vanlig retorisk figur, kallad *praeteritio*, att kungöra vad man inte ämnar behandla och därmed likväl tar upp.⁷³ Denna hyllning till de unga friherrarna Claes och Herman samt deras tre systrar var uppenbarligen allvarligt menad, men måste ändå ha tett sig tämligen ironisk för dem som var bekanta med Kellgren och hans åsikter om familjen Fleming. Förmodligen kände dock få av begravningsgästerna till informatorns åsikter, och dessa välklingande *exclamationes* togs säkert för den hyllning de var avsedda som.

Efter att på detta sätt ha omtalat Anna Sophia Flemings moderliga och hustruliga förtjänster berör Kellgren hennes välgörenhet, något som ju var högt värderat under 1700-talet: ”Skal jag omtala Hennes vårdnad om underhafvande: Hennes hjälpsamhet mot nödlidande: de fattiga Hon födt: De usla Hon tröstat? Men huru svagt är icke tungans språk, jämte tårarnes.” (SS I, s. 142.) Liksom i fråga om friherrinnans uppfyllande av sina moderliga plikter använder han sig här av figuren *praeteritio*.

Genom hela talet har Kellgren till en viss grad spelat på åhörarnas känslor, men här börjar den ökning av affektens styrka, som fortsätter ända fram till

⁷² Kierdorf, s. 114. S. Hansson, s. 95.

⁷³ Lausberg, s. 436.

talets slut. Det ansågs särskilt lämpligt med en känslös framställning i gravskrifter över kvinnor, eftersom talets uppgift i dessa fall främst var att röra till medlidande — i motsats till exempelvis gravtal över furstar, där beundran var den känsla man önskade uppväcka hos publiken.⁷⁴ I samband med affekterna är det viktigt att betänka den roll själva framförandet, *actio* eller *pronuntiatio*, har för uppfattningen av ett tal. Människan rörs av sympati lätt till samma känslor som talaren, vilket Porthan noggrant poängterat i sina Vossiusföreläsningar (OO IV, s. 238 f.).

Kellgren påpekar att också vänskapen — en dygd som ju kvinnor ansetts mindre benägna till — har sin plats i gravtalet över Anna Sofia Fleming, ty den "har bodt i et Qvinno-hjerter". Därefter återkommer han till skillnaden mellan henne och den "flygtiga Sköna" från talets början:

Systemat med så många Hemdygder, och lyckelig genom deras utöfning, var det ej underligt, at Hon mindre aktade det galna Stoj, det tröttsamma Fjäs, som hopen hedrar med namn af nöjen. Skön, rik och behagelig, hade Hon därtill de största anspråk. Men, Hon ville häldre lefva än lysa. (SS I, s. 143.)

Här betonas återigen friherrinnan Flemings typiska kvinnliga förtjänster, och Kellgren berör även hennes yttre företräden, ett topos där retorikerna t.o.m. rekommenderar talaren att gå in på de enskilda kroppsdelarnas skönhet.⁷⁵

När *recapitulatio* är fullbordat når Kellgren talets avslutning, *peroratio*. Affekten kan här tillåtas att flöda fritt.⁷⁶ De *exclamationes*, retoriska frågor och antiteser som funnits i talet ökar nu i antal, liksom (kan vi förmoda) talarens och publikens tårar.

— — — Men hvarföre lefver Hon ej mer? — — Är det då en oryggelig lag, at alt hvad som förtjenar varelsen, skal hastigast mista den? Mit hjerta upreser sig. Eviga Varelse, varelsers Varelse! Hvad ser jag i dina beslut? En gränslös Magt och mycken Vishet, men — — — hvar är Godheten? Jag fruktar och vördar dig, och — — — jag skulle vilja älska dig. Du störter Dygden i des halfva ålder, och låter den lastfulle och onyttige andas Tidevarf på jorden! (SS I, s. 143.)

I denna passage framstår talaren som så överväldigad av affekterna att han får svårt att tala. Dessa känslomässiga avbrott, *reticentiae* (aposiopese), visar konkret vad Kellgren strax innan sagt: "huru svagt är icke tungans språk, jämte tårarnes" (SS I, s. 142). För första gången anropas här i detta tal en högre makt, en "varelsers Varelse", men det sker knappast med någon uppbyggligt religiös inramning, som i likpredikningarna.

Frågan varför den avlidna har ryckts bort vid just denna tidpunkt är gammal inom gravskriftstraditionen, liksom idén om att den dygdiga dör före den

⁷⁴ S. Hansson, s. 45.

⁷⁵ Lausberg, s. 134.

⁷⁶ Ibid., s. 238.

ondskefulla.⁷⁷ Genom att visa detta *indignatio* piskar dock Kellgren upp känslan av fåfänglighet hos publiken och ökar därigenom deras affekt. Det hörde till traditionen i ett gravtal att ta upp den avlidnas ålder, antingen det var fråga om en ung eller en gammal människa. "Auf der Waage des Totenrichters wiegt die Lebenszeit des Ugreises nicht mehr als die des Säuglings."⁷⁸ Uppfattningen om den dygdiga människans tidiga bortgång förekommer ofta även i 1770-talets minnestal. Märta Silfverstedts apostrofering av försynen påminner exempelvis mycket om början på Kellgrens *peroratio*, men innehåller föga indignation.

Eviga Försyn! skal då människan så nära likna blomstren? Skal då den blomman snarast visna, som är vackrast? Skal då alltid sannas, at näslan får växa, när liljan blifver pläckad? Dock, jag vördar Ditt beslut: Jag ser uti alt Din vishet! Den är icke alltid lyckligast, som får lefva längst.⁷⁹

Kellgrens slutsats är den samma som Silfverstedts, och ansluter sig till ytterligare en av gravskriftens egna schabloner: Gud belönar de goda genom att hjälpa dem bort från denna världens elände.⁸⁰ Förnuftet, säger Kellgren, förmår inte genomskåda Guds ändamål. "Olyckelige varelser på en jord, som Gud förbannat, tärde och skakade af utvärtens plågor och invärtens lidelser, önska vi Dygden, til en belöning, de tunga bojor som trycka oss sjelfve." (SS I, s. 143.) Människorna tror alltså att jordelivet är en belöning för den dygdiga, medan det i själva verket är ett straff. I versionen i *Samlade Skrifter* har Kellgren ändrat denna passus, som ju är den enda i talet där den högre makten omtalas som "Gud", och de första orden lyder i stället: "Olycklige varelser på en jord öfver hvilken Förbannelsens dom hvilar [. . .]."⁸¹

Kellgren avslutar sitt tal med en antites, som Ek kommenterar: "Detta alltför väl stiliserade utrop antyder hela diktens oäkta karaktär."⁸² De närvarande vid friherrinnan Flemings begravning ansåg nog snarare att antitesen gav en god uppfattning av döden som dygdens belöning: "Hon är lös ur dessa bojor, *Friherrinnan ANNA SOPHIA FLEMING*; och då vi utropa: *Hon var värd at lefva*, svara Helgonen: *Hon var värd at dö*." (SS I, s. 143.)

Talet över matmodern utmärks av en tydlig rytm, som i sin regelbundenhet och fasthet nästan närmar sig meter. Kellgrens prosa har alltid en rytmisk prä-

⁷⁷ Castrén 1907, s. 131. Josephson tycker sig dock märka ett "personligt tonfall i denna protest mot en orättvis försyn", men påpekar också att yttrandet inte väckt någon anstöt. Josephson 1942, s. 349.

⁷⁸ Curtius, s. 90.

⁷⁹ Silfverstedt, s. 16.

⁸⁰ Castrén 1907, s. 132.

⁸¹ Kellgren III, 1796, s. 138.

⁸² Ek 1914, s. 152. Åsikten stämmer som synes väl överens med den Ek hyste mer än femtio år senare och som återges i monografen, 1965, s. 105.

gel, särskilt när den, som här, till stor del består av frågor och utrop.⁸³ Den är dock aldrig så tydlig som i detta tal. Troligen hänger den påtagliga rytmen samman med talets höga stil och kan ha uppstått genom påverkan från antika författare, t.ex. Cicero, som så snart värtaligheten frångår det vardagliga strävar efter en rytmisk prosa som närmar sig den bundna stilen. Det uppstod t.o.m. vissa metrisk mönster för hur satserna skulle avslutas. Dessa kom, genom latinet, också in i folkspråket.⁸⁴

Kellgrens tal över Anna Sophia Fleming är således avfattat i en hög stil, som också är mycket utsmyckad. I enlighet med tidens bruk behandlar det förgänglighetsaspekten men uppehåller sig föga vid den kristna aspekten av jordfästningen. Kellgren har dock helt och hållet anpassat sig till *decorum*, både vad beträffar honom själv, tillfället och den hyllade. De prisade egenskaperna är, i likhet med sorgens uttryck, hämtade från *loci communes*. Att Kellgren själv ansåg talet lyckat framgår av att han flera gånger publicerade det, bl.a. i sina egna *Samlade Skrifter*.

Tal i et OrdensSällskap

Några månader efter matmoderns död lämnade Kellgren, som nämnts, familjen Fleming och for till Stockholm, där han hösten därpå tillträdde en ny kon-
dition hos familjen Meijerfeldt. Kellgrens förhållande till familjen tycks ha varit gott — åtminstone avsevärt bättre än hans relationer till familjen Fleming.⁸⁵ Också här kom han att använda sin penna i familjens tjänst. "Tal i et OrdensSällskap, bestående af 7 och 8-årige Adelsmän" har Kellgren sannolikt skrivit med tanke på den yngre av sina disciplar i familjen Meijerfeldt, Axel Fredrik (f. 11/11 1769). En allusion på Marmontels *Zemir och Azor*, som fr.o.m. september 1778 gavs på operan i mamsell Malmstedts (g. Lenn-
gren) översättning, tyder på att talet tillkommit tidigast vid denna tidpunkt. Sannolikt är det väl skrivet mellan pjäsens premiär och disciplens nioårsdag i november.⁸⁶ Författaren var redan vid denna tid välbevandrad i ordenslivet

⁸³ Abenius, s. 93 ff., 100.

⁸⁴ de Groot, s. 93 ff. Rytm behandlas hos Lausberg, s. 479—506, se särskilt s. 504. De gustavianska äreminnenas fraserings och rytm har behandlats av Hillman 1962, kap IX. Gyllenbåga berör i sin avhandling endast rytmen i Kellgrens poesi.

⁸⁵ Josephson 1942, s. 141 ff.

⁸⁶ Lamm 1913, s. 122. Kommentarer, SS VIII:i, s. 105. För Axel Fredrik Meijerfeldts födelse-datum, se Elgenstierna VII, s. 228.

och talets gosseorden torde ha haft pedagogiska syften. Att några små adelsmän och deras informatorer kunde samlas för dylika lekar framgår av ett brev från Uppsala år 1750. Där inrättade några informatorer om aftonen ett universitet med kansler och professorer, och var och en av de högadliga gossarna (som alla var i tioårsåldern) fick hålla tal.⁸⁷ I en mera mondän miljö några årtionden senare var det ganska naturligt att i stället grunda en orden. Lamm nämner i förbigående att pojkorndar var moderna inom landets högre kretsar under den gustavianska tiden. Han påpekar också att "skaldiska informatorer hade allt ifrån Runius' tid fått leverera de vältalighetsstycken, hvarmed deras unga disciplar briljerade".⁸⁸ Ett konkret exempel på en orden med pedagogisk målsättning, där också vältalighet förekom, är den orden som på Carl Fredrik Scheffers initiativ inrättades år 1758 åt kronprins Gustaf. Avsikten med denna "Ordre de l'Arc et du Carquois" var att öka prinsens intresse för folkrätt, och som medlemmar hade den, förutom Gustaf själv, hans lärare och kavaljerer. Man ägnade sig åt diskussioner och kroppsövningar, och prinsen höll ett egenhändigt skrivet tal om Gustaf II Adolfs deltagande i 30-åriga kriget. Snart upphävde dock Lovisa Ulrika denna orden, som hon enbart fann löjlig.⁸⁹

Texterna

Talet finns bevarat i två olika versioner, varav en trycktes i *Stockholms Posten* i december 1781, och den andra i *Åbo Tidningar* så sent som 1789.⁹⁰ Av dessa varianter förefaller den senast tryckta vara den äldsta.⁹¹ Texterna avviker i någon mån från varandra vad gäller ordalydelser, men främst är det slutet som skiljer. Den i Finland tryckta versionen avslutas med ett par bundna partier där talet i *Stockholms Posten* endast har ett "Vare sagt" — en avslutning som var den vanliga inom Franciskanorden, där Kellgren vid denna tid var storkansler.⁹² Detta tyder också på att han redigerat talet i samband med tryckningen 1781. Om de bundna partierna — som det tycks av texten — varit

⁸⁷ Brevet från informatorn Jonas Agrell till discipeln, Carl Johan Gyllenborgs far, riksrådet Henning Gyllenborg, förvaras i UUB, F 380, och finns tryckt i Hall, ÅSU vol 49, s. 64.

⁸⁸ Lamm 1913, s. 122.

⁸⁹ Hennings, s. 91 f. Skuncke 1987, s. 1, även s. 8 n.

⁹⁰ Kommentarer, SS VIII:i, s. 105.

⁹¹ Ek 1965, s. 199.

⁹² Jfr t.ex. talet vid FO:s i Uppsala högtidsdag 1783, UUB U 154. Lamm påpekar att uttrycket "Vare sagt" också används i "Mina Löjen" och kommenterar denna avslutning sålunda: "Detta högfärdiga afklippande af hvarje diskussion, hvilket Kellgren antagligen själf fått pröfva på under sina konditioner, har han äfven erinrat sig vid författandet af talet och låtit sin lilla discipl sluta med ett myndigt: 'Ware sagt'." Lamm 1913, s. 123 f.

avsedda att sjungas, är det naturligt att Kellgren uteslutit dem i den tryckta versionen. Möjligen ansåg han inte heller deras litterära kvalitet tillräckligt god för att vilja se dem i tryck, medan själva talet med sin ironiska ton passade utmärkt i *Stockholms Posten*. Uppfattningen att börd och förtjänst skall följas åt förekommer i flera av Kellgrens alster och var, som vi sett i föregående analys, mycket vanlig under 1700-talet. Den återkommer hos Kellgren som ett bland flera inslag i "Oxarne, SannSaga" (SS IV, s. 274—285) i november 1782. Möjligen kan en av orsakerna till publiceringen av "Tal i et OrdensSällskap. . ." vara att i vitter form uttrycka sitt ogillande av Gustaf III:s gynnande av bördsadeln. En annan anledning kan helt enkelt ha varit materialbrist — med undantag av "Oxarne" som publicerades ett knappt år senare har talet inte något samband med Kellgrens journalistik eller övriga produktion vid åttiotalets början.⁹³

Det är oklart hur "Tal i et OrdensSällskap. . ." kom att införas i *Åbo Tidningar*. Av en not framgår att Kellgren inte har återupptagit medarbetarskapet i tidningen: "Insändt, och införes utom Herr Auctorns vettskap, hvarföre man dock hoppas at blifva ursäktad." (SS VII:i, s. 580.) Båda bröderna Meijerfeldt deltog i 1788—90 års krig, och det är möjligt att talet genom deras förmedlan kommit i händerna på Kellgrens gamla kamrater från åbotiden, som sedan förmedlat det till trycket. Stig Appelgren, som först uppmärksammat denna avvikande version, påpekar också att någon av åboakademikerna kan ha fått ett exemplar av talet då de vid besök i huvudstaden träffat Kellgren.⁹⁴ Det förefaller dock inte troligt att Kellgren själv skulle ha vidarebefordrat en tidigare version än den tryckta, utan man kan nog förmoda att någon av de unga grevarna medfört talet till kriget i Finland.

Analys

Kellgrens "Tal i et OrdensSällskap. . ." ägnas främst åt sådana ämnen som var av vikt för högättade gossar. Axel Fredrik Meijerfeldt hade år 1777 blivit utnämnd till förare (ett slags underofficer) vid Västerbottens regemente, och det är därför knappast att undra på att talet rör sig kring adelskap, ära och krigföring. I kommentarerna till Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter* anses talet ha samma "något emfatiska" stil som "Tal om Satiren" från 1776 och minnetalet över Leijonhielm från våren 1780.⁹⁵ Denna något

⁹³ Ek påpekar också att talet markant skiljer sig från Kellgrens övriga journalistik 1781. Ek 1952, s. 329.

⁹⁴ Appelgren 1958, s. 20.

⁹⁵ Kommentarer, SS VIII:i, s. 105. Josephson 1942, s. 141 n.

dunkla karakteristik åsyftar möjligen att alla dessa tal verkligen eller skenbart håller sig i den höga stilen. Ett visst släktskap med "Tal om Satiren" märks här genom den lätt ironiska ton talet är hållet i, även om det i detta fall inte rör sig om någon satir.

Efter att ha anropat "Mine Herrar! / Mine Bröder!" refererar talaren till det retoriska topos, där man i avsikt att etablera *fides* förklarar sin ovärdighet i jämförelse med publiken.

Jag skulle med skäl bäfva för den fara, hvori Edert förtroende denna dagen störtat mig, då jag nödgas, at tala för så stora Män, så ädla medborgare, så uplysta snillen, som I ären, Mine Bröder. Men hvad hör jag? Är det icke Äran, som kallar mig med hög röst, och lofvar kröna min hjessa med en odödelig lager! Min själ uplyfter sig och faran försvinner. (SS IV, s. 248.)

Att äran så lätt förmår driva all rädsla på flykten beror på att äregirigheten ansågs som en medfödd egenskap hos aristokrater och andra stora män. Denna uppfattning har sitt ursprung hos Aristoteles och var mycket vanlig ännu under 1700-talet.⁹⁶ I exordiets fortsättning berättar den unge talaren vilket stoff han ämnar behandla: "Mitt ämne skal ej inskränkas i en vanlig krets. Min tanka skal omfatta Seclerne. Mit snille skal uplysa jorden. De tilkommande åldrar skola häpna öfver min kunskap. Ty jag vil tala *om den sanna Förtjensten*." (SS IV, s. 248.) Ironi i dessa stora ord som informatorn lagt i gossens mun är uppenbar, om än godmodig. Den upplysta eftervärlden skulle, enligt gängse uppfattning, döma både snillen och stora män,⁹⁷ och denne talare räknar sig till båda grupperna. Men äran driver inte endast bort talarens rampfeber, hon eldar också hans åhörare:

Mine Bröder! Vid dessa orden ser jag en ädel ifver uptända Edra hjertan. Den lyser äfven fram ur edra ögon. Svärdet darrar vid edra sidor: Det är af otålighet, at ej redan få färga sig med edra fienders blod. I tänken redan på framtiden, Gustaf Adolph och odödeligheten. I glömmen alla edra leksaker, för stridsvapnen; det skönaste luktatten för krutröken, barnskallran för trumpetten och den sötaste säckerbakelse kan ej låcka eder tillbaka från Ärans bana. I skratten åt döden på valplatsen, såsom I förut skrattat åt Ali på Operan. (SS IV, s. 248.)

Dessa i högsta grad krigiska visioner, lämpliga för en adlig pojke som redan vid åtta års ålder blivit militär, hindrar dock inte författaren att lägga vikt vid den retoriska utformningen.⁹⁸ Här märks bl.a. flera anaforer — dels det upprepade "I", dels det första styckets "Mitt ämne skal [. . .] Min tanka skal [. . .] Mit snille skal [. . .] De tilkommande åldrar skola". Den avvikande

⁹⁶ Delblanc 1965, s. 13, 15. Se även Lars Gustafssons recension av denna avhandling, s. 186 f.

⁹⁷ Delblanc 1965, s. 65 ff.

⁹⁸ Det martialiska draget i talet påpekas hos Josephson 1942, s. 141 n.

verbformen av verbet "skola" gör denna upprepning till en s.k. *polyptoton*, där likhet mellan orden och skillnaden mellan böjningsformerna syftar till att liva upp talet.⁹⁹ I en lång asyndetiskt sammanfogad ordkedja ställs också barndomens leksaker mot mera krigiska attribut. Piltarnas svärd personifieras och väntar på våldsamma drabbningar. Talaren fortsätter: "Mine Bröder, det är på detta sättet, som jag finner eder värdige, at genom företråde uti dygder, äga företråde i heder, framför edre öfrige medborgare." (SS IV, s. 248.) Här avslöjas alltså talets egentliga motiv: den sanna förtjänsten, d.v.s. adelns plikt att genom sina gärningar visa sig värdig sin börd.

Det är billigt at vi äga högaktning af dem, för hvilkas välfärd vi våga våra lif och upoffra våra nöjen. Men lemnom åt högmodiga veklingar, åt småtänkta själar, at räkna anor i stället för segrar; och låtom oss i god tid bortkasta den löjeliga inbillning, at någon annan förtjenst är vår, än den som är vår. Om man skrattar åt en tiggare, som tror sig äga de rikedomar, som hans förfäder ägde för några hundra år sedan; hvarföre då ej med lika skäl hålla den för dåraktig, som inbillar sig, at sjelf äga de dygder, och hafva gjort de gärningar, som deras fäder för tjugo leder tillbaka. Åtminstone kan jag omöjeligen påminna mig, at jag vågat mitt lif i någon drabbning på Tyska fälten. När jag uträttar detsamma, som min Far och Farfar, då förtjenar jag äfven at njuta samma heder, och denna heder blir min. (SS IV, s. 248 f.)

Liksom i talets början ställs här nöjena — leksaker, luktvatten och opera-föreställningar — i motsats till krigets värv. Till den retoriska utformningen hör även epiforerna "är vår [. . .] är vår", och kiasmen "då förtjenar jag äfven at njuta samma heder, och denna heder blir min". Det är också värt att lägga märke till Kellgrens användning av ordet "liten" som nedsättande prefix — "småtänkta själar" i betydelsen korttänkta, icke tänkande. Detta förekommer ibland i hans prosa, t.ex. i sammansättningar som "småvett" (besläktat med vanvettet) och "småtäck".¹

Sverker Ek tolkar citatet ovan som att Kellgren "utan förbehåll" ger öpenhjärtigt uttryck för sina egna åsikter om börd och förtjänst.² Tanken att varje adelsman är tvungen att handla så att han inte sviker sitt ursprung är dock varken ny eller revolutionerande. Stiernhielm låter t.ex. Fru Dygd be Hercules betänka sin härkomst: "Snöd är en Ädelman, den sielf-sijne Dygder ey adla, / Snöd är en Ädelman, den Moors-qwedet adlar allena."³ Även i gravtalet över Anna Sophia Fleming från år 1776 har Kellgren givit uttryck för samma uppfattning (SS I, s. 142), och som framgått ovan var det inte heller då fråga om något omstörtande.

⁹⁹ Lausberg, s. 325.

¹ Kommentarer, SS VIII:i, s. 106. Abenius, s. 26.

² Ek 1965, s. 200.

³ Stiernhielm, s. 25.

Efter att ha kommit fram till denna moraliska ståndpunkt fortsätter författaren med en utredning om huruvida blodet hos adliga och ofrälse skiljer sig åt. Redan tidigt har förstås gossen fått höra att hans blod är annorlunda än andras. I åboversionen av talet är detta parti försett med en not: "Man bör påminna sig at detta var i Vålborne Herr Auct. barndom; för et decennium tillbaka är detta tal hållit; nu mera i vår uplysta tid kan en sådan tanka ej vara gängse."⁴

En gång, berättar talaren, råkade han och inspektorns son samtidigt skära sig, och han upptäckte då att deras blod hade samma färg.

Vidare fick jag veta, at en människa, vid hvar tolfte år, hade en aldeles ny kropp, at alla delar af den förra gått småningom bort genom hvarjehanda vägar, at helt nya kommit i stället af den mat jag ätit och den luft jag andats. Om jag således verkligen vid min födsel haft en ädlare blod i mina ådror, så hade jag ju under 12 års tid, som jag ätit samma mat med min Amma och min Informator, nödvändigt fått enahanda blod med dem. (SS IV, s. 249.)

Resonemanget har sitt ursprung i den franske biologen Buffons idéer om att djur och växter är uppbyggda av ett stort antal organiska partiklar, vilka tillförts dem genom födan.⁵

Kellgren hyste ju stort intresse för den medicinska vetenskapen och använde sig gärna av medicinska metaforer.⁶ I den version av talet som publicerades i *Stockholms Posten* finns en längre utläggning om försök med blodtransfusioner, vilken väl knappast intresserat småpojkar, men däremot författaren och en äldre publik, och som därför sannolikt lagts till i efterhand.

Ännu et bevis fullkomnade min öfvertygelse. Jag hade läst, at man i England påfunnit et sätt at förbättra en svag och förskämd blod hos Gubbar och sjuklingar. Det skedde, nemligen, på det sättet, at man aftappade den gamla och odugeliga, och intappade i dess ställe en sund och ren blod af något friskt kreatur. Jag föll dervid naturligtvis på följande reflexion: I fall, tänkte jag, at det nu fölle en Ädling in, at på detta sätt förbättra sin helsa, och låta ingjuta kaldblod i sina ådror; mån han då derigenom skulle uphöra at vara Adelsman? Det skulle utan tvifvel vara en nödvändig följd, i fall förtjensten hade säte i blodet. (SS IV, s. 249 f.)

Detta återgår på den engelske läkaren Thomas Sydenhams teorier om hur man genom blodöverföring kunde befria sjuka från den sjukdomsmateria som antogs finnas i blodet.⁷

Talaren förklarar dock att hans avsikt med dessa utläggningar ingalunda varit att förringa de övriga aristokratiska gossarnas medfödda heder. Anledningen till att adelskapet över huvud taget instiftats förmodar han vara att ad-

⁴ Kommentarer, SS VIII:i, s. 106.

⁵ Appelgren 1958, s. 22.

⁶ Abenius, s. 87 ff.

⁷ Appelgren 1958, s. 22.

liga krigare kunde lockas till stordåd genom vissheten om de förmåner som skulle tillfalla de efterlevande. De fördelar som gossarna själva åtnjuter är bara att betrakta som ett förskott på den heder de en gång skall förvärva.

Brista vi en gång häruti, så äro vi ej annat än nedrige bedragare, som misst vår ära på et lån, det vi undandraga oss at betala; som löna Fäderneslandet med otacksamhet för de välgerningar det visat oss, då vi ej ännu voro til, och då vi än ägde en onyttig varelse; som tilröfva oss för et namn skull, det som med rättighet tilhör förtjensten, och som ådraga oss så mycket större hat och förakt hos det allmänna, som vi genom vår egen upphöjelse göra våra laster och vår okunnighet desto mera synbare. Men, mine Bröder, aldrig skola våra Föräldrar, vårt Fosterland och vår Konung uti våra personer finna så ovärdige barn, medborgare och undersåtare. Med Snillen, uplyste om vidden af våra skyldigheter, och hjertan upeldade af kärlek til dygdens utöfning, skola vi gifva stora exempel åt våra efterkommande, såsom våra Förfäder gifvit exempel åt oss, huru vi skola upnä den sanna förtjensten. (SS IV, s. 250 f.)

Den moralpedagogiska synen på den store mannen och äran är här uppenbar. Redan romarna såg studiet av *exempla* inte endast som ett retoriskt medel utan också som ett viktigt led i den moraliska fostran. Historien kom under antiken att fungera som en exempelsamling, en uppfattning som levde kvar ännu under 1700-talet.⁸ Gossarnas förfäder tjänar alltså som *exempla* för dem, men de skall själva framstå som förebilder för eftervärlden.

I versionen i *Stockholms Posten* avslutas talet direkt efter denna passus med ett ”*Vare sagt*”. Som redan nämnts synes detta också ha varit den vanliga avslutningen på tal inom Franciskanorden, där Kellgren ju var som mest aktiv när denna version publicerades i december 1781.

Åboversionen har dock ett annat slut. Efter det ovan citerade partiet följer två mindre dikter med ett prosastycke emellan. Den första av dessa beskriver medborgarens plikt att delta i fosterlandets sorg och glädjeämnen. Prosa-partiet lyder:

Mine Värdaste Bröder, vår tid är kringskuren, jag måste snart nedlägga den hederspost at tala för så uplysta snillen; men Mine Bröder, för än jag slutar, bör jag blott af vana, ei af nödvändighet, ty vår önskan är redan upfylld, jag säger mine Värdaste Bröder at jag blott af vana med en af våre ypperste Skalder sjunger: (SS VII:i, s. 580.)

Sannolikt har Kellgren också skrivit de båda dikterna — omnämmandet av ”en af våre ypperste Skalder” stämmer ju väl överens med den i talet allmänt rådande ironiska tonen.⁹ Dessutom är det ju inte alls omöjligt att en gosse talar så lovordande om sin informator. Den avslutande dikten äger också, enligt Ek, ”ett för den unge Kellgren karakteristiskt tonfall”.¹⁰

⁸ Delblanc 1965, s. 84 ff.

⁹ Kommentarer, SS VII:i, s. 580.

¹⁰ Ek 1965, s. 199.

O Sverje! må dig himlen skänka
Din fordna dygd i fädrens blod!
Må Oxenstjernors snillen blänka
Och Hornars och Banerers mod — !
Ach —! må soldaten tänd af ära,
De tunga vapnen härdad bära,
Och vekligheten ge föragt — !
Må lagen redligheten skydda,
Och kring den trefna landtmans hydda
Emot förtrycket hålla vakt.
(SS VII:i, s. 579 f.)

”Tal i et OrdensSällskap. . .” är således inriktat på att fästa de högadliga elevernas uppmärksamhet på den dygd som deras börd kräver. Det är hållet i en lätt ironisk ton som främst uppstår genom kontrasten mellan gossen som talar och de gärningar han beskriver. Stilen är relativt hög, men anpassad för att förstås av barn. De två versioner som finns av talet skiljer sig åt dels genom de sånger som avslutar den tidigare varianten, dels genom att den för tryck redigerade versionen har mera omfattande medicinska utläggningar om det blå blodets betydelse.

IV. Ordensbrodern

Under 1700-talets andra hälft blomstrade ordensväsendet i Sverige och en mängd ordnar av vitter, mystisk, politisk eller enbart sällskaplig art grundades eller importerades. Gemensamt för dem alla var dock hemlighetsmakeri och receptionsceremonier i mer eller mindre utstuderad form. I kretsen kring Gustaf III var frimureriet (infört i Sverige redan på 1730-talet) synnerligen populärt, och de flesta herrar som hade någon som helst position i samhället var medlemmar i åtminstone en orden, ofta två eller flera. Vissa ordenssällskap, bl.a. Amaranterorden och Utile Dulci, välkomnade också damer. Inom flertalet ordnar spelade värtaligheten en stor roll, särskilt på högtidsdagar och vid parentationer.¹

Kellgren och ordnarna

Kellgren utgjorde knappast något undantag från tidens bruk. Redan vid tidig ålder började han delta i ordenslivet och fortfor åtminstone fram till sitt inval i Svenska Akademien år 1786 att vara verksam inom ett flertal ordnar. Sannolikt var han engagerad i den upplysningsinriktade Franciskanorden ännu så sent som 1788.²

Avazu

I det tidigaste bevarade brevet till Clewberg, skrivet i november 1770, nämner Kellgren ett ordenssällskap vid namn Avazu, grundat 1769 och uppenbarligen beläget i Åbo. (SS VI, s. 10 ff.) Troligen var denna orden, som snart tycks

¹ En redogörelse för verksamheten inom de flesta svenska ordnar under 1700-talet ges hos Göthe, *passim*. Den svenska frimurarordens historia skildras av Lenhammar. En utförlig skildring av den frihetstida Tankebyggarorden och medlemmarnas litterära verksamhet ges hos Stålmarck.

² I ett brev till vännen Rudbeck, som även han var franciskan, från april 1788 meddelar Kellgren: "Jag vet ännu inga nyheter från Capitlet" (SS VI, s. 207). Eftersom beteckningen "kapitel" inte förekommer i UD (dess verksamhet hade f.ö. praktiskt taget avstannat vid denna tidpunkt), men väl i FO, pekar benämningen på att det är denna han åsyftar. För Rudbecks medlemskap, se UUB, U 149 a.

ha avsomnat, främst verksam inom den närmaste vänkretsen.³ Dess medlemmar var också mycket unga — Kellgren ännu inte fylld nitton och Clewberg blott sexton år gammal — och sannolikt var det en studentorden med vittra syften. Sitt namn hade den av allt att döma fått efter Dalins ordenssällskap Avazu och Wallasis, vars namn f.ö. skall vara förvanskad finska och betyda "Öppna munnen och håll i!".⁴ Den mera ungdomliga orden har dock uteslutit namnets senare del, och "Avazu" betyder således "Öppna munnen". En sådan verksamhet behöver ju inte nödvändigtvis leda till inmundigande av flytande föda utan istället till tal, och därmed till våltalighet. Namnet understryker på så sätt ordens vittra syften.

Av Kellgrens brev framgår att han blivit ombedd att författa ett tal (obekant på vers eller prosa) till Avazus högtidsdag den 12 november, men att han inte fått vetskap om sitt uppdrag i tid. Orden hade föreslagit honom "20 ämnen, af hvilka jag finge ett efter behag utvälja och afhandlat till Orden insända" (SS VI, s. 10 f.). Han ber därför Clewberg att agera sändebud åt honom:

Dig [. . .] anmodar jag att Du på mina vägnar [. . .] berättar, att hvad utarbetande af någon Oration angår, har det varit mig så omöjeligt, som, efter den uttydning jag gjort på Ordens därom gifne instruction, brefvet ej hann fram förr än den dag då den borde vara inlämnad i Capitlet; men, om Ordens mening varit annan, därom ger mig en tidig underrättelse, på det ej Orden länge må vänta på mitt utlåtande; och änteligen innesluter mig i Brödernas vanliga gunst och vänskap. Jag måtte, tvungen af tid, lathet och oförmögenhet, bekänna, att jag gärna voro quitt hela den Oratoriska skjutsen. (SS VI, s. 11 f.)

Som synes ville Kellgren här, liksom senare i sitt liv, gärna visa sig som en "värdig ledamot" (SS VI, s. 10) och utföra de uppdrag orden uppmanade honom till, även om han i detta fall verkar en smula motvillig. Denna bristande entusiasm kan ju också bero på en tonårig ansats att verka världsvant nonchalant.

Aurora

År 1773 valdes Kellgren in i nästa vittra orden — Aurorasällskapet, en betydligt mera välkänd sammanslutning än Avazu. Liksom Apollini Sacra i Uppsala var det en dotterloge till Utile Dulci, men inte särskilt fast knuten till moderssällskapet.

³ af Forselles, s. 48. Här antyds också möjligheten att Avazu kan ha varit dotterloge till endera St. Johannisorden eller FO (Ibid., s. 47), men det förefaller mera troligt att det var en självständig orden — åtskilliga dylika sällskap grundades ju vid denna tid. Vad gäller FO så ligger också dess kända verksamhet mer än tio år längre fram i tiden, varför ett släktskap med denna inte förefaller sannolikt.

⁴ Kommentarer SS IX, s. 11.

Utile Dulci var instiftat till Olof von Dalins ära och grundades på dåvarande kronprins Gustafs födelsedag den 24 januari 1766. Orden hade fem olika grader och utvecklade ett rikt ceremoniel med sträng sekretess. Med tiden uppkom fyra olika s.k. areopager, d.v.s. grupper med speciell inriktning som verkade inom orden: den stora, den vittra, den musikaliska och den styrande.⁵ I dessa areopager ingick dock endast ett urval av Utile Dulcis medlemmar.⁶ Vittra övningar odlades inom orden och man anordnade även litterära pristävlingar.⁷ Dotterlogen Apollini Sacra grundades 1767 och 1770 instiftades Aurora av Carl Fredric Mennander (senare adlad Fredenheim), Per Juslén (sedermera assessor i Åbo hovrätt) och Porthan. Av stiftarna var endast den sistnämnde bosatt i Åbo, medan de båda andra bodde i Stockholm. De var alla medlemmar i Utile Dulci.⁸ Lagus anser att Aurora grundades enbart för att medlemmarna skulle kunna bidra med material till den planerade *Åbo Tidningar* och att syftet ingalunda var att starta en vitter orden efter mönster från huvudstaden.⁹ Detta torde, som Castrén har påpekat, vara att betrakta som en alltför begränsad syn på sällskapets syften.¹⁰ Odlandet av Finlands språk och kultur var inte på något sätt det primära målet för Aurora, utan tvärtom stadgar den första paragrafen i dess allmänna lag följande: "Bägge de sist nämde [d.v.s. Utile Dulci och Apollini Sacra] utgifva de så kallade Witterhets-Nöjen: och detta Samhälles förnämsta ändamål vare, at gemensamt med Dem deltaga uti et Svenska Nationen och Språket så hedrande arbete". Följande punkt är att sällskapet "sysselsätte sig således hufvudsakeligast med Svenska Språkets upodling" — först i tredje paragrafen nämns fin-skan.¹¹

Själva ordensceremonielet var rikt även inom Aurora. Det fanns tre grader, och var och en av dessa hade sina insignier. Castrén dröjer vid tanken på hur ordens högtidsdag kunde te sig år 1773:

Vi kunna väl knapt hindra att ett löje krusar våra läppar, när vi föreställa oss denna scen: vördade professorer, aktade domare, unga studenter om hvarandra, alla med aurorafärgade eller himmelsblå band och silfverstjärnor och i midten ordföranden med sin himmelsblå hatt med guldspets kring kullen. Men för dem alla var det säkert orubbligt allvar.¹²

⁵ Sylwan 1907, s. 230 ff., 237.

⁶ Detta framgår av B.G. Westbergs brev till Knös 3/1 1781, där han efter en tids medlemskap i UD berättar att han valts in i Vittra areopagen. Lindstén 1916 b, s. 213.

⁷ Göthe, s. 112.

⁸ Castrén 1900, s. 147 f.

⁹ Lagus 1884, s. 43.

¹⁰ Castrén 1900, s. 150 ff.

¹¹ "Sällskapet Auroras Allmänna Lag", förvaras i KB i en mapp märkt "Aurora-affairer" bland C.F. Fredenheims papper, Vo. 7. Citerat hos Castrén 1900, s. 151.

¹² Castrén 1900, s. 174 f. Ett ordensband med tillhörig stjärna finns avbildat hos Lagus, s. 48.

Liksom *Utile Dulci* hade sina areopager fanns från 1773 inom Aurora tre olika klasser: en vitter, en vetenskaplig och en musikalisk. Samma medlem kunde tillhöra flera klasser. Sällskapet syftade även till att "polera sederna", och högtidsdagen brukade därför firas bl.a. med dans.¹³ Förhoppningsvis var väl även damer inbjudna till denna begivenhet.

Det dröjde innan Aurorasällskapet vågade välja in medlemmar ur en yngre åldersgrupp. Clewberg, som var professorsson och följaktligen känd bland medlemmarna, var den förste som intogs (troligen sommaren 1771) och sedan följde Brandell och Kreander. År 1773 invaldes Kellgren och ytterligare ett tiotal unga män, bl.a. hans gode vän Gabriel Tidgren.¹⁴ Kellgren var alltså bland de första av sin generation som upptogs i sällskapet, och han kom där att åtnjuta en viss litterär fostran. Redan samma år som han intagits avancerade han till andra graden och upptogs i augusti 1773 i den nybildade vittra klassen.¹⁵ Porthan påpekar i sin "Nota" att man i Aurora först blivit uppmärksam på Kellgrens "hog och talent för Poë sien" genom det tal på vers som han höll vid akademiens firande av Gustaf III:s kröning 1772, och att detta sedan lett till hans inval.¹⁶ Vid den vittra klassens sammankomster uppläste ledamöterna sina alster, som sedan granskades av någon av de äldre bröderna. Av protokollen att döma måste Kellgren — i synnerhet med tanke på att han var bosatt utanför Åbo — anses som en flitig deltagare i vittra klassens sammanträden.¹⁷ Flertalet av hans bevarade dikter från denna tid föredrogs ursprungligen i Aurora och trycktes i dess organ *Åbo Tidningar*. Likaså är det mest omfattande av de tre bevarade talen från åbotiden ursprungligen hållet inom sällskapet.

Utile Dulci och Apollini Sacra

När Kellgren år 1777 lämnade universitetet i Åbo för att bli informator hos familjen Meijerfeldt i Stockholm var han självfallet tvingad att upphöra med sin verksamhet i Aurora. Redan en månad efter ankomsten till Stockholm blev han dock upptagen i modersällskapet *Utile Dulci* och bevistade dess årsmöte i januari året därpå.¹⁸ Sannolikt var *Utile Dulci* en lämplig plats att träffa vänner på, eftersom varken Kellgren eller hans jämnåriga hade hem som passade för umgängesliv.¹⁹ Ganska snart tycks Kellgren också ha blivit

¹³ Castrén 1900, s. 169, 173.

¹⁴ Ibid., s. 161, 169.

¹⁵ Ibid., s. 190.

¹⁶ Porthans "Nota", SS VIII:ii, s. 567.

¹⁷ Jörgensen, s. 150 ff.

¹⁸ Göthe, s. 122. Ek 1965, s. 147.

¹⁹ Ek 1965, s. 276.

sällskapetets sekreterare, och att döma av andra dulcianers brevväxling var han under 1780-talets första år en synnerligen flitig besökare av ordensmötena.²⁰ Sommaren 1780 initierades han tillsammans med tjänstemännen Johan Simmingsköld och Gustaf von Paykull i hemlighet i högsta graden (SS VI, s. 93). Kellgren var vid denna tid också direktör för den vittra areopagen.²¹

I ett brev, skrivet 3 januari 1781 till Olof Andersson Knös, framställer B.G. Westberg mer eller mindre Kellgren som regelrätt ordenstalare: "Litet förut blef jag intagen uti Vittra Areopagen, såsom Ledamot: något Tal eller harangue borde väl Kellgren hafva gjort vid detta tillfälle; men jag undanbad mig ceremonier, i synnerhet som jag såg, at Han var äfven mycket böjd därtill."²² Som ordens vittre direktör var Kellgren självfallet den som i första hand orederade vid installationer. Han gav dessutom ut fjärde delen av *Utile Dulcis Vitterhetsnöjen*. Av ett brev till ryttmästare Schmitterlów från juli 1782 framgår att Kellgren samma höst ämnade nedlägga sitt ämbete (SS VI, s. 110 f.), men det är osäkert om han fullföljde sin avsikt. När *Utile Dulci* i mars år 1784 firade en av sina större högtider tycks han ha innehaft posten som vitter direktör, men självfallet kan han ha återvalts till ämbetet efter en tids bortavaro. Vid denna högtid förärades Kellgren också ordens högsta belöningsband.²³ Ett tal från hans tid som vitter direktör, minnetalet över Leijonhielm, finns bevarat. Kellgren parenterade också i *Utile Dulci* över författaren och rådmannen Johan Wellander.

Ett inslag i Kellgrens ordensliv som inte närmare har uppmärksamrats är hans medlemskap i Auroras upsaliensiska systerloge, Apollini Sacra. Orsakerna till detta inval är tämligen oklara. Göthe påpekar att "i synnerhet de mera framstående bröderna i U.D., fingo kallelse ehuru frånvarande; så Ferrner, Lejonhufvud, Kellgren m. fl."²⁴ Invalet ägde dock rum redan i december 1777, när Kellgren endast varit medlem i *Utile Dulci* någon månad. Det är knappast troligt att han på så kort tid kan ha nått längre än ordens första grad. I protokollet nämns inte heller att han var dulcian, trots att det tycks ha varit brukligt att notera nyinvaldas förbindelse med moderssällskapet. Paragrafen lyder: "4° Proponerades och invoterades Hⁱ Mag. Doc. Kellgren ifrån Åbo."²⁵ Eftersom det nämns att han kommer från Åbo är det väl troligt att hans verksamhet i Aurora var bekant. Det är också möjligt att man

²⁰ Göthe, s. 122. Lindstén 1916 b.

²¹ Kommentarer, SS IX, s. 51.

²² Lindstén 1916 b, s. 213.

²³ Ibid., s. 223, Kommentarer VII:i, s. 397.

²⁴ Göthe, s. 127.

²⁵ Apollini Sacras protokollsbok, 6/12 1777, UUB U 160. Kellgrens namn finns också med i Apollini Sacras matrikel, dock inte egenhändigt. U 162 b. För bruket att omnämna nya medlemmar som dulcianer, se protokoll från t.ex. 22/3 1770.

i lärdomsstaden hört om den aboensiske docentens litterära förmåga och ville utnyttja den för sällskapets bästa. Apollini Sacra hade nämligen vid sitt föregående möte (1/6 1777) tagit upp en gammal fråga och beslutat att ge ut en motsvarighet till *Vitterhetsnöjen*, vilket dock aldrig tycks ha blivit av.²⁶ Sedan han lämnat Åbo hade ju Kellgren publicerat sig som vältalare med gravtalet över Anna Sophia Fleming och som diktare med "Våren" och "Till Bacchus och kärleken".

Det tycks ha varit brukligt att nyinvalda medlemmar i Apollini Sacra skriftligen bekräftat sitt inval. Det brev som Kellgren skrev till sällskapets sekreterare Eric Michael Fant den 23 april 1778 finns också bevarat och tryckt i Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter*, även om invalet inte alls berörs i kommentaren. Kellgren uttrycker här sin önskan "att Herr Magistern behagade förvissa Sällskapet Apollini Sacra om min vördnadsfulla tacksamhet mot dess förtroende" (SS VI, s. 78) och vid nästa möte kunde Fant således meddela att Kellgren anammat kallelsen.²⁷ Som han själv antyder i sitt brev kan han dock knappast ha haft möjlighet att aktivt deltaga i sällskapets verksamhet, men var likafullt nominell medlem. På så sätt tillhörde han alltså såväl moderssällskapet som dess båda döttrar.

Par Bricole

Kellgrens ordensengagemang sträckte sig dock även utanför Utile Dulci och dess krets. I januari 1780 blev han, eventuellt genom rekommendation av Clewberg, medlem i Par Bricole, efter att året förut ha bevistat ordens vinterfest. Samtidigt intogs hans gode vän från Åbo, Jacob Tengström. Kellgren var dock inte särskilt aktiv i Par Bricole och nådde inte längre än första graden.²⁸ Han förefaller inte heller ha skrivit något för denna orden.

Franciskanorden

En orden som uppenbarligen intresserade honom mer var den åt upplysningen vigda Franciskanorden. Åtminstone från hösten 1781 och ett antal år framåt var han dess storkansler och ledde därmed flera loger i Stockolm och en i Uppsala. Möjligen hade orden också utländska avläggare.²⁹ Ämbetet krävde

²⁶ Apollini Sacras protokoll 1/6 1777, samt 28/11 1776, UUB U 160. Göthe, s. 134 f.

²⁷ Apollini Sacras protokoll 28/4 1778, UUB U 160.

²⁸ Ek 1965, s. 274, samt Kinberg, s. 41.

²⁹ F.A. Dahlgren, "Anteckningar rörande Franciskaner-Orden (ett hemligt sällskap i Uppsala under 1780—90-talen)", KB, Vo. 13.

således mycket arbete av Kellgren. Förutom de administrativa göromålen ägnade han sig också åt ordensbrödernas litterära uppbyggelse. Franciskanerna skulle åtminstone var tredje månad lämna in ett eget vittert alster till tempelskrivaren (d.v.s. logens sekreterare). Flera av Kellgrens dikter, bl.a. ”Till Aspasié”, skickades till avdelningen i Uppsala (och av allt att döma också till stockholmslogerna), och han skrev dessutom tal enkom för orden. När den åt toleransen vigda andra graden den 9 mars år 1782 firade sin högtidsdag höll Kellgren ett tal över den franska ”martyren” Jean Calas (för vars postuma upprättelse Voltaire verkade i bl.a. *Traité sur la Tolérance*). Samma dag skickades talet till uppsalalogen, där det lästes upp den nittonde mars.³⁰ Talet är numera förlorat, men torde ha hört till äremnesgenren.

Kellgren var således verksam i ett flertal ordnar av mer eller mindre vittert art. I flera fall avancerade han och kom att höra till ordens främsta medlemmar, som i Avazu under åbotiden och i Utile Dulci och Franciskanorden i Stockholm. Inom Aurora verkade Kellgren i den vittra klassen och tycks ha hört till dess mera aktiva medlemmar, även om han aldrig nådde ordens högsta grad.

Vältaligheten inom Aurora

Inom Aurora spelade vältaligheten en viktig roll — man höll tal såväl vid de varje månad återkommande allmänna mötena som vid årsfesten. En oration förväntades också av den som avancerat i graderna, och vid mera solenna tillfällen uppmuntrades särskilt de yngre ledamöterna att framträda. Därtill kom parentationerna, vilka tycks ha hållits i Åbo domkyrka.³¹

Flertalet av de tal som framfördes i Aurora förefaller dock ha gått förlorade. Utöver Kellgrens ”Tal om Satiren” finns mig veterligt endast fyra orationer, i vissa fall endast fragmentariska, bevarade från sällskapets storhetstid.³² Uppenbarligen rör det sig om författarnas utkast, eftersom förbättring-

³⁰ För den vittra verksamheten inom FO redogör Göthe, s. 156 ff. Tribunalprotokoll i FO 19/3 1782 samt brev från storkanslern till uppsalalogen 9/3 1782 i UUB, U 149 a. Se även protokoll i allmänt tempel 9/4 1783 ibid. Vissa av ordensmedlemmarnas vittra alster finns också bevarade, UUB, U 153.

³¹ KB Vo. 7, Hjelt, s. 150, 157 ff., Castrén 1900, s. 177.

³² KB Vo. 7. Dessutom finns Tidgrens tal om oförskämdheten från 1779, vilket tillkommit under sällskapets nedgångsperiod. Från Apollini Sacra finns inga tal bevarade, och t.o.m. från moderlogen saknas material från 1770-talet. Av vältaligheten i UD under 1760-talet finns några av Wellanders tal, främst i musikaliska ämnen, bevarade liksom exordiet till ett tal som han höll i Apollini Sacra 1769. Fragmentet ingår i Wellanders redogörelse för sitt besök i Apollini Sacra, vilken finns instucken bland Utile Dulcis ”Allmänna protocolle”, KB Vo. 41, medan de övriga

är gjorts i manuskripten. Vilka som skrivit talen är dock, med ett undantag, obekant. Tre av dessa tal, ett lovtal över Gustaf III och två hälsningstal, finns avtryckta hos Hjelt.³³ Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att med hjälp av fyra tal (av vilka hälften inte går att datera) urskilja hur ordensvältaligheten i Aurora tedde sig. En kort genomgång av talens innehåll och genretillhörighet kan dock vara på sin plats.

På Auroras högtidsdag år 1773 hölls ett lovtal över Gustaf III. Tidigare hade sällskapetets årshögtid firats på dess instiftelsedag den 16 augusti, men fr.o.m. detta år hölls den till minne av konungens statsvälkning den 19 augusti 1772. Lovtalet är självfallet hållet i hög stil, med allt vad detta innebär av intrikata satskonstruktioner, utrop och anaforer. Hjelt anser det vara ”prunkande af all möjlig vältalighetsgrannlåt och undersåtlig förtjusning”.³⁴ Det inleds med en bild, symboliserande hur det frihetstida partistyret lämnat plats för gustaviansk kungadominans:

M[ine] B[röder] / Himmelen mörknar, molnen skocka sig, det blixtrar, man befarar tordön och fruktan sluter sig med et stilla och välgörande regn. Naturen gläder sig och Solen återtar sin prakt och Sit förra välde. Det är målningen, M[ine] B[röder], af den tid, då vi sista gången firade Vår högtid.³⁵

Den ytterst vanliga allegorin där solen står för Gustaf III uppenbarar sig som synes redan i talets *exordium*. Han hyllas som vetenskapernas och konsternas beskyddare, och dessa förenas att ”resa Gustafs ärestod”. ”De behöfva icke söka främmande vältalighet, de behöfva blott nämna hans namn [. . .].”³⁶ Vitterhetsidkarna i Aurora avsvär sig här allt beroende av den egentlige Solen/Apollon: ”Vi behöfva ingen Apollo, lät oss glädja oss under Gustafs Spira.”³⁷ Kungahyllningen upptar dock inte hela talet, utan drygt hälften av utrymmet ägnas en mera saklig redogörelse för ordens verksamhet under det gångna året. Talaren avslutar sin oration med en uppmaning till medlemmarna: ”J! Mine Bröder, som i dag fören glädjens välde ibland [oss], sjungen om vår förening, talen om vår högtidsdag, och spriden Gustafs Ära.”³⁸

Det fragment av ett tal som inte finns medtaget hos Hjelt synes vara av Porthans hand, och hölls av innehålllet att döma sannolikt i samband med Gustaf III:s besök i Aurora 1775. Talets består även det till stor del av en kungahyllning, vars ordalag pekar på att det är detta tillfälle som avses.

talen förvaras bland Wellanders papper, KB Vf. 226:2. Talet, och den redogörelse som bifogats det, citeras även delvis av Levertin, s. 92 f. De musikaliska talen behandlas ibid., s. 94 ff.

³³ Hjelt, s. 131 ff.

³⁴ Ibid., s. 131.

³⁵ KB Vo. 7. Även citerat hos Hjelt, s. 131.

³⁶ Ibid. Även citerat hos Hjelt, s. 132.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid., citerat hos Hjelt, s. 133.

M[in]e B[röder]. Ingen ibland Er är, som icke i dag å nyo sett den Patriotiske Konungen kasta sig uti det folkets armar, hvars sällhet han å nyo befästat: ingen ibland Er som ej märker hvad ro och lugn bidrager til vetenskapernes, vitterhetens och fria konsternes upkomst i almänhet och med det samma inom oss. förnyom i dag inför den allseende Skaparens ögon våra önskringar för den förstens väl som beskyddar och upmuntrar våra ändamål [. . .]. Om vår nit behöfvde upeldas, så sker det visserligen idag.³⁹

De båda andra vältalighetsstyckena är hälsningstal och riktas följaktligen direkt till en person som står i begrepp att upptagas i Auroras första grad. Jämfört med de två kungatalen är dessa stilistiskt enkla. Ett antal fasta motiv återkommer i hälsningstalen — sannolikt rör det sig om sådant som enligt praxis skulle bibringas nya medlemmar. Hit hör kanske främst kärleken till vitterheten, vilken ju var en förutsättning för inval i sällskapet. Förutom Auroras samhörighet med *Utile Dulci*, *Apollini Sacra* och en i övrigt okänd lundensisk orden betonades också jämlikheten mellan bröderna liksom mellan alla vitterhetsälskare i världen, sekretessplikten samt naturligtvis kärleken till kung och fosterland. Hjelt tycker sig i detta framhållande av jämlikhet och välgörenhet skönja vissa likheter med frimurarordens vanligaste vändningar, men några direkta band med denna orden är inte belagda.⁴⁰ Jämlikhet är ju också ganska självskriven inom ett sällskap där alla är ”bröder”. Välgörenhet var mycket vanlig inom 1700-talets ordnar.⁴¹

Ett exempel på hälsningstalens innehåll och litterära stil kan få tjäna som avslutning på denna redogörelse:

Det är oss fägnesamt, M[in] H[erre] at innan kårt uti Er emottaga en Medbroder och Medarbetare. Våra ändamål äro icke blott oskyldiga utan äfven det almäna nyttiga. Ni är oss i alla våra föremål kärkommen, och vi skynde oss at upptäcka för Er desamma [. . .]. Vår Stam Orden är *Utile Dulci* och Våra Medsyskon *Societas Apollini Sacra* i Upsala och et lika Sällskap i Lund; men desutom anse vi med skäl dem kring hela jordklotet som våre Bröder, hvilka lika med oss skydda idka och älska vitterheten och fria Konsterne. Uti desse stora föremål äro vi alla förente: Vårt känneteckn är upriktigheten, vår mäst dominerande passion kärlek för fäderneslandet, vår heder vördnad för Konungen och vår belöning at i tysthet och under hemlighetens mantel tjena våra Medborgare.⁴²

³⁹ Ibid. Ej citerat hos Hjelt.

⁴⁰ Hjelt, s. 134.

⁴¹ Se t.ex. Sjöström, s. 10 f. Välgörenhet var också inskriven bland Franciskanbrödernas skyldigheter. Östra templets stadgar 14 Cap § 7, UUB U 149 a.

⁴² KB, Vo. 7. Även citerat hos Hjelt, s. 134.

Tal om Satiren

Under sin sista tid i Åbo skrev Kellgren "Tal om Satirens skadeliga verckan på alment och enskildt bästa" (hädanefter enbart kallat "Tal om Satiren"), vilket sannolikt utgjorde hans avsked inom Aurora. Inre indicier daterar talet till senhösten 1776.⁴³ Det är uppenbart att det rör sig om ett ironiskt tal, vilket också Kellgren påpekar i en not i sina *Samlade Skrifter* 1796 (SS V:i, s. 278). Det kan dessutom anses inte endast som ett försvar av satiren utan även som en satir i sig.

Redan i mycket unga år skrev Kellgren satirer. Den tidigaste bevarade dikten av hans hand är en satir över några skaradjäknars omåttliga leverne, och enligt brodern var skalden redan i gosseåren "munter och skämtsam, full af infall, som likväl då voro mestadels Satiriske och stickande".⁴⁴ I självkarakteristiker tycks Kellgren själv gärna ha betonat denna läggning.⁴⁵ Sedan han 1773 upptagits i Auroras vittra klass blev denna ett forum för hans satirer. Av dessa är "Den dödande Vålmeningen" från hösten 1775 den tidigaste som bevarats. Dikten utgör ett angrepp på Eric Brander-Skjöldebrands epos *Gustaviade*, vilket blir illa åtgånget även i "Tal om Satiren". Sannolikt skrev Kellgren under åboåren också en del satirer som inte var av tillräcklig vikt för att framföras i Aurora, men man torde med Ek kunna förmoda att Kellgren trots detta tämligen ofta uppträdde med sådant "gyckel" i sällskapet. Uppenbarligen har aurorabröderna också uppskattat dessa verk, även om udden ibland var riktad mot dem själva.⁴⁶ I "Tal om Satiren" har Kellgren enligt Eks mening samlat sina tidigare "litterära utfall, men det har skett på ett sätt, som lämnar en betydelsefull motivering för denna form av satir".⁴⁷

Ironi är vanligt förekommande inom våltaligheten, såväl i hela tal som i enkla partier.⁴⁸ Under 1700-talet definierades termen "ironi" ofta i ordalag som liknade Du Marsais: "L'Ironie est une figure par laquelle on veut faire entendre le contraire de ce qu'on dit: ainsi les mots dont on se sert dans l'Ironie ne sont pas pris dans le sens propre & literal."⁴⁹ Man betonade också talarens betydelse för tolkningen av ironi — det som hos en person är fullt allvar

⁴³ Ek 1965, s. 115 f. Kommentarer, SS VII:i, s. 76 f. I motsats till det s.k. "Hälsningstal i Aurora" har "Tal om Satiren" med säkerhet hållits i detta sällskap. Förutom vissa anspelningar i talet bekräftas detta av K&k-brevet, där Kellgren omnämner det som "Tal om Satiren, i Sällskapet Aurora" (SS VI, s. 195).

⁴⁴ Brodern Jonas Kiellgrens "Nota", SS VIII:ii, s. 566. Se även Josephson 1942, s. 18.

⁴⁵ Josephson 1942, s. 18 f.

⁴⁶ Ek 1914, s. 156, Josephson 1940, s. 85 f.

⁴⁷ Ek 1914, s. 157.

⁴⁸ Lausberg, s. 446 f.

⁴⁹ Du Marsais, s. 150 f.

kan ju vara ironiskt hos en annan. Efter antikt mönster betraktade man omväxlande ironin som en trop (den behandlas ju också i Du Marsais troplära) och som en figur.⁵⁰ I "Tal om Satiren" har Kellgren inspirerats dels av Boileau och Pope, dels av Creutz "Lögnens Försvar", vilken även bär undertiteln "Ironie".⁵¹ En sannolik förebild är dessutom Erasmus *Dårskapens lov*, vilken ju också har formen av ett tal. Kellgren nämner f.ö. Erasmus bland förföljda satiriker i talet (SS I, s. 161). Att den ironiska framställningen också odlades i Kellgrens vänkrets framgår av att Gabriel Tidgren höll ett tal om "oförsämdhetens upptagande i dygdeläran" på Auroras högtidsdag 1779.⁵²

Texterna

Den version av "Tal om Satiren" som Kellgren höll i Aurora finns endast bevarad i avskrift av en "illitterat" person. Bokstäver har fallit bort och vissa ord misstolkats. Handskriften förvaras i eloquentie docenten och sedermera professorn i historia E.M. Fants samling i UUB.⁵³ Eftersom denne var en av grundarna till Apollini Sacra, Auroras systersällskap i Uppsala, är det möjligt att talet kan ha lästs upp också där. I varje fall har en avskrift cirkulerat i Uppsala, vilket framgår av ett brev från Leopold till B.G. Westberg i mars 1795, där den förre berättar att han redan sexton år tidigare läst talet i avskrift i Uppsala.⁵⁴

Det är uppenbart att Kellgren satte stort värde på "Tal om Satiren". I september 1780 ber han Clewberg skicka "*Talet*" (SS VI, s. 95) och upprepar i oktober 1782 sin begäran att vännen från Åbo, jämte några av hans övriga verk (som han också bett om i det tidigare brevet), skall medtaga "Tal öfver Satiren — som Tengström eller Tidgren torde skaffa dig" (SS VI, s. 118). Det förefaller troligt att talet förvarats i Auroras arkiv och att Kellgren ansåg det möjligt att återfå originalet därifrån sedan verksamheten avstannat.⁵⁵ Josephson förmodar att han behövde talet för en planerad utgåva av sina samlade skrifter. År 1788 nämns det ånyo bland tryckbara prosaskrifter i K&K-brevet (SS VI, s. 195). Att det inte heller förlorade i aktualitet för Kellgren märks dessutom av reminiscenser i hans senare verk.⁵⁶

⁵⁰ Ibid., s. 151, Quintilianus IX.I.3, IX.II.44—47.

⁵¹ Ek 1914, s. 161 f., Josephson 1940, s. 92, Kommentarer SS VII:i, s. 77.

⁵² Appelgren 1956, s. 329. Talet trycktes i *Åbo Tidningar* 1784 (nr 31—32, 34, 37, 39), under titeln "Tal om oförsämdhetens förträfflighet", och skall enligt en senare uppsats av Appelgren också ha tryckt om i *Stockholms Posten*. Appelgren 1959, s. 184 n.

⁵³ UUB P 145. Kommentarer, SS VII:i, s. 76.

⁵⁴ Leopold [1915—]1958, s. 278.

⁵⁵ Sannolikt existerade inte Aurora som orden efter 1779, utan var endast ett tidningsutgivande samfund. Appelgren 1959, s. 182.

⁵⁶ Josephson 1940, s. 86.

Talets båda senare versioner har sitt ursprung i Kellgrens sista litterära strid. Några månader före sin död hamnade han nämligen mot sin vilja i polemik med skalden Enbom, som han redan tidigare varit i delo med. På Kellgrens uppmaning hade Leopold i januari 1795 granskat Enboms "Kärleks- och Religions-sånger" i *Extra-Posten*, vilket ledde till att den granskade inkom med "en arg insändare som oväntat och godtyckligt valde 'Redactuerne af Stockholms Posten' till adressater".⁵⁷ Angreppet mot Kellgren övergick vida det man kunde acceptera ens i en smädeskrift, och hans vänner upp-rördes över behandlingen av den dödssjuka skalden.⁵⁸ Leopold trädde till hans försvar med en visa, skriven till en gammal välbekant melodi och med den inte helt vänliga titeln "Swenska Parnassens Klago- och Swane-Sång Til Pehr Enebom, Etherns Son och Englars tilkommande Broder, annars nu så länge Auctor til Kärleks- och Religions-Sånger, Poesie på Prosa, dedicerad til våra ädla Ynglingar". Ett utdrag ur visan kan tjäna som exempel på dess be-handling av Enbom.

Pehr Enebom, Pehr Enebom,
 Du har ej kärligt sinne.
 Förstånd är ej din rikedom;
 Men kanske har du Minne:
Pehr Enebom, du mins då nog;
 Hur Åsnan lopp at sparka
 Det sjuka Lejonet, som dog,
 Och skrek: Så gör den starka!⁵⁹

Trots att Leopold på detta vis kom till Kellgrens undsättning kände denne sig likväl förpliktigad att själv deltaga i striden. Enbom hade nämligen anspelat på hans egen uppgörelse med Leopold i *Stockholms Posten* 1778—1779 och dessutom utmanat Kellgren genom att anklaga honom för att begränsa sina svar i polemiken till "tystnadens och föraktets".⁶⁰

Med tanke på att hans sjukdomstillstånd avsevärt försämrats var Kellgren inte i stånd att komma med något nyskrivet debattinlägg. I stället lät han i *Stockholms Posten* trycka det nästan tjugo år gamla "Tal om Satiren". På så sätt kunde han ta ställning utan att direkt ge sig in i polemiken och samtidigt stödja Leopold, vars personliga angrepp i Enebomvisan inte var väl sett av alla.⁶¹

⁵⁷ Ek 1980, s. 580 f., citat s. 581. Denna strid finns dessutom skildrad hos Ljunggren 1877, s. 128—149, dock utan omnämnande av "Tal om Satiren".

⁵⁸ Ek 1980, s. 581.

⁵⁹ *Extra-Posten* nr 25, 31/1 1795.

⁶⁰ Josephson 1940, s. 87.

⁶¹ *Ibid.*, s. 86 ff.

Åbotalet var utmärkt lämpat för detta ändamål. Det är ett ironiskt förhållande av den 'låga' poesien och försvarar i själva verket den av Enbom föraktade satiren och ironien, och den satir, som försvaras, är den personliga, den som utpekar och namnger sina offer.⁶²

Det tycks som om Kellgren på nytt gripits av intresse för sitt tal efter att ha sett det i tryck. Texten i *Stockholms Posten* hade han inte hunnit eller velat bearbeta mera ingående — det var ett debattinlägg, som inte var menat att läsas i efterhand. För *Samlade Skrifter* krävde dock talet ytterligare omarbetning. Från februari 1795 fram till sin död i april ägnade sig Kellgren således åt att skriva om "Tal om Satiren".⁶³ I denna sista version var ändringarna betydligt mera omfattande än i *Stockholms Posten*, och talet skars ned betydligt.

"Tal om Satiren" hörde således till de skrifter som Kellgren själv satte värde på. Han räknade det 1788, och sannolikt även 1782, som lämpligt för utgåvan sina skrifter, och gjorde åtminstone tre olika versioner av det. Det enda tal som han i övrigt ägnade sådan uppmärksamhet var "Tankar vid Anna Sophia Flemings, född Rehbinder, Jordfästning", som trycktes tre gånger inom loppet av ett år och dessutom medtogs i *Samlade Skrifter*. Där emot gjorde inte Kellgren lika omfattande ändringar i gravtalet.

Analys

I "Tal om Satiren" behåller Kellgren inte någon renodlat ironisk infallsvinkel genom hela framställningen. Ek observerar i sin uppsats om Kellgrens åbodiktning att "ibland framlägger han sina åsikter direkt; ofta framför han dem med en paradoxal pointering, som medgiver en motståndare rätten att tolka uttalandet som ironi. Genom dessa olika sätt att uttrycka sig framkallar Kellgren naturligtvis en viss oreda, som bereder svårigheter vid en analys."⁶⁴ För att komma förbi detta problem begränsar Ek sin analys till vad han benämner de "allvarliga" partierna och uppehåller sig då främst vid den idéhistoriska bakgrunden till dessa. Josephsons uppsats om talet behandlar däremot främst de litterära influenserna, och särskilt då hur Kellgren påverkats av Popes prosaskrifter.⁶⁵ Hittills saknas dock en regelrätt analys av hela talet, där vikten snarare läggs vid texten än vid de idémässiga och litterära strömningar som orsakat den. Jag kommer därför endast i undantagsfall att närmare beröra de

⁶² Ibid., s. 87 f.

⁶³ Ibid., s. 88.

⁶⁴ Ek 1914, s. 157.

⁶⁵ Josephson 1940, s. 91—102.

senare aspekterna och i stället inrikta mig på att trots svårigheterna analysera också talets ironiska partier. Där inte annat anges utgår jag från 1776 års version.

”Tal om Satiren” är försett med ett motto från *Aeneiden*: ”*Monstrum, horrendum, informe, ingens*” (SS I, s. 147) — d.v.s. ”Monster, förfärligt, vanskapligt, bålstort”. Citatet är hämtat från beskrivningen av Polyfemos, men uppfattas här givetvis som en karakteristik av satiren.⁶⁶ Ett motto som till sin karaktär bryter mot texten kan ofta antyda att det är frågan om ironi, och för den som är bekant med *Aeneiden* kan det lösryckta citatet tillsammans med talets titel möjligen avslöja att det är en ironisk framställning. En annan viktig markör av ironi är talaren själv, och publikens inställning till honom. Talet tycks ju, som nämnts, ha utgjort Kellgrens avsked i Aurora. Det kan ha hållits i den vittra klassen, som hade något tiotal medlemmar, men mera troligt är nog att det framförts vid ett allmänt möte. Vi får tänka oss att den unge docenten håller sitt tal inför en församling av äldre och yngre akademiker, några borgare från staden och kanske en eller annan adelsman. Bröderna bär alla sina ordensinsignier, liksom talaren själv. Det är en mörk höstafton år 1776, salen är illuminerad av vaxljus och på väggen skymtar kopparsticket som föreställer Aurora, morgonrodnaden själv. Publiken vet att magister Kellgren inte är någon klåpare, och de känner hans faiblesse för satiren. Kanske skulle de själva råka illa ut, kanske någon av deras frånvarande bröder. . . Kanske känns en viss förväntan i luften. Och så tar Kellgren till orda med en variant av ”jag är ingen talare”-temat, som inledning till talets *exordium*:

[Mine Herrar! Mine Bröder!]⁶⁷

Hvad har jag gjort? Hvilket dierft företagande? At tala, och tala för kännare, ock tala obuden: Hvilcka många titlar för Eder onåd. Ja, Mine Bröder, jag äger ej den lyckliga undflyckt, at få skjuta skulden på Eder befallning och min lydnad. Jag kan ej säga med den vittre Tilas, at I pålagt mina skuldror den bördan at tala. Tvärtom, Mine Bröder, jag är Eder högst förbunden, som aldrig uptäckt min blygd, aldrig blottstält min svaghet, alltid låtit mig höra, undra och tiga. (SS I, s. 147.)

För de närvarande i Auroras samlingssal var talarens roll redan här uppenbar: det är en ingénu, den pose som Kellgren så gärna skulle komma att inta som kritiker. Den australiensiske forskaren D.C. Muecke påpekar också effektiviteten av ingénuns ironi⁶⁸ — en sådan visar utan svårighet på människornas och samhällets fel. Vore man däremot inte medveten om vem författaren var,

⁶⁶ Ibid., s. 91. Kommentarer SS VII:i, s. 77.

⁶⁷ Hämtat från versionen i *Samlade Skrifter*, SS V:i, s. 270. Antagligen har avskrivaren av auroraversionen inte fått med apostroferingen. Den återfinns nämligen i båda de övriga versionerna.

⁶⁸ Muecke, s. 91.

och om hans troliga intentioner, skulle denna ingénu mycket väl kunna tolkas som en allvarligt syftande talare. Ironins bokstavliga innebörd kan ofta vara möjlig att acceptera, och början av "Tal om Satiren" består, som vi ska se, av en ironi som kräver textexterna insikter för att urskiljas.

I exordiet utdelar Kellgren ett styng mot Daniel Tilas, som under frihetstiden var en flitig talare i Vetenskapsakademien. Sannolikt hade han dennes åminnelsetal över Gustaf Bonde från år 1766 i tankarna. Det inleds nämligen: "Mine Herrar! Kongl. Akademien har lagt uppå nog svaga skuldror det viktiga ämnet, at i dag tolcka dess ömande saknad, och lemna et för all framtid om ärkänstla vitnande Minne öfver den hederligaste *Frelsis Bonde*, som våre tider sedt i Sverige."⁶⁹ Kellgren använder sig som synes av samma slags katakres som Tilas när han säger att "I pålagt mina skuldror den bördan at tala" (SS I, s. 147).

Kellgren fortsätter med en liknelse, som belyser varför han inte tidigare tillåtit tala i sällskapet.

Så var det som den vise Pythagoras lät sina lärjungar i 5 års tid bibehålla en orubbad tystnad. Så är det som en försiktig Trägårdsmästare i de första åren plåckar bårt blomstren på de unga träden, at de ej må utmattas af förtidig fruktbarhet. (SS I, s. 147.)

Det är dock uppenbart att Kellgren tidigare måste ha talat i Aurora, och detta parti kan därför knappast vara avsett att tas på allvar.⁷⁰ Hans överdrivna förklaring av sin egen obetydlighet måste istället ha uppfattats som ironisk. Aurorabröderna kände ju alla till hans författarverksamhet och akademiska ställning som docent i poesi. Vid denna tid hade han förmodligen redan sökt vältalighetsprofessuren, vilket väl också var allmänt känt.⁷¹ Både inledningen och den överdrivna utsmyckningen av talet kan ses som en parodi på — och även en satir mot — den dåliga vältaligheten. På samma sätt är talets stil hållen på en hög nivå — det rör sig ju om *genus demonstrativum*, en genre som inte endast omfattar lovtal utan även smädestal. Motsättningen mellan den höga stilen och det satiriska innehållet var avsedd att ge ett löjligt intryck och understödja ironin. Ek anser att "mellan denna vältalighetsgrannlåt och de friska utfallen råder en stilmotsats, som Kellgren ej kunnat bemästra".⁷² Det är tvärtom inte alls frågan om något misslyckande utan om ett försök att använda stilen i samverkan — eller kanske snarare i motverkan — med innehållet och därmed uppnå maximal retorisk effekt.

Beskrivningen av talekonstens odling i Aurora kan eventuellt ses som iro-

⁶⁹ Citat efter Kommentarer, SS VII:i, s. 77.

⁷⁰ Josephson 1940, s. 86.

⁷¹ Kommentarer, SS VII:i, s. 77.

⁷² Ek 1914, s. 163.

nisk och är i så fall inte direkt smickrande för bröderna: "Under hela den tiden som jag hört vältaligheten i detta helgade rummet genom Edra munnar, än tjusa vid Altaret, än undervisa vid Embetsborden, än pressa tårar vid Griftvårdar, har jag vunnit Er äregirighet, och behållit min svaghet." (SS I, s. 147.) Ek anser att Kellgren här omtalar ordensvältaligheten med föga respekt, men som han själv redan påpekat är den rätta innebörden av ett ironiskt tal ibland svår att utröna.⁷³ I exordiets sista del blir dock talets ironi mera uppenbar:

Men, Mine Bröder, det är et så vackert fall at falla på Edre fotspår. Jag föreflyges äfven af altför stora exempell, at ej älska och hedra min oundvikelige fara. Adam och Phaëton, Icarus och Gustafs både Sångare hafva fallit för mig — Nec ego Tantalide major, nec major Achille — För öfrigt tröstar mig at det blott skall ske i mina Bröders åsyn. En broder kan ej le, då hans Broder stupar. (SS I, s. 147 f.)

Varken Fæton eller Ikaros kan betraktas som troliga *exempla* ens för en oskuldsfull talare som verkligen vänder sig mot satiren. Dessutom nämns här för första gången "Gustafs både sångare", de båda pekoralisterna Olof Celsius och Eric Brander-Skjöldebrand.

Argumentatio inleds med att talaren uttalar en önskan, vars grundtanke torde vara att *res* skall ersätta *ornatus*: "Kunde dock ämnet vara i stället för snillet; kunde dess värdighet fylla tankans tomhet; kunde dess nytta göra vältaligheten onödig!" (SS I, s. 148.) Efter dessa anaforiska led, där faktum ställs mot det önskade, följer ett ironiskt försök att vinna *fides*. Här ingår också ytterligare en katakres, där aurorabrödernas snillen och dygd får applådera Kellgrens ämne.

Jag eger något hopp. Edre snillen, Mine Herrar, Eder dygd, Mine Bröder! skall förmodligen klappa hender åt et ämne, som utfördt af en Thomas och Ingman skulle rena vitterheten, — och skydda oskulden. Måge de och andre tala af snillet styrcka! jag af mit hjertas öfvertygelse. (SS I, s. 148.)

En liknande åstundan att ämnet skall ersätta konsten uttalade Kellgren någon månad tidigare i gravtalet över Anna Sophia Fleming, men ordalydelsen och tonen var då istället högstämnda och känslolösa: "Jag lämnar dig i dag, prunkande Skaldkonst, helgad åt Dikterne. Jag vil tala hvad jag sedt. Du älskvärda Sanning, med Prosaisk gång, kom, följ mig under lik-hvalfven." (SS I, s. 141.)

I "Tal om Satiren" ska känslan hjälpa den oskuldsfulle talaren att slåss mot den personifierade satiren. Sanningen spelar som synes in i båda talen — i gravtalet är den en personifierad ledsagare, i "Tal om Satiren" däremot det vapen med vilket talaren ska angripa satiren.

⁷³ Ek 1965, s. 118 f., 116.

Känslan skall uplyfta min svaga hand at med sanningens vapn angripa det villdjur, som så långliga tider härjat och blodat de Parnassiska fälten, et skadedjur, et missfoster, som det högfärdiga löjet för många tusende år aflade med argheten, et vidunder med horn i pannan, klöfvar på fötterne, en hvass och förgiftad järnstyl i handen, ljungande ögon och bittert smälöje på breda läppar drypande af galla, korteligen en varelse, som i det närmaste liknar den gamle draken, som strider emot vår salighet. (SS I, s. 148.)

I Kellgrens *Samlade Skrifter* från 1796 har detta vidunder inte endast "horn i pannan" utan dessutom "horn på knäna", även om det saknar både "järnstyl" och "ljungande ögon" (SS V:i, s. 271). Bilden av satiren är överdriven, och sådant kan som bekant tyda på ironi. Ingen ironi är dock giltig för varje publik, och det som var uppenbart i Aurora behöver inte ha varit det för alla läsare av de senare versionerna. Återigen märker man att talarens person är den främsta ledtråden till tolkningen av ironi — skrivs detta av Kellgren, som i Aurora var känd som satiriker, måste det vara ironiskt, men hade det skrivits av t.ex. en åldrad prästman kunde det vara helt allvarligt menat.

Talaren framlägger sedan sin *propositio*, "at i sanningens dag blottställa detta spöket i all dess fulhet, samt upptäcka den skade han ofta ostraffad tillfogar så väl det almenna som enskildt bästa" (SS I, s. 148). Denna innehållsdeklaration följer Kellgren sedan i sin disposition, men inleder med en lång mening, fylld med anaforiska "at", där satirens vederstygglighet ytterligare understryks genom *amplificatio*. Här hävdar han att satiren syftar till att "reta i gevär den mäktiga lasten och den högborna dumheten, hvilcka aldrig förlåta en dygd som förebrår och et vett som skrattar, med et ord, en vetenskap uprunnen ur afgrunden at söndra menniskorne och göra dem olycklige" [min kurs.] (SS I, s. 149). Kellgren använder således positivt laddade ord i ett till synes negativt sammanhang. Det är första stället i talet där man utifrån helt och hållet interna indicier kan slå fast att det rör sig om ironi. Begrepp som "dygd" och "vet" kan i det här sammanhanget knappast vara ironiskt menade, utan författaren måste i stället vända sig mot dumheten och lasten, d.v.s. mot satirens belackare.

Så är talaren redo att börja argumentera. "Det är för Edra uplysta ögon, som jag nu för det första vil visa, at ingen annan än en ond och förderfvad caractere kan idka och älska denna frodiga vitterhets gren, bärande af förgiftiga fruckter." (SS I, s. 149.) Först avspärrar han dock, medelst *refutatio*, en flyktväg för motståndaren. Här tar Kellgren parti för den personliga satiren framför den allmänna. Eventuellt stöder han sig på bl.a. Batteux, som han också hänvisar till längre fram i talet (SS I, s. 161). Denne ansåg ju det personliga angreppet vara ett av de drag som skilde satiren från komedin.⁷⁴

⁷⁴ Batteux, s. 347.

Rätt och väl, säga de, förföljen utan skonsmål den nedrige pasquillanten, som anstastar personerne, men prisen och berömmen den nitiske Skalden, som blottställer lasten och gör dårskapen löjelig. Hvilcken Sophisme? Hvad är väl lasten annat än personerne som göra lastbare gärningar? Hvad är dårskapen annat än dårarne, som galnas? Ja, svara de, det är lofligt, at smäda dårar i gemen, allenast ingen i synnerhet. Det är likasom jag ville säga: Det är tillåtit at henga upp sina Bönder i allmenhet, allenast man ej henger opp någon i synnerhet. (SS I, s. 149.)

Kellgren blandar här vad jag skulle vilja kalla den raka ironin, d.v.s. den där motsatsen till det avsedda sägs, med partier där han verkligen menar vad han säger. Allvaret i försvaret är uppenbart, och ironin återkommer först i yttrandet om bönderna, vilket ger orimliga associationer och därigenom implicerar att det rör sig om ironi. Längre fram i sitt försvar beskriver Kellgren den allmänna satirens skadeverkan:

Hvar och en, som ser den lastfulle och dåren beskrifvas i gemen, säger utan betänckande och med full tryghet: *Min sann*, är det väl träffadt; just sådan är min granne. Så lider oskulden det hugg, som den brottslige vändt ifrån sig genom fräckhet. Det är derföre som man finner [at] alla fordna Satirer uti smakens och hederns ålder, så väl som bland de nyare de af uphögt tänckesätt aldrig kändt eller ock aldrig gillat någon annan slags Satire än den personliga. (SS I, s. 150).

Satirikerna nämns här i samband med de vid denna tid utpräglat positiva orden "smak", "heder" och "upphöjd". Denna kollision mellan skenbar och egentlig mening klargör ytterligare vad Kellgren i själva verket menar. Efter en från Boileau inspirerad uppräknig av författare som skrivit personliga satirer anlitar Kellgren "den nedriga Popen" — eller "den elake *Pope* med sit fördömda snille" (SS V:i, s. 273), som det står i de senare versionerna — till hjälp i försvaret.⁷⁵ Det förtjänar att noteras att de auktoriteter som Kellgren främst hänvisar till förutom pekoralisterna är just satiriker.

I sitt försvar av den personliga satiren inskränker Kellgren också vidden av sitt angrepp och förklarar att han inte ämnar bevisa satirens användning mot dygd och religion, eftersom sådan satir alltid är förfelad (SS I, s. 151). Anledningen till denna avgränsning är naturligtvis att en gång för alla förebygga anklagelser om att ha angripit religionen. Auroras stadgar förbjöd nämligen uttryckligen skrifter med sådana tendenser — den som inlämnade eller föredrog något som ifrågasatte den sanna läran kunde vid första förseelsen bli avstängd från sällskapet under ett kvartal och blev efter andra gången helt utesluten.⁷⁶

⁷⁵ Kellgrens försvar av den personliga satiren har tidigare behandlats utförligt hos Josephson 1940, s. 89 ff., samt Ek 1914, s. 160 f. och 1965, s. 118. Josephson vänder sig mot Eks uppfattning att Kellgren "vill komma åt den moraliserande satirens trumpenhet blott för att bereda plats för Mina löjens subjektiva pilskytte", (1914, s. 160) och hävdar i stället att han "i talet velat försvara sina tidigare spydigheter [i Aurora] och därvid samtidigt kommit att ge ett hugg åt den allmänt moraliserande satiren" (s. 89).

⁷⁶ KB Vo. 7. Även citerat hos Hjelt, s. 150.

Partiet är också struket i *Samlade Skrifter*. Talarens ”ämne är både nyttigare och nödigare. Det gäller at visa huru sjelfva lasten och dårskapen böra vara fredade för Satirens listiga anlopp” (SS I, s. 151).

Efter denna utläggning om den personliga satiren återkommer Kellgren till satirikerns egenskaper. Redan tidigare har han omtalat att denne bör ha ”en ond och förderfvad caractere” (SS I, s. 149), och fortsätter nu med sin mönstring av denna varelse.

Vi vilje nu först tillse hurudan en Satirskrifvare måste vara till hjerta och själ. Mine Bröder! I svaren mig med en röst: Han måste vara ogudaktig och omänskelig. Ja vist måste han vara det. Ogudaktig, som, då han vill utrota lasten och dårskapen sätter sig emot Försynen, som nyttjar allas gärningar till et gemensamt och obekant ändamål. (SS I, s. 151.)

Beskrivningen av satirikern i talet påminner snarast om den grymme författare som de Jaucourt målar upp i artikeln ”Satyre” i Encyklopedin. Han anser nämligen att satirikern gömmer ”un certain germe de cruauté enveloppé, qui se couvre de l’intérêt de la vertu pour avoir le plaisir de déchirer au-moins le vice”.⁷⁷ Omänskligheten hos Kellgrens satiriker tycks främst bestå i den känsligaste punkten hos ironiker och satiriker, nämligen att han genom hela sitt förhållningssätt visar att han anser sig stå över andra:⁷⁸ ”Och hvilcken grymhet at smäda en skälm och skratta åt en dåre! Huru rena och kloka böra vi ej sjelfve vara för at tillegna oss dessa rättigheter.” (SS I, s. 152.) Denna uppfattning blandas sedan med ett religiöst — och ironiskt — betraktelsesätt:

Hvilcken dygd har du väl gifvit dig, hvilcken tancka har du väl skapat, obrottsliga hjerta, uplysta Snille? Säg mig, Sæg mig, lilla brummande insect, som pryder dina vingar med solens lånta guld, hvarföre föracktar du jordens krälände son, som döljer sig under örterne. Den samma handen, som gifvit dig vingarne, har förnekat dem åt masken. Hvad hafver du väl det du icke undfåt hafver, och om du det undfåt hafver, hvi berömmar du dig likasom du det icke undfåt hade. Gläd dig då åt din styrcka och trampa ej på din svaghet. (SS I, s. 152.)

I denna utläggning förekommer ett bibelcitat (1. Kor. 4:7), och hela passagen är avfattad i en predikoartad stil. Anaforerna ”Hvilken [...] hvilken” och upprepningen ”Säg mig, Sæg mig” (s.k. *epizeuxis*) ger ytterligare emfas åt detta.

Kellgren ironiserar i passagen ovan över dem, som kritiserar satirskrivandet. Eventuellt kan han redan här ha haft aurorabrodern Kreander i tankarna. De hade tidigare på året haft en dispyt, och Kreander blir illa åtgången längre fram i talet. Demonstrationen avslutas med en liknelse, hämtad ur Kellgrens medicinska fatatur.⁷⁹ ”Bräckeliga varelse! En droppa blod förmycket kan

⁷⁷ de Jaucourt, s. 700.

⁷⁸ Muecke, s. 31. Denne talar enbart om ironi, men påståendet är applicerbart även på satir.

⁷⁹ Josephson 1940, s. 98. Se även Abenius, s. 87 ff.

släcka din dygd, en droppe för litet kan föröda dit snille.” (SS I, s. 152.) Den medicinska reflexionen leder in Kellgren på ett moraliskt resonemang om lastbarheten:

När vi säga om någon det är en lastbar man, vill det ej annat säga än at han handlat annorlunda än vi skulle handlat i samma belägenhet: Men när äro vi säkre at belägenheterne varit lika, at motiverne varit de samme som våra, och at de värckat på enahanda sätt. Alla våra idéer bero utaf själens organer och så olika som organisation är hos särskilte menniskor, så olika måste de ock fatta, jemnföra och dömma om tingens förhållande. (SS I, s. 152.)

Ek påpekar att Kellgren här ansluter sig till den moraliska nihilism som de mer radikala bland materialisterna omfattade. I synnerhet var han påverkad av La Mettrie, och kanske också av dennes lärjunge Helvétius.⁸⁰ Skillnaden mellan den lastbare och andra människor är alltså rent fysisk, och olikheterna mellan olika personer gör enligt Kellgren att de inte kan förstå varandra. Han förnekar alltså alla medfödda värderingar, och motsäger därmed, medvetet eller ej, vad han tidigare sagt om att alla satiriska angrepp på dygd och religion faller tillbaka på angriparen. Finns inga gemensamma värderingar kan inte heller satirikern döma sina medmänniskor eller de honom — människorna ses ju som individer, instängda var och en i sig, utan möjlighet att döma andra.

Imidlertid syfta alla våra enskildte känningar och de omdömen deraf härflyta till den för alla kännande varelser gemensamma böjelsen, böjelsen till sällhet, begäret at väl vara. Detta begäret ehuru olika tillskurit efter omständigheterna, verckar dock alltid och utan uppehör, så väl hos den lastfulle som den dygdige, så väl hos missdådaren, som den goda menniskan. (SS I, s. 153).

Tankegången känns igen från det s.k. ”Hälsningstal i Aurora”, vilket ju sannolikt tillkommit samma år eller något år tidigare. Där behandlas hur människorna av sina behov sluter sig samman i grupper, vilka med tiden blir samhällen. Beskrivningen av ”böjelsen till sällhet” i ”Tal om Satiren” påminner om beskrivningen av kärleken i det tidigare talet: ”Beständig genom hogkomsten och hoppet, fordrar den ett beständigt ägande af dess föremål.” (SS I, s. 128.) Likheten märks ytterligare genom att kärleken återfinns hos ”alla lefvande varelser” och begäret efter sällhet hos alla människor.

Efter denna moraliska utveckling återgår Kellgren till den raljerande predikotonen:

Tackom då händelserne, som ej satt oss i nödvendighet at på lastens väg söka vår sällhet och då vi betrachte huru många trugande elementer gå in i de fleste individuals omdömen och beslut, så fällom tårar öfver vårt slägtets svaghet och sägom åt vår brottslige Broder: Jag förlåter dig din ondska; det är din natur at vara lastbar och olyckelig. Ja det tillhör en högre hand at omvända och straffa desse uslingar; men väcke det en evig afsky i Bröders hjertan at vara Bröders bödlar. (SS I, s. 153.)

⁸⁰ Ek 1914, s. 159.

Predikostilen med de föräldrade imperativformerna avviker starkt från den annars använda höga stilen och indikerar att det rör sig om ironi.⁸¹ Tonen har snabbt svängt om efter utredningen om begärets makt hos människorna, och det är svårt att rekonstruera den egentliga betydelsen. Som redan nämnts stämmer den moraliska nihilismen logiskt sett illa överens med det tidigare påpekandet att dygd och religion faller tillbaka på satirikern själv, men den hörde till de idéer som Kellgren själv omfattade. Redan 1774 inspirerades han av La Mettries idéer, vilka tycks ha förblivit aktuella för honom under en lång följd av år.⁸²

Kellgren övergår sedan till att genom ett ironiskt angrepp försvara litteraturkritiken.

Lika grymt och lika oförnuftigt är äfven det förhållande at ställa till åtlöje en olyckelig styfson åt den partiska naturen, för det hon med niugga händer tilldelt honom de gåfvor som hon slösat på andre. Hvarföre ej med lika skäl utskratta en krymping, begabba en blind[,] försmäda en mållös. Denna nidingslasten är ej blott en hemvext i Satirskrifvarens hjerta, den frodas olyckeligen likasom tisteln aldrabäst och nestan sjelfvilligt uti den jordmån, som snillet gör bördig; den ansas och updrifves med den ömaste omsårg i sprätthökens och fruntimrets torra och brennande hjertan, som aldrig vore quicka om ej andre vore enfaldiga, aldeles lika de ruttna stubbar, som ej lysa oftare än de ställas i mörckret. (SS I, s. 153.)

Här märks ett flertal olika ironiska nyanser. I de två första meningarna är ironin rak och okomplicerad, men strax förvandlas den till en märklig hybrid. Kritiken, "nidingslasten", växer bäst i "den jordmån, som snillet gör bördig" — det mycket positivt laddade ordet "snille" implicerar här att Kellgren menar vad han säger, nämligen att begåvade människor är mera benägna till kritik än andra, men i nästa sats vederläggs nästan detta av negativa uttryck som "sprätthök" och "torra och brennande hjertan". Därefter blir dock ironin mindre tve tydlig:

Huru många glättiga sällskaper blefvo icke stumma och gäspande, om ej narrars dumhet gåfvo föda åt infället? Den förackteliga quikhet på andras bekåstnad, som gemenligen lifvar de fläste samquem, är lik blixten, hvars flycktiga och dödande eldar undfå sin varelse af den låga jordens dunster. Hvem skulle kunna täncka, at man gillar som en artighet, at stöta dolcken i sin broder. (SS I, s. 153 f.)

Kellgren tar sedan upp Helvétius sats att alla människor har samma grundbegåvning och således med tillräcklig flit kan bli framstående, "at hvar och en Bager kunde blifva en Homerus, at hvar och en Hanell kunde tala som en Cicero, [. . .] at hvar och en rimklåpare vore quick som Voltaire" (SS I, s. 154). Den lösa, asyndetiska, satsfögningen i den mening där Kellgren räknar upp

⁸¹ Stilbyte som ironiskt medel behandlas hos Booth, s. 68.

⁸² Ek 1965, s. 75 ff.

dessas ytterlighetsfall orsakas, enligt Abenius förmodan, också av ironin.⁸³ Tesen ger anledning till två olika reflexioner, men Kellgren tar inte ställning för någon av dem:

Och man kan väl ej neka, att den som så frivilligt och med så berädd mod försakat den äran at blifva en Newton och blifvit en Collega är föga annat värd än vårt åtlöje och föragt: Men man kan ej eller neka at ju Barlæus ägt håg at blifva stor Poët, när han drænckte sig sjelf af hemd at ej kunna upnå Spanheim.⁸⁴ (SS I, s. 154.)

Här är ironin inte av det raka slaget, utan uppstår snarast ur den absurda sammanställningen av Newton och en lärare i trivialskolan, vilket väl sannolikt är vad Kellgren åsyftar med "Collega".⁸⁵ Liksom i den tidigare citerade jämförelsen mellan pekoraster och stora författare menar han dock i stort vad han säger.

Efter att på detta sätt ha fullgjort det första utlovade partiet i sitt *propositio* förklarar Kellgren sig redo för nästa punkt: "Sedan vi nu ryst åt målningen af den charactere som är oskilaktig ifrån en Satirskrifvare så låtom oss tillse hvad skada hans skrifter måste tillfoga det allmenna." (SS I, s. 155.) Han inleder denna demonstration med att förklara det lönlösa i satirskrivandet.

Jag vill endast i förbigående nemna at den som uphäfver sig at vilja utrota lasterne i et samhälle, uphäfver sig derjemte emot samhällets glans och ära; Det är vetenskaperna som en stat har att tacka för sin prackt och lustre och det är lasterne som gifvit lif åt wettenskaperna. (SS I, s. 155.)

För att visa sig mån om *brevitas* förklarar Kellgren sedan att det "vore mycket at tala i detta ämnet; men såsom Celcissimus ganska högttrafvande yttrar sig i sin GUSTAF kärfve: / Må man med mycket ord Er öron ej besvära" (SS I, s. 155). Ordvitsen på Gustaf Wasa ("vase" betyder ju "kärve") kan tyckas något långsökt, men den superlativa böjningen av Celsius namn roade sannolikt publiken, vilken till stor del bestod av akademiker som var väl bevandrade i latin.

Kellgren kommer sedan fram till att säkerhet är det samma som att "sitta orubbad vid åtnjutande af sin ägendom", och fortsätter därefter med sin halsbrytande bevisföring: "Men äger då icke en narr lika fullkomligen sin dumhet, som sina gods och gårdar, i synnerhet när han genom sina gärningar wunnit laga fasta derå?" (SS I, s. 155.) Antalet "vanartige och dåracktige"

⁸³ Abenius, s. 134.

⁸⁴ Sextonhundratalsförfattaren Caspar von Bærle lär ha kastat sig i en brunn när en annan poet, Spanheim, fått bättre betalt för sin panegyrik över prinsens av Oranien död än han själv. Kommentarer, SS VII:i, s. 80.

⁸⁵ Rolf Hillman förklarar i kommentarerna, SS VII:i, s. 80, detta ord med "skolfux (?)", men det förefaller mera troligt att Kellgren åsyftar den i texten nämnda lärarkategorin, vilken förutom att den var mycket dåligt betald hade låg status och ofta innehades av magistrar i väntan på prästtjänst.

människor borde enligt hans förmodan dessutom överstiga antalet dygdiga, varför han drar följande slutsats av sitt resonemang:

Man kan således säga att Almenheten är lastbar och okunnig? Men hvarföre är den sådan? Derföre att Den deruti sätter sin största lycksalighet. Hvem ser då icke att hvar och en som antastar lasten och dårskapen upreser sig med det samma mot det almenna besta och förtjena[r] lika straff med en Dacke och Hoffman. (SS I, s. 155 f.)

Den grupp i samhället som blir sämst behandlad av satirikerna är, konstaterar Kellgren, "låga Poëter". Han ger sig därför in på ett "försvar" av denna litteratur. Den okunnige som sätter sig på höga hästar och anser sig kunnig är över huvud taget ett tacksamt offer för ironi och satir. Till denna grupp måste även pekoralisterna räknas, eftersom de med så föga talang vågar sig på att dikta. "Simple ignorance is safe from irony, but ignorance compounded with the least degree of confidence counts as intellectual hubris and is a punishable offence."⁸⁶ Detta torde också gälla för satirer.

Men de som i synnerhet pläga vara Satirens villebråd äro låga Poëter. Poësiens ändamål och vitterhetens i allmenhet är at förena det nöjsamma och nyttiga. Låtom oss då, frie från våld, och fördom fråga förfarenheten, hvilcke som bäst upfylla detta dubbla ändamål Virgilier eller Bavier? Man leser de förre med en trumpen förundran, men man skrattar åt de sednare och hvilcken vågar påstå at det är af missnöje man skrattar? Hvad nyttan åter angår, så trotsar jag hvar och en at visa när den härflutit af den höga Poësiens. Den låga deremot har den äran at biträda Medicine ofta i de svåraste sjukdomars botande. Den täflar med Rhabarber, Ipecacuanha och Opium. (SS I, s. 156.)

För att bevisa denna användning av pekoral ger sig Kellgren in på en lång exkurs om deras medicinska verkan. Den handlar om en arabisk kejsare, "blodig i åminnelse" (SS I, s. 156), som drabbades av sömnlöshet och till slut botades med hjälp av ett pekoral, "en Arabisk Hjeltedikt om en hop Bönders slagsmål med en slagtare och dess slagtaredrengar på Barbariske kusten" (SS I, s. 157 f.). Författare till dikten var "en Consul från Algier" (SS I, s. 158). Allegorin syftar alltså på Brander-Skjöldebrand, som under en längre period var svensk konsul i Algeriet, och dennes *Gustaviade*. Anekdoten är i sig inspirerad av en berättelse i Montesquieus *Lettres Persanes*.⁸⁷ Pekoral framställs i satirer ofta som sömnmedel, men Kellgren använder sig här av en "parodierande, medicinskt-vetenskaplig ton" som han fått från Pope.⁸⁸

Det arabiska eposet hade även i fortsättningen samma goda verkan på kejsaren. "Det bestod af 10 sånger och fastän Kejsaren hvar afton i hela sin lifstid läste däri, tills han somnade, så försäkras, at han aldrig hant ut mer än

⁸⁶ Muecke, s. 30.

⁸⁷ Kommentarer, SS VII:i, s. 82 f.

⁸⁸ Josephson 1940, s. 99.

2de Sång. Han lefde ock endast 20 år härefter.” (SS I, s. 159.) Talaren berättar vidare att han länge misströstat om att kunna delge sina åhörare detta epos, eftersom de flesta inte förstår arabiska, men av en slump hittat en direkt översättning, utförd i ”en föga mindre balsamisk anda”, i en kryddbod (d.v.s. som strutpaper) — den verkliga *Gustaviade*, ur vilken Kellgren citerar några verser. Poesin har dock samma verkan som på kejsaren.

I gäspen, Mine Bröder; Jag vågar ej läsa lengre. Det kan ock vara tillfyllest för at öfvertyga Eder om den låga Poësiens nytta i Medicine. Så räcka wettenskaperne hvarandra handen. Triller viste det; Och så stor läkare han war, så sömngifvande Skald var han ock. (SS I, s. 159.)

Smaken hörde ju till de viktigaste ämnena i 1700-talets vittra debatt och behandlas också i ”Tal om Satiren”. ”Poesiens profsten är smaken” konstaterar Kellgren, men anser det mindre uppenbart vilken smak som är den rätta. ”Den ombyter sig efter särskildta tider och orter, ja ifrån menniska till menniska. [. . .] Det som i Rom är en läcker glättighet, är i Paris en grofhet som väcker fruntimrens rådnad.” (SS I, s. 159 f.) Kellgren kommer på så sätt fram till att ”*Hvar och en har sin smak*” (SS I, s. 160). Behandlingen av smaken är så här långt sannolikt inte ironisk utan menad att uppfattas bokstavligt. Kellgren stöder sig i detta resonemang på Voltaires ”*Essai sur la poësie épique*”, där samma fråga behandlas.⁸⁹ Sedan vänder han på perspektivet och blir ironisk. Om någon smak skall vara den riktande så bör det vara den som omfattas av majoriteten av landets befolkning, d.v.s. den låga smaken. Talaren säger sig dock inte ha något emot det. När Kellgren på detta sätt satiriserar över den låga smaken ger han också ett tjuvnytt till den litteratur som strävar efter att tillfredsställa den.⁹⁰

Den fördubblar våra nöjen, då den med sin lätthet at arbeta uti, fördubblar våra Auctorer. Den är ock sækert den naturligaste. Ty hvilket stånd är närmare naturen än barndomen, och det var då som vi greto vid Carsus och Moderus, då vi nu för sjelfva Habor och Signild ej äga andra tårar än dem vi ej kunna neka vår medömkan öfver den stackars Poëten.⁹¹ / Ändteligen är den låga Poesien äfven långt Christeligare, och det är hufvudsaken. Salige äro de fattige i andanom. (SS I, s. 160 f.)

I 1795 års båda versioner är en not tillagd till ”den *Christeligaste*” (omformulering av ”långt Christeligare”): ”Läsare af förstånd kunna ej misstaga sig om rätta meningen af en i detta Tal ö[f]veralt rådande ironie.” (SS V:i, s. 278.) Detta är givetvis avsett som en brasklapp mot åtal, men noten fäster

⁸⁹ Kommentarer, SS VII:i, s. 83 f.

⁹⁰ Josephson 1940, s. 97.

⁹¹ *Carsus och Moderus* var en svensk folkbok som trycktes i många upplagor, medan *Habor och Signild* var ett ”Sorge-Spel I Tre Öppningar” av Brander-Skjöldebrand. Kommentarer, SS VII:i, s. 84.

också uppmärksamheten på det lätt hädiska yttrandet. Passagens fortsättning har strukits i de senare versionerna, men i originalversionen understöds påståendet av argument från affektläran: "Utom passion är ingen själ i wers eller vältalighet, och hvem vet icke at den sanna Christendomen består i dödandet af sit kött och et fullkomligt förödande af sina passioner." (SS I, s. 161.)

I *propositio* förklarade ju Kellgren att han ämnade blottlägga satirens skadeverkan på "så väl det almenna som enskildt bästa" (SS I, s. 148). Efter att med hjälp av ytterligare ett predikoartat parti ha avslutat den första delen av bevisföringen övergår Kellgren till satirens verkan på enskilt bästa: "Låtom oss nu sluteligen, Mine Bröder, betrackta hvad skada och olyckor en Satirskrifvare almennast, plägar ådraga sig sjelf genom sin blinda nitälskan." (SS I, s. 161.) Denna redogörelse består till stor del av en återblick i litteraturhistorien där Kellgren berättar om framgångsrika satiriker men främst om sådana som blivit förföljda för sina skrivers skull.

"Tal om Satiren" utgör inte endast ett försvar för den personliga satiren utan är också en sådan. Docenten Samuel Kreander (1755—1792) hade känt sig träffad av Kellgrens verssatir "Den dödande välmeningen", som egentligen handlar om Brander-Skjöldebrands *Gustaviade*. Tillståndet mellan de båda blev ganska spänt. Vad som i synnerhet tycks ha upprört Kellgren var att Kreander baktalat honom inför Clewberg.⁹² I maj 1776 skickar Kellgren ett brev till vännen, vilket också innehöll "några plaisanterier emot brodern Kreander, som i hans och hela vitterhets Facultetens närvaro [. . .] upplästes, till mycken inbördes oskyldig förnöjelse. Den snillige Skapander [d.v.s. Kreander] och jag hafva sedan umgåts i mycken vänskap och broderlig tillförsigt" (SS VI, s. 63). Uppenbarligen är också denna passage i brevet ironiskt menad, eftersom Kellgren inte kunde låta bli att i sitt stora satiriska tal också angripa Kreander. Det rör sig om ett alldeles för skarpt anfall för att kunna vara vänskapligt gnabb.

Det är förseelserne i mina värck, som upretat Satiren säger en liten Poetisk Atom, som genom 8 rader rimad prosa, dem ingen läsit, tror sig förvärfvadt et ovedersägligt anspråk at göras synlig genom Satirens åtlöje. At hämna sin inbillade oförrätt letar han medel låga som sin varelse. Det är ej i dagen som han djärfves at visa sig. Han krälar i mörckret, denna nattens ohyra, han söker upp dig i sömnen och han angriper dig på det ömmaste stället af dig sjelf — — — i din väns hjerta. Han gnäller så lenge öfver det sår han tror du gifvit honom, han visar sin svullnad, som dock blott härrörer af hans högmod till dess den vise, tröt af hans klagen, och medömksam öfver dess svaghet sjelf griper til wapn. Det är om desse parnassiske flygfä, som med rätta kan sägas: Then som förargar en af desse små honom vore bättre m:m: (SS I, s. 162.)

⁹² Ibid., s. 62, 86. Josephson antar att ett Kellgrenepigram som lästes upp vid samma tillfälle som "Den dödande välmeningen" och riktade sig mot en dålig epigramförfattare eventuellt kan ha upprört Kreander. Josephson 1940, s. 89.

Det avslutande citatet är bibliskt och återfinns i Nya Testamentet (bl.a. Matt. 18:6).

Behandlingen av Kreander kan väl — oavsett vad denne sagt till Clewberg — knappast anses berättigad. Med en mängd pejorativa ord målar Kellgren upp en bild av kollegan. Från att ha kallat honom "liten Poetisk Atom" blir han till krälände "ohyra" och slutligen endast ett "flygfä". Kellgren tycks göra samma distinktion mellan sig och Kreander som han tidigare i talet gjort mellan satirikern, denna "lilla brummande insect" och "uplysta Snille" å ena sidan och "jordens krälände son, som döljer sig under örterne" å den andra (SS I, s. 152). Här lämnar Kellgren också beskrivningen av hur satirikern skadas genom sin diktning, och avslutar sin argumentation med ett visserligen ironiskt, men inte rakt ironiskt, angrepp på den personliga satirens belackare.

I talets *peroratio* uppmanar slutligen Kellgren satirikerna att avsvärja sig sin diktart, varpå han i *recapitulatio* ger en kort resumé av talet.

Följen ej lengre den Machiavelliske satsen at häldre frucktas, än älskas; ty betäncken at I ären inga konungar. Förvandlen ej lengre eder penna till en stilleto. Lämnen den förnäma lasten sin masque och dumheten sina longa öron. Viljen I blifva odödelige, så döden å nyo någon Hjelte i en Epopée. Viljen I hinna till ärans Tempell, så klättren upp i Bagrars oskyldiga klöfsspår. (SS I, s. 162.)

Talet avslutas i den predikoparodierande stilen: "Ja, Skalder, jag säger Eder, och åter säger jag Eder försäkren Edra Snillen, blöten upp Edra hjertan och sjungen med en af Edra medbröder, som lyckeligen blifvit brackt till ruelle och botfärdighet [. . .]." (SS I, s. 163.) Dikten som följer är inspirerad av Popes "Epilogue to the Satires", men två verser är enligt Eks åsikt hämtade från Youngs första satir, "Love of Fame".⁹³ Raderna "At lasten lastad blir jag aldrig mer skall tåla, / Jag skall en Æthiop så hvit som dagen måla" (SS I, s. 163), skulle då vara en översättning av "Shall Poesy, like Law, turn wrong to right, / And dedications wash an Ethiop white".⁹⁴ Enligt kommentarerna hade Kellgren vid denna tid sannolikt börjat översätta Youngs satir,⁹⁵ men överensstämmelserna är små och begränsar sig som synes till den svarte som skall göras vit. "Æthiopem dealbat" är ett gammalt antikt ordspråk, som också förekommer på grekiska i Erasmus *Dårskapens lov*. Möjligen kan Kellgren har fått uttrycket från detta verk.⁹⁶

Hela talet är fyllt med hänvisningar till auktoriteter i olika ämnen, liksom med resonemang i medicinska och religiösa frågor. Kommentarer till Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter* ser dessa som en slags specimi-

⁹³ Ek 1914, s. 162, även 1965, s. 120.

⁹⁴ Citat efter Ek 1914, s. 162.

⁹⁵ Kommentarer, SS VII:i, s. 87.

⁹⁶ Erasmus, spalt 407, även n.

nering inför professuren i vältalighet, men det är knappast troligt att de närvarande konsistorieledamöterna skulle låta påverka sig av sådana inslag i ett satiriskt tal.⁹⁷ Däremot är det inte otroligt att själva vältalighetsprestationen gjort ett gott intryck på dem. Faktum är att åtminstone två av Kellgrens tre bevarade åbotal är skrivna efter Henric Hassels död, då skalden kan ha varit angelägen att få namn om sig som vältalare.

”Tal om Satiren” är självt en satir, som dels kritiserar dåliga poeter, dels försvarar den personliga satiren. Som Josephson påpekat lämnar Kellgren dock gång på gång detta försvar, vilket sannolikt varit det ursprungliga föremålet, och ger sig in på exkurser. Talet ger enligt hans åsikt en inblick i Kellgren tankeverksamhet.

”Känna *hastigt*; och känna *djupt*” var utmärkande för Kellgrens känsloliv, men också hans tankar och åsikter voro frukter av en snabb ingivelse. De gingo inte alltid efter en snörrät linje, som på förhand inriktats rakt mot det givna målet. Ofta trängde de under arbetet fram från skilda håll, lockade av olika associationer, och fordrade att genast bli nedskrivna. Kellgren har kastat ned dem på papperet nästan som de kommit.⁹⁸

Detta innebär onekligen en underskattning av Kellgrens retoriska författarskap. Som vi kunnat se är talet noggrant disponerat, och vid de tillfällen Kellgren avviker från sitt ämne har inslagen en uppenbar funktion, som t.ex. skildringen av den sömnlöse kejsaren. Däremot kan talet p.g.a. sin längd och de skiftande ironiska nyanserna förefalla något svåröverskådligt. De senare versionerna är dock mindre snåriga till sin komposition. Kellgren hade då ytterligare aderton års vana som vältalare och förmådde slipa bort det överflödiga i ungdomstalet.

Den i *Stockholms Posten* tryckta versionen av ”Tal om Satiren” håller sig ganska nära den ursprungliga. Några inaktuella anspelningar har ändrats, bl.a. angreppen på äldre vältalighet — ”den vittre Tilas” (SS I, s. 147) har i de senare versionerna bytts ut mot ”en vittre Man” (SS V:i, s. 270). Kontroversiella uttryck, vilka var mera lämpade för slutna sällskap, har tagits bort, t.ex. den liknelse som i 1776 års version förekommer i vederläggningen av den allmänna satirens företrädare: ”Det är likasom jag ville säga: Det är tillåtit att henga opp sina Bönder i allmenhet, allenast man ej henger opp någon i synnerhet.” (SS I, s. 149.) I det senare fallet torde väl också skillnaden i politiska förhållanden ha spelat in. I ursprungsversionen kan yttrandet anspela på de finska bondeoroligheterna vid 1770-talets mitt, vilka 1795 var mindre aktuella. Efter franska revolutionen var det nog dessutom klokast att tala tyst om

⁹⁷ Kommentarer, SS VII:i, s. 77.

⁹⁸ Josephson 1940, s. 102.

hängningar, i synnerhet om man som Kellgren var känd som radikal. Vissa strykningar har också gjorts i talet, men Kellgren tycks inte ha riktat något mera direkt angrepp mot Enbom i talet.⁹⁹ Efter att ha sett versionen i *Stockholms Posten* förklarade Leopold i det ovan anförda brevet att han föredrog denna: "Jag måste dock tillstå, at det senare stycket deraf mera behagat mig än det första, hvaraf man svårligen kunde urskilja om det skulle vara ironie, eller alfvar."¹

I versionen i *Samlade Skrifter* var ändringarna betydligt mera omfattande än i *Stockholms Posten*, och Kellgren har här strukit stora partier. Liksom i fråga om den tidigare omarbetningen var syftet främst att göra talet aktuellt och att förbättra dess litterära kvalitet. Vissa längre utläggningar, som var oklara eller stridde mot andra i talet framförda åsikter, har uteslutits. Till dessa hör den långa moraliska diskussionen om lastbarheten (SS I, s. 152, r. 21 — s. 153, r. 18). Strykningarna från *Stockholms Posten* har behållits också här. Angrepp på äldre vittherhet är följaktligen nedskurna eller ändrade. I *peroratio* har t.ex. Kellgrens favoritpekoralist Haqvin Bager fått lämna plats åt "Simmingar", d.v.s. den landsflyktige Johan Simmingsköld (f. Simming). Elakheter mot aurorabröderna har också skurits ned — den mest uppenbara uteslutningen är av angreppet på Kreander (SS I, s. 162, r. 7—22). Kellgren har i den senare versionen också utelämnat den reservation han måst göra i Aurora för att inte riskera anklagelser för religionskritik (SS I, s. 151, r. 13—23). Dessutom har en viss omdisponering skett, styckeindelningen har förändrats radikalt och enskilda ordalydelser har formulerats om.²

"Tal om Satiren" föreligger i tre versioner, en från 1776 och två från 1795. Sannolikt utgjorde det Kellgrens avsked i Aurora. Det är hållet i hög stil, som var avsedd att tillsammans med det ironiska innehållet ge en löjlig effekt. En predikoparodierande stil förekommer också. Kellgren riktar i talet främst sin udd mot pekoralisterna, och går i den tidigare versionen också till rena personangrepp. Retoriskt torde "Tal om Satiren" kunna placeras inom *genus demonstrativum*. Under sina sista åboår skrev Kellgren således tre tal i denna genre: ett lovtal över Åbo hovrätt, ett över Anna Sophia Fleming och ett skembart smådestal men i själva verket ett lovtal över satiren.

⁹⁹ Ibid., s. 88. *Stockholms Posten* nr 39 och 43, 17 & 21/2 1795. För bondeoroligheterna, se Josephson 1942, s. 113, 128 f.

¹ Leopold [1915—]1958, s. 278.

² En jämförelse mellan de tre versionerna av "Tal om Satiren" finns i SS VIII:ii, s. 340—347.

Åminnelsetal i Utile Dulci och andra vittra ordnar

Vältaligheten var av stor vikt inom ordenslivet. Det var inte endast vid årsfester och högtidsdagar som man höll tal, utan också sorgen fick sin tribut. För att talaren rätt skulle skildra den bortgångnes liv var det inom flera ordnar brukligt att samtliga medlemmar lämnade in en förseglad levernesbeskrivning, som enbart de själva och parentatorn hade rätt att öppna.³ Av Auroraförbundets lagar framgår att alla medlemmar hyllades efter sin död, medan firandet inom det betydligt större Utile Dulci tycks ha begränsats till de mera framstående bröderna.⁴

Ett parentationsceremoniel

Vid parentationerna uttrycktes sorgen inte endast genom tal, utan även i medlemmarnas klädsel och salens inredning. I Auroras lagar föreskrevs att alla skulle vara svartklädda under parentationsakten, och att medlemmarna i "den Grad, uti hvilken den afledne Brodren varit, på något utmärkt sätt visa sin afsaknad".⁵ Tillvägagångssättet i Utile Dulci var mycket utarbetat, vilket man kan se av det bevarade ceremonielet från parentationen över kanslirådet Psilanderhielm den 14 maj 1783.⁶ I ceremonielet berättas hur styrande areopagen och kommendörsgradens (den femte och högsta graden) ledamöter tyst skulle smyga ut i biblioteket, medan den allmänna sammankomsten öppnades. Under tiden placerade ceremonimästaren ut "de i Stora salen qwarblefne Syskon å ömse sidor utom *barieren*", och uppmanade dem att resa sig.⁷ Därefter trädde processionen in i salen medan ordenssyskonen förblev stående. Först tågade en riddare (medlem av fjärde graden) "som *Praestav*", följd av de olika gradernas representanter, vilka bar den avlidnes ordensinsignier på hyenden, samt av riddare med facklor och en kommendör med Psilanderhielms vapen. Sist följde "Högre graders ombudsman med dragen wärja allena [. . .] Parentator allena [. . .] *Commendeurer* 2 och 2 i bredd [. . .] *Musie: Ar: Directeur* ensam".⁸ Under intåget framfördes vokalmusik, som avslutades först när alla i processionen intagit sina platser. Parentatorn, justitiekanslern J.W. Liljestråle, och vittra areopagens direktör satt mitt emot

³ KB Vo. 7, Hjelt, s. 158, samt Sjöström, s. 13.

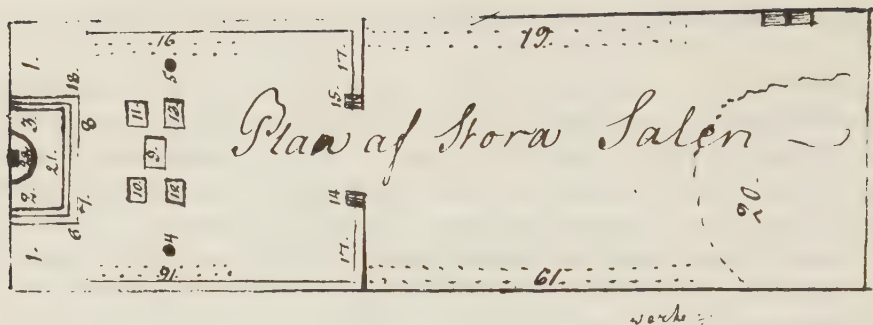
⁴ Hjelt, s. 158, Göthe, s. 110.

⁵ KB Vo. 7, även citerat hos Hjelt, s. 158.

⁶ "Ceremoniel wid Cantzli Rådet Psilanderhielms Parentation i Utile Dulci d: 14: Maj 1783", UUB U 169 k.

⁷ Ibid, punkt 2, 6, citat punkt 3.

⁸ Ibid., punkt 7.

Ordensmedlemmarnas placering i Utile Dulcis stora sal vid parentationen över Psilanderhielm. UUB, U 169 k. I handskriften förklaras innebörden av följande siffror: 1. Styrande areopagen, fördelad på båda sidor, 2. Styresman, 3. Musikaliska areopagens direktör, 4. Parentator, 5. Vittra areopagens direktör, 6. Högre graders ombudsman, 7. "Praestaven commendeur", 8. "d^o Riddare", 14 och 15. Två riddare med facklor, 16. Kommendörer, 17. De officerande av olika grader, 18. Psilanderhielms vapen, 19. Medlemmar av olika grader, 20. Orkester, 21. Estrad, 22. Ätthög och obelisk.

varandra nära den ätthög med obelisk som var placerad på estraden. Direktörerna för de vittra och musikalska areopagerna uppmanades av den styrande och befallande styresmannen att hålla ett kort tal var, och sedan steg Liljestråle, som skulle parentera, under vokalmusik upp på estraden.⁹ I ett brev till Rosenstein i oktober samma år beskrev Kellgren Liljestråles tal som "ett mästestycke i sottiser [dumheter] på vers och prosa" (SS VI, s. 128). Efter parentationens slut uppfördes instrumentalmusik "som *continuerar* under det *Ordens Decorationerne* kastas på ätthögen och wapnet uppsättes".¹⁰ Samtidigt läste de representanter som burit in ordensdekorationerna några symboliska ord. Styresmannen tackade därpå de medverkande, varpå direktören för musikalska areopagen enligt ceremonielet skulle be att få talet för att kunna trycka det på areopagens bekostnad. Parentationen var därmed till ända.

Innehåll och stil i minnestalen

Minnestalens litterära kvalitet varierade mycket. Från Aurora finns, efter vad jag har erfarit, inga åminnelsetal bevarade, men i sina brev behandlar Kellgren dem med sin vanliga malis. "Jag beklagar högeligen, att jag ej kan

⁹ Ibid., punkt 8—10.

¹⁰ Ibid., punkt 12.

komma in och få höra P[orthans] Parentation, som aldeles skulle skingra det öfriga af min ängslan; ty jag är säker att den är skrifven med så mycken vanlig munterhet att den sorgsnaste ej skulle kunna höra den, utan att le.” (SS VI, s. 35.) Från Utile Dulci finns ett antal tryckta orationer, och från Franciskanorden, där Kellgren under 1780-talets första år var storkansler, några enstaka tal i handskrift. Kellgren själv höll, som tidigare nämnts, den 9 mars 1782 ett tal i Franciskanorden över den franske protestantiske martyren Jean Calas.¹¹

De profana minnestalen skiljer sig från de kyrkliga främst genom att levnadsloppet och livsgärningen betonas och religionen har underordnad betydelse. Den avlidnes intresse för orden och hans verksamhet där är också av vikt. Utile Dulcis tal publicerades anonymt, och eftersom ordens protokoll från denna tid är försvunna är det svårt att bedöma vem som hållit dem. Stilen i dessa tal är ofta tämligen stram, och sorgens yttringar behärskade. Ett citat ur Nils von Rosensteins tal över kanslirådet af Bjerkén kan tjäna som exempel:

Om hiertats känslor kunde uttryckas, och om den som är mäst bedröfvad, vore mäst värtalig, så skulle kanske ingen vara skickeligare än jag, at beskrifva de intryck detta dödsfall gjort på Edra sinnen; men då de häftigaste sinnes-rörelser äro stumme, och då man merendels är oskickelig at tala i den mon, som man är rörd, så bören J ej af mig vänta en målning på Eder sorg. Tillåten mig heldre at bjuda til, at rycka Edra tankar från vår älskade BIERKÉNS graf, der de äro åtföljde af saknad och tårar, för at föra dem tillbaka på des lefnad, som företer en vackrare utsigt och de enda tröste-ämnen vi äge.¹²

Trots att Rosenstein här använder sig av ett gammalt topos och förklarar sig alltför rörd för att tala väl, förekommer inga uttryck för affekt, varken utrop eller *reticentia*. Sorgen är behärskad och salongsfälig. Även bland parentationerna i Utile Dulci finns dock undantag, som t.ex. det anonyma talet över Jöran Rothman från 1785. I likhet med Kellgrens tal över Anna Sofia Fleming och Märta Silfverstedts över fru Psilanderhielm är det fyllt av affekt, men till skillnad från dessa har den anonyma författaren inte helt och hållet lyckats med sin framställning. Efter att ha omtalat den gravhäll som lagts över den vid 48 års ålder bortgångne Jöran Rothman fortsätter han: ”Här under hvilat ROTHMAN. Tankan ropar ROTHMAN, som var så ung; Hjertat: ROTHMAN, som var så älskad. Ut i sin yra söker ögat, badande i tårar, honom igenom stenen, och munnen kysser den, at beveka den för sit tiltråde.”¹³

Minnestalen i Utile Dulci inleds ofta med en kort skildring av själva paren-

¹¹ U 153. Brev 9/3 1782 och tribunalprotokoll 19/3 1782 i UUB U 149 a.

¹² Rosenstein, s. 3 f.

¹³ ”Minne efter [. . .] Jöran Rothman [. . .]” i *Äminnelsetal, hållne, uti Sällskapet Utile Dulci*, s. 69.

tationshögtiden eller med en utläggning av förlusten för sällskapet. Olof Dahlström börjar t.ex. sitt minnestal över Anton Hoffman på följande sätt: "VI äro i dag sammankomne uti en förrättning, vida skild från våra vanliga glada öfningar, men den vi beklageligen måste inom et nog kort tidskifte räkna bland oss alt för litet sällsynt, för at dervid kunna vara aldeles ovane."¹⁴ Det är också vanligt att man här eller längre fram i talet betonade den tillbakadragna medborgarens förtjänst framför dem som vinner öppet bifall. Clas Fredrik Horn skriver i talet över hovjunkaren Carl von Schönfelt att om "*Marmorns kalla vitnesbörd*" saknas, "om jag ej i dag kan tilfredsställa nyfikenheten med en målning af besynnerliga öden och ovanliga storverk, så saknas deremot hvarken Dygdens, eller Vänskapens vitsord".¹⁵ I det anonyma talet över hovpredikanten Åke Barfoth från 1783 ställs också en på yttre händelser rik levnad i direkt motsats till de liv som dulcianerna levde.¹⁶ Utile Dulcis medlemmar bestod till stor del av borgare och vittra ämbetsmän, som knappast kunde vänta sig ett lika storståtligt eftermäle som fältherrar och statsmän. Ytterligare ett tecken på att man i sällskapet underströk det lovärda i medlemmarnas egen situation är den vikt som i flera fall lades vid svenskheten i de avlidnas ursprung. Dahlström ursäktar Anton Hoffmans utländska anor på både modernet och fädernet med att släkterna "likväl från längre tid tillbaka hade varit bofasta här i landet, och således redan genom flere ätte-leder haft tilfälle, at på sine efterkommande fortplanta den redlighet och de alfvarsama seder, hvaraf det Svenska Folket från urminnes-tider gjort sig utmärkt".¹⁷ Rosenstein uppger att Bjerkéns släkt kom från Västergötland, där hans farfarsfar varit bonde. "Utan at känna namnen på sina öfriga förfäder, kunde han vara förvissad at de äfven varit Bönder, och at han således härstammade af en gammal Svensk ätt [. . .]".¹⁸ Lika högt som man värderat den inhemska börd i Grekland och Rom, lika högt ansåg Rosenstein att de svenska anorna borde sättas. Han hävdade också att de borde tillmätas samma värde som adlig börd. Torgny Segerstedt ser i detta ett uttryck för Rosensteins jämlikhetsideal.¹⁹ Sannolikt var det också menat som en hyllning till Utile Dulcis medlemmar. Trots att högadeln fanns representerad inom orden hade ändå majoriteten av medlemmarna längre anor från inhemska bönder än från invandrade adelsmän, och de förde snarare ett undanskymt borgerligt liv än en namnkunnig adlig existens.

¹⁴ Dahlström, s. 3.

¹⁵ Horn, s. 7 f.

¹⁶ "Minne efter [. . .] Åke Barfoth [. . .]" i *Åminnelsetal, hållne, uti Sällskapet Utile Dulci*, s. 3 ff.

¹⁷ Dahlström, s. 7.

¹⁸ Rosenstein, s. 4.

¹⁹ Segerstedt 1981, s. 94 f.

Talet över Leijonhielm

Den andre maj år 1780 talade Kellgren i *Utile Dulci* över överstelöjtnant Carl Fredric Leijonhielm.²⁰ Liksom i fråga om de flesta av Kellgrens prosaverk finns ingen egenhändig handskrift bevarad av talet, och han har inte heller låtit publicera det. Talet har endast bevarats till eftervärlden genom en avskrift som dulcianen B.G. Westberg sände till Olof Andersson Knös den 8 maj 1780, och det publicerades för första gången av Gustaf Lindstén 1916, då försett med kortfattade kommentarer.²¹ Den vetenskapliga behandlingen av talet är synnerligen knapphändig. I kommentarerna till Vitterhetssamfundets utgåva av Kellgrens *Samlade Skrifter* ägnas det omkring en halv sida och berörs över huvud taget inte i Eks monografi.²²

C.F. Leijonhielm

Föremålet för detta tal, Carl Fredric Leijonhielm, var född 1735 och avled i mars 1780. I *Utile Dulci* var han en framstående medlem och innehade ordens högsta grad, men han var tillika frimurare och stormästare för timmermansorden.²³ Av Ehrensvärds dagboksanteckningar framgår att dödsorsaken var en förkylning, som Leijonhielm ådragit sig vid en frimurarkonsert och som sedan förvärrats. Leijonhielm var anställd som överstelöjtnant vid änkedrottningens regemente och var dessutom uppvaktande kavaljer hos prins Fredrik Adolf, där ett viktigt, men förmodligen betungande, uppdrag för honom var att hålla reda på hertigens ekonomi.²⁴ Ehrensvärd, som var god vän till Leijonhielm, beskriver reaktionen vid hans frånfälle: "Han är allmänt saknad både vid hofvet och bland sina vänner såsom en respectable, vältänkande och i allmänna umgänget belevad och artig man."²⁵ Vid hans död skrev Kellgren dessutom en dikt (SS II, s. 60 ff.), vilken publicerades i *Stockholms Posten* 7 april 1780 och även togs med i *Samlade Skrifter* 1796.²⁶

²⁰ Kommentarer, SS VIII:i, s. 181.

²¹ Lindstén 1916 a, s. 113 f., 129.

²² Kommentarer, SS VIII:i, s. 181 f.

²³ Kommentarer, SS VII:i, s. 254. UD:s matrikel, UUB U 169 k.

²⁴ Ehrensvärd, s. 124.

²⁵ Ibid.

²⁶ Kommentarer SS VII:i, s. 253 f. Kellgren II, 1796, s. 262 f.

Parentationsceremonielet

Det var ursprungligen menat att prins Fredrik Adolf med sin närvaro skulle sprida glans över hovmannens minnesfest, men ett hastigt påkommet besök av envoyén från Tripolis förhindrade honom. Denna plötsliga frånvaro av en av ordens mäktigaste medlemmar orsakade väl en viss förvirring bland dulciannerna, men trots detta firades parentationen med stor ståt. Westberg redogör noggrant för den i sitt brev till Knös. Ceremonielet överensstämde i stort med det vid parentationen över Psilanderhielm några år senare: Medan mötet öppnades gick kommendörerna ut i biblioteket, och Westberg — som vid denna tid tillhörde den lägsta graden — förmodade att de där visade den avlidne några ärebetygelser som de lägre graderna inte fick bevista. Därefter inträdde processionen med Leijonhielms ordensinsignier, riddare med facklor och "bâtons de deuil". Musiken, som sjöngs av Karsten och fru Wendelia, började när processionen kom in i salen. Två av sofforna och främre delen av stora salen var svartklädda, "une vue bizarre".²⁷ Enligt ceremonielet från parentationen över Psilanderhielm skulle sedan direktörerna för musikaliska och vittra areopagerna att "hvar i sitt yrke bidra till firande af den afledne brodrens minne".²⁸ Anders von Hedenberg var uppenbarligen musikaliska areopagens ledare vid denna tid, för Westberg berättar att han höll "une petite Oraison", som visserligen var vacker men som framfördes så långsamt att den förlorade det mesta av sin skönhet. Sedan var det dags för direktören för vittra areopagen att tala: "Quand il [Hedenberg] avoit fini, monsieur Kellgren tenoit ce petit beau Discours, que je t'envois ici, et qui étoit le plus beau de tout."²⁹ Den egentliga parentationen hölls av Simmingsköld, men han talade så lågt att flera ordensmedlemmar fick uppmana honom att höja rösten. Slutligen improviserade Elis Schröderheim ett tal för att förklara Fredrik Adolfs frånvaro. Allt som allt tog parentationen två timmar.³⁰

Analys

Kellgrens tal över Leijonhielm inleds med apostrofering av Utile Dulcis styresman, direktörer och ledamöterna av Styrande Areopagen, samt av de fem olika gradernas medlemmar.³¹ Exordiet beskriver själva parentationshögtiden:

²⁷ Lindstén 1916 b, s. 206 f.

²⁸ Ceremoniel 14/5 1783, punkt 9, UUB U 169 k.

²⁹ Ibid, s. 207. Även citerat i SS VIII:i, s. 181.

³⁰ Lindstén 1916 b, s. 207 f.

³¹ Kommentarer, SS VIII:i, s. 182.

Til hvilken bedröflig högtid har Apollo i dag sammankallat sina Barn! Mörka Cypresser betäcka det Altare, som fordom varit prydt med Lagrar och Blommor. Bestörtning och tystnad regera i det Tempel, som är helgadt af Vänskapen åt Nöjen och glada Sånger. (SS IV, s. 368.)

Som vi sett ovan var det ett inom *Utile Dulcis* minnestal vedertaget förfarings-sätt att ge en skildring av ordens sorgfest. En sådan beskrivning finns t.ex. i en ovan citerad passage ur Dahlströms tal över Anton Hoffman, och skillnaden mellan parentationsakten och ordens vanliga vittra högtider finns beskriven i det anonyma talet över Carl Hoffman från 1783:

Då vårt Samfund förlorar, känner det sin förlust, då det har skäl at bortlägga sina glada yrken och stämma lutan i stället för lyran, försummar det ej sin skyldighet, tacksamhet och erkänsla skola helga våra aflednes minnen, och vår klagan skall härleda sig ifrån sanning och öfvertygelse.³²

Kellgrens tal inleds med ett utrop: "Til hvilken bedröflig högtid har Apollo i dag sammankallat sina Barn!" I de följande meningarna uppställs motsatsen mellan sorgens och glädjens yttringar, och "Mörka Cypresser" kontrasteras mot "Lagrar och Blommor", "Bestörtning och tystnad" mot "Nöjen och glada Sånger". Sedan redogör Kellgren för anledningen till sällskapets sorg:

Sörjande Syskon! Orsaken är bekant. Styresmannen har förkunnat den; våra Lutor hafva tolkat den; våra hjertan känna den. Vår Fader har förlorat en af dess käraste söner; vi hafve förlorat en af våra värdigaste Bröder. Hans händer hafva upphört, at arbeta på den stora byggnaden; hans röst har upphört, at muntra oss til arbete. Af så mycket, som vi älskat, som vi vördat och beundrat, är intet mera quar, än saknaden däraf. (SS IV, s. 368.)

Efter ett *exclamatio* följer här ett kort konstaterande och därpå en treledad parallellkonstruktion, där de första leden är identiskt uppbyggda och där antalet stavelser (i händelse av att "hafva" uttalas enstavigt) avtar för varje led. Det epiforiska "den" understryker också överensstämmelsen mellan leden. Också i de båda följande meningarna används en parallell uppbyggnad, bestående av två led med mycket likartad ordalydelse. Verbkonstruktionen överensstämmer också meningarna emellan: "har förlorat", "hafve förlorat", "hafva upphört" och "har upphört". Den sista satsen stegras i "som vi älskat, som vi vördat och beundrat", men avtar genast i intensitet i satsens sista led: "är intet mera quar, än saknaden däraf". Dessa ord utgör också avslutningen på exordiet, vilket understryks av deras överensstämmande stavelseantal och jambiska rytm. Assonansen mellan "quar" och "däraf" ger nästan intryck av slutkuplett.

Talets *argumentatio* ställer frågan om vänskap över huvud taget bör finnas, när vännernas bortgång alltid åsamkar sådan sorg.

³² "Minne efter [. . .] Carl Hoffman [. . .]" i *Åminnelsetal, hållne, uti Sällskapet Utile Dulci*, s. 24.

Tillåten mig, mina Syskon, at framställa en fråga, som Sorgen väcker. Då en oundviklig Lag upoffrar åt förgängligheten det käraste vi ege; då inga böner eller tårar kunna afböja förlusten af våra ömmaste vänner; och då deras saknad desto djupare sårar oss, ju närmare vi med dem varit förbundne; vore då ej rådligare, at icke föröka eller stärka de band, som förena oss med menniskor? Hafve vi ej nog af dem, med hvilka Naturen fästat våra hjertan vid Föräldrars, Syskons, Makars och Släktningars? Hvarföre ingå nya förbindelser, för at undergå nya plågor? (SS IV, s. 368 f.)

Tanken att vänskap ökar sorgen förekommer också i talet över Carl Hoffman: "Ju mera förbindelser, ju mera vänskap personer emellan äro, desto svårare deras skilsmässa, desto sorgeligare deras fränfälle."³³ Denna del av Kellgrens tal är nästan helt uppbyggd på frågor, och anaforer förekommer i den första frågesatsen genom det upprepade "då".

I en monarki är enligt Kellgrens tal "Äran och Regentens nåd" drivfjäder till alla handlingar. Denna tanke går tillbaka på Montesquieus idéer om äran inom olika statsskick, där monarkierna utnyttjar människors begär efter vinning och "låg och moraliskt förkastlig ära" av den sort som vinnes i livet.³⁴ Följden av ett sådant statsskick är att den enskilda medborgaren har så föga betydelse att människorna knappast sörjer varandras bortgång. Kellgrens slutliga fråga blir då om *Utile Dulci* och andra liknande sammanslutningar egentligen är berättigade:

Handle vi då försiktigt för vårt hjertas ro och stillhet, då vi, igenom inrättningar af smärre Samfund uti det stora, draga oss närmare til hvarandras bröst, förvandla okände til våra vänner, medborgare til våra bröder? Mina Syskon! I upresen Er emot denna fråga; och mitt eget hjerta har redan vederlagt mitt tvifvelsmål. Sjelfva det medlet, hvarigenom vi öke saknaden af en förlorad Samfundsbror, är tillika detsamma, som lindrar vår smärta. (SS IV, s. 369.)

Språkliga parallellkonstruktioner förekommer här, liksom i början av talet. I denna *refutatio* vederlägger Kellgren sina egna argument och befäster därmed parentationsaktens existensberättigande. Leijonhielms utmärkta förtjänster hade, även om han inte varit medlem i *Utile Dulci*, gjort att han begråtits som "en värdig Apollos Son", men däremot hade dulcianernas situation varit en annan.

Men, mina Syskon, vi skulle då ej förut hafva känt nöjet och nyttan af hans enskilda vänskap, och vi skulle ej i dag få ega den trösten, at förljufva vår sorg igenom dess delande med våra bröder, och at förädla den, igenom upresande af en ärestod, som hans minne förtjenar. (SS IV, s. 369 f.)

Parentationen framställs alltså som en slags reningsprocess från sorgen. Talet saknar *peroratio*. I stället lämnar Kellgren med några hövlighetsfraser över

³³ *Aminnelsetal* [. . .], s. 23.

³⁴ Delblanc 1965, s. 60 f., citat s. 61.

ordet till parentatorn, Simmingsköld: ”Ert bepröfvade snille, er kända välthet, er sanna aktning för dygd och förtjenst, och er besittning däraf, äro säkra borgen för Er skicklighet och vår tilfredsställelse. Min Bror, tagen då in edert ställe.” (SS IV, s. 370.)

Kellgrens tal över Leijonhielm utgjorde således inte den regelrätta parentationen, utan var endast de inledande ord som direktören för vittra areopagen ägde att yttra dessförinnan. Det fungerade liksom musikaliska direktörens tal som introduktion till parentationen och bidrog till att öka åhörarnas förväntan inför den. Därmed blev också dulcianerna mera positivt inställda till kvälens egentliga attraktion — genom att låta de båda direktörerna tala först hade man i ceremonielet byggt in ett *captatio benevolentiae* åt parentatorn, vilket banade väg för hans framställning redan innan han börjat.

Kellgren behövde inte tänka på att räkna upp den avlidnes alla dygder, att beskriva hans levnad eller att etablera *fides* hos publiken. Han innehade ett av ordens högsta ämbeten och var känd av medlemmarna. Som vittor direktör kunde han i stället hålla en slags ”meta-parentation”, ett tal över parentationen och dess berättigande snarare än över Leijonhielms förtjänster.

Åminnelsetalet över Wellander

Den 10 maj 1785, två år efter rådman Johan Wellanders död, höll Kellgren ett åminnelsetal över honom i Utile Dulci. Talet trycktes på sällskapets bekostnad samma år och bär titeln ”Åminnelsetal öfver Rådmannen i Stockholm Herr Johan Wellander, hållit *I Sällskapet Utile Dulci, Och Tryckt genom Des föranstaltande*”. Det omfattar i denna utgåva c:a 50 sidor, vilket gör det till Kellgrens mest omfattande prosaverk. Kellgren nämner det i K&k-brevet (SS VI, s. 195) och införde det sedan med endast ett fåtal ändringar i sina *Samlade Skrifter* (1796). Inget originalmanuskript till talet finns bevarat.

Johan Wellander

Johan Wellander (1735—1783) kom ursprungligen från Linköping, där hans far var slottsvaktmästare. Trots familjens begränsade ekonomi läste Wellander redan tidigt för informator och började 1744 i stadens gymnasium. Vid knappt tjugo års ålder började han studera teologi i Uppsala, eftersom föräldrarna ville att han skulle bli präst. Snart tvingades dock Wellander, i likhet med Kellgren, avbryta studierna för att ta kondition. Eftersom han plågades

av "svagt bröst" övergick han 1758, då hans kondition blev akademisk, till att läsa juridik, vilket ansågs kräva mindre av hälsan än teologin. Hösten 1763 flyttade Wellander till Stockholm och blev, efter att åtskilliga gånger ha förbi-gått vid tjänstetillsättningar, i maj 1776 rådman och preses vid Stockholms stads kämnärsrätt. Redan 1767 var han en av de ledande medlemmarna i Utile Dulci och blev också sällskapets direktör. Under ungdomsåren framträdde han ofta som tillfällespoet, och på hans lott föll också uppdraget att skriva libretton till den första svenska operan, *Thetis och Pelée*. Sedan Wellander år 1777 bildat familj avtog hans vittra verksamhet, men han fortfor likväl att be-söka Utile Dulci.³⁵

Kellgren beskriver sällskapets tillstånd efter Wellanders bortgång i ett brev från oktober 1783 till Nils von Rosenstein, som också han var dulcian:

Utile Dulci lefver, men i Doctoreernes händer. Man tappar ny blod, alt hvad man hinner, i dess förslappade ådror, men den kommer ej väl dit, förrän den blir lika trög med den gamla. Kanske man kan reussera [lyckas], att få denna åldriga krop-pen till barn på nytt, men aldrig mera blir den ung på nytt. De betydliga amputa-tioner som skedt på en tid, Hof[f]mans, Psilanderhjelm's och Wellanders, dessa ni-tiske ledamöters frånfälle hafva märkeligen försvagat den. (SS VI, s. 125.)

Wellander var uppenbarligen fram till sin död en av drivfjädrarna bakom Utile Dulci och var också den som skapat en musikalisk areopag vid sidan av den vittra.³⁶

Som synes finns många drag som överensstämmer mellan Kellgrens och Wellanders yttre levnadsöden: båda kom från tämligen blygsamma förhållan-den (även om prästsonen Kellgren haft en något bättre start i livet), båda fick sin första undervisning av fadern, läste vid gymnasium i en stiftsstad och sedan vid något av rikets mera ansedda universitet, båda var menade att bli präster o.s.v. Att de dessutom båda på Gustaf III:s uppdrag verkat som libret-tister och hörde till Utile Dulcis ledande medlemmar gör inte likheten mindre. Det är således möjligt att Kellgren såg Wellander som något av en äldre före-gångare på det vittra området, vilket kan vara en av orsakerna till att han hed-rade honom med ett så pass långt och väl utarbetat minnestal.

Kellgren och Wellander kände varandra åtminstone sedan 1777, och eventuellt redan under den förres åbotid.³⁷ I november 1777 intogs Kellgren i Utile Dulci, och han och Wellander kom ytterligare i kontakt med varandra när Kellgren år 1778 åtalades i ett tryckfrihetsmål, där dock Carl Petter Lenn-gren tog på sig åtalet i hans ställe. Målet kom 1780 upp i Stockholms kämnärs-rätt med Wellander som domare, och han nöjde sig med att förorda ett milt

³⁵ Levertin, passim.

³⁶ Ek 1965, s. 431. Detta nämns också av Kellgren i talet, SS V:i, s. 33.

³⁷ Kommentarer, SS IX, s. 22.

bötesstraff.³⁸ Året därpå bad Wellander i ett versbrev Kellgren att skriva en gravskrift över den rimmande tullkontrollören i Västervik, Anders Nicander, som nyligen avlidit. Kellgrens inlägg hade en ganska satirisk ton, men det förefaller inte ha inverkat menligt på deras vänskap.³⁹ Efter Wellanders död publicerade Kellgren i april 1783 en dikt, som tycks ha utgjort texten till begravningsmusiken, i *Stockholms Posten*.⁴⁰ Det är värt att notera att parentationshögtiden i Utile Dulci hölls först två år efter Wellanders död, sannolikt beroende på att sällskapet befann sig i en nedgångsperiod.

Analys

Åminnelsetalet över Wellander är, i motsats till det stora flertalet av Kellgrens orationer, tämligen utförligt behandlat i tidigare forskning. Kommentarererna i Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter* är omfattande och i sin monografi kommenterar Ek inte endast innehållet i talet utan även dess genretillhörighet. Han vänder sig dock mot ett historiskt betraktelsesätt av talet ur genresynpunkt, eftersom det enligt hans åsikt skulle placera det ”i ett avlägset fjärran”.⁴¹ Både Levertin och Josephson berör också talet över Wellander.⁴² Dessa forskare intresserar sig dock främst för talets idéinnehåll, inte dess uppbyggnad, vilken är det huvudsakliga föremålet för denna behandling. I ett så omfångsrikt tal kan det naturligtvis inte bli frågan om en lika minutiös analys som ovan ägnats exempelvis talen över Anna Sophia Fleming och C.F. Leijonhielm, utan vissa partier kommer här att behandlas mindre ingående än andra.

Ceremonielet vid parentationen över Wellander torde ha överensstämt någorlunda med det vid åminnelsehögtiderna över Psilanderhielm respektive Leijonhielm. Ordensbröderna var nu samlade i ordens stora sal, för tillfället åtminstone delvis svartsmyckad. Musik och processioner förekom säkert också. När direktörerna för de musikaliska och vittra areopagerna talat steg Kellgren alltså upp på estraden, där förmodligen också en ättehög eller pyramid var placerad, och började tala:

Tvåne år äro redan förflutne, sedan Rådmannen WELLANDER, efter en för våra önskningar altför kort lefnad af 47 år, flygtade från en jord som så sällan bebos af dygden och talangerne, flygtade för evigt från et Samhälle det han gagnat, från

³⁸ Ek 1965, s. 277. Inlagorna i tryckfrihetsmålet finns avtryckta i SS VII:i, s. 190—201.

³⁹ Kellgrens versbrev till Wellander återfinns i SS II, s. 148—154, kommentarer och Wellanders brev i SS VII:i, s. 336—350. Se även Ek 1965, s. 277 f. samt Levertin s. 173 ff.

⁴⁰ Kommentarer, SS VII:i, s. 371, dikten tryckt SS II, s. 180 f.

⁴¹ Kommentarer, SS VIII:i, s. 195—204. Ek 1965, s. 428—435, citat s. 429.

⁴² Levertin, s. 137 f., Josephson 1942 främst s. 96, s. 105 f., s. 154 f., s. 324 f.

vänner dem han älskat, från konsterne dem han odlat, och från detta tempel hvars prydnad och stöd han varit. (SS V:i, s. 3.)

Detta exordium innehåller ett slags *propositio*: genom att framlägga inom vilka områden Wellander verkat, förbereder Kellgren också publiken på vad han kommer att ta upp i talet. Den anaforiska konstruktionen med upprepade "flygtade" och "från" ger emfas åt förlusten.

I likhet med i talet över Leijonhielm behöver Kellgren här knappast anstränga sig för att vinna publikens gunst. Han har den redan, och dulcianerna har sannolikt själva utsett honom till parentator. Publiken är vitter och välutbildad och kan förväntas uppskatta också mer komplicerade utläggningar. Det är inte, som i gravtalet över Anna Sophia Fleming, nödvändigt att enbart röra, *move*re, och behaga, *delectare*, utan också att undervisa, *docere*, är här på sin plats. Kellgren har försett talet med flera utläggningar i allmänna ämnen, vilka kommer att behandlas mera ingående längre fram i analysen.

Så pass lång tid hade förflutit sedan Wellanders död att dulcianernas sorg i någon mån borde ha förklingat, och en mera måttfull framställning var lämplig. Kellgren förklarar också att han önskar "ej at uplifva Eder sorg, men at visa Er Eder saknad" (SS V:i, s. 5). För att behålla publikens bevägenhet nämner han några gånger *Utile Dulcis* betydelse:

Ja, M. B., om allmänheten skulle tvifla om våra hemligheters vigt, anse våra sammankomster för en onyttig tidspillan, fästa et mera strängt än billigt öga på våra arbetens svaghet; skal vårt Samfunds heder dock evvigt blifva den, at hafva hyst i sit sköte Sverges vittraste Snillen, och hafva väckt mer än et genom muntran och belöningar. (SS V:i, s. 18 f.)

Talet är kronologiskt disponerat, och följer således Wellander från hans barn-dom fram till dess Kellgren besökte honom ett par dagar före hans död. Ett undantag från kronologin utgör de ovan nämnda digressionerna, vilka dock aldrig upphör att ha anknytning till ämnet. Stilen i talet är genomtänkt, och särskilt anaforer och parallellkonstruktioner förekommer ofta. Rolf Hillman påpekar i kommentarerna att ordföljden ofta anpassats för att bli rytmiskt verkningsfull, och han urskiljer även vissa drag som erinrar om de äreminnen som skulle komma att odlas inom Svenska Akademien, vilken som bekant grundades året därpå.⁴³ Talet över Wellander kan ju ses som ett äreminne och i ett brev betecknar Leopold det också som ett sådant. Delblanc påpekar att termen "äreminne" redan vid 1770-talets mitt betecknade "ett högre toriskt prakttal över en stor man".⁴⁴ Sådana tal hölls inte enbart över sedan länge avlidna hjältar, utan även över samtida. År 1772 utlyste t.ex. *Utile Dulci*

⁴³ Kommentarer, SS VIII:i, s. 196.

⁴⁴ Delblanc 1965, s. 124, Leopold i brev till C.P. Lenngren 13/9 1785, Svenska Akademiens arkiv, även tryckt i Schück 1918, s. 355 ff. Termfrågan diskuteras också av Hillman 1962, s. 4 ff.

en pristävling över bästa äreminne över den fem år tidigare bortgångne direktören för Ostindiska kompaniet Claes Grill, och 1770 donerade C.F. Scheffer en stor summa pengar till Vetenskapsakademien till pris för ett äreminne över general J.A. Lantinghausen, som dött så sent som 1769. Också vittra män blev föremål för äreminnen.⁴⁵ I talet över Wellander märks också en stilistisk överensstämmelse med Svenska Akademiens äreminnen, bl.a i Kellgrens hyllning av Gustaf III:⁴⁶

GUSTAF var öfvertygad at intet kraftigare medel, än smak för de vittra och vackra yrken, fins at foga söndrade sinnen, qväfva det vilda i seder och tänkesätt, förjaga alla grymma och trumpna passioner: Hämden, Hatet och den sjelffrätande Afvunden. Han visste at detta medel snarast verkar på de rum, der Snillets nöjen gemensamt njutas, jag menar genom Skådespel; och starkast i de Skådespel, der alla vackra konster samfält täfla at visa sit behag; jag menar de Lyriske. (SS V:i, s. 21.)

Sverker Ek hävdar i sin monografi att talet över Wellander saknar vissa av sin genres särdrag, och är "lika mycket en vid skrivbordet författad programförklaring som ett till ordensbröderna riktat tal". Det kan, enligt hans åsikt, knappast heller ha tilltalat dulcianerna som vältalighet betraktat, utan dess främsta värde skulle ligga i de åsikter som Kellgren framlägger i det.⁴⁷

I sin forskning om Kellgren framstår Ek över huvud taget inte som någon beundrare, eller ens förstående betraktare, av hans vältalighet. Ett tal av detta slag förefaller ofta långtråkigt för dagens läsare helt enkelt därför att vi brister i kunskap om den tradition det tillhör. Det är uppenbart att man under 1700-talet högt värdesatte sådana alster. Kellgren själv måste också ha uppskattat sitt tal över Wellander, eftersom han tog med det i sina *Samlade Skrifter*, och det förefaller troligt att han inte endast sett till dess idéinnehåll utan även till den litterära kvaliteten. Skillnaden mellan att läsa ett tal och att höra det är också mycket stor. Vid framförandet torde både Kellgrens *actio* och det talade språkets rytm ha gjort talet mera njutbart än det är för dagens läsare.⁴⁸

I ett brev till C.P. Lenngren, vilket också Ek citerar, uttrycker Leopold sin beundran för talet. Trots att Leopold understundom kunde gå till överdrift i sitt beröm torde hans lovord över Wellandertalet i stort kunna tagas i sin bokstavliga mening. Brevet är ju inte heller ställt till Kellgren, och även om

⁴⁵ Delblanc 1965, s. 121 f., 127.

⁴⁶ Kommentarer, SS VIII:i, s. 196.

⁴⁷ Ek 1965, s. 434.

⁴⁸ I Eks framställning anas också en kritik av Kellgrens *pronuntiatio*: "Man har intrycket att hans stämma vid uppläsningen knappast gjort sig förmärksam mer än den gång han helt ryckts med av det wellanderska fiolspelets makt över sinnena. Vad Utile Dulci-bröderna torde ha saknat är det *talade* ordets levande puls som kunde få dem att engagerat lyssna." Ibid. Det är i dag naturligtvis omöjligt att uttala sig om hur Kellgrens stämma lät, men själva talet har en markerad rytm som det vore märkligt om han inte utnyttjat i sin diktion.

han och Lenngren var vänner torde väl smickret i detta fall ha haft vissa gränser. Leopold visar sig nämligen hänförd av talet, han berör inget annat ämne (med undantag för sin egen sjuklighet) och ser t.o.m. talet som en indirekt kritik av sitt eget författarskap. Något liknande anser han sig nämligen inte kapabel att åstadkomma, utan talet hör till "konstens sanna mästestycken".⁴⁹

Iag admirerar i detta talet hvad jag altid skattat hos denna Författare: den superiorité i raisonnement, som man icke vill merka hos honom efter han icke är nog sträf [. . .] den Känsla, den harmoniska Sjä, denna prometheiska låga som uplifvar Konstnärens arbete och som förskönar de Sanningar man funnit. Det är i denna egenskap som Förf. af Well[ander]s äreminne altid synts mig oförliknelig: Iag vill seya i begrepens Sanning och riktighet.⁵⁰

Ek anför brevet, men argumenterar lika fullt mot talets litterära värde. För honom förblir Wellandertalet några "perspektivrika och särpräglade omdömen [. . .] utplanterade som lockande öar i en av snabba vindkast till synes oberörd sjö".⁵¹

Den språkliga dräkten i Wellandertalet är enklare än t.ex. i det över Anna Sophia Fleming. *Reticientiae* förekommer inte, och i förhållande till talets längd är utrop och frågesatser mera sparsamt utnyttjade. Därmed inte sagt att språket är osmyckat. I några partier där Kellgren vill ge ökad emfas åt innehållet hopas antiteser och anaforer på varandra. Ett sådant fall är beskrivningen av underdomstolarnas verksamhet, där Kellgren låter inte mindre än sex utropssatser som samtliga börjar med "Hvad" följas åt, och avslutar serien med: "Och sluteligen, hvad strid mellan Domarens skyldighet at hellre fria än fälla, lindra än skärpa, hvilken lätt kan vanslägtas til en straffbar efterlåtenhet [. . .]." (SS V:i, s. 13 f.) Margit Abenius påpekar också att det i talet förekommer "parallellt uppställda likartat byggda satser sammanbundna med statiskt 'och' ".⁵² "Lika ofta födas talangerne i kojan som i palatset; och oftare qväfves deras växt af veklighet än besvär." (SS V:i, s. 7.)

Både utrop och frågor hör som bekant till retorikens mest effektiva medel och är mycket vanliga i all Kellgrens prosa. De förutsätter ett auditorium och bidrar i likhet med apostroferingarna till att hålla publikens uppmärksamhet vid liv. Ett exempel från talets senare del kan tjäna till att belysa såväl detta som Kellgrens flitiga bruk av anaforer och polysyndetisk satsförgning:

Männe väl är nödigt at för Er bevisa den nära slägtskap som Skaldekonsten och Musiken med hvarannan äga? och at de än i dag gå med nöje at förenas? och at

⁴⁹ Brev från Leopold till C.P. Lenngren. Sjöding påpekar f.ö. att Leopold inte kan ha haft några karriärmässiga orsaker att i så hög grad berömma Kellgren (s. 252 n.).

⁵⁰ Brev från Leopold till C.P. Lenngren.

⁵¹ Ek 1965, s. 434 f., citat s. 434.

⁵² Abenius, s. 135.

vår afledne Broder, då han idkat den förra, äfven älskat den senare? Männ för Er, som sjelfve uprest dem här et gemensamt tempel, som dyrken dem här vid et och samma altare? För Er, hvars omsorg Svenska språket til så anseelig del har at tacka för den ans, som gjort det snart sagt til det mäst harmoniska bland alla Europeiska lefvande språk? För Er, som ären öfvertygade at rätta Lyriska vers, sådane som de bästa i WELLANDERS Opera, ej kunna författas utan en viss smak i musiken, och böra liksom dessa vid blotta läsningen tyckas, som hade de snarare flutit från Sångarens röst, än Författarens penna? (SS V:i, s. 28.)

Huvudpunkter i talet

Kellgren skiljer i talet över Wellander på sorg och saknad, en distinktion som påminner om retorikens åtskillnad av de häftiga känslorna (*pathos*) och de mera behärskade (*ethos*).

Många sörjas vid sin död; men få äro de som förtjäna at saknas. Ofta är saknaden utan sorg; oftare sorgen utan saknad. Sorgens offer är tårar; saknadens åminnelse. Ändteligen är Sorgen en passion, ofta blind om sin orsak, häftig i sin början, smärtsam til sin natur, och aftagande i sin fortgång. Deremot är Saknaden en vis och stilla känsla, grundad på öfvertygelse om värdet af hvad man förlorat; stundom kommer den mera sent, men varar längre, och växer af sin varaktighet; och slutligen är den ofta en lindring för sjelfva sorgen. (SS V:i, s. 5 f.)

Det är ett åminnelsetal Kellgren håller, och åminnelsen är förknippad med saknaden, inte den häftigare sorgen. Talet kan också fungera som tröst: ”Ja, M. B. [. . .] jag har följt Er til WELLANDERS graf, at gråta en Väns bortgång; följn mig nu, at trösta Er af hans ära.” (SS V:i, s. 6.) Huvudtemat från talet över Leijonhielm återkommer här, och Kellgren diskuterar utförligt hur människorna är beroende av varandra och hur de döda alltid sörjs av någon. Detta vidgas till en bild av den stora livskedjan, som redan Platon beskriver och som under 1700-talet var en vanligt förekommande bild.⁵³

Lifvet är en omätlig sammanhängande kedja, efvigt bruten och efvigt helad. Alla des länkar gifva åt hvarandra hvila och stöd: en del åt millioner, en del åt några få. Men i hela Skapelsen finnes ej en enda fullkomligen afsöndrad, enstaka varelse. Huru skulle då någon af dessa länkar brista, utan at den närmaste deraf lider? Den Mäktige faller; och gunstlingen sörjer sin förlorade lycka. Den Rike dör; och fattigdomen gråter, at handen vissnat som räckte henne brödet. Fadren gråter en Son, som lofvade at blifva en tröst för hans ålder och en heder för hans namn: Sonen en Far, sin ungdoms förväntade ledare och stöd. (SS V:i, s. 3 f.)

Kedjan förekommer även i första episteln av Popes ”An Essay on Man”, där den utsträcks från insekterna till Gud, ”from Infinite to thee, / from thee to Nothing”.⁵⁴ Kellgrens kedja, däremot, är inte endast sekulariserad utan även

⁵³ Lovejoy, s. 183.

⁵⁴ Pope, s. 248.

begränsad till människan — både Gud och mask lämnas här utanför.

En viktig topos vid kompositionen av ett minnestal var den avlidnes börd. Om han/hon var av ädel börd, som Anna Sophia Fleming, beröms detta, och den bortgångna uppges också ha varit själsligt adlig. Rör det sig i stället om en person, som i likhet med Wellander "föddes i et ringa stånd och af fattige föräldrar" (SS V:i, s. 6), görs detta till föremål för lovprisande.⁵⁵ Den världsliga lyckan, Fortuna, hörde också till lovtalets vedertagna *loci communes*,⁵⁶ men i likhet med bördens hade den inte gynnat Wellander:

Han upsteg ock aldrig til något lysande äreställe. Men vägen från det låga til et medelstånd är ofta längre och besvärligare, än från det höga til det högsta. Man går til det förra blott med egna steg; man bäres til det senare af födsel och lycka, och ofta har namnet gjort mästa vägen, innan personen kommer. WELLANDERS namn gaf ingen rätt til heder, men förvärfvade den. (SS V:i, s. 6.)

Wellanders börd uppvägdess alltså av hans förtjänster. Han var en av dessa män som dulcianerna så gärna beskriver: de tillbakadragna, de måttligt framgångsrika. Adelskap tycks över huvud taget inte ha varit någon större merit inom *Utile Dulci*. Clas Fredrik Horn (sedermera en av anstiftarna till mordet på Gustaf III) nöjer sig i sitt tal över Schönfelt inte med att poängtera att den hyllades förtjänst berättigade till adelskap utan urskuldar mer eller mindre hans höga börd.⁵⁷

Under den gustavianska tiden började en ny slags ståndskänsla utvecklas mellan de grupper i samhället som hörde till vad man kallade ett "medelstånd" och dit både Kellgren och Wellander kunde räknas. Denna ståndskänsla, som märks redan i *Utile Dulcis* sammansättning, avspeglas således även i dess vältalighet. Kellgren talar ju också om Wellander just som medlem av ett "medelstånd".⁵⁸

Längre fram i talet, när han talat om Wellanders studier, återkommer Kellgren till bördens och det riktiga i att hålla ett minnestal över den ofrälse och inte ens särskilt framgångsrike Wellander, som endast tillhörde medelståndet:

Törhända skal här det titlade högmodet sänka en stolt och medömsam blick på WELLANDERS graf, och anse för et inbrott i bördens rätt vårt offer åt en man af så ringa härkomst, så medelmåttigt stånd. Men sådant (vi böra säga det til dessa Storas förtvivflan, som ej äro något annat), sådant är företrädet hos snillet framför lyckan; sådant sanningens värde öfver fördomen, at då tidehvarf från tidehvarf den ringaste Medborgarns förtjänta hugkomst lefver vördad och ärad i Historiens häfder och efterkommandes hjertan, skal deremot den nyttige Magnatens son hos närmaste slägte fåfängt söka sin faders minne, och endast finna hans namn i marmorn. (SS V:i, s. 11 f.)

⁵⁵ Lausberg, s. 133.

⁵⁶ Ibid., s. 205. Den i Svenska Akademiens minnestal vanliga distinktionen mellan en lyckad och en lycklig man behandlas hos Ekman, s. 121 ff.

⁵⁷ Horn, s. 8 f.

⁵⁸ Carlsson, s. 259 ff., T. Söderberg, s. 7 ff.

Tonfallet påminner här om Horns. En vanlig medborgare — och i detta fall en som tillika är snille — är inte endast jämställd med adelsmannen utan sätts ännu högre. Samma tanke märks i Kellgrens dikt över Wellander där denne, som är ”förutan börd och namn”, till skillnad från de höga som får sin enda hyllning av ”konstens legda hand” skall hyllas i ”Vänskaps Gudens Tempel / Inunder Vishets Gudens skygd” och därmed bli till ett *exemplum* i *Utile Dulci* (SS II, s. 180 f.).

Bland de förtjänster hos Wellander som Kellgren tar upp märks dels hans gärning som domare, dels hans litterära och musikaliska verksamhet. Den förra leder till en av exkurserna, där Kellgren försvarar den en vecka tidigare genomförda inskränkningen i tryckfriheten.⁵⁹

Tryckfriheten, M. B., är et fritt folks oskiljaktiga rätt, och det säkraste kännetecken af en lagbunden regering; men lik all annan frihet lätt ledande til sjelfsväld. Hos alla visa Regeringar, äfven de mäst fria, har man derföre funnit nödigt at stänga den inom gränsor af ordning och lag, dock har man ej någorståds hunnit at fullkomligen hindra des yra. (SS V:i, s. 15)

Kellgren hade personliga skäl till detta försvar. I samband med att officiell teatercensur infördes blev han och Clewberg den 12 maj — alltså två dagar efter det att talet över Wellander hölls — utnämnda till censorer, en befattning som ökade Kellgrens inkomst väsentligt.⁶⁰ I sitt tal ägnar han dock mera uppmärksamhet åt domarens kall och berör bl.a. svårigheten att från fall till fall finna ett lämpligt straff. Eftersom Wellanders dödsbo tvingades i konkurs drar Kellgren slutsatsen att han knappast kan ha varit någon egenlyttig ämbetsman, som skott sig på andra (SS V:i, s. 15).⁶¹ Kellgren hade ju också anledning att vara tacksam mot Wellanders mildhet som domare, och han syftar också på detta säkerligen allmänt kända faktum i sitt tal (SS V:i, s. 16.)

Ett äreminne över en författare har ett utsträckt syfte — det är inte endast Wellander som skall prisas, utan själva litteraturen. Därför uppehåller sig Kellgren vid Wellanders författarskap och analyserar hans främsta verk, elegien över J.F. Wertmüller (uppläst i *Utile Dulci* 1770) och libretton till *Thétis*

⁵⁹ Josephson 1942, s. 96, 105.

⁶⁰ Ibid., s. 105, Kommentarer SS VIII:i, s. 250, Skuncke 1981, s. 104 ff.

⁶¹ Resonemanget var tydligen vanligt förekommande och återfinns redan i Cornelius Nepos biografi över Aristides, vilken hade ansvaret för grekernas krigskassa: ”Hic qua fuerit abstinentia, nullum est certius indicium quam quod, cum tantis rebus praefuisset, in tanta paupertate decessit, ut qui efferretur vix reliquerit.” (Det finns inget säkrare tecken på dennes oegennyttia, än att han, trots att han lett en sådan verksamhet, hamnade i en sådan fattigdom att han knappt lämnade medel nog till begravningen.) III.3.2. Kellgren hade läst Nepos i trivialskolan och tycks, enligt Forsström, ”livet igenom ha bevarat en viss klockarkärlek” för denne romare. Forsström, s. 9, även Sylwan 1912, s. 161. ÅSU VII, s. 43.

och *Pelée*. Kellgren vederlägger också de anmärkningar som gjorts mot verken. Vikten av diktarens alster påvisas redan i talets början: "Men en enskildt Medborgares lefverne är i det nyttiga han gjort, och Skaldens i hans skrifter. Alt annat, som rör hans person och lycka, är af ringa vikt för andre, än hans vänner och anhörige [. . .]." (SS V:i, s. 9.) Ordalydelsen i citatets början erinrar om d'Alemberts programförklaring i "Réflexions sur les Éloges académiques": "C'est par les actions qu'il faut louer ceux qui le méritent; l'éloge d'un Homme de Lettres doit donc être le récit de ses travaux."⁶² d'Alembert påpekar att det likväl kan vara av nytta att beskriva människan, men det viktigaste är och förblir författarens skrifter:

L'analyse des écrits est indispensable dans l'éloge historique d'un Homme de Lettres; à l'égard du caractere & des mœurs, s'il est du devoir de l'Historien de ne pas cacher les défauts qui font rentrer les Gens de Lettres dans la classe ordinaire de l'humanité, il est encore plus nécessaire de tirer le rideau sur les vices qui par malheur ont quelquefois terni l'éclat des talens. Le but des Eloges Littéraires est de rendre les Lettres respectables, & non de les avilir.⁶³

Några laster nämns självfallet inte heller hos Kellgren, och t.o.m. dödsboets konkurs vänds, som framgått ovan, i något hedervärt.

I talet visas Wellanders väg till författarskap och en civil karriär, två banor som förekom parallellt hos denne ämbetsförfattare. Denna förbindelse mellan ämbete och författarskap var ett ideal som också Kellgren omfattade. Det är betecknade för hans litteratursyn att han här förnekar att diktargåvan främst skulle vara medfödd:

En gammal sägen, at man födes Poët, ger benägenhet at tro, det blotta naturen redan åt Skalden i spädare år gifver en skicklighet, den andre allenast genom tid och odling äga rätt at förvärfva. Utan tvifvel har naturen genom mer eller mindre fullkomlighet i vår byggnad artat oss människor til olika värf, och gifvit några den utmärkta fallenhet för vissa yrken, som af tilfället blir en böjelse och af öfningen en talang: I denna mening kan sägas med lika skäl, at man födes Domare, Köpman, Minister. (SS V:i, s. 17.)

Thomas, äreminnets mästare, föreskriver i sin *Essai sur les Eloges* att man i en stor mans liv ska söka vad som gjort honom till snille och därmed försöka förklara hans verk. Därför finns det också skäl att beskriva hans yttre öden. Skildringen av levnadsloppet tjänar alltså, enligt både Thomas och d'Alembert, främst till att belysa den hyllades diktning.⁶⁴

Först efter sin genomgång av Wellanders studier och juridiska befordrings-

⁶² d'Alembert 1760, s. 5. Kellgren ägde detta verk och har även hänvisat till det i sin journalistik (SS VI, s. 360, SS IV, s. 251).

⁶³ d'Alembert 1760, s. 6.

⁶⁴ Thomas IV, s. 141 ff.

gång beskriver Kellgren hans utveckling som poet. I likhet med den biografiska följer den litterära redogörelsen Wellander från ungdomen och fram till mogen ålder. Hans litterära kvarlåtenskap var ju tämligen sparsam, och Kellgren tar här tillfället i akt att återknyta till en av sina vanligaste tankegångar.⁶⁵

Han tillät sig aldrig at skänka Sånggudinnorne mera af sin tid, än den som var i öfverskott på Samhällets fordran. Men också känna vi, at en Auctors förtjänst ej följer förhållandet af Verkets vidd, men af Skriftens värde; och at medelmåttan ofta är mycket bördig. Några få blad, men stämplade af snillet, hafva öpnat vägen för *Sappho* och *Catullus*, *St. Aulaire* och *Tilas* til odödlighetens Tempel, då deremot flere tusende fruktsamme Författare stupat i glömska under bördan af Volumer. (SS V:i, s. 17.)

Inte heller Kellgrens egen produktion var särdeles omfångsrik och under det gångna året hade han publicerat ytterst lite.⁶⁶ Efter att ha lovordat Wellanders diktning och försvarat den mot kritik beskriver Kellgren hans litterära begåvning:

I allmänhet tilhör WELLANDER det vittnesbörd, at han länt i sina poëmer altid ämnet af dygden, hälst uttrycket af sit hjerta. Han röjer der hvarken den gnistrande qvickhet som leker och förblindar, eller den ljungande styrka som krossar och söndersliter. Naturen hade ej danat honom at måla flygtighetens yra, eller passionernes raseri. Men han ägde en förtjänst, törhända ännu större, åtminstone mera sällsynt, och i synnerhet förunderlig i sällskap med de förra: den, at med enfald och dock värdighet, smak och dock värma, sanning och dock nyhet, bilda de stilla och lena affecter, som smälta själen i ljufva känslor, som göra människjan god och lycklig, som låta henne känna sin tröst i religionen, sin lön i dygden, sit stöd i vänskapen, sin vällust i den rena, den äkta kärleken. (SS V:i, s. 25 f.)

Beskrivningen av Wellander som poet mynnar ut i en skildring av den konst-
art, där han i ordets rätta mening var amatör: musiken. Denna del av talet, liksom Kellgrens exkurs om operan, är mycket utförlig, men finns redan behandlad hos Ek och i kommentarerna.⁶⁷

Förutom föremålets inre förtjänster bör talaren enligt de retoriska mallarna även prisa hans utseende. Här avstår Kellgren från detta, och hänvisar i stället till J.F. Martins gravyr, vilken bifogades det tryckta talet. Han kommenterar dock kortfattat Wellanders anletsdrag:

⁶⁵ Kommentarer, SS VIII:i, s. 199.

⁶⁶ Sedan motgången med "Til Cynthia" i februari 1784 hade Kellgren endast låtit trycka två dikter och tre artiklar i *Stockholms Posten*. Vidare hade han skrivit en kantat för UD och fullbordat *Drottning Christina*, men inget av dessa alster var ännu utgivet. SS II, s. 217 ff., SS IV, s. 342—351. För dateringen se Kommentarer SS VII:i, s. 386 ff, 394, 402, 405, samt Ek 1965, s. 406.

⁶⁷ Ek 1965, s. 429 ff., Kommentarer SS VIII:i, s. 201 ff.

Et må jag endast i allmänhet nämna: at den ömma känsla som utgjorde characteren af WELLANDERS arbeten och tankesätt, röjdes äfven i hans öga och utbredde sig öfver hela hans väsende. Han ägde ej et af dessa efvigt öppna, leende ansigten, som båda falskhet eller tomhet. Intet smilande, intet fladder i hans uppsyn och hans umgänge. Alt var manlighet, värdighet, renhet. (SS V:i, s. 34.)

Wellanders drag tycks dock inte ha haft samma verkan på hans biograf, Oscar Levertin, som inte heller på samma sätt hade till uppgift att hylla Wellander. Tvärtom ser han i gravyren ett "egentligen vulgärt ansikte med allvarliga och hårda drag, som måste hafva fått all sin charm af uttrycket då han talade"⁶⁸!

I talets sista del, *peroratio* ursäktar Kellgren med ett sedan årtusenden nyttjat retoriskt grepp sin egen oduglighet som talare.

Alt är sagt, Mine Bröder; och jag smickrar mig ej at hafva vunnit Edert bifall, men at förtjäna Er benägenhet. Jag gläds, at då jag talat för Apollos söner,⁶⁹ har jag endast blifvit hörd i Vänskapens tempel. J skolen då icke dömma mig efter vidden af Eder skicklighet, men efter bristen af min förmåga och gränsorne af min föresats. Denna föresats var, ej at uppfylla detta rum med en rörande klagan, ej at kjusa Eder syn med lifliga målningar, ej at upväcka sorgen i en blödande hugkomst; men at med skäl och sanning öfvertyga om värdet af vår Broders förtjänster, at visa hans rättighet til en långlig saknad, at utmärka af hans lefnadslopp endast de fjät som han gått til heder, at tekna af hans väsen endast de drag som skilde honom från den almänna klanderlösa hopen, at framkalla i Ert minne endast dem af hans egenskaper som tjäna til eftersyn för Ämbetsmannen och den Vittre, dem som gjorde at han var WELLANDER. (SS V:i, s. 34.)

Talet avslutas således med *recapitulatio*, ett återkallande av vad Kellgren sökt få sagt. Återigen betonas här huvudsyftet med ett åminnelsetal eller äreminne över en författare. Talets uppgift var främst att visa på Wellanders goda sidor och därigenom ställa upp honom som ett *exemplum* för efterföljare inom hans båda huvudområden: litteraturens och domstolarnas. På så sätt blir också Wellanders heder litteraturens, och den färgar i sin tur av sig på ämbetsverken.

Den höga stilen

I motsats till många andra talare inom Utile Dulci avhåller sig Kellgren från alltför konkreta biografiska detaljer. En "Biographi", d.v.s. en kort förteckning med personalier över Wellander, avslutar i stället originaltrycket.⁷⁰ Inte

⁶⁸ Levertin, s. 138. Hos Abenius kommenteras Kellgrens beskrivning av Wellanders utseende, s. 72.

⁶⁹ Hillman förklarar i kommentarerna "Apollos söner" med "konstnärerna", men det torde här ha den mera vidsträckt betydelsen av medlemmar i UD. Kommentarer SS VIII:i, s. 204.

⁷⁰ Kellgren 1785, s. 51 f.

heller Kellgrens båda andra åminnelse- och gravtal behandlar regelrätta biografiska fakta. Av talet över Wellander framgår att detta kan vara ett medvetet val:

J lären förlåta mig, M. B., at jag ej här upsöker de försvundna spåren af vår WELLANDERS barndom, de föga märkeliga spåren af hans ungdom; at jag ej med en onyttig och ledsam noggranhet uppräknar de framsteg han gjort vid Skolan, Gymnasium och Academien, ännu mindre de öden, som honom der timat. Det är allenast Hjeltars och Store Mäns lefnad, hvars minsta skiften äga rätt til allmänhetens upmärksamhet och efterverldens hugkomst. Men en enskildt Medborgares lefverne är i det nyttiga han gjort, och Skaldens i hans skrifter. (SS V:i, s. 9.)

Kellgrens ovilja mot biografiska detaljer tycks således ha berott på att han ansåg dem oväsentliga. Sannolikt har detta delvis sina rötter i den höga stilens ovilja mot allt konkret och vardagligt. Hos *Utile Dulcis* andra talare blir biografien understundom mycket ingående, som t.ex. i talet över Barfoth, där den anonyma oratorn berättar ”at Kongl. Maj:t d. 5 April 1769 täcktes genom sin höga Fullmägt i nåder förordna honom [Barfoth] til tjenstgörande Kongl. Hof-Predikant, hvarvid han dock ej kom at åtnjuta Lön”.⁷¹ Man märker således hur stilen varierar mellan olika tal. Som bekant var den högsta stilen förbehållen högadeln, medan en borgare skulle beskrivas i en mellanstil.

Kellgren undviker i talet alltför vardagliga ord. Ett exempel på detta är när han beskriver hur Wellanders far lärde honom ”at på papperet känna och sjelf aftekna språkets bilder” (SS V:i, s. 7) — d.v.s. att läsa och skriva. I ännu högre grad undviker Kellgren det låga i skildringen av Wellanders violinspel. Efter att i ett par sidor ha talat om Wellander och musiken (delvis citerat ovan) förklarar Kellgren:

Nej, M. B., J kännen alt detta; och jag ämnar ej inför Er berömma WELLANDER såsom älskare af Musiken, [. . .] men derföre at han sjelf var et stöd för hennes magt och en Prest i hennes helgedom; derföre at han sjelf med en skickelig hand gaf nytt lif och behag åt en af hennes vackraste passiva organer. — Hvad högd af fullkomlighet! Detta döda verktyg, stumt i sin natur, eller illa gnisslande under olärda finger, huru vinner det en röst? och en röst som vi begripa? och en röst som tränger sig ned i djupet af vårt hjerta? än skakar det våldsamt med stridiga passioner, eldar, retar, smärtar, förskräcker; än flyter balsamiskt öfver alla dess fibrer, läker plågans sår, stillar begärens storm, borttager känslan af de grymmaste olyckor, smälter vårt öga i ljufva tårar, och i tilfredsställelsen med oss sjelfva ger åt vår varelse det nya lif, den förklarade dag, som brytes tillbaka på alt hvad oss omger, våra likar och naturen? (SS V:i, s. 28 f.)

Den avslutande beskrivningen, vilken Lamm ser som en förklang till ”Den nya Skapelsen” och som Ek uppfattar som talets kulmen,⁷² är uppbyggd

⁷¹ *Åminnelse-Tal* [. . .], s. 12.

⁷² Ek 1965, s. 432, Lamm 1920, s. 205.

med anaforer, hopningar och frågor och blir därmed skön och affektfylld. Faktum är dock att Kellgren inte nämner ordet "violin" — visst kan den som äger en viss slutledningsförmåga ändå komma fram till instrumentets art, men det ordet är av alltför vardaglig art för att nämnas.

I ett äreminne var den höga stilen den vanligaste, men det har sin orsak i att dylika tal oftast hölls över adelsmän. Den stilen medförde också en mera diffus biografisk beskrivning. Ett exempel på denna stilnivå är det första inträdestal som hölls över en företrädare i Svenska Akademien, nämligen Clewbergs över Carl Fredrik Scheffer från december 1786. Kerstin Ekman kommenterar det: "Scheffer har varken barndom eller föräldrar, inget födelsedatum, ingen karriär och ingen död. Talet är inte ens en katalog över hans insatser utan en utläggning av beundransvärda egenskaper, alla kanske inte ens Scheffers egna."⁷³ Talade man över en bonde krävdes en helt annan stil. I sin avhandling påpekar Kurt Johannesson att skälet till att enkla människor lämpligast skildras på ett enkelt språk inte var någon realistisk strävan utan i stället en önskan att påvisa enkelheten som kvalitet. Också i en sådan stil var självfallet retoriska ornament på sin plats, så länge de inte bröt mot denna enkelhet.⁷⁴

Det är således ganska anmärkningsvärt att Kellgren här använder sig av lika hög stil som i talet över Anna Sophia Fleming och Carl Fredrik Leijonhielm — Wellander var ofrälse och saknade dessutom ställning i världen. En jämförelse med Rosensteins tal över Bjerkén — som tillhörde den nya aristokratin — avslöjar att Wellandertalet faktiskt är avfattat i högre stil. Rosenstein stannar inte vid att noggrant redogöra för Bjerkéns föräldrar och för faderns yrke, utan nämner även datum och ort för hans födelse. Hans tidiga karriär beskrivs på följande sätt:

De första sex åren användes på det för Extraordinarier vanliga arbete; men 1749 blef vår BIERKÉN antagen til Secreterare vid den angelägna Norrska Gränse-Commissionen, hvilken sysla han, til sina Förmäns utmärka nöje, förestod i trenne år, och då han, på begäran, derifrån blifvit entledigad, fortfor han likafullt at biträda Commissarien vid denna förrättning, General-Majoren Baron Klinkowström, med des brevväxling i detta ämne.⁷⁵

Som synes ansågs af Bjerkéns första sysselsättning (sannolikt renskrivningsarbete) alltför låg för att nämnas, men det var däremot inte hans nästa anställning och inte heller vem som var hans överordnade eller hur länge han stannade på tjänsten. Sådant som årtal, vilket helt och hållet saknas i Kellgrens text, förekommer här rikligt. Rosensteins tal blev mycket uppskattat, och

⁷³ Ekman, s. 91.

⁷⁴ Johannesson 1968, 247 f.

⁷⁵ Rosenstein, s. 8.

motsvarade således med största sannolikhet publikens genreförväntningar.⁷⁶

Det är onekligen remarkabelt att Kellgren använder den höga stilen om en rådman och skald, och orsakerna kan diskuteras. Ett skäl kan vara att Wellanders snille ansågs som ett andens adelskap och att hans förtjänster således kompenserade hans låga börd. Den ökade ståndskänslan inom medelståndet kan också ha spelat in. De flesta av *Utile Dulcis* medlemmar — och däribland Kellgren och Wellander — hörde just till detta medelstånd, och det är inte omöjligt att ställningen inom orden här var viktigare än den samhälleliga positionen. Såsom grundare av musikaliska areopagen och en av sällskapets stöttepelare under praktiskt taget hela dess verksamhetstid måste Wellander onekligen ha hört till de mest ansedda inom orden, och därmed varit berättigad till hög stil. Detta skulle förklara den ibland förvånande skillnaden i stilnivå mellan parentationer i *Utile Dulci*. Vad beträffar Rosensteins parentation över Bjerkén så hörde denne visserligen till sällskapets hedersledamöter, men intogs senare än Wellander och förefaller vid sin död inte ha varit aktiv på lång tid.⁷⁷

Talets exkurser

Talet över Wellander är, som redan nämnts, ovanligt omfångsrikt för att vara av Kellgrens hand. Den främsta orsaken till detta är de digressioner eller exkurser där Kellgren närmare utvecklar ”ämnena, som legat honom om hjärtat”.⁷⁸ De rör sig bl.a. om tryckfrihet, uppfostran, musik och operans litterära värde. Ek ser åtminstone i det sista fallet digressionen som en slags konstnärlig programförklaring, vilken avspeglar en ”djupgående introspektion, som vidgas till en utblick över konstnärens inre och yttre villkor”.⁷⁹ Det är dock inte alltid lämpligt att förknippa personliga bekännelser med vad som sägs i ett tal. I *Utile Dulci* talade Kellgren inför ett ganska stort auditorium och inte i någon intim vänkrets. Det var således viktigt att inte avvika från vad som allmänt ansågs lämpligt. *Utile Dulci* var ju en vitter orden, där man gärna tog del av inlägg i kulturdebatten. Exkurser förekommer även hos andra talare inom sällskapet, om än i mindre utsträckning än hos Kellgren. Olof Dahlström berör i en sådan t.ex. åminnelsetalens funktion.⁸⁰ I ”Réflexions sur les Éloges académiques” påpekar d’Alembert att dylika utläggningar — eller filosofiska reflexioner, som tiden kallade dem — var av största vikt i en elege av detta slag:

⁷⁶ Segerstedt 1981, s. 74.

⁷⁷ Rosenstein, s. 18. Enligt Levertin, s. 90, skulle Bjerkén ha varit en av sällskapets grundare, men i UD:s matrikel återfinns han först i dess andra flock, där han har nr 2, medan Wellander har nr 55 i första flocken. UUB U 169 k.

⁷⁸ Kommentarer, SS VIII:i, s. 196.

⁷⁹ Ek 1965, s. 428.

⁸⁰ Dahlström, s. 5 f.

Les réflexions philosophiques sont l'ame & la substance de ce genre d'écrits; tantôt on les entre-mêlera au récit avec art & brièveté, tantôt elles seront rassemblées & développées dans des morceaux particuliers, où elles formeront comme des masses de lumière qui serviront à éclairer le reste.⁸¹

Det var således viktigt att förse sitt äreminne med sådana digressioner, och deras funktion var en helt annan än introspektionens. De sågs inte heller som några ytliga utvecklingar, utan användes ofta för att föra nya idéer vidare.⁸²

Sådana allmänt hållna utläggningar är mycket vanliga i Kellgrens våltalighet. Första gången uppträder de i "Tal om satiren", där han bl.a. invecklar sig i ett medicinskt resonemang (SS I, s. 152 f.). Lennart Josephson ser detta som ett tecken på att Kellgren hade svårt att koncentrera sig på samma ämne under en längre tid, och förmodar att hans tankar trängde "fram från skilda håll, lockade av olika associationer, och fordrade att genast bli nedskrivna".⁸³ Varken "Tal om Satiren" eller talet över Wellander ger dock intryck av att vara skrivna i ett sträck och sakna eftertanke och disposition. Tvärtom — precis som alla Kellgrens tal är de retoriskt genomtänkta och välkomponerade. Utläggningarna i talet över Wellander är visserligen av essäartad karaktär, men de förlorar aldrig anknytningen till talets egentliga ämne. När Kellgren talar om uppfostran (SS V:i, s. 6 f.) gör han det i anslutning till Wellanders skoltid, exkursen om tryckfrihet (SS V:i, s. 15 f.) hänger samman med dennes domarverksamhet, och en utläggning om operan har sin givna plats i ett minnestal över den förste svenske librettisten (SS V:i, s. 22 ff.). Också i sina svarstal i Svenska Akademien behandlar Kellgren med förkärlek allmänkulturella ämnen med anknytning till den inträdande, vilket vi ska se i nästa kapitel.

De filosofiska utläggningarna i talet över Wellander torde också ha samband med våltalighetens uppgift att inte endast röra och behaga, utan även undervisa, *docere*. De tal där Kellgren använde sig av sådana digressioner är samtliga hållna i sällskap, där publiken varit intresserad av vittra ämnen. Exkurserna utgör en integrerad del av talen — inte en omedveten avvikelse eller en personlig bekännelse, utan tvärtom medvetna utläggningar, där Kellgren kunde delge publiken sina åsikter samtidigt som han faktiskt höll sig till ämnet.

⁸¹ d'Alembert 1760, s. 8.

⁸² Ekman, s. 236 f.

⁸³ Josephson 1940, s. 102.

I sitt tal över Wellander ger Kellgren således en kronologisk skildring av den hyllades liv, men undviker i enlighet med den höga stilens krav att beskriva det i detalj. Wellanders levnad belyses i stället främst genom hans gärningar, både som författare och ämbetsman. Särskilt uppmärksammar Kellgren hans litterära produktion, vilket också var det brukliga i äreminnen över författare. De s.k. filosofiska reflexionerna i talet bidrar till att belysa biografen och ger större allmängiltighet åt framställningen. Kellgren använder sig i talet främst av retorikens undervisande del, *docere*. Syftet med talet är inte heller att röra åhöraren till tårar över Wellander, utan tvärtom att väcka respekt och beundran för den döde. Liksom stilen i talet är hög får Wellander även i detta en hyllning som annars främst används för adelsmän. Indirekt är det också frågan om ett lovtal över litteraturen, som får sin del av glansen kring den bortgångne vitterhetsidkaren.

V. Akademiledamoten

Redan i början av sin författarbana kom Kellgren i kontakt med en litterär akademi, Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi, som då var den enda i sitt slag i landet. Än så länge var dock hans förbindelser med akademien begränsad till dess pristävlingar, och hans åsikter och sociala ställning skilde sig väsentligt från akademiledamöternas. Under åren 1777—1780 tävlade han, som framgått av kapitel II, om dess pris i poesi, och vid åtminstone ett tillfälle också i värtaligheten. Åren 1778 och 1779 belönades han med guldmedaljen i poesi respektive värtalighet, det senare året dessutom med accessit i poesin. Hans första bidrag i Vitterhetsakademiens pristävling, "En stadig man" från 1777, avslöjade dock en fritänkarmentalitet som djupt ogillades av akademien. De olika turerna kring bedömningen, där Kellgren slutligen fränkändes guldmedaljen, ledde till att förhållandet mellan honom och akademien var något spänt. Liknande meningsmotsättningar tycks ha förekommit 1780, när både "Våra Villor" och "Jordens Skapelse" blev utan belöning. Betecknande för Kellgrens inställning till Vitterhetsakademien vid denna tid är den gliring han ger den i "Nyårsbref af *Stockholms-Posten* til Svenska Almänheten 1781". Bland andra nyårgåvor nämner han "En drachma [. . .] Smak, at utdelt bli / Åt våra Herrar Critici, / Hälst i en viss Academie" (SS II, s. 124). Liknande kritik riktade han mot Vitterhetsakademien i januari 1783 med diktet "Foglarnes Vitterhets-Academie", vars främsta budskap är att endast författare kan bedöma vittra verk.

Efter änkedrottningens död sommaren 1782 tycks Kellgrens inställning till Vitterhetsakademien ha förändrats och blivit mera positiv. I ett brev till Schmiterlöv, skrivet samma dag som Lovisa Ulrika begravdes, anser Kellgren det troligt att akademien "under Kungens egit beskydd, får dubbelt värde och anseende" (SS VI, s. 110). Samma höst skriver han till Clewberg att den viktiga förändringen för Vitterhetsakademien vore att den fick en stor penningfond (SS VI, s. 117).

Åsikten återkommer i november samma år, när Kellgren lät publicera en lång artikel i *Stockholms Posten*, "Om Vitterhets-Academier, Deras förmoner och brister" (SS IV, s. 286—299).¹ Artikeln är kritisk mot vitterhetsaka-

¹ Denna artikel har behandlats av Delblanc 1965, s. 151 f., Gustafsson 1968, s. 147 f., Ek 1980, s. 21, Segerstedt 1981, s. 124 f., 179, Engdahl, s. 74.

demier, men Kellgren påpekar också deras nytta i ett land där vitterheten ännu inte nått sina högsta höjder. Akademien skall ha två huvuduppgifter, dels "at föreläsa med exempel", dels "at upmuntra genom heder och belöningar" (SS IV, s. 286). Vikten av att akademien besitter stora fonder poängteras också. Kellgren ser här hellre en finansiering genom privata donatorer än genom statliga bidrag och ställer sig också negativ till de traditionella pristävlingarna som ett medel att uppmuntra lovande författare. Författarunderstödet borde inte begränsa sig till en mindre prissumma utan fonderna borde istället användas för att ge författare "beständig pension af lika storlek, med en hederlig Ämbetsmans lön" (SS IV, s. 288). Kellgren hävdar således att en författare ska kunna försörja sig på sin penna. Därmed kritiserar han det äldre system, som han annars tycks ha föredragit, där vitterheten betraktades som en bi-syssla och ett medel för ämbetsmeriteringen. Utan någon annan syssla än litteraturen och med ordnad försörjning kan författaren "med nöje och framgång [. . .] öfverlemna sig hel och hållen åt sin kallelse och frambringa stora och odödliga arbeten" (SS IV, s. 288). Författarskapet bör förläna utövaren ett socialt värde och göra all jakt på titlar onödig. På samma sätt som i "Man äger ej snille" fem år senare betonar Kellgren här att författaren skall vara sanningssägare.

Förhållandet till beskyddaren är en annan fråga som berörs i artikeln. Här understryker Kellgren risken av att en kunglig akademi blir alltför beroende av sin beskyddare, men han ställer sig likväl positiv till en kung som deltar i akademiens arbete, så länge han inte försöker styra den. Också högt uppsatta herrar kan, enligt Kellgrens åsikt, vara med i akademien, men de skall då vara arbetande medlemmar och inte hedersledamöter. Han kritiserar här Franska Akademien för dess beroende av kungen liksom för bruket att söka en ledig stol i akademien som man söker ett ämbete.

Ett drag i artikeln om vitterhetsakademier som kan vara av intresse med tanke på Kellgrens senare verksamhet som akademiledamot är behandlingen av smakens och språkets stadgande. Akademier kan, som nämnts, vara av nytta i ett land där språk och litteratur ännu är under utveckling. Så snart vitterheten har nått sin höjdpunkt bör dock akademien upplösas. Kellgren påpekar här att akademiledamöter tenderar till att döma all litteratur efter sina egna verk, något som han ju själv fått uppleva som tävlande i Vitterhetsakademien. Detta förleder dem också ofta till försök att stadga smak och språk efter de egna verken.

Huru litet måste man ej hafva tänkt på dessa sakers natur, då man ej finner at smaken måste förvandlas äfven hos en och samma Nation, alt efter des olika lynne, regeringssätt, seder och uplysning; at stylen måste förändra sig efter hvar och en Författares character och känslograd; och at språkets stadgande som dock aldrig blir möjligt, vil säga detsamma som förbud emot des tilväxt och förbättring, så mycket mera orimligt, i fall det ännu är ohöfsadt och fattigt. Supponera at en Svensk Vit-

terhets Academi i *Runii* tid kunnat lyckas med at stadga vårt språk och vår smak, hade icke derigenom skett Vitterheten en stor tjenst? Och hvem svarar mig före at vår smak på hundra år härefter ej skall kunna vinna lika mycket i städning och utvidgande, vårt språk lika mycket i rikedom och behag, som det skett på det förflutna Seklet. Hvad mig angår, är jag fullkomligen därom öfvertygad, och at blifva det behöfver man ej mer än at se hvad förändring de undergått sen *Dalins* tid. Utan all tvifvel fins en god och en elak smak; likasom det fins verkelig skönhet och fulhet, men at påstå det den goda smaken ej är mer än en, och at all annan är falsk, oriktig, förkastelig, är detsamma som at säga: Denna flickan är vacker, hennes åtbörder äro passande, hennes röst är behaglig; därför är hon den enda skönhet i verlden; därför äro alla ansigten fula som ej hafva samma drag [. . .] — Sådan är deras Logik, som vilja stadga smak, styl och språk. Och hvarföre har man ej med lika skäl sökt at stadga Physik och Chemi, Konster och Manufacturer? (SS IV, s. 296 f)

Kellgren visar här en ambivalens mellan det franskklassicistiska betraktelsesättet att det finns ”en god och en elak smak” och en mera modern uppfattning om att litteraturen utvecklas. Han motsätter sig ett stadgande av smak och språk, men anser likväl vitterhetsakademier vara berättigade, åtminstone i ett land som Sverige, där man ”ej ännu fattat någon alfvarlig håg för de vackra vetenskaperna” (SS IV, s. 295). Akademi ledamöternas arbeten skulle ju också tjäna som exempel för landets vitterhet. Helt och hållet konsekvent är Kellgren således inte i sin artikel, men det förefaller som om de smakrelativistiska åsikterna överväger.

Den pompa och ståt som en vitterhetsakademi kunde uppbringa om den efter franskt mönster höll offentliga sammankomster med uppläsning ur ledamöternas verk skulle, förmodar Kellgren, också hjälpa upp vitterhetens och vitterhetsidkarnas anseende i Sverige. Artikeln avslutas med en indirekt uppmaning til Gustaf III att omordna Vitterhetsakademien efter de föreskrivna principerna.

Kellgrens inträde i Svenska Akademien

Några år efter att Kellgren publicerat sin artikel om vitterhetsakademier grundades en ny litterär akademi, i mycket annorlunda än Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi. Den första april år 1786 berättade Kellgren i ett brev till vännen Rudbeck att konungen inrättat ”en ny Academi under namn af *Svenska Akademien*, af 18 ledamöter, af hvilka redan 13 äro nämnda, men de öfrige af Akademien skola väljas. De utnämnda äro R[iks] R[åde]ne *Höpken*, C.F. *Scheffer*, Axel *Ferssen* och *Hermansson*, *Gyllenborg*, *Oxenstjerna*, *Botin*, *Adlerbeth*, *Schröderheim*, *Celsius*, *Wingård*, *Rosenstein*, som är Secreterare, och *Jag*.” (SS VI, s. 150 f.) Gustaf III hade den 20 mars tillkännagivit omstiftningen av

Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi inför riksråden och samtidigt delgivit dem instiftningen av den nya Svenska akademien. Sist bland de första tretton ledamöterna nämndes Kellgren, den ende i samlingen som varken var adelsman eller biskop.² Nu hade akademikritikern blivit ledamot i kungens nyinstiftade akademi. Skulle hans idéer kollidera med dess syften och göra honom till oppositionell ledamot? Eller skulle han kanske, liksom sin stora förebild Voltaire, anpassa sig efter kraven och bli en mönstermedlem?

Redan 1781 hade Gustaf III, enligt Schücks datering, gjort upp en lista över lämpliga ledamöter, bland vilka Kellgrens namn inte fanns upptaget. På en förteckning över ledamöter, vilken enligt Schücks förmodan upprättats efter oktober 1785 och sannolikt så sent som i mars året därpå, förekommer också "Bibliotecarien Jan hinric Kielgren" som nummer tolv i ordningen.³ Invalet berodde, enligt Eks förmodan, på succén med *Gustaf Wasa* i januari 1786.⁴

Instiftelsefesten

Det är uppenbart att Kellgren var förtjust över sitt inval i akademien. I brevet till Rudbeck glider han gång på gång bort från de andra nyheterna och återkommer till den stundande instiftelsehögtiden: "Hvad jag önskade att ha dig närvarande den dagen, för att se min ångest och min ära, om jag annars blir så frisk att jag kan vara med." (SS VI, s. 153.) Kellgren gav också vännen en noggrann skildring av ceremonielet, och eftersom han glömde posta brevet i tid hann han också skriva ned en rapport från den första sammankomsten i brevet marginal.⁵ Som en bakgrundsteckning till Kellgrens verksamhet som vältalare i Svenska Akademien kan det vara lämpligt att närmare betrakta vad som skedde i Börssalen onsdagen den femte april 1786.

Akademiens instiftelsefest har ofta beskrivits som ett skådespel — Ek talar om hur Gustaf III här utvecklat "all den formstränga regissörskonst han var mäktig" och Kerstin Ekman beskriver akademien som ett "stycke teater [. . .] som kungen ville ha på repertoaren för all framtid".⁶ Alla vittnesskildringar

² *Handlingar rörande Svenska Academiens instiftelse* (Stockholm, 1786), s. 3. Akademiens instiftelse har behandlats ingående av en rad forskare, bl.a. Schück 1935, kap. 3, Delblanc 1965, s. 231 ff., Segerstedt 1981, s. 176 ff. samt 1986, s. 5 ff., Lönnroth, s. 113 f. och Ekman, s. 9 ff. Ingrid och Sverker Ek behandlar också Kellgrens inval i sin monografi, 1980, s. 15 ff.

³ Schück 1935, s. 64, 79. Citat efter UUB F 411, "Konung Gustaf III's egenhändiga skrifter. II. Wältalighet och Politiska Ämnen". Dateringen tycks något osäker. Kellgren tituleras här bibliotekarie, trots att Gustaf III redan i januari 1785 utnämnt honom till sin handsekreterare.

⁴ Ek 1980, s. 15.

⁵ Svenska Akademiens arkiv, brev till Rudbeck 1—6/4 1786.

⁶ Ek 1980, s. 18, Ekman, s. 20.

pekar på att det rörde sig om något oförlikneligt, och festen har beskrivits som "den mest lysande och intressanta vittra högtid, som gifvits i Sverige".⁷ Sannolikt var väl också tillställningen till "regissörens" belåtenhet, både vad gäller blandningen av "Herrar" och "män" och de beundrande omdömen instiftelsefesten sedan fick.⁸

Redan klockan fem på eftermiddagen samlades ledamöterna i ett av de inre rummen, och en timme senare började sammanträdet. Under väntetiden började publiken anlända:

Capit: Lieutnanten af Drabanterne som utdelt billetterne, disponerar salen. Fruntimren placeras på bänkarne rundt omkring salen. Till Höger om dörren har Kungen och Prinsarne, till vänster Drottningen och Prinsessorne sina g[r]illerade Loger. I sjelfva salen rum för hederligt klädda karlar. (SS VI, s. 152.)

Åhörarna var enligt handlingarna fördelade på "alla Stånd och Kön".⁹ "Salen var brillant: samlingen så talrik, som rummet tillät." (SS VI, s. 154.)

Omsider kunde akten börja. Vid sex anlände kungen och väntade i det inre rummet tillsammans med akademiens tre riksråd och övrig uppvaktning.¹⁰

De öfrige ledamöterna hafva imellertid gått in i salen och vänta inom den barriere, klädd med blått kläde som för trängsels undvikande är satt ifrån stora dörren fram till ett elfva alnars långt bord klädt med blått sammet med guldkronor, frammanför hvilket Konungens stol är stäld på en estrade. — Kungen kommer så in i procession, intager sin thron och öppnar sammankomsten med ett tal på hvilket Höpken svarar. (SS VI, s. 152.)

Gustaf III:s tal handlade till stor del om vikten av att vårda Sveriges språk, men han nämnde också ledamöterna i tur och ordning och redogjorde för deras förtjänster. Kellgren beskriver talet som "superbt, och på sina ställen sublimt" och var fullkomligt nöjd med vad kungen sade om honom och *Gustaf Wasa* (SS VI, s. 154). Akademiens äldste ledamot, Anders Johan von Höpken, fungerade under detta första möte som direktör och besvarade således kungens tal å akademiens vägnar.¹¹ Kungen tilldelade honom sedan stol nummer 1, varpå de övriga ledamöterna drog lott om sina stolsnummer. Kellgren fick nummer 4, och eftersom innehavarna av stolarna 2 och 3 var frånvarande fick han tala direkt efter Höpken. Ledamöterna intog sedan sina fåtöljer, placerade på båda sidorna om det långa bordet med Höpken på direktör-

⁷ Citatet skall, enligt Schück (som inte uppger någon källa), utgöra Bernhard von Beskows referat av hur instiftelsehögtiden uppfattades av de närvarande. Schück 1935, s. 91.

⁸ Ekman, s. 10. Akademiens sociala sammansättning och dess relevans för författaryrkets anseende har diskuterats, bl.a. av Bennich-Björkman, s. 21 ff., Delblanc 1957, passim, och Carlsson, s. 257 f., även not.

⁹ Handlingar [. . .], s. 3.

¹⁰ Ibid., s. 3 f.

¹¹ Ibid., s. 28.

rens plats vid ena kortänden och sekreteraren Nils von Rosenstein vid den andra. Vid det laget hade, enligt Kerstin Ekmans förmodan, åtminstone tre timmar gått.¹²

I motsats till senare tiders akademiledamöter hade ju dessa inga företrädare att tala över, utan var och en valde sitt ämne.¹³ Det vanligaste var dock att man talade om svenska språket. Eftersom tio inträdestal, ett instiftelsetal och ett tacktal skulle hinnas med innan kvällen blev alltför sen tvingades ledamöterna fatta sig kort.¹⁴ Sist av ledamöterna talade Rosenstein, som i sin egen-skap av sekreterare också hade till uppgift att svara på de övrigas tal.¹⁵ Hedvig Elisabeth Charlotta, som åsåg högtiden från en av de griljerade logerna, skriver i sin dagbok att "samtliga de utsedda medlemmarne, hvilka alla äro snillrika människor, yttrade sig äfven utmärkt väl".¹⁶ Sedan de aktuella pris-ämnena i akademiens tävlingar förkunnats avslutades mötet med att man lot-tade om direktörs- och kanslersämbetet. Stadgarna föreskriver:

Nu skola Directeur eller Cantzler väljas, lägge tå Secreteraren uti en låda så många kulor som Ledamöter äro uti staden tilstädes, och uttage sedermera hvarje Ledamot, jemväl Secreteraren, en kula. Ibland thessa kulor vare en märkt med en punct, och en annan med tvänne puncter. Then Ledamot som undfår then förra, blifver Directeur, och then then senare tager, Cantzler.¹⁷

Redan den första april hade Kellgren berättat för Rudbeck om sin bävan inför lottningen, och dagen efter instiftelsefesten kunde han meddela utgången: "Nu kommer det mäst rasande. Hvad tycker du? Just det jag darrat före, in-träffade. Den förbannade kulan med ena pricken, hvem skulle få den, om ej jag? Till all Lycka, att ej någon Exellentz, utan Rosenstein blef vice Ordfö-rande eller Cantzler. Menar du att mina svaga nerver kunna uthärda alla dessa ebranlementer [omstörtningar]." (SS VI, s. 155.)¹⁸ Som direktör blev han den som vid de följande offentliga sammanträdena hälsade de nya ledamö-terna välkomna, och eftersom fyra stycken tog sitt inträde under våren 1786 torde Kellgren under denna period ha varit livligt sysselsatt med talskrivning. Han blev också den som fick ombesörja tryckningen av handlingarna rörande akademiens instiftelse.¹⁹

¹² Ekman, s. 9.

¹³ Schück 1935, s. 241.

¹⁴ Ljunggren 1886, s. 20.

¹⁵ De första inträdestalen har behandlats hos Schück 1935, s. 241—249 och Ekman, s. 46.

¹⁶ *Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok*, s. 114.

¹⁷ Stadgar, § 3, i Handlingar [. . .], s. 16.

¹⁸ Det var alltså först vid slutet av det första sammanträdet som Kellgren fick direktörspos-ten. Segerstedt påstår i sin Rosensteinbiografi att Gustaf III utvalt Kellgren till direktör vid instal-lationshögtiden. Segerstedt 1981, s. 179. Av akademiens handlingar framgår det dock klart att det var riksrådet Höpken som under första sammanträdet tilldelats direktörsposten som en he-dersbevisning av kungen, inte den ofrälse handsekreteraren Kellgren.

¹⁹ Schück 1916, s. 8 ff.

Inträdestalet

Kellgren var väl förberedd när han som den andre av akademiens ledamöter höll sitt inträdestal. Av brevet till Rudbeck framgår att talet var färdigt den första april och att Kellgren då var fullt sysselsatt med att öva sin deklamation (SS VI, s. 153). Hur hans *pronuntiatio* och *actio* tedde sig är idag omöjligt att avgöra, men talets kommatering ger oss åtminstone en ledtråd till hans pausering. Ytterligare hjälp ger Kellgrens egen handskrift, som förvaras i Göteborgs universitetsbibliotek. Visserligen övervakade Kellgren själv tryckningen, men eftersom akademien strävade efter största möjliga enhetlighet i fråga om stavning och interpunktion har han ibland måst rucka på sina egna normer. I handskriften förekommer också åtskilliga ändringar, av vilka vissa kan ha gjorts under deklamationsövningarna. Många omformuleringar tycks ha tjänat till att korrigera talets rytm -- på flera ställen har t.ex. "hennes" bytts mot "dess" och tvärt om. Vissa ordalydelser skiljer sig också mellan handskriften och trycket, vilket kan bero på att Kellgren ändrat i korrekturet. Interpunktionen är ofta annorlunda i handskriften än i den tryckta versionen, där kommateringen är markant utökad, och vissa av Kellgrens egna komma-tecken har där ersatts med semikolon. Detta förbyter också det staccatoartade intryck som man får av den tryckta texten. Handskriftens meningar är inte på samma sätt uppspaltade i korta led, och rytmen är snarare böljande än uppbruten.²⁰

I talets *exordium* passar Kellgren på att visa sin anspråkslöshet, *modestia*. Det är en självklar inledning, som även förekom hos de andra inträdestalarna. Franska Akademiens nytillkomna medlemmar brukade också börja med att förklara hur ovärdiga de var invalet i ett sådant illustert samfund.²¹ Målet med sådana andliga bugningar var självfallet att vinna publikens bevägenhet, *captare benevolentiam*, och med detta i åtanke började Kellgren sitt inträdestal:

Kallad af Hans Maj:t, min Nådigste Konung, til ledamot af et Samfund, som utgöres af Rikets högste Män och ypperste Snillen, med ögat förblindadt af det ljus mig omgifver, tankan förskräckt för de pligter mig åligga, och hjertat delat mellan stridande känslor af häpnad, glädje, frucktan och tacksamhet; går jag at intaga et af de rum, som alla voro ämnade åt utmärkta förtjenster. J, Mine Herrar, hafven svarat mot detta ändamål. Er har tilfallit genom Konungens rättvisa, hvad mig är skänkt af Dess Nåd. (SS V:i, s. 35.)

²⁰ Skillnaden i interpunktion märks tydligast i Kellgrens anspråkslöshetsförklaring, SS V:i, s. 36, r. 31 — s. 37, r. 8. Se även nedan. Kellgrens inträdestal, GUB Acc 1962:29. Som Hillman påpekat i sin avhandling, s. 163 ff., använde man sig under gustaviansk tid av pauskommatering. Till skillnad från mig anser utgivarna av SS att kommateringen i trycket avviker föga från originalen. Kommentarer, SS VIII:i, s. 205.

²¹ Ekman, s. 29 ff. För bruket i Franska Akademien, se t.ex. d'Alembert 1760, s. 299 f., eller Thomas II, s. 239 f.

Formuleringarna har ägnats stor möda och vissa av dem har ändrats flera gånger i renskriften. Gustaf III har ursprungligen omnämnts som "min aller nådigste Konung", men "aller" har sedan strukits över — orsaken torde dock snarare vara omsorg om rytmen än oppositionella tendenser. Särskilt mycket har Kellgren putsat på de olika känslor som han uppger sig förnimma vid inträdet. Först har han beskrivit sitt hjärta som "uppfyllt af tusende olika och växlande Känslor af häpnad, glädje, vördnad och tacksamhet" och efter att ändrat detta till den lydelse som står i trycket har han tvekat om ordföljden — vilket var uttrycksfullast, "fruktan, glädje, häpnad och tacksamhet" eller "häpnad, glädje, fruktan och tacksamhet"?²² Som synes föll valet på det senare alternativet, som ju också är mer följdriktigt och minskar trycket på det mycket laddade "fruktan".

Ingrid och Sverker Ek kommenterar denna inledning sålunda: "Upplevelsernas mångfald är inte att ta miste på i en apostrofering som denna, där en av det myckna ovanliga omtumlad talare står framför oss [. . .]."²³ Talets slutord, som innebär en hyllning till kungen, har Kellgren enligt deras åsikt också "suggererats till av den överväldigande pompa och ståt som hörde evenemanget till".²⁴ Makarna Ek, som några sidor tidigare beskrivit det arbete Kellgren lade ned på talet, tycks nu betrakta det som improviserat, som oövertänkta "haranger" framhasplade av en överväldigad amatör, paralyserad av rampfeber. Redan tio år tidigare hade Kellgren visat sig som en god vältalare och år 1777 hade han sökt en professur i vältalighet. Inträdestalet består inte av några "retoriska utläggningar" som Kellgren måste stöka undan för att nå fram till sitt ämne. Som Kerstin Ekman påpekar är instiftelseceremonien uppbyggd med ett formspråk som alla förstod. Det rör sig om en syn på den offentliga människan, en "artefakt", en roll som var självklar och inte misstrod-des. "1700-talet gjorde en mycket skarp skillnad mellan privat och offentligt och det offentliga framträdandet, ja den offentliga människan var en konstskapelse på samma sätt som hennes håruppsättningar och klädstyrrel var det."²⁵ Självfallet kan Kellgren trots detta ha varit både nervös och imponerad — omnämnandet av "min ångest och min ära" (SS VI, s. 153) i brevet till Rudbeck tyder ju på att han trodde sig om att få rampfeber. Men Kellgrens tal är i lika hög grad som hans dikter litterära produkter, och inträdestalet ingalunda någon improviserad självbekännelse.

I sitt inträdestal står han i ett mycket traditionellt förhållande till sin egen uttrycksfullhet. Det moderna i talet var snarare den höga estetiska sensibiliteten och medvetenheten. Han arbetade ut sin häpnad och tacksamhet, i förväg kände och tänkte

²² Kellgrens inträdestal, GUB Acc 1962:29.

²³ Ek 1980, s. 22.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ekman, s. 20, citat s. 82.

han sig in i den. När han väl stod i Börssalen var han inte mer omtumlad än att han såg grosshandlarfrun Hedda Falk som satt där med sin make, inbjuden på Kellgrens fribiljetter.²⁶

Skalden, som sedan en tid tillbaka led av en venerisk sjukdom, hade nämligen riktat sina böjelser mot detta "dygdiga föremål" (SS VI, s. 149). Den sjätte april kunde han berätta för Rudbeck att hon var "vacker som dagen" (SS VI, s. 155). Kerstin Ekman, som besitter insikter om akademien som varken jag eller makarna Ek har, meddelar följande avgörande i frågan:

Det krävs sinnesnärvaro för att man ska se något av publiken när man tar plats innanför skranket. Vore ögat verkligen förblindat av ljus, tanken förskräckt och hjärtat delat mellan stridande känslor av häpnad, glädje, fruktan och tacksamhet ginge det inte alls.²⁷

Kellgren nöjer sig i talet inte med att påpeka sin egen ovärdighet, utan understryker också de andra ledamöternas förtjänster:

J, Mine Herrar, hafven svarat mot detta ändamål. Er har tilfallit genom Konungens rättvisa, hvad mig är skänkt af Dess Nåd. I eder ära igenkänner Nationen (och jag påkallar de vittnen hon hit i dag instämt), i eder ära igenkänner hon belöningen för de snillegåfvor hon redan länge vördat och beundrat. (SS V:i, s. 35.)

Härefter hyllar han dem genom en redogörelse för deras olika verksamhetsområden, men ger sig inte närmare in på de enskilda personerna. Skillnaden mellan den talande och övriga ledamöter hörde till det som ofta betonades, och framställningar liknande Kellgrens förekommer både hos Adlerbeth och Oxenstierna. Den senare nämner sin egen avsaknad av alla förutsättningar för den nya värdigheten men finner dem dock hos de andra ledamöterna:

Än ser jag Skaldekonsten genom edra föreskrifter läras at med lifliga färgor fram-bära til efterverlden målningen af et uplyst tidehvarfs tankesätt, seder och behag; än Vältaligheten, öfvad at på Fäderneslandets språk föreviga dess stora mäns hug-komst, ofta finna ämnet för sina loford, der hon emottagit undervisningen för sina uttryck, och ändteligen Vitterhetens Beskyddare ej vägra at utmed Sitt namn, i Minnets förvar låta dem tecknas, åt hvilka han i dag anförtrodde at vårda de lagar för snillet dem han igenfan i Sitt Egit.²⁸

När Kellgren fastslagit de andras förtjänster och sin egen ovärdighet ställer han frågan varför han blivit invald i akademien:

Kan hända et framgent sträfvande nit at följa edra fotspår, en obrottslig vördnad för de mönster J mig gifvit, några vacklande steg på den bana, der J så ofta hunnit målet, några upmuntrande lagrar som, i et för flere VidsomsGudinnor fordom samfält, nu afskildt Tempel, krönt den mäst lycklige täflarens seger. (SS V:i, s. 36.)

²⁶ Ibid., s. 34.

²⁷ Ibid.

²⁸ Oxenstierna, Handlingar [. . .], s. 44 f.

Den magnifika omskrivningen för Vitterhetsakademien är betecknande för den höga stil som är den riktiga i dessa sammanhang. Det märks bl.a. också i Gustaf III:s uppräknings av akademiens ledamöter, där varken de själva eller deras sysselsättningar nämns vid namn, utan allt framförs medelst eleganta parafraser.²⁹

Förmodan att invalet främst beror på den talandes kärlek till vitterheten eller på hans strävan att följa i de andra ledamöternas fotspår var knappast sällsynt. När d'Alembert år 1754 tog inträde i Franska Akademien använde han sig av samma konvention: "C'est donc moins à mes Ecrits que vous avez accordé vos suffrages, qu'à mes sentimens pour vous, à mon zele pour la gloire des Lettres, à mon attachement pour tous ceux qui à votre exemple les font respecter par leurs talens & par leurs mœurs."³⁰ Likheterna mellan Kellgren och d'Alemberts inträdestal är så pass stora att en direkt påverkan kan tänkas föreligga, men uttryckssättet tycks ha varit vanligt förekommande i Franska Akademien, vars värtalighet säkerligen tjänade som mönster för Svenska Akademiens första medlemmar. Oxenstierna inleder t.ex. sitt inträdestal på detta vis: "Den smickrande lott, at tilhöra edert Samfund skulle af ingen mera lifligt än af mig skattas, om, för at räknas bland denna Academies Ledamöter, det blott fordrades at älska de ämnen åt hvilka hon ägnas."³¹

Kellgren förkastar dock detta skäl till sitt inval och finner ett annat:

Då Hans Kongl. Maj:t funnit för godt, at inrätta en Academie för Språkets upodlande och Smakens vård, har Hans uplysta och nådiga afsigt varit, at der visa målet för VitterhetsIdkares högsta ära och belöning. De borde då strax blifva förvissade derom, at intet annat än vittra förtjenster kunde härtil bana vägen. Men, då et sällspordt öde så skickat i vårt land, at de personer, hvilka snillet högst upsatt, blifvit desamme som bördens gynnat, kunde häraf til äfventyrs hända, at en blygsam yngling misskände sin rätt, ansåg för vilkor hvad som varit en tilfällighet, och mätte så belöningens afstånd genom lyckans. Om hädanefter en sådan finnes, skall han se mig; och hoppas. (SS V:i, s. 36.)

Makarna Ek betraktar detta som en "viktig programförklaring" och hävdar att invalet hade "en prejudicerande betydelse".³² Reflexioner kring den egna bördens hörde till det som under åren återkom i inträdestalen, och det var inte heller ovanligt att det egna invalet tillskrevs pedagogiska skäl.³³ Vi vet av brevet till Rudbeck att Kellgren var medveten om ståndsmotsättningarna inom akademien (SS VI, s. 155), men hävdandet att hög börd och vittra förtjänster oftast hängt samman i Sverige var nog "på sin höjd sant för Kellgren

²⁹ Handlingar [. . .], s. 13 ff.

³⁰ d'Alembert 1760, s. 299 f.

³¹ Oxenstierna, s. 44.

³² Ek 1980, s. 22 f.

³³ Ekman, s. 108.

just i det ögonblick han uttalade det och på den plats han stod. Men det var elegant och hövligt sagt om de högadliga kulturpersonligheterna runt bordet”.³⁴ Kellgren avsåg väl dels att komplimentera de högättade medlemmarna och dels att genom framhållande av sin egen ringa ställning ytterligare betona anspråkslösheten. Den i tidigare kapitel behandlade uppfattningen att börd och förtjänst inte alltid följs åt spelar naturligtvis in också här.

När Kellgren betonar att endast vittra meriter skulle räknas vid inval i akademien ignorerar han visserligen, som makarna Ek påpekat, de övriga två kategorier som Gustaf III nämnt i sitt instiftelsetal — ”Herrar” och språkmän — men det är nog inte menat som någon förtäckt oppositionsytring. Ek påpekar också att kungen nämnde vitterhetsidkarna i första rummet.³⁵ Det är f.ö. inte sannolikt att ledamöterna i förväg fått kännedom om innehållet i kungens tal. Efter det att Gustaf III den 20 mars tillkännagivit akademiens instiftelse skickade man kallelser till de första tretton ledamöterna. Det förefaller troligt att stadgarna bifogades, i synnerhet som Kellgren redogör för dem i brevet till Rudbeck, och bland dessa finns ingenting som pekar på att akademiens ledamöter skulle rekryteras just ur dessa kategorier. På denna punkt fastslår stadgarna endast detta: ”Såsom Academiens anseende mycket beror på val af Ledamöter; så skal ock vid them endast hafvas afseende uppå skicklighet.”³⁶ Att Kellgren av detta drog slutsatsen att det rörde sig om vitterhetsidkare är inte underligt. Flertalet av de första tretton ledamöterna kunde ju också på ett eller annat sätt räknas till denna grupp.³⁷

Det dominerande stilmedlet vid denna första akademisammankomst var just *modestia*, anspråkslösheten, och Kellgren är den som har mest att säga i självförringande syfte. Återigen märks här hur den sociala ställningen påverkar värtaligheten, och det är inte förvånande att Fersen var den inträdestalare som visade minst anspråkslöshet.³⁸ Ett uttryck för *modestia* är *praeteritio*, att tala om vad man inte kommer att behandla, men som man därigenom faktiskt tar upp. Kellgren använder sig av detta medel under ungefär en tredjedel av talet:

I fall icke ämnet här öfversteg min förmåga, och i fall jag icke frucktade at uprepa och försvaga, hvad J, Mine Herrar, derom värdigare ordat, eller orda tänken, vore väl ingen ting nu min pligt mera enligt, än at omtala det nådiga beskydd, som Hans Kongl. Maj:t från Sitt antråde til Regeringen lemnat vitterheten i Sitt land, et beskydd så mycket kraftigare, som det mera härledt sig från medfödd böjelse än Statskloka afsigter; jag skulle, säger jag, omtala den nådiga upmuntran Han gifvit hennes idkare, och de stora mönster Han framlagt til deras efterfölgd. (SS V:i, s. 36 f.)

³⁴ Ibid.

³⁵ Ek 1980, s. 23.

³⁶ Stadgar, § 10, i Handlingar [. . .], s. 17.

³⁷ Bennich-Björkman, s. 23 f.

³⁸ Ekman, s. 29 ff.

Denna passage är betecknande för hur Kellgren i hög stil formar sina meningar. Meningsbyggnaden är komplicerad och upprepningarna många. Liksom i många andra fall är dock kommateringen mera sparsam i handskriften, vilket självfallet ger en mera flytande, men ändå tydligt markerad rytm.³⁹ En sådan rytm återfinns, som framgått av tidigare kapitel, i flertalet av Kellgrens vältalighetsstycken, och hade bl.a. till uppgift att motverka *taedium*.⁴⁰ Kellgren tycks i avsnitt som detta nästan stapla orden på varandra, något som måste ha krävt en tydlig diktning vid framförandet.

Kungahyllningar hörde till det självskrivna i ett tal som detta. Genom att antyda att det funnits statspolitiska skäl till Gustaf III:s kulturpolitik fäster dock Kellgren uppmärksamheten på dessa mindre ädla bevekelsegrunder, som faktiskt tycks ha inverkat vid grundandet av akademien. Det förefaller likväl mindre troligt att Kellgren vid instiftelsefesten skulle vilja framstå som oppositionell mot kungen. Trots allt torde nog inlägget vara att betrakta som ett försök att frikalla kungen från dylika misstankar och som en hyllning lika väl som ett försvar.⁴¹

Kellgren fortsätter att tala om vad han inte kommer att ta upp, och dit hör även fördelarna med akademiens instiftelse:

Jag skulle då visa i all sin vidd storheten och nyttan af denna Academies inrättning, som fäster SångGudinnorne för eviga tider i Sverges sköte; dess medelbara verkan på Rikets allmänna ställning; huru Landets välstånd, lugn och sällhet i et sådant verk både närvarande röjes och framgent lofvas; at, då härigenom Smaken stadgas och utbredes, de alfvarsamare vettenskaperne härmedelst skola vinna en gladare drägt, mera älskansvärdt skick; deraf uplysningen spridas med fördubblad hastighet til alla Stånd och Kön; Konsterne vänjas at pryda sin fullkomlighet, Slögderne drifvas med en lättare hand, Sederne antaga mera ärbarhet och renhet, och allmänna omgänget högre värde och behag. (SS V:i, s. 37.)

Man kan här än en gång notera i hur hög grad Kellgren arbetar med rytm-mönster. Vid "de alfvarsamare vettenskaperne" förändras rytmen och varje sats slutar med en betonad stavelse, vilket understryker pauseringen och därmed också de olika leden i uppräknningen.

Den konstnärliga, industriella och moraliska blomstringen skulle enligt pas-sagen ovan ytterst ha sin orsak i kungen. På detta sätt skulle Sverige väcka beundran och intresse utomlands och locka den "stolta utlänningen" att lära sig svenska och sprida kunskap om riket i sitt hemland. Svenskarna skulle på så sätt kunna ta upp tävlan också med fransmännen.

³⁹ Kellgrens inträdestal, GUB Acc 1962:29. I handskriften saknas kommatecken efter "försvaga", "ordat", "kraftigare" och "idkare".

⁴⁰ Ekman, s. 33 f.

⁴¹ Kommentarer, SS VIII:i, s. 208. Delblanc 1965, s. 231. Möjligen ville Kellgren också bortförklara en kungakritisk not till en av sina Propertiusöversättningar. Josephson 1942, s. 74 ff.

Det långa *praeteritio*-inslaget avslutas med att Kellgren ånyo påpekar att denna skildring ligger bortom hans förmåga. Därefter övergår han till det han anser sig kunna tala om: "Hvad jag endast vågar, är at med få ord nämna om VitterhetsSällskapers närmaste ändamål: deras omedelbara verkan på snillet och smaken." (SS V:i, s. 38.) Uttrycket hör till dem som Kellgren putsat mest på. Den ursprungliga lydelsen tycks ha varit: "Måtte mig endast tillåtas att med få ord omröra". Detta har först ändrats till "Jag vågar då endast med få ord nämna om" och sedan modifierats till tryckets lydelse.⁴² Kellgren har, som synes, främst experimenterat med betoning av pronominet jag/mig. I första versionen har det varit helt obetonat, men blir i den andra till det centrala. I den slutliga lydelsen har "jag" tonats ned, men är ändå inte undanskymt. Huvudvikten ligger dock på satsens senare del. Det var säkerligen angeläget för Kellgren att finna den optimala formuleringen här, där talets idémässigt viktigaste parti tar sin början. I artikeln om vitterhetsakademier hade han ju visat sig oppositionell mot Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi och framlagt ett antal förslag om hur en vitter akademis verksamhet borde organiseras. Det är inte otroligt att de mera minnesgodas i publiken erinrade sig artikeln när Kellgren nu tog upp ämnen vid den nya akademiens instiftelsefest.

Bland alla Samhällen är Snillets Republik det som kräfver den största frihet. Men all slags frihet, så i den lärda som allmänna verlden, då hon ej ledes genom lagar, vanslägtas förr eller senare til sjelfsväld. Naturen ensam, det vil säga känslan ledd af förståndet, har af evighet stiftat dessa oryggeliga lagar, hvilkas kännedom i valet och uttrycket af det sköna är hvad vi kalle Smak. Men känslan kan förvillas, förståndet fela, och smaken fordrar således en lagskipande magt, så mycket lättare at lyda, som hon i stället för bud och straff, endast verkar genom exempel och belöningar. Et Samfund, valdt af de ypperste Snillen i et land, är tydeligen den Rätt, der en dylik magt bör hvila. (SS V:i, s. 38.)

Kellgren avslutar sitt tal med att tala för en snillets domstol, ett uttalande som bl.a. vänder sig mot Thorild och hans litterära skola:

Der [i Frankrike], som all annorstäds, hvarest store Snillen förutgått, har händt at andre, begåfvade af naturen med mindre styrka men lika ärelystnad, otålige vid mödan och misströstande om segern på en allmän bana, hafva kastat sig på afvägar, brutit alla band af höfva och smak, tildömt sig priset der medtäflare ej funnits, och igenom sin djerfhet ådragit sig för et ögonblick den nygiriga [nyfikna] hopens förundran. Men dessa försök hafva dock alltid förblifvit utan vådelig verkan, der Allmänheten ägt en laga Domstol, at i vittre mål rådfråga. Det är utom all tvifvel, at dylike tilbud äfven en gång hos oss skola göras, och tiden dertil torde vara så mycket närmare, ju mera vår vitterhet i alla dess delar synes stiga til sin fullkomlighet. Då är det, som detta Samfund, stiftadt och skyddadt af den visaste bland Konungar, och sammansatt af Nationens vittraste Män, skall gifva en fristad och et segrande försvar åt den sanna Smaken. (SS V:i, s. 39.)

⁴² Kellgrens inträdestal, GUB Acc 1962:29.

Kellgren har här modifierat slutordens tidigare lydelse, där orden "Nationens vittraste män" följdes av "skall likaså blifva en säker förmur mot ett vanmäktigt barbari och en evig fristad för det Sanna Snillet och goda smaken".⁴³ Som synes var den tidigare avslutningen betydligt hårdare mot den nya sekten och annan diktning som inte följde reglerna. Tydligare än i den slutgiltiga versionen framgår här också kravet på att diktningen måste hålla sig till de accepterade lagarna för att inte urarta till självsvåld.

Avsnittet om vitterhetsakademier är det kanske intressantaste i inträdestalet, i synnerhet vid en jämförelse med artikeln fyra år tidigare. På många punkter överensstämmer de åsikter Kellgren uttalar i dessa båda alster, medan de i andra fall tycks helt motsägelsefulla. Så kritiserar han t.ex. Franska akademien i artikeln men berömmar den i inträdestalet. Hans situation var dock en helt annan då han skrev artikeln än vid inträdet i Svenska akademien. I november 1782 var det inte mer än två år sedan Kellgren själv ställde upp i Vitterhetsakademiens pristävling och blev förbigången — som han själv förmodar — p.g.a. sina radikala åsikter. Han hörde ännu till de tävlandes grupp, inte till smakdomarnas. Under de följande åren kom han att vinna nya litterära framgångar i och med sin debut som librettist, han avancerade till kunglig handsekreterare och blev 1785 en av de båda censorerna för teatern. Också hans ekonomiska situation förbättrades vid denna tid.⁴⁴ Hans sociala anseende torde dessutom ha ökat när han blev en av de första medlemmarna i denna nya akademi. Kellgrens ställning förändrades nu från den bedömde till domarens. Denna nya roll är visserligen inte tillräcklig för att förklara att Kellgren här — i klar motsättning mot sin artikel från 1782 — pläderar för en smakdomstol, eftersom han inte var tvungen att ta upp frågan om smakens stadgande.⁴⁵ Det var dock skillnad mellan de båda akademiernas sammansättning — Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi utgjordes närmast av en aristokratisk hovkrets, medan Svenska Akademien var mera blandad. Här fanns Kellgrens gode vän Rosenstein bland medlemmarna, och av de fem platser som återstod kunde Kellgren nog hoppas på att åtminstone någon skulle gå till meningsfränder, som t.ex. Clewberg. Det tycks väl också ganska troligt att Kellgren såg sig själv som en bättre och mera rättvis smakdomare än t.ex. Liljestråle och Manderström.

I behandlingen av smakens stadgande märks samma ambivalens mellan normestetik och smakrelativism som i artikeln, även om det här tycks vara det klassicistiska draget som dominerar.⁴⁶ Denna klivenhet är i hög grad tidsty-

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Kommentarer, SS IX, s. 98.

⁴⁵ Gustafsson 1968, s. 148 f.

⁴⁶ Också Gustafsson tycks se en klivenhet i Kellgrens inställning. Han polemiserar även mot Gunhild Bergh, som anser protesten mot regler vara det centrala i Kellgrens estetik, och påpekar

pisk. Liknande åsikter uttrycktes av Leopold då han i juni 1786 tog inträde i akademien, men även av Marmontel, som den 27 april detta år höll sitt inträdestal i Franska akademien. Det rörde sig inte om några tillfälliga kompromisser mellan de två uppfattningarna, utan den klivna inställningen var mycket spridd under 1700-talet.⁴⁷ Smaken skulle Kellgren återvända till i ett par direktörstal senare samma vår, och där ge tydligare uttryck för denna ambivalens.

Skälet till att Kellgren här närmast lutar åt det klassicistiska betraktelsesättet kan vara att han ville visa sig som en lojal akademiledamot och redan från början slå fast att han inte hade för avsikt att bedriva någon omstörtande verksamhet i akademien. Kellgren är, som Delblanc påpekar, knappast att betrakta som någon "ovillig eller fronderande ledamot av akademien".⁴⁸ Möjligen har han därför i viss grad ruckat på sina egna åsikter, vilket jämte den starka tillfällesprägel kan vara orsaken till att han aldrig tog med talet i *Samlade Skrifter*. En smakdomstol skulle f.ö. innebära en möjlighet för Kellgren att komma åt sina motståndare, vilket ju också framgår av talets ursprungliga avslutning. Hans behandling av vitterhetens frihet erinrar om exkursen om tryckfrihet i Wellandertalet — i båda fallen betonas att frihet kräver ansvar och begränsning. Kellgren står, här som alltid, för en vitterhet som leds av regler, inte en som binds av band.

Kerstin Ekman framför en intresseväckande teori om innebörden av Kellgrens smakdiskussion. Främst baserar hon sig här på inledningen till Kellgrens skildring av vitterhetsakademier, aforismen om "Snillets Republik":

Genom den lysande och pregnanta formuleringen såg han till att hans huvudtanke ändå överlevde alla de inskränkningar som kommer efter den. Den ekonomiska friheten i Snillets Republik var naturligtvis den som ensam kunde garantera en idémässig frihet. Att det här såg ut som om han endast talade om estetisk frihet bör inte ha hindrat åhörarna, läsarna av Stockholms Posten, att känna igen tankegångarna. En republik erkänner ingen konung.⁴⁹

Man kan här ana ett underliggande plan i inträdestalet — i sin diskussion av smaken visar sig Kellgren som en välanpassad akademiledamot, men genom formuleringen om "Snillets Republik" ger han den lyhörde åhöraren en insikt om att invalet i Svenska Akademien inte gjort Kellgren tam. I handskriften har dock Kellgren formulerat styckets inledning något annorlunda: "Bland

det begränsade i denna syn. Ibid., 150 ff., Bergh, s. 115 ff. Gustaf Ljunggren anser att begreppet "smak" har olika innebörd i artikeln och i inträdestalet, 1873, s. 428. Kellgrens åsikt om akademien som smakdomstol har också behandlats av Segerstedt 1981, s. 179, 1986, s. 54.

⁴⁷ Sjöding, s. 232 ff.

⁴⁸ Delblanc 1965, s. 151 f.

⁴⁹ Ekman, s. 50.

alla Samhällen är de lärdas republik den som kräver den största frihet. Men all slags frihet, så i den vittra som politiska världen" o.s.v.⁵⁰ Här märks tidens svävande distinktion mellan termerna vetenskap och vitterhet.⁵¹ I båda versionerna tycks begreppen "lärdd", "vitter" respektive "Snille" vara av mycket likartad innebörd. Ändringen från "de lärdas" till "snillets" är också intressant, eftersom Kellgren i senare akademital skulle förespråka ett samarbete mellan skalden och den lärde för språkets och smakens stadgande.

I sin artikel från 1782 påpekar Kellgren att vitterhetsakademier har sitt berättigande i Sverige, eftersom vitterheten där ännu inte fått högt anseende. De bör dock upplösas så snart vitterheten nått sin höjdpunkt. Vissa av de huvudfunktioner han föreskrev kom att finnas hos Svenska Akademien. Ledamöternas skrifter skulle där tjäna som exempel och akademien skulle utdela belöningar — visserligen inte några författarlöner, men ett sådant understöd kan Kellgren knappast ha ansett genomförbart, även om det var önskvärt. I artikeln drar han också upp riktlinjer för hur pristävlingar bör arrangeras, vilket visar att han inte helt utdömde dem. Till skillnad från Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi hade Svenska Akademien också sådana offentliga sammankomster med uppläsning av ledamöternas verk som Kellgren efterlyst i sin artikel. Bruket i Franska Akademien att söka plats i stället för att väljas in hade Kellgren kritiserat i sin artikel, och det var också uttryckligen förbjudet i den nya akademiens stadgar. Kellgren hävdar i sin artikel att kungen bör beskydda akademien och gärna bevista dess sammanträden, vilket ju Gustaf III också kom att göra. Den stora skillnaden mellan Kellgrens föreskrifter och den nya akademiens funktion var att den skulle fungera som smakdomstol. Uppenbarligen har dock Kellgren här tummat på sina tidigare åsikter och blivit villig att ingå i en sådan, vilket ju också innebar att han kunde påverka vitterhetens utveckling utifrån sina egna idéer. Kellgrens förtäckta uppmaning till kungen att ändra Vitterhetsakademien i enlighet med författarens åsikter utesluter ju inte att han lika gärna sett en nygrundad akademi, en sådan som den han tog inträde i den femte april 1786. Många av Svenska Akademiens särdrag överensstämde ju som synes med vad Kellgren föreskrivit — att kungen sedan skulle bryta mot dess föreskrifter var ju inte känt vid instiftelsen.⁵² Horace Engdahl anser också att Kellgren efter Svenska Akademiens instiftelse såg den just som en sådan "hjälpkonstruktion" för att understödja smakens tillväxt i landet som han beskriver i artikeln.⁵³

Det är kanske på sin plats att avsluta denna analys med några synpunkter på det helhetsintryck inträdestalet ger. Otto Sylwan ser talet som bland "det

⁵⁰ Kellgrens inträdestal, GUB Acc 1962:29.

⁵¹ Fehrman, s. 94 f.

⁵² Delblanc 1965, s. 151.

⁵³ Engdahl, s. 74.

mest otympliga man kan läsa i den arten, mödosamt hopknåpat som det tydliga är”.⁵⁴ I sin monografi, publicerad mer än ett halvsekel efter Sylwans studie, visar sig makarna Ek vara av ungefär samma åsikt:

En nutida läsare kan [. . .] inte undgå att finna talet både omständligt och siratligt. Man saknar Kellgrens fasta grepp om ämnet. Hans ambition att ge sitt anförande vederbörlig akademisk grandezza har medfört att stilen fått något skruvat och tvunget över sig. Kellgrens av osäkerhet präglade debut i den illustra församlingen kontrasterar starkt mot den fria och oberoende attityd han senare visade därstädes.⁵⁵

Att inte alla moderna betraktare uppfattar talet på just det sättet kanske har framgått av analysen ovan. Det är snarast att betrakta som ett lysande välta-lighetsalster, där varje led i framställningen har betydelse och återfinns på det rätta stället i talet. Kellgren torde ha varit mycket medveten om talets kvaliteter. Självmedvetenheten, säger Ekman, ger sig ”tillkänna i framställningens elegans och auktoritet och i den touche av ironi som får ödmjukheten att vib-rera”.⁵⁶

Direktörstal

Under sina nio år i Svenska Akademien var Kellgren direktör hela sex gånger. När ledamöterna vid instiftelsehögtiden lottade om direktörs- och kanslerpos-terna drog han ju den ”förbannade kulan med ena pricken” (SS VI, s. 155) och blev således den förste direktören. Ämbetsperioden varade fram till juni månads ingång, men när det ett halvår senare åter var dags att byta ämbets-män föll lotten än en gång på Kellgren. I juni 1790 fick han för tredje gången direktörsposten, och händelsen upprepades sedan i december månad åren 1791 och 1792. Den sista gång lotten föll på honom var 1/12 1794.⁵⁷ I en bil-jett till den likaledes svårt sjuke Clewberg-Edelcrantz skriver han: ”Vid lott-ningen i Akademien i går blef — Jag Directeur och Du Cantzler. Jag tycker, man borde ej låta döda menniskjor lotta.” (SS VI, s. 340.)

Det var endast under de tre första perioderna som Kellgren höll några tal i akademien, men akademitalens sammanlagda antal överstiger likväl sum-man av hans övriga bevarade orationer. Åren 1786 och 1787 svarade han på

⁵⁴ Sylwan 1912, s. 199.

⁵⁵ Ek 1980, s. 20 f.

⁵⁶ Ekman, s. 31.

⁵⁷ von Beskow, s. 142. Se även Schück 1916, s. 67, Höjer 1966, s. 57, 173, 260. samt 1972, s. 126.

sex olika inträdestal, och 1790 hyllade han Gustaf III å akademiens vägnar. Till detta kommer hans direktörstal vid högtidssammankomsten 1786. Vid akademiens högtidsdag åren 1790—92 var han av sin sjukdom förhindrad att närvara, liksom 1794, då direktörsperioden också blev ganska kort — akademien suspenderades ju genom kungligt brev i mars 1795.⁵⁸

Svarstal

Ceremonien vid en ny ledamots inträde i Svenska Akademien tycks i princip ha varit densamma genom tiderna. Liksom vid instiftelsefesten höll kungens ståndsdrabanter och en del av gardet vakt under befäl av en subaltern. Intresserade åhörare kunde av sekreteraren få ”märken till Inträde i Salen”, vilka berättigade till ”tjenlige och för hvar och en lämpelige ställen”.⁵⁹ Vid intagningen anvisades den nye ledamoten ”en stol utan armstöd, tills han framfört sitt tal. Då ledsagades han till ’le fauteuil’ ”, vilken alltså markerade hans ställning som akademiledamot.⁶⁰ När flera ledamöter skulle intagas samtidigt, vilket var fallet de gånger Kellgren var direktör vid receptioner, höll först den ene sitt inträdestal, på vilket direktören svarade. Recipienten undertecknade sedan akademiens stadgar och fördes till sin stol. Därefter upprepades proceduren med den andre inträdande.⁶¹

Bland de sex medlemmar som Kellgren hälsade välkomna till akademien fanns två av de ursprungliga tretton som kungen själv utvalt — biskoparna Olof Celsius och Johan Wingård — och två som akademien valt på kunglig befallning — kungagunstlingen Gustaf Mauritz Armfelt och riksprosten Carl Gustaf Nordin. Invalet av de senare skedde den 12 respektive 22 april, och datum för den offentliga sammankomsten fastställdes till den 13 maj, sedan de vid sammanträdet den 29 april låtit meddela att inträdestalen nästan var färdigskrivna.⁶² De båda biskoparna deltog i riksdagen, vilken öppnades den 8 maj, och intogs i akademien i samband med denna, den tjugosjunde i samma månad.⁶³ De återstående medlemmarna var språkmannen Johan Murberg och kopisten Nils Lorents Sjöberg, vilka intogs 13 maj 1787.

Vad man kanske främst bör beakta vid en analys av Kellgrens direktörstal är att han inte uppträder som privatperson. Det är den offentlige herr Kellgren, akademiens direktör, som talar, inte vänkretsens Johan Henric. Frågan

⁵⁸ Schück 1936 b, s. 177.

⁵⁹ Svenska Akademiens ordningsbok, tryckt i Schück 1935, s. 556.

⁶⁰ Ekman, s. 6.

⁶¹ Detta framgår bl.a. av Schück 1916, s. 27.

⁶² Schück 1916, s. 12, 15 f., 22.

⁶³ Lönnroth, s. 116. Schück 1916, s. 29 f.

om den offentliga människan har redan berörts ovan, men eftersom den är grundläggande för synen på tidens vältalighet finns det goda skäl att upprepa att det rör sig om en *konstskapelse*, som var självklar för alla. Det vi kallar "naturligt" hörde till hemmet och en begränsad vänkrets, men den offentliga sidan var den viktigare.⁶⁴ Följaktligen kan man inte heller anse det beröm som Kellgren ger t.ex. inträdande ledamöter för hans egen uppfattning, utan är nödsakad att betrakta allt som sägs utifrån hans funktion som akademidirektör. Att, som makarna Ek gör, tala om att Kellgren "känt sig imponerad av prostens [Nordins] skarpsinne och omvittnade lärdom", att han visar Johan Murberg "otvetydig beundran" eller ger Nils Lorents Sjöberg sitt "entusiastiska erkännande" är således ohållbart.⁶⁵ För hyllningen av recipienten är Kellgrens egen mening oviktig — det är akademiens uppfattning direktören ska uttrycka, inte sin egen. På samma sätt måste de litterära åsikter han gör sig till talesman för tas med en nypa salt. I motsats till hyllningarna är det sannolikt att han här uttryckte sin egen uppfattning, men i sin officiella roll måste han hålla sig inom gränserna för *decorum*, vilket ibland kan ha tvingat honom att modifiera sina privata meningar. Visserligen talade han om ämnen som var viktiga för honom själv, men de torde snarare vara avsedda som riktlinjer för akademiens ställningstaganden än som de programförklaringar eller "frimodigt" framförda deklarationer som Ek så gärna gör dem till.⁶⁶

Kellgrens svarstal är varandra ganska lika till uppläggning och stil. Efter att i exordiet ha hälsat den nye ledamoten övergår han till att tala om något allmänt ämne, varefter han i *peroratio* ånyo anknyter till den inträdande. Stilen är naturligtvis hög, som det anstår tillfället. Eftersom talen förevisar så pass stora kompositionsmässiga likheter är det lämpligast att här behandla dem efter ämne och inte, som i tidigare kapitel, skildra varje tal för sig.

Exordium och peroratio

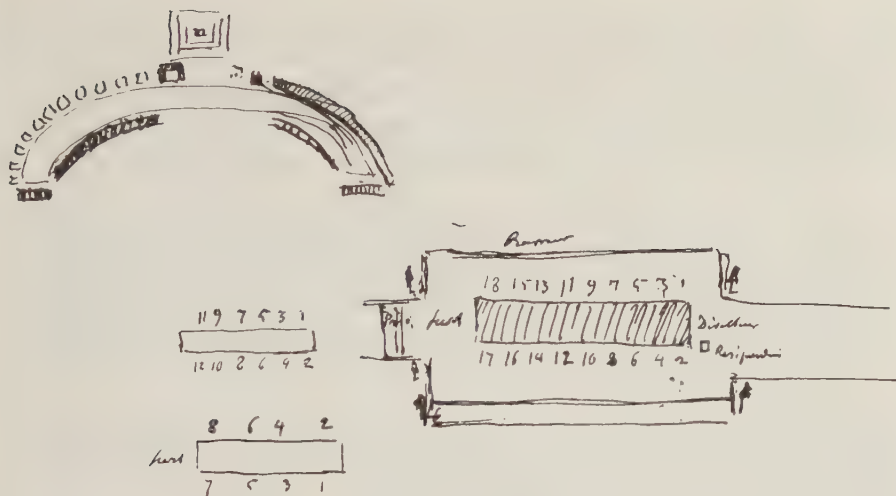
När Kellgren hälsar en tillträdande akademiledamot inleder han med några ord om invalet och återkallar i ett par fall också instiftelsehögtiden. I svaret till Armfelt, som i sitt tal berört detta tillfälle, hyllar han Gustaf III och fortsätter sedan:

Hon sökte endast oss, denna ypperliga ära, som ingen före oss njutit, som ingen efter oss skal vinna, äran at hit inkallas af den första röst Svenska Vitterheten äger, at höra vårt beröm af en Konung äfven bland Snillen, af en Kännare på thronen. Huru bör ni ej afundas oss en sådan lycka; och huru glade hade vi ej gått at dela den med er! (SS V:i, s. 40.)

⁶⁴ Ekman, s. 82 f., 183.

⁶⁵ Ek 1980, s. 26, 42, 45.

⁶⁶ Ibid., s. 22, 28, 45.

Inträdesceremoni i Svenska Akademien. Gustaf III:s egen handteckning. UUB, F 411.

Tonen kan tyckas mindre ödmjuk än man väntar sig av en ofrälse som talar till en friherre, men Kellgren talar här i sin egenskap av direktör för Svenska Akademien, medan Armfelt endast var en av dess ledamöter. Armfelt hade dessutom själv i sitt tal kommenterat Akademiens inrättning med att "glansen af denna inrättning hade upeldat min själ, och upväckt hos mig åtrå at söka en ära, hvilken, i lugna tider och i fredens sköte, förevigar både Edra och Edra Efterträdarens namn, om de äga Edra egenskaper".⁶⁷

Kellgren nämner också att genom att Armfelt inte var en av de först utvalda medlemmarna förhindrades alla rykten om gunstlingsval — att Armfelt sedan valts på kunglig befallning nämns självfallet inte.

Den ömtoliga egenkärleken rädes at se minsta skugga af ynnest, der hon mottager belöningen. Äfven Konungars nåd blifver då en börda. Jag vet, det fins blott en enda i detta Samfund, som äger, inom sig, skäl til en sådan fruktan: lyckligt för mig om dess namn ej kändes! Men ock, då förtjensten finner sig tvungen af egit vittne, at göra sig rätt, fruktar hon ännu, at ej almänheten skal gifva den [...]. (SS V:i, s. 40 f.)

Här markerar Kellgren också sin egen anspråkslöshet och förklarar sedan att "allmänheten" mer än gärna velat se Armfelt bland akademiens första medlemmar: "Om hon bedrog sig i sin väntan, bedrog hon sig ej om er rätt. Hon

⁶⁷ Armfelt, s. 1 f. Han och Kellgren var också gamla bekanta sedan åboären och hörde båda till FO:s ledande medlemmar. För närmare utredning av bekantskapen och Kellgrens dikt till Armfelt, se Risberg, passim, Kommentarer SS VII:i, s. 372 ff. samt Lagus 1884, s. 179—187. Den senare berör även Kellgrens svarstal. Dikten finns tryckt i SS II, s. 182 ff.

dömde likasom vi, at den ej blifvit förgäten, men endast åt oss det nöje spardt, at offentligén förklara den.” (SS V:i, s. 41.)

Ett annat förfaringssätt märks i exordiet till svaret på Celsius tal. Kellgren börjar här med att meddela olika skäl varför denne, som hörde till de ursprungliga ledamöterna, inte varit närvarande vid instiftelsefesten:

Aflägsenheten af den ort, hvars yppersta själavård eder är anförtrodd; er ömhet, edert nit i detta vigtiga kall, som ej tillåta er at utan oro någon dag vara skild från edra andeliga barn, eller dem at utan saknad ombära närvarelsen af en älskad Öfverherde: dessa skäl, sammanlagde med afseendet på er höga ålder, som både tarfvar och förtjenar hvila, hade snart betagit Academien alt hopp, at någonsin i sit sköte få mottaga en ledamot, hvars namn henne tilhört från dess första stiftning. (SS V:i, s. 49.)

Biskopen hade, som tidigare omtalats, kommit till Stockholm för att delta i riksdagen, och Kellgren påpekar att Celsius för dessa pliktens skull har ”nöjd gått at glömma edra år och upoffra eder ro” (SS V:i, s. 49). Dessa kommentarer om Celsius ålder — han var född 1716 — och även om hans snart förestående bortgång, förefaller oss idag en smula taktlösa, men biskopen hade själv sagt att han inte kunde uträtta mycket för akademien, ”sedan den tiden icke nalkas utan kommit, då själens eld med kroppens värma aftynar, och viljan står blottad af all hjälp”.⁶⁸

När Kellgren ett år senare höll sitt svarstal till Johan Murberg, språkman och rektor vid Stockholms storskola, var exordiet kortare och tjänade som svar på den inträdandes anspråkslöshetsförklaringar:

Om edert inkallande i detta Samfund kunnat falla något oväntadt, har det endast varit för Er. Ett så blygsamt tänkesätt vore nog att förråda en dold förtjenst; hos Er, Min Herre, tjenar det blott att föröka den. Allmänheten, som känner ert värde och våra yrken, ser ej annat i vårt val, än rättvisa förenad med vår egen nytta. (SS V:i, s. 73.)

Över huvud taget omtalar Kellgren i de flesta fall orsaken till invalet eller den nytta akademien har av den nya ledamoten. Armfelt, vars vittra och lärda meriter kanske var något mindre än de andras, sägs i stället ha ”alla de egenskaper, hvilka såsom pligter detta Samfund åligga” (SS V:i, s. 43). Både Nordin och Murberg har enligt Kellgren som sin främsta uppgift att arbeta på ”språkets stadgande”, och Murberg uppges besitta den lyckliga kombinationen av lärdom och litterär begåvning (SS V:i, s. 45, 75 f.). Kanske är det mera tveksamt om Kellgren ansåg biskop Celsius kapabel att uträtta något i akademien, men i talet framställs hans historiska verk som en kvalifikation. Ämnet hörde visserligen till Vitterhetsakademiens fält, men Kellgren drar slutsatsen att Celsius smak ska bli akademien till nytta (SS V:i, s. 50). Här påminns man om

⁶⁸ Celsius, s. 4.

skillnaden mellan vad direktören sade och vad privatpersonen ansåg — den Celsius som Kellgren här berömmar för hans smak var densamme som den ”Celcissimus”, vars *Gustaf Wasa* Kellgren gisslat i flera verk, bl.a. i ”Tal om Satiren”. Att det inte rörde sig om någon ungdomsförvillelse från Kellgrens sida märks av att kritiken mot Celsius återfinns också i båda omarbetningarna av ”Tal om Satiren” från 1795.

Den andliga vältaligheten hörde däremot till Svenska akademiens område, och genom ett citat från kungens instiftelsetal antyder Kellgren att detta är biskop Wingårds uppgift i akademien (SS V:i, s. 54). Kopisten Nils Lorents Sjöberg, som i december 1786 vunnit akademiens pris i skaldekonsten och som den trettonde maj året därpå tog sitt säte där, hörde till Kellgrens skyddslingar, men i sitt direktörstal nämner Kellgren likväl inget om hans inval. Orsaken kan ha varit den oenighet som rådde på denna punkt — bl.a. var Gustaf III mot invalet, även om han inte utnyttjade sin vetorätt.⁶⁹ Kellgren inleder här talet med sin omhuldade idé att produktivitet inte är något kriterium på god skaldkonst. Denna uppfattning förekommer också i talet över Wellander, och av K&k-brevet framgår att Kellgren också ansåg den tillämpbar på sig själv. I svarstalet till Sjöberg har den, enligt kommentarerna till Vitterhets-samfundets utgåva av Kellgrens *Samlade Skrifter*, en ironisk dubbelmening, eftersom Sjöberg var känd för sin lättja:

Den, som på Vitterhetens fält vill skörda en sann ära, och njuta en rolig besittning deraf, måste iakttaga trenne reglor: att skrifva sällan och väl; välja värdiga ämnen; och söka kännarens bifall. Också, Min Herre, har ni följt dessa föreskrifter, och bevitnadat deras nytta. — Vi äga ej ännu några Tomer af edra Arbeten, men de pris ni vunnit äro deremot nästan af lika antal med de stycken ni författat. (SS V:i, s. 77.)

Eventuellt har denna dubbelmening sin orsak i något, som kan ha varit ett tjuvnyp från Sjöbergs sida och riktat mot Kellgrens bristande fantasi. När Sjöberg beskriver La Fontaine kallar han honom nämligen för ”en tröst för dem, som ej ha uppfinningsgåfva. Han visar, att man kan vara stort snille och vara den förutan”.⁷⁰ I dessa vänskapliga gliringar anas ännu en nivå i akademiens vältalighet. För åhörarna rör det sig endast om uttalanden i vittra frågor, medan det för de invigda är en blinkning mitt i högtidligheten, en antydning om samhörighet.

Svarstalens *peroratio* påminner till sitt innehåll i de flesta fall om deras *exordium* — med några få ord sammanfattar Kellgren talet och tar ibland upp orsaken till invalet. Den kanske intressantaste avslutningen finns i svaret till Armfelt, som bl.a. talat om Gustaf Wasa. Kellgren nämner här Armfelts his-

⁶⁹ Leopold 1833, s. 527 f.

⁷⁰ Sjöberg, s. 46. Kommentarer, SS VIII:i, s. 226.

toriska kunskaper, hans snille och hans vältalighet, alltsammans utmärkta egenskaper för en akademiledamot:

Men också, Min Herre, huru skulle ni ej äga dem? ni, som dageligen vistas i högsta ljustet af deras efterdöme? Er tjänst är en upvaktning hos Snillet och Smaken. Huru skulle ni dageligen se och beundra en Stor Konungs ära, utan at ofta vända ögat tillbaka på de Hjeltar Honom föregått? Och då ni fan hos den Förste af Dess odödeliga Förfäder första mönstret för Dess efterfölgd, en Medborgare på thronen, en Far för Folket, en uprättare af dess frihet, en försvarare af dess magt, en beskyddare af konsterne, lärdomen och friden; huru lätt blef det för er at lifligen fatta, at värdigt måla den Store GUSTAF WASAS dyrkade bild? Ni såg hans Ättling; och ni tecknade efter naturen. (SS V:i, s. 43 f.)

Kellgrens beröm av Armfelts tal glider här över i en hyllning av Gustaf III, sedd genom en framställning av den konung som denne ville betrakta som sin förebild.

Den innehållsliga "kärnan"

Redan tidigare har här nämnts att Kellgren inte endast ägnar sina svarstal åt den nye akademiledamoten utan även mera ingående behandlar någon mera allmän kulturell fråga. Denna "kärna" hör också till det i Kellgrens vältalighet som innehållsmässigt behandlats mest ingående av tidigare forskning. I *exordium* och *peroratio* riktar sig Kellgren direkt till den inträdande, medan han i talets kärna istället utvecklar något ämne, som i de flesta fall berörts mer eller mindre flyktigt av den inträdande. Kellgren har sannolikt i förväg haft tillgång till inträdestalen. Om direktören skulle ha tid att läsa igenom recipienternas tal och först därefter sätta samman sitt eget blir också den vikt man lade vid när de invalda fullbordade sina tal mera lättförklarlig — i ett fall var det ju t.o.m. avgörande för valet av mötesdag.⁷¹ Det är också av intresse att kärnan i fem av dessa sex svarstal sedermera har kommit till användning i Kellgrens egna *Samlade Skrifter* från 1796 — dock inte som tal utan som essäer. Detta visar också att han tog upp ämnen som var av intresse för honom själv.⁷² När kärnan i ett akademital trycks som essä, helt utanför sitt sammanhang, ändras också dess ursprungliga karaktär. Publiken blir en annan och mindre väldefinierad. Stycket är inte längre anpassat för inträdessituationen i Svenska Akademien — de partier som riktats till recipienten har skurits bort och i stället är det själva ämnet och Kellgrens förmåga att behandla det som blivit det centrala. Det är dock svårt att avgöra huruvida Kellgren re-

⁷¹ Schück 1916, s. 22.

⁷² Detta påpekas i fråga om talen till Wingård resp. Sjöberg av Segerstedt 1986, s. 48, samt Ek 1980, s. 46.

dan från början haft för avsikt att publicera kärnorna i denna förkortade form — redan 1783 övervägde han ju att ge ut sina arbeten (SS VI, s. 127 f.) — eller om tanken uppkommit senare. I vilket fall finns inte akademitalen upptagna i K&k-brevet bland de prosaskrifter som Kellgren 1788 ansåg lämpade för ompublicering.

Möjligen kan den vikt Kellgren lägger vid denna kärna ha sin grund i ett försök att rikta akademiens värtalighet från det enbart prisande till mera allmänna ämnen. I sin egenskap av dess första direktör hade han ju en viss normskapande funktion. Vid sitt inträde i Franska Akademien hade Voltaire fyrtio år tidigare frångått den gängse värtalighetstraditionen, vilken han i *Lettres philosophiques* XXIV beskrivit som att:

le récipiendaire ayant assuré que son prédécesseur était un grand homme, que le cardinal de Richelieu était un très-grand homme, le chancelier Séguier un assez grand homme, [Louis XIV un plus que grand homme;] le directeur lui répond la même chose, et ajoute que le récipiendaire pourrait bien aussi être une espèce de grand homme, et que, pour lui directeur, il n'en quitte pas sa part.⁷³

I stället flätar Voltaire in en mängd ämnen i sitt inträdestal och nämner också att han föredrog en "discours utile" framför en "discours éloquent".⁷⁴ Han hyllar också sin företrädare, men trots det framstår inte talet som en elege. Det franska språkets ställning och de poeter som bidragit till dess utveckling är i stället det huvudsakliga ämnet. Dessutom prisas en rad personer — förutom konungen, instiftarna och akademiens medlemmar hyllas här bl.a. Fredrik II och hans syster Lovisa Ulrika. Liksom i Kellgrens svarstal formas här de filosofiska utläggningarna till fristående essäer, och Voltaire hade uppenbarligen fått förslaget att förvandla dem till föreläsningar. Han fäste f.ö. stor vikt vid sitt inträdestal.⁷⁵

Voltaires förfaringssätt att även föra in litterära ämnen i Franska akademiens inträdestal anammades några år senare av Buffon och kom snart att få ytterligare efterföljare.⁷⁶ d'Alembert förespråkar i artikeln "Eloges académiques" i Encyklopedin att inträdestal hellre ska ägnas åt något litterärt ämne än åt hyllningar av företrädaren.⁷⁷ Kellgrens situation var inte alls densamma, men det är inte otroligt att han med Voltaires exempel i åtanke ville leda in Svenska Akademiens värtalighetstradition på vittra ämnen. Kellgrens egen värtalighet var ju redan tidigare intellektuellt inriktad, och det förefaller sannolikt att han i likhet med sin läromästare föredrog en "discours utile".

⁷³ Voltaire, vol. 22, s. 184. Orden inom klammer förekommer endast i vissa versioner.

⁷⁴ Voltaire, vol. 23, s. 207.

⁷⁵ Desnoiresterres, s. 67 ff.

⁷⁶ Rocafort, s. 266.

⁷⁷ d'Alembert 1755, s. 527.

Bland Kellgrens tal är gravtalet över Anna Sophia Fleming det enda, där det undervisande draget inte är framträdande. I åminnelsetalet över Wellander med dess filosofiska reflexioner är *docere* av mycket stor vikt, och i svarstalen i Svenska Akademien når denna tendens sin kulmen. På samma sätt som i *Utile Dulci* kunde Kellgren här räkna med att publiken förstod sådana resonemang, eller åtminstone var villig att försöka förstå dem.

Smaken

Vid de offentliga sammanträdena i maj 1786 tog Kellgren vid två olika tillfällen upp smaken. Han hade redan berört ämnet i sitt inträdestal, och dess omvårdnad var ju en av akademiens främsta uppgifter. I svaret till Armfelt tar Kellgren i korthet upp smaken efter en utläggning om "vådevillen". Fjorton dagar senare var han betydligt mera utförlig när han ånyo behandlade frågan i sitt svarstal till Celsius. Detta tals "kärna" publicerades 1796 i Kellgrens *Samlade Skrifter* under titeln "Om skadan af en uteslutande smak".⁷⁸

Smaken hade tidigare berörts av flera talare och skulle också bli föremål för Leopolds inträdestal. Den viktigaste frågan var huruvida det fanns en allmän smak, som avgjorde vad som var skönt och vad som var fränstötande. I Kellgrens inträdestal är det ibland svårt att se sambandet mellan de båda huvudlinjer han pläderar för — dels snillets frihet och dels akademien som smakdomstol — men denna kluvenhet var, som framgått ovan, mycket vanlig vid denna tid. Den utgör en intressant illustration till det slutande 1700-talets brott mellan normestetik och smakrelativism. I artikeln "Om Vitterhetsakademier" från år 1782 hade ju Kellgren ställt sig negativ till varje försök att stadga språk och smak. Som ledamot i Svenska akademien var hans uppgift nu i stället att ta del i ett sådant stadgande. Han kan vid den tidpunkten knappast ha stått främmande för denna uppgift eftersom han inte endast accepterade invalet utan även tog upp ämnet i sitt inträdestal.

I talet till Armfelt består Kellgrens behandling av smaken främst av en vederläggning av franskklassicismens kategoriska indelning av det passande. Tankegången känns igen från artikeln "Om det Tacka" (SS IV, s. 304 ff.), som publicerades i *Stockholms Posten* i januari 1783.⁷⁹ Redan i kritiken av Oxenstiernas "Ode öfver Gustaf Adolfs död" från 1777 förekommer liknande resonemang, då applicerade på svenska språket (SS I, s. 164 f). I talet pläderar Kellgren för de lägre genrernas värde:

Kanhända är det utan anledning, som jag här stäl mig tilfället, at lasta en fördom som inskränker vår sällhet, då den inspärrar rymden för Snillets flygt; denna förfi-

⁷⁸ Kommentarer, SS VIII:i, s. 212. Se även Kellgren III 1796, s. 276 ff.

⁷⁹ Ek 1980, s. 26.

nade smak, som sätter värdigheten i en fattigdom, och det ädla i et ledsamt. Den vackra världen, så angelägen om alt hvad som skiljer den från hopen, icke nögd med de företräden som gifvas åt personer, börd, lycka och uplysning, har äfven velat uprätta en rang bland nöjen, förbehålla sig sjelf en ny class af känslor, i dess inbillning desto ädlare, ju mer de fjernade sig från naturen. Då upkom den *goda Ton*, så olik den *goda Smaken*, så konstlad i tal och skick, så tyrannisk och så vacklande, som gifvit oss läckerheter för föda, gränslåt för klädnad, det täcka för det sköna, banlyst glädjen ur våra hjertan, friheten ur våra seder, löjet från våra läppar, och förbudit oss såsom brottsliga,. . . hvad säger jag? ännu mer, fördömt som oanständiga alla nöjen af djupt intryck, alla nöjen som våga mer än halka öfver själen. (SS V:i, s. 42 f.)

Den nedsättande användningen av uttrycket ”god ton” återkommer ett drygt år senare i appellen till den unge författaren i anmärkningarna till ”Man äger ej snille”, även där i förbindelse med det av Kellgren så avskydda ordet ”täck”:

Söker du blott, at af ingen oroad, och oroande ingen, gå som man säger sin verld igenom, och låta världen ha sin gång?. . . Då yngling! tro mig: det är icke dig, som Snillet kallar at tala til Folket. Försök ej at höja dig öfver medelmåttans krets. Blif täck, oförvitelig, en man af *God ton!* Dit namn, om det lefver, skall dö med dig. (SS II, s. 263.)

När Kellgren i sitt svarstal försvarat ”vådevillen” och därmed även andra diktarter som bröt mot ”god ton”, apostroferar han Armfelt för att återgå till hyllningen: ”Tro ej, min Herre, at jag glömt mit ämne. Då jag uphäfvit mig mot en falsk, förödande smak, som i senare tider bundit vingarne på Snillet, tagit senorne ur stylen, och framför alt förtorkat alla sanna källor af Comiskt skämt, har jag derigenom berömt den som råder i er Drame.” (SS V:i, s. 43.) Då Kellgren återknyter till recipienten efter talets allmänna ”kärna” går han i sina svarstal alltid tillväga på detta sätt. Kombinationen av apostrofering av publik/inträdande, ursäkt för att ha frångått ämnet och övergång till föremålet för talet förekommer också efter en exkurs i talet över Wellander (SS V:i, s. 24).

Svaret till Armfelt utgör enligt Schück ”ett hävdande av den sats, som dock innerst var Kellgrens egentliga: snillets obundenhet av några trånga estetiska regler och naturens rätt inom konsten”.⁸⁰ Det är dock knappast det naturliga, i den romantiska betydelsen, som Kellgren förespråkar, utan i stället en ökad flexibilitet, en frihet för ”Snillet Republik”.

En viktigare plats har naturen och dess lagar i svaret till Celsius. Kellgren glider här över från en diskussion om historieskrivningen till förklaringen att det är smaken som gör historien njutbar, och Celsius äger denna smak. En utläggning om värtalighet, vilken Kellgren inte tagit med i sina *Samlade Skrif-*

⁸⁰ Schück 1935, s. 253.

ter, utmynnar i en utredning om den allenarådande smaken. Eftersom avsnittet om våltaligheten ytterligare belyser smakdiskussionen kommer också det att behandlas här.

Inledningen på smakavsnittet, vilken även utgör början på essän i *Samlade Skrifter*, uttrycker samma tankar som artikeln om vitterhetsakademier fyra år tidigare. Liksom det inte bara finns en skönhet finns det inte heller en enda stil. Den skall, som Kellgren påpekade i artikeln, "förändra sig efter hvar och en Författares character och känslograd" (SS IV, s. 296 f.). I svaret till Celsius fortsätter han således detta resonemang:

Hvadan kommer denna envishet, lika skadelig för läsarens nöje som Författarens snille, denna myndighet hos visse så kallade kännare, at utan uppehåll ropa: *denna styl är blott den rätta; detta sätt bör allmänt följas; alt annat är at förkasta?* Den härrör, som sagdt är, af inskränkt omdöme, af fanatism, eller egenkärlek. Den ena känner ej, den andra vil ej känna mer än det mönster de af händelse valt; den tredje, som finner detta mönster i sig sjelf, tvingas så mycket svårare at erkänna något annat. Här af dessa krig, dessa eviga tvister mellan Kännare och Försökare, Journalister och Auctorer; detta nit af Orthodoxer mot inbillade kättare, lika blindt, lika bittert på Parnassen som i Kyrkan; dessa hela Bibliotheker af stridiga afhandlingar om det sköna och sanna, af Rhetoricor och Poeticor som fängsla snillet, i stället för at leda det. (SS V:i, s. 51 f.)

I denna passage gör Kellgren enligt Ek "en viktig programförklaring" och "döljer inte heller sin oförytterliga mening om vissa bedömares förmyndarattityd gentemot författare av oönskat eller avvikande slag".⁸¹ Ek nämner dock inte i detta sammanhang att också Kellgren brast i tolerans mot andra författare och att han sedan några år tillbaka fördömde Thorilds skrivsätt. Det är också uppenbart att Kellgren inte vill se absolut frihet eller total anarki bland genrerna:

Hvarför frågar man ej naturen? Af dess oräkeliga alster har det ena mera skönhet och fullkomlighet än det andra; men alt är skönt i sit förhållande, alt fullkomligt i sit ändamål. Rosen äger ej granens högd, icke heller granen blommans behag. Hvilken vågar ni väl fördömma? (SS V:i, s. 52.)

De litterära genrerna är, liksom naturens växter, lika goda, även om de skiljer sig stilistiskt. I avsnittet om våltaligheten, som Kellgren inte tog med i *Samlade Skrifter*, får detta sin belysning:

I denna sällsynta förmåga, at aldrig föras hvarken öfver eller under sit ämne, ännu mindre derifrån; at alltid ställa tankan i bredd med saken, och uttrycket med tankan: i denna visa förmåga består en san Våltalighet. (SS V:i, s. 51.)

Albert Nilsson anser att Kellgren här tagit intryck av Thorilds proportionslära — en utveckling av smakrelativismen, som bl.a. innebar "at döma alt efter

⁸¹ Ek 1980, s. 28.

sin grad och sin art", vilken Thorild 1791 framförde i "En Critik öfver Critiker". Nilsson framkastar hypotesen att det skulle kunna röra sig om en direkt påverkan. Som Sjöding påpekar är det dock märkligt att Kellgren ger uttryck för thorildska tankegångar fem år tidigare än Thorild själv.⁸² Yttrandet är tillika synnerligen traditionellt. Franskklassicismens estetik fordrar just det som Kellgren hävdar: var sak har sin plats, varje ämne har sin stil, och man ska varken föras "öfver eller under sit ämne". Som framgått av tidigare kapitel är det även en av retorikens självskrivna regler att hålla en hög stil vid behandling av ett högre ämne och en lägre då man skriver om något vardagligt. När Kellgren här talar om "Rhetoricor och Poeticor som fångsla snillet, i stället för at leda det" (SS V:i, s. 52) antyder han att reglerna ska tjäna som ett stöd för författaren, men inte binda honom. Ek ser här en rekommendation hur akademiens ledamöter ska gå till väga med sin nya uppgift.⁸³ Akademiens funktion påminde ju även om retorikors och poetikors — smakdomstolen skulle inte endast döma, utan även genom sina domslut leda andra på rätt väg.

Kellgren fortsätter sin bevisföring av att varje genre bör ha sin egen stil och att även dess underavdelningar måste ha sin egenart. Precis som i artikeln om vitterhetsakademier erkänner han här existensen av något allmänt fult.

Härmed är ej nekadt, at ju verkligen gifves et allmänt fult, et allestäds at förkasta: det som sårar allas sinnen, det som stöter allas begrepp: det låga och det orediga. Man bör medgifva ännu mer: all skönhet i naturen uphör at vara det, då den flyttas ur sit rum; alt fullkomligt blifver fel, då det nyttjas i falsk ordning, då det motsäger sit ändamål. Ställ granen i edra trädgårdar, hölg klipporne med blomster, släpp strömmen öfver ängarne; och alt blifver obehag, galenskap, förvirring. (SS V:i, s. 52.)

Naturen här är inte den romantiska naturen, utan ett utslag för klassicismens naturuppfattning, där begreppet ofta identifierades med det förnuftsmässiga, med regler och antikens ideal. Många författare ansåg t.o.m. att endast genom att följa reglerna kunde man i litteraturen uppnå det verkligt naturliga. Begreppet hade också i stor utsträckning förlorat sin innebörd av ursprunglighet, och tvärtom kommit att förknippas med "what is congenial to those in whom human nature is most fully developed, that is, to the educated in the most polite nations of the civilized world". Att, som Kellgren gör här, se konst och natur som avhängiga av varandra var också vanligt under denna tid.⁸⁴

⁸² Nilsson 1915, s. 93 f. Sjöding, s. 275, även not. För citat, se Kommentarer SS VIII:i, s. 214. Segerstedt tolkar i stället detta som ett bevis på den lockeanska filosofins inflytande. Segerstedt 1986, s. 37.

⁸³ Ek 1980, s. 28.

⁸⁴ Willey, s. 18 ff. Citat, s. 20. Kerstin Ekman ser den gryende romantiken i Kellgrens hävdande av naturens betydelse, men begreppet "natur" i en annan, mera polerad innebörd är alltså mycket vanligt under 1700-talet. Ekman, s. 35.

Som det förhåller sig i naturen, så förhåller sig ock i konsterne, dessa aftryck af naturen; vare sig genom bildning, målning eller skrift. Icke nog med den skillnad i föreställnings sättet, som åtskilde slag af Vitterhet fordra. [. . .] Då hvarje art af Vitterhet dessutom är fördelt i hundrade olika mer eller mindre beslägtade grenar, som alla begära et olika afhandlings sätt; ännu mer, då stylen i desse särskildte delar bör rätta sig efter ämnets vidd, vigt och värde; [...] och då sluteligen bör lämnas en Författare samma rätt i sin styl, som sit ansigte, at med egna drag skilja sig från andra, fast ej från det mensklige, vara sig och ingen annan, med et ord, at vara Snille: huru falsk, hur skadelig är då ej den fördom, at i hvarje slags vitterhet blott framställa et mönster, blott gilla et sätt, och förkasta alla öfriga. (SS V:i, s. 52 f.)

Kravet på konstnärlig frihet är här omisskännligt,⁸⁵ men det rör sig inte om någon fullständig frihet. Fortfarande är det genreindelningens principer som gäller: för varje vitterhetsgren fordras en viss stil, och i dess vidare förgreningar är ytterligare differentiering av nöden. Författarens rättighet är att i sin stil "skilja sig från andra, fast ej från det mensklige" (min kurs.).⁸⁶ Som synes är det samma tes som Kellgren tidigare hävdade i artikeln om vitterhetsakademier. I akademitalet poängteras dock vikten av att följa *decorum*, "this mending of Nature by Nature herself".⁸⁷ En proklamation av total litterär frihet skulle ju inte endast gälla Kellgren utan även hans motståndare inom den "nya sekten", något som säkert inte var hans avsikt. Några månader efter det artikeln om vitterhetsakademier publicerats tryckte Kellgren i *Stockholms Posten* ett antal aforismer, där han bl.a. berör reglerna: "Medelmåttiga själar böra i uppförande så väl som skrifter hålla sig blott vid reglorne; det är för dem som Reglor äro gjorda." (SS IV, s. 313.) Att avvika från litteraturens regler är för Kellgren ett privilegium, förbehållet *snillet*, en distinktion som sannolikt, enligt hans åsikt, uteslöt en stor del av Sveriges vitterhetsidkare. Samma skillnad mellan snillen och vanliga författare gör han ju också i förordet till *Fredmans Epistlar* 1790, där han återigen hävdar snillets rätt att "vara sig och ingen annan" (SS V:i, s. 248). I Kellgrens diskussion av smaken finns dock reglerna hela tiden med — de tvingar inte in alla författare på samma väg, men de hindrar dem att villa bort sig i ödemarken.

⁸⁵ Ek 1980, s. 28 f.

⁸⁶ Gustafsson ser här en likhet med K&k-brevet, där Kellgren uttrycker önskemål om att endast skriva "när snillet och hogen påkalla" (SS VI, s. 185). Gustafsson 1968, s. 152. Ekman påpekar att dessa idéer om konstnärlig frihet snart skulle placera Kellgren i opposition mot kungen. Ekman, s. 35.

⁸⁷ Willey, s. 22.

Om domsrätt i vittra frågor

I sitt svar till Sjöberg den 13 maj 1787 behandlar Kellgren frågan om allmänhetens rätt att döma i vittra mål. Han uppger själv att Sjöberg "vidrört" detta i sitt tal, men det enda som i trycket påminner om frågan är diskussionen om hur man ska tolka olika författares skrifter. Sjöberg syftade i sitt tal till att föra akademien "till minnes några af de Stora Män, som så till sägande infört Snillet i verlden".⁸⁸

Själva kärnan i Kellgrens tal trycktes 1796 om i hans *Samlade Skrifter* under titeln "Om allmänhetens domsrätt i vittra mål". Frågan hör till dem som Kellgren återkommer till, och han framstår alltid i sin bedömning som vad Segerstedt kallar "elit-anhängare".⁸⁹ Trots sina i övrigt radikala uppfattningar var ju Kellgren knappast vad man skulle kalla demokrat, och i synnerhet inte i vittra frågor. År 1784 hade denna inställning också tvingat in honom i en strid med Simmingsköld.⁹⁰ I sina "Strödde reflexioner" från 1790-talets första år dröjer han vid samma tanke:

Den förste som föll på den orimliga tankan at göra Allmänheten til Domare i Vittra mål — helt säkert var det en Auctor som blifvit fördömd vid Kännares Domstol. Det fins i Riket föga mer än 200 erkände Domare i Juridiske mål; icke mer än 12 som sitta i Konungens Högsta Rätt. Tror man då, at det fordras mindre skicklighet at dömma et *Poem* än en *Ägotvist*? — Det fins dock icke en, som ej med minne och flit kan blifva en god Lagkarl; då den bästa upfostran med det ihärdigaste bemödande aldrig var i stånd at ge Snille och smak. (SS V:i, s. 256.)

I en recension från 1790 tycks han något mera positivt inställd, och eftersom han i *Samlade Skrifter* låtit införa dess huvudparti, under titeln "Om orsaken til den ringa afsättning som böcker äga i vårt land", omedelbart efter kärnan i Sjöbergtalet, kan man kanske förmoda att han hyste förhoppningar om att den svenska allmänheten skulle bättra sig.⁹¹

I svaret på Sjöbergs tal övergår Kellgren omedelbart efter exordiet till sin argumentation, och på samma ställe börjar också essän i *Samlade Skrifter*:

I de fleste lagstiftningar har den rättighet blifvit tillagd de högst uppsatte medborgare, att endast dömmas af sina jämlikar. Vittre författare hafva af naturen samma rätt. De som missvärdat den, de som obetänksamt stigit ned att underkasta sig en lägre domstol, hafva till äfventyrs för en tid varit glade, att se sin svaghet mera mildt än upplyst pröfvas; men antingen derföre, att den sanna ärelystnaden icke

⁸⁸ Sjöberg, s. 36. Han säger t.ex. att man "måste ha snille, för att förstå Tacitus" (s. 42) och diskuterar också hur man ska bedöma Milton (s. 50 f).

⁸⁹ Segerstedt 1986, s. 53.

⁹⁰ För Kellgrens inställning i dessa frågor, se Josephson 1942, s. 107 ff. Striden med Simmingsköld behandlas i Ljunggren 1873, s. 288 ff., Ek 1965, s. 401 ff., Kommentarer SS VIII:i, s. 227 f., Engdahl, s. 74 ff.

⁹¹ Kommentarer SS VIII:i, s. 228, Ek 1980, s. 46.

länge smickras af ett oförstådt beröm, eller ock att berömmet en annan dag gifvit rum åt ett lika blindt smädande, visar erfarenheten, att alla goda Snillen förr eller senare vädjat till en Öfverrätt: sina likars dom. (SS V:i, s. 77 f.)

Likheten med aforismen i "Strödde reflexioner" är stor, och Kellgren uttrycker här knappast större förtroende för "allmänheten". Tvärtom vill han se snillet följa i romarnas fotspår och "högacktas af *Varius*, *Plotius*, *Virgilius*, att älskas af *Mæcenas*, att förnöja *Augustus*" (SS V:i, s. 78), och utbrister med Horatius i ett "*Spernere vulgus*", d.v.s. "förakta hopen" — ett uttryck som han f.ö. också använt i striden 1784.⁹² Den gången hade han även dragit upp en klar gränslinje mellan begreppen "allmänhet" och "menighet" — de förra är upplysta, de senare mest värda förakt. I sitt tal till Sjöberg ser inte Kellgren allmänhetens beundran av snillet som något väsentligt:

Ty hvad äger denna beundran, som med skäl kan smickra en tänkande man? Är den en känd vördnad för ett erkänt företräde? eller är den ej häldre det vanliga offer, som hopen gifver åt allt sällsamt och besynnerligt, åt allt hvad icke är dess eget? ett offer, lika deladt mellan Snillet och Luftspringarn, den Gudomlige Skalden, och Djuret från Africa — — — hvad säger jag? — ofta rikare skänkt åt dessa. Medelmåttan är hela världens nationliga dräkt; huru skulle de ej förvånas af den lysande skrud som Snillet drager? (SS V:i, s. 78.)

Den sista meningen har han också tagit upp som en del av en aforism i "Strödde reflexioner" (SS V:i, s. 265).

Skillnaden mellan "allmänhet" och "menighet" träder i kärnans slut i förgrunden. Kellgren vill nämligen inskränka begreppet "den upplysta Allmänheten" till att innebära — inte längre "mängden af en nation" eller "de fleste af vissa upphöjdare Classer" — utan helt enkelt "Kännare, Snillen" (SS V:i, s. 79).

Genom att utesluta det stora flertalet svenskar understryker Kellgren ytterligare akademiens berättigande. Den bestod just av dessa "Kännare" och "Snillen", och dess direktör förmenade genom sitt tal övriga medborgare domsrätten i vittra frågor.⁹³ Allmänheten blev med ens reducerad till en menighet, vars åsikter var denna smakdomstol likgiltiga. Omdömena om smakdomstolar i artikeln "Om Vitterhetsakademier" förefaller med ens mycket långt borta, och Kellgren tycks själv göra sig skyldig till just den "*Esprit de Corps*" som han förr fördömde hos akademiledamöter (SS IV, s. 297).

⁹² Kommentarer, SS VIII:i, s. 172, 227.

⁹³ En liknande iakttagelse har gjorts av Engdahl, s. 76.

Den andliga vältaligheten

Endast ett av Kellgrens akademital tar upp homiletiken, trots att tre av recipienterna var prästmän. Celsius hade av allt att döma kallats främst p.g.a. sin historieforskning, något som även Nordin ägnat sig åt. Wingård, däremot, hade inte publicerat något vare sig vittert eller vetenskapligt verk.⁹⁴ Kungen hyllade honom i instiftelsetalet som den store predikanten, och Kellgren inledde också sitt svarstal med att citera denna karakteristik.⁹⁵ Själv talade Wingård om predikokonstens svenska historia, och Kellgren hämtade därifrån ämnet för sitt svarstal. I sin egenskap av bror, son och sväger till präster (och dessutom en gång själv menad för den andliga banan) hade han åhört åtskilliga predikningar, och under åboåren hade Porthan säkerligen bibringat honom en del insikter i homiletiken.⁹⁶

Talet till Wingård hör till dem som finns medtagna i *Samlade Skrifter* från 1796, där under titeln ”Om vårt fordna predikosätt”. Det äger också ett speciellt intresse för denna framställning, eftersom det inte endast ger en bild av Kellgrens åsikter om homiletik, utan även om världslig retorik. Han lovordar i exordiet Wingårds egen predikokonst och ägnar sedan framställningen åt ämnets teoretiska sida. I *Samlade Skrifter* inleds essän först där: ”Huru lyckligt, om Religionen alltid blifvit tolkad på värdigt sätt; ty vi tvifle ej derpå: Nådens verkning, icke mindre än all sannings, är at öfvertyga och röra.”⁹⁷ Religionen ska alltså övertyga publikens förstånd, men också röra deras hjärtan. Detta är som bekant också retorikens huvuduppgift, och Kellgren anser också att den bör tagas i anspråk för att stödja den kristna läran:

Öfvertygelsen blifver större och lättare i samma mon, som sanningens skäl föreställas med styrka, ljus, ordning och behag. Intrycket lika så, i mon af den vikt hon synes äga på vår lycksalighet. Antingen behöfver nu Gudaläran ingen tolk, eller måste dess verkan mycket bero af deras skickelighet, som densamma föreställa. (SS V:i, s. 55.)

En annan grundläggande regel inom retoriken är att anpassa nivån efter publiken, och Kellgren påpekar vikten även inom predikokonsten av ”at läraren måste lämpa sit föreställningssätt efter åhörarens uplysning; at fordomdags i en barbarisk ålder, och ännu i dag bland en okunnig menighet, den högre vältalighetens prydnad och behag dels voro onyttige, dels ock kanhända skadelige” (SS V:i, s. 55). Han antyder dock att detta inte gäller den gustavianska

⁹⁴ Ekman, s. 121.

⁹⁵ Handlingar [. . .] s. 14. Se även Kommentarer SS VIII:i, s. 216.

⁹⁶ För en närmare redogörelse för detta se kap. II.

⁹⁷ Kellgren III 1796, s. 265. I akademitalet är lydelsen och interpunktionen något annorlunda: ”Huru lyckligt om den altid blifvit tolkad med samma skicklighet! Ty vi tvifla ej derpå: Nådens [. . .]” o.s.v. (SS V:i, s. 54.) Den senare versionen är således mera allmängiltig.

tiden och dess "sanna vältalighet som vet at ställa sig på sit rum, och som an- norledes ej vore det" (SS V:i, s. 55).

Wingård kritiserade i sitt inträdestal den predikokonst som varit förhärskande alltsedan reformationen och som följde den "Tyska smaken". En upprensning bland dess avarter hade dock, enligt hans åsikt, ägt rum under 1700-talet.⁹⁸

Ordningen kom ändteligen til oss. Vi blefvo granlaga på ämnen, ord och tankar. Sjelfva stylen har fått et mera förbättradt skick. Vi undvika med noggranhet främmande och låga talesätt, vi vinlägga oss noga, at uppbygga, röra, förnöja; och omsider hafva vi hunnit så vida, at vi kunna upvisa Svenska Författares egna arbeten, som göra de bästa utländska företrädet stridigt.⁹⁹

Som synes understryker Wingård här att homiletiken har samma funktion som vältaligheten i övrigt: *docere, movere* och *delectare*. Kellgren följer i sitt tal också Wingårds uppläggning av detta stycke: först behandlar han det "falska val af ämnen" som gjorts och därefter predikans utformning och stil. På den första punkten vänder han sig mot att "man uppehållit sig mer vid det öfvernaturliga som bör vördas, än det naturliga som kan fattas, mer vid miraklerne som förvåna, än lärdomar som förbättra" (SS V:i, s. 55). Segerstedt ser här en efterlysning av predikningar som "är av betydelse för ett moraliskt vardagsliv",¹ en tolkning som sannolikt påverkats av de idéer som Kellgren uttrycker i ett privatbrev från 1789 om ventilering av världsligt uppbyggliga ämnen från prediksstolen (SS VI, s. 234 f). I svarstalet till Wingård behandlar Kellgren inte ämnesvalet särskilt utförligt, utan övergår strax till de "orimlige former" som predikningarna klätts i.

Än, för at ej afvika från Guds rena ord, ej utspåda dess inneholl med mennisko tilsatser; har man nöjt sig med, at upställa en lång samling af Skriftens språk, i en annan ordning än de der hvaran följa, och således ofta utan all ordning; än, för at skryta med en vidsträckt lärdom, blandat utan anständighet det gudomliga med det verldsliga, det Christna med det hedniska, ljus med mörker; [. . .] än åter, för at röja en inbillad rikedom i egit snille, utvalt et enda språk ur Skriften, et enfaldigt uttryck af några få rader, uttänjt det samma til flere arks Afhandling, dränkt dess styrka i en flod af ord, visat vigten af hvarje bokstaf, delat och åter delat hvad ej ägt några delar, och sorgfälligt förklaradt hvad redan förut ägt all möjelig tydlighet. (SS V:i, s. 55 f.)

Angreppet är hårdare och mera utförligt än något Wingård yttrar i frågan. Eftersom det uppges vara riktat mot äldre tiders homiletik kan Kellgren också vara kritisk i helt annan utsträckning än om han talade över predikokonst i allmänhet. Det är dock inte uteslutet att han också hade samtidens predikanter i åtanke.

⁹⁸ Wingård, s. 32 ff.

⁹⁹ Ibid., s. 35.

¹ Segerstedt 1986, s. 48.

Kellgen påpekar här att stilen i både andlig och världslig vältalighet "varit alt hvad den icke bör vara" (SS V:i, s. 56). Inte heller här far han milt fram med predikanterna:

Huru länge har man ej sökt det konstlade och besynnerliga, innan man stadnat vid det enkla, naturens. Man har ej kunnat föreställa sig, at det fullkomliga i alla slag vore det närmaste at tilgå, vore det som instämde med hvarje människas begrepp, som ingick i hvars mans känsla. Här af denna spända Orientaliska styl, som så illa passar til våra Nordiska tungomål, dessa slösade bilder som förvilla förståndet, stora phraser som ej säga något, tvungna liknelser som ej lära något, blomster som qväfva tankan, utrop som kyla själen, Lagen framsteld i epigrammer och Evangelium i gåtor. (SS V:i, s. 56.)

Ek anser i sin monografi dels att Kellgren behandlar stilen mera utförligt än övriga moment, dels att han argumenterar mot den utsmyckade stilen:

Detta sakrika och osmyckade framställningssätt kunde Kellgren finna hos Rosenstein och dennes närmaste franska förebilder: Fontenelle och d'Alembert. Däremot stod han ganska främmande för elogen, som i Thomas' efterföljd snart nog skulle omhuldas i akademien efter Lehnbergs framträdande. Med särskild tanke på klerikal vältalighet uttrycker Kellgren här sitt ogillande av "denna spända Orientaliska styl, som så illa passar til våra Nordiska tungomål". Ju *simplare*, ju *enklare*, var och förblev hans rättesnöre, som skald och som kritiker.²

Här övertolkar Ek i viss mån talet. Kellgrens egen vältalighet är aldrig outsmyckad, och i t.ex. talet över Anna Sophia Fleming — vilket Sverker Ek inte uppskattar, men som författaren uppenbarligen värderade — är stilen allt utom konstlös. Det är inte heller otroligt att Kellgrens och makarna Eks uppfattning om "det enkla" går isär. Den "Orientaliska" stilen torde inte syfta på eloger i Thomas stil, utan innebär sannolikt samma sak hos Kellgren som i övrigt i tidens terminologi — inte en utsmyckad utan en överlastad biblisk stil. Porthan behandlar denna avart av predikostil i dissertationen *De Elocutione Oratoris Sacri*. Där beskrivs den orientaliska stilen dels som den, där utpräglat bibliska uttryckssätt — ofta påverkade av hebreiskans språkform — i allt för stor utsträckning tillåts dominera predikospråket, dels som en av pietistiska vändningar influerad framställning. Uttrycket implicerar också en viss salvelsefullhet och tycks alltid vara pejorativt. (OO I, s. 398 ff. [i originalnumreringen 12 ff.], 406 [20].) Hänvisningen till Bossuet längre fram i talet motsäger dessutom i högsta grad att Kellgren skulle använda begreppet "orientalisk stil" i betydelsen "utsmyckad" — dennes gravtal var ju knappast fria från blomster. Jag har således svårt att ur denna kritik av en utrerad stil utläsa något negativt om Thomas, eller om elogen i allmänhet. Kellgren ägde Thomas skrifter och åtskilliga andra elogesamlingar (SS VI, s. 360) och förefaller att döma av ett antal brev till Clewberg från 1781 och 1782 åtminstone ha påbörjat en översättning av Thomas mest kända verk, elogen över Marcus

² Ek 1980, s. 29.

Aurelius (SS VI, s. 100, 108, 118). I Franciskanorden hade han dessutom, som tidigare nämnts, i mars 1782 hållit en eloge över Jean Calas, och även talet över Wellander kan ju betraktas som ett äreminne. Dessa fakta talar onekligen mot att Kellgren skulle finna elogen föraktlig. Salig Dumboms förkärlek för det "tydliga och lätta" (SS II, s. 325) tyder ju på omsorg om *perspicuitas*, och "Ju simplare, ju enklare" är ett gott valspråk även för en vältalare. Att Kellgrens vältalighetsideal däremot inte innebar en naken och osmyckad framställning framgår allra bäst av hans egna tal. Inte endast bilder, anaforer och antiteser lyser upp akademitalen, utan själva rytmen i språket är noggrant genomtänkt. Detta kommer dock att ägnas större utrymme längre fram i detta kapitel.

Betecknande för Kellgrens retoriska uppfattning är också hävdandet av känslans betydelse. Den bästa stilen uppges i svaret till Wingård vara den "som ingick i hvars mans känsla", och Kellgren hade redan tidigare påpekat att religionen och sanningen bör "öfvertyga och röra". Intressant är också den vikt han lägger vid *actio*, något som Wingård inte nämnt i sitt tal.

Lägger man härtil allt det tvungna i utförandet af hvad så orimligt blifvit sammanfatt, det våldsamma i rösten, det löjeliga i åtbörden; så torde man häruti, om ej finna en ursäkt, dock igenkänna en orsak, til den vackra världens försummade kyrkogång. (SS V:i, s. 56.)

Dessa tankegångar tyder mer än något annat i talet på att Kellgren i detta avseende delade Porthans åsikter. I sina retorikföreläsningar år 1768 hade ju denne ingående kritiserat de präster som "häftigt skrika och häfva sig" (OO IV, s. 237) och i avhandlingen *De Pronuntiatione Oratoria* från 1781 kallade han också en kall och enförmig betoning för "Predike-Ton" (OO I, s. 292 [14] n.).

Kellgren utvecklar sedan frågan om varför den "vackra" världen brister i sin kyrkogång: "Kan hända har man oftare ägt skäl at beklaga, än förifra sig deröfver. Det är sannerligen svårt för en uplyst man, i fall icke omöjeligt, at hemta uppbyggelse för sin själ på et rum der smaken, örat och ögat tillika såras." (SS V:i, s. 56.) Den dåliga andliga vältaligheten, som hittills har behandlats som utdöd, tycks plötsligt existera i samtiden och dessutom ha oförskämdheten att såra den goda smaken. I *peroratio* skyndar sig Kellgren dock att slåta över kritiken: "Denna tid är förbi. Den Andeliga talekonsten har, lika med de öfrige Vitterhetsdelar, på en ganska kort tid gjort ansenlige framsteg. Det är ej mera rart, at i Hufvudstadens Tempel höra de vackraste vältalighets prof." (SS V:i, s. 57.) *Peroratio* är däremot inte medtaget i essän i *Samlade Skrifter*, varför intrycket där trots allt förblir, att den andliga vältaligheten ännu under den gustavianska tiden lämnade mycket övrigt att önska.³

³ Också Josephson har uppfattat talet på detta vis. Josephson 1942, s. 287.

Språkets stadgande

Den ena av Svenska Akademiens båda huvuduppgifter, uppodlandet av smaken, togs flera gånger upp av Kellgren i hans svarstal. Han avhandlade dessutom språket i två synnerligen komplexa och genomtänkta tal. Det skedde med exakt ett års mellanrum: i svaret till Nordin 13 maj 1786 och till Murberg samma datum 1787. I *Samlade Skrifter* har Kellgren smält samman kärnorna i de båda talen till en enda essä, "Om Språkförädling". Ett långt parti i talet till Nordin, vilket i princip behandlar samma sak som svaret till Murberg, har där uteslutits. Eftersom talen också logiskt följer efter varandra är det här lämpligt att behandla dem i kronologisk ordning.

Nordins inträdestal, som Ek inte utan skäl karakteriserar som "högst kuriöst", rörde svenska språkets historia.⁴ Såväl svenskan som flertalet av de europeiska språken härstammar enligt Nordin från samiskan, och äldre dokument som antyder motsatsen avfärdar han som förfalskningar. Sådana teorier kan knappast ha lockat direktören vid svarsskrivandet, utan han valde i stället att tala om språkets utveckling.⁵ Själva uppslaget hade han hämtat från denna passage i Nordins tal:

Gåfvan at obehindradt tala förutsätter nöjet at tala, och detta härflyter af sinnets lätthet; men huru kan sinnet vara lätt, så länge det har at brottas med eländet? Et längre vistande på en ort upptäcker änteligen dess förmoner [. . .]. Här af upkommer et tilstånd, som är beqvämligt i jemförelse med det föregående: beqvämligheten muntrar; munterheten gifver tankegåfvan utrymme samt lif; och så snart denna qvicknat, frambringar hon sjelfvilligt ord, hvilka icke allenast uttrycka de nya begrepen, utan ock förskaffa sig en viss böjelighet, lämpad efter folkets lynne samt dess förbättrade sätt at tänka. Således skiljer sig et Språk vid sin första fattigdom och råhet.⁶

Kellgren anknyter i sitt tal till denna framställning av mänsklighetens första tid. Vid den punkten börjar också essän i *Samlade Skrifter*:

Hvad är menniskohandens styrka, utan verktyg at den rätt utöfva? tankans skönhet, utan medel at den väl bilda? snillet, utan hjälp af et odladt språk? — Huru mången Iliad har ej uprunnit och dödt i den vildas hjerna! eller fattad i et groft och barbariskt tungomål, blifvit glömd och föraktad i en uplystare tid! (SS V:i, s. 45.)

Efter denna proklamation övergår Kellgren till att måla upp bilder av det barbariska, vilka sedan uttolkas som allegorier på språket. Det förekommer tre olika målningar. Först talar han om arkitekturen, om ett tempel i ödemarken "äldrigt som jorden, högt som molnet" (SS V:i, s. 45). Likväl är det ofullkomligt:

⁴ Ek 1980, s. 26.

⁵ Ibid., s. 26 f.

⁶ Nordin, s. 21.

Men hvad grofhet i dess former, hvad ojämnhet i dess fogningar! — Ack! ropar man blott med saknad, denna öknarnes *Palladio*, hvi ägde han icke marmorn? — Sådan är ofullkomligheten af det yppersta snilleprof, författadt i et hårdt och obögligt språk. (SS V:i, s. 46.)

I nästa framställning tar Kellgren upp bildkonsten, representerad av en tavla som visar på stor talang, men som brister i koloriten — ”och åskådaren vänder sig, och frågar: hvar är *Raphaël*? — Så måste äfven hända med de förträffeligaste skrifter på et fattigt språk. Hvar är *Voltaire*? ropar Läsaren; och ställer *Ossian* på sin hylla” (SS V:i, s. 46). Den sista skildringen rör naturen och visar ett fält, där de älskligaste blommor döljs av ogräs:

Den nyfikne vandringsmannen stadnar et ögnablick at betrakta naturen i sin vilda prakt; men vänder snart om til de odlade parker, der hon lyser i sin fullkomlighet. — Så skiljer sig et prydt, och renadt språk, från et plumpt och ohyfsadt. (SS V:i, s. 46.)

Kellgren förtydligar sedan vad han velat säga med bilderna: ”Välljud, rike-
dom och renhet äro således de hufvudsakeligaste fördelar i et språk.” (SS V:i, s. 46.) Språket bör i likhet med konst, arkitektur och växtlighet civiliseras för att bli njutbart.

Vid denna punkt slutar den del av talet till Nordin som finns medtagen i ”Om Språkförädling”.⁷ I talets fortsättning behandlar Kellgren hur de tre fördelarna i språket — välljud, rikedom och renhet — ska kunna uppnås genom samverkan främst mellan det skapande snillet, smaken och ”Philosophien”. Den sista komponenten i denna språkliga organism har behandlats av både Ek och Segerstedt. Den förre anser att Kellgren här anlägger ”en påfallande modern aspekt på lingvistiska problem”, medan den senare förmodar ”att den filosofi Kellgren hade i tankarna var den lockeanska”.⁸ För båda dessa forskare tycks det självfallet att ”Philosophi” hos Kellgren inte skulle betyda annat än just ”filosofi”. Om man jämför med talet till Murberg tycks tolkningen inte längre så självklar: ”Att med framgång företaga ett så viktigt värf, som det är, att rikta, förädla och stadga ett språk, fordras en förening af tvänne slags Snillen: det vackra och det forskande, Skaldens och den Lärdes.” (SS V:i, s. 73.) Längre fram i det talet är det tydligt att begreppen ”den Lärde” och ”Philosophen” används synonymt (SS V:i, s. 74 f.). Skalden och den lärde ska samarbeta, liksom det i Nordintalet i första hand är snillet, smaken och ”Philosophien” som skall locka fram språkets bästa egenskaper. ”Philosophien” motsvarar således ”den Lärde”/”Philosophen” i talet till Murberg, en betydelse som understryks av SAOB:s första förklaring av upp-

⁷ Kellgren III 1796, s. 258, Kommentarer SS VIII:i, s. 211.

⁸ Ek 1980, s. 27. Segerstedt 1986, s. 37.

slagsordet "filosofi": "sammanfattning(en) av de kunskaper vartill man kommer gm vetenskapliga undersökningar (metodiskt tankearbete), vetenskap [. . .]." Det förefaller också betydligt mera sannolikt att Kellgren ansåg de humanistiska vetenskaperna, och kanske främst språkforskningen, som viktiga komponenter i språkets stadgande, än att han skulle förebåda en modern, filosofiinriktad språkuppfattning. Hans redogörelse för "Philosophiens" uppgifter i talet till Nordin pekar också på att begreppet inte har samma innebörd som i våra dagar:

Det är Philosophien, som med en vidt omfamnande blick ser på en gång hela språkets vidd, granskar hvarje led af dess omäteliga sammansättning, jemför hela systemet af et folks begrep, med systemet af dess tungomål; visar hvad almäna Lagar böra stiftas, hvad undantag göras; rådfrågar örat, analogien och bruket, pröfvar och väger deras skäl mot hvarandra; och som kan säga til Författarne: här är målet för den odling edert språk bör antaga; här återstår än et steg; der bören J gå tillbaka på den väg ni öfvergifvit; här bortkasta en främmande prydnad, der återtaga en förlorad skatt. (SS V:i, s. 47.)

Murbergs tal handlade om svenska språkets utveckling och särprägel — han var själv språkman och invaldes av allt att döma med särskilt tanke på ordboksarbetet. Trots att han inte polemiserar mot Nordin i sitt inträdestal är det inte omöjligt att han ville ge en annan bild av språkhistorien än denne. Som redan anförts behandlade Kellgrens svar kombinationen av skaldens och vetenskapsmannens talanger som den bästa vägen till stadgande av språket. Också här hämtade han ett uppslag från den inträdande, även om ju idén, som han behandlat i svaret till Nordin, var välkänd för honom. I talet till Murberg utvecklar han dock detta ytterligare. Murberg själv hade följande att säga i frågan:

Till ett språks förädlande fordras visse lycklige omständigheter, som sällan träffas på en gång tillsammans. Ett lyckligt regeringssätt, en orubbad borgerlig stillhet och bekvämlighet, ett skäligt mått af uplysning, en rotad kärlek för fäderneslandet och dess ära; men framför allt flere store och lycklige Philosophiske och Poëtiske Snillen, som mästare af språket, tvinga det att antaga en rymlighet, som svarar emot deras ljusa och vidgade tankekrets.⁹

I motsats till Murberg berör inte Kellgren de samhälleliga förutsättningarna för språkets stadgande utan tar i stället fasta på samarbetet mellan skalden och den lärde. Överensstämmelsen mellan Kellgrens och den inträdandes tal är dock större här än i något annat av hans direktörstal. Här tycks det verkliga som om han gripits av intresse för ämnet och strävat efter att vidareutveckla sitt ställningstagande från svaret till Nordin året innan. Till saken hör naturligtvis också att han denna gång haft mera tid på sig än året innan, då fyra svarstal skulle skrivas inom loppet av en månad.

⁹ Murberg, s. 25 f.

Den lärde Murberg behandlade först "Philosophens", d.v.s. vetenskapsmannen, inverkan på språket och därefter poetens funktion, medan skalden Kellgren disponerade sitt tal tvärtom. Direktören förklarar:

De måste arbeta med hvarandras råd till hvarandras nytta, om ej språket skall förlora i renhet hvad det vinner i styrka, eller uppoffra behaget åt den kalla ordningen; om det på en gång skall blifva ett språk för hjertat och förnuftet, för sinnena och själen. Skalden, i detta ordet begripes äfven Vältalaren, Skalden har till föremål, mer att röra än upplysa, mer att måla än beskrifva: Philosophen tvärtom. Den förre ser alla ting blott i förhållande till människjan, dess sinlighet, dess lidelser; den senare forskar deras invärtes värde, deras förhållande mellan sig, och till det hela. (SS V:i, s. 73 f.)

Det finns dessutom ytterligare skillnader mellan Kellgrens och Murbergs sätt att betrakta dessa båda kategorier av språkets daningsmän. Hos Murberg är den lärde den centrala, som får hjälp av skalden:

Philosophen, med sin långsträckt utsigt öfver tingens sammanhang, gifver språket en vidd, som gör det till en tafla af hela den synliga och moraliska världen: en rikthet, som noggrant utmärker tingens egen beskaffenhet och förhållande till hvarandra: en finhet, som afskildrar rörelsernas och verkningarnas olika mått och steg: en likformighet i nya ords tillskapande, som svarar mot likheten emellan begreppen; och en ordning i deras upställande, som passar til tankarnas inbördes förbindelse. Skalden deremot gifver språket lif och rörelse, i det han meddelar orden den värme, som finnes i hans eget snille och känsla.¹⁰

Kellgren ser tvärtom skalden/vältalaren som den primäre skaparen av språket, och hävdar att denne, "verkande i en trängre krets, inom bildningen och känslan, märker i språket inga andra brister, än som hindra deras uttryck" (SS V:i, s. 74). Därför behöver han hjälp av den mera sansade vetenskapsmannen. Den skald som Kellgren skildrar här är liksom bilden av den unge författaren i "Man äger ej snille" upptänd av skrivandet, besatt av en gudomlig entusiasm som närmar sig det tvångsmässiga.¹¹ Den inspirerade skalden skriver, enligt Kellgren, mera för örat och känslan än för förnuftet. I sin skildring av denne använder Kellgren sig också av den för honom så centrala parallellen mellan det konstnärliga skapandet och sexualdriften.¹²

Tänd, som han är, af alstringsbegäret, jagad af nya påträngande känslor att med hastiga steg genomstörta sitt ämne, deraf oförmögen att, om jag så får säga, förallmänliga begreppen, tvungen att förakta den omständliga sanningens tröga, analytiska gång, skapar han uttryck som, kanhända lycklige för denna lifligare känslskraft, denna sjelfsväldigare ordfogning, denna tillfälliga nummer, dock i andra fall, granskade af tänkarens stränga öga, med skäl skulle sakna både tydlighet, rikthet, renhet och välljud. (SS V:i, s. 74.)

¹⁰ Ibid., s. 26. Orden "det till" i citatets andra rad är i trycket sammanskrivna.

¹¹ Nilsson 1916, s. 84 f. Ekman, s. 178.

¹² Se även Abenius, s. 85 f.

Kellgrens uttalande är dock inte märkligt — som Ek definierar det¹³ — utom möjligen i själva uttryckssättet. Murberg ger en liknande framställning av skalden, men utan den sexuella metaforiken:

Hans inbillning genomvandrar uti naturen allt, som kan gifva starka eller behagliga intryck, flyttar dess skönheter in i sitt språk, lifvar orden genom bilderna, och gifver dem samma förhållande till de utvärtes sinnena, som de förut endast hade till tanken.¹⁴

Kellgrens skildring skiljer sig också från Murbergs genom att han beskriver hur språket skulle te sig om det lämnades enbart i den lärdes vård. Resultatet skulle bli "en annan ytterlighet, tvärt stridande mot skaldens" (SS V:i, s. 74). Om den lärde ges fri hand med språket finns nämligen risken att han "endast rådfrågar sin egen fördel, bildar ett språk blott för sanningen och beviset, förstör på en gång den frihet det äger och framdeles kunde vinna, bestämmer hvarje ord till en oföränderlig betydelse, pålägger uttrycket en slavisk gång parallelt med tankan, och stadgar således för en lag hvad förut blott var en olycka" (SS V:i, s. 75). I stort sett är dock Kellgren och Murberg eniga. Den inträdande förklarar att skaldekonsten "inreder och pryder således den byggnad, Philosophien afmätt, utstakat och upfört".¹⁵ Direktören formulerar om det och hyllar samtidigt Murberg:

Häraf skönjes att, om Skalden tarfvar den Lärdes hand att aga sin djärfhet, är och denne i behof om Skaldens råd för att elda sin vishet. Lyckligast är, då ingendera behöfver ett främmande biträde, då Skalden är filosof, och den Lärde äger smak. (SS V:i, s. 75.)

Stilen i svarstalen

I genomgången av de ämnen, som Kellgren behandlat i svarstalens kärnor, har jag då och då även berört de stilistiska kvaliteterna i dessa tal. Eftersom dessa är likartade från tal till tal kommer alla svarstalen här att behandlas tillsammans.

Kellgrens språk är här, som man kan vänta sig, i stort sett rent från främmande ord. Stadgarna föreskriver ju att akademiens "yppersta och angelägnaste göromål är, at arbeta uppå Svenska Språkets renhet, styrka och hög-

¹³ Ek 1980, s. 42.

¹⁴ Murberg, s. 26. Skillnaden mellan Kellgrens och Murbergs sätt att uttrycka en likartad tanke erinrar om Ekmans karakteristik av de tidiga inträdestalen: "Det skulle vara något nytt, det skulle vara starkt, det skulle röra och elda. [. . .] Prosten Carl Gustaf Nordins och rektor Johan Murbergs [tal] är något lugnare än de andras. Man får en känsla av att de visste sin plats inte bara i rangens utan också i känslornas sprakande värld där Kellgren, Gyllenborg och Oxenstierna rörde sig mer hemamt." (s. 31.)

¹⁵ Murberg, s. 26.

het", och akademiens skrifter bryter inte heller mot detta.¹⁶ De utländska ord som förekommer i Kellgrens tal är ofta lärda till sin prägel och hörde till dem, som var väl införlivade med svenska språket. Förutom det i sammanhanget oundvikliga "Academie" märks t.ex. *Philosoph / Philosophi, Drame, passionerne, och metaphysisk*. När frågan om lånordens berättigande i svenskan behandlades i april 1787 vände sig Kellgren också mot den språkliga purismen och hävdade att man därigenom gjorde språket fattigt.¹⁷

Bengt Loman, som analyserat Kellgrens tal till Armfelt, påpekar följande beträffande hans syntax: "Framför allt utmärks Kellgrens tal av en genomgående enkel meningsbyggnad, där längden mindre åstadkoms av periodiskt arrangerade underordningar än av parallellt utformade tillägg, som ibland tvingar talaren att upprepa ord för att rädda sammanhanget [. . .]."¹⁸ Över huvud taget är parallellismer av olika slag vanliga i Kellgrens tal, och Loman väljer att exemplifiera det med denna passage ur Armfelttalet:

Hon sökte endast oss, denna ypperliga ära, som ingen före oss njutit, som ingen efter oss skal vinna, äran at hit inkallas af den första röst Svenska Vitterheten äger, at höra vårt beröm af en Konung äfven bland Snillen, af en Kännare på thronen. (SS V:i, s. 40.)

I Kellgrens prosa är koncentrationen påfallande, och många gånger uppnås den genom asyndeton. Abenius anser att Kellgrens användning av bindemedel är av en typ "som förlänger den en gång dragna linjen, stegrar, bygger på och som förenar momenten i en ställning av över- och underordning".¹⁹ Detta är ju också tydligt i citatet ovan. En strävan efter koncentration finns även inom franskklassicismen, vilket självfallet påverkat Kellgren. Hos honom kan denna åstundan ibland ge ett nästan sentensartat intryck.²⁰ Dessutom är Kellgrens koncentrerade prosa ett uttryck för retorikens *brevitas*-ideal, och ibland leder detta till "elliptiska sammandragningar och elision av småord".²¹ I Armfelttalet är detta tydligt när Kellgren vänder sig mot "denna förfinade smak, som sätter värdigheten i en fattigdom, och det ädla i et led-samt" (SS V:i, s. 42). Förekomsten av asyndeton i svarstalen är riklig, och ett exempel kan hämtas från svaret till Nordin: "Hvad är menniskohandens styrka, utan verktyg at den rätt utöfva? tankans skönhet, utan medel at den väl bilda? snillet, utan hjelp af et odladt språk?" (SS V:i, s. 45.) I samma tal

¹⁶ Akademiens stadgar, § XXII, i Handlingar [. . .], s. 20. Hillman 1962, s. 80.

¹⁷ Schück 1916, s. 166. Frågan hade också behandlats 17/2 resp. 17/3 samma år. En redogörelse för debatten finns i Schück 1935, s. 510 ff.

¹⁸ Loman, s. 38.

¹⁹ Abenius, s. 135.

²⁰ Ibid., s. 136 f.

²¹ Loman, s. 39.

finns också en annan typ av asyndeton, där ett antal ofullständiga satser, inledda med anaforiskt "icke", staplas på varandra. Ett utdrag ur denna passage, där Kellgren svarar på sin egen fråga om hur språkets fördelar ska vinnas, kan vara på sin plats:

Icke snillet allena, som ständigt sysselsatt at skapa och binda, tvingas at nyttja det bygnadsförråd som klimatet gifver. Icke endast tiden [. . .]. Icke sederne allena [. . .]. Icke blott tilväxten i kunskaper och begrep [. . .]. Ja, icke en gång Smaken, då den endast ledes af sin egen känsla, är härvid tilräckelig. (SS V:i, s. 46 f.)

Rytmen i Kellgrens tal har omtalats, både här och i tidigare kapitel. Den är oftast stegrande och strävar framåt "mot ett mål, mot en höjdpunkt, en lösning".²² Särskilt i talet till Murberg är denna nästan böljande rytm märkbar: "De måste arbeta med hvarandras råd till hvarandras nytta, om ej språket skall förlora i renhet hvad det vinner i styrka, eller uppoffra behaget åt den kalla ordningen; om det på en gång skall blifva ett språk för hjertat och förnuftet, för sinnena och själen." (SS V:i, s. 73.) Också andra rytmtyper finns representerade i talen. Asyndesen leder ibland till en nästan staccatoartad rytm, som i det förra av de citerade partierna från talet till Nordin. På ett mikropplan finner man också bestämda rytmiska konstellationer, bestående av tre eller fyra ord, alltid med positiv innebörd och ofta med anapestisk rytm, som i "der alt är rörelse, verkning och sång" (SS V:i, s. 42).²³

Känslomässiga medel som utrop, avbrott och frågor förekommer mera sparsamt i Kellgrens akademital än i t.ex. hans gravtal och parentationer. Situationen är ju också en helt annan och det finns inga skäl att överväldigas av häftiga känslor. Av dessa uttryck är frågorna de vanligaste, men bruket skiljer sig här från de mera affektfyllda framställningarna genom att frågorna oftast följs av ett svar eller åtminstone en reflexion:

Men för at gifva dessa råd, för at stifta dessa lagar, hvad ljus behöfver han ej, at läna af Historien? Der ser han nationen i sit första ämne, språket i sit skaplynne; genom hvilka förändringar det blifvit hvad det är, och dömmar då först med säkerhet, hvad det kan och bör blifva. (SS V:i, s. 47.)

Loman berör dessa stilmedel i sin analys av talet till Armfelt och hävdar att den "lediga tonen underhålls även genom utrop och frågor samt genom ett låtsat avbrott med självvrättelse".²⁴ Sådana avbrott förekommer dock endast i det av Loman analyserade talet och i talet till Sjöberg. I båda fallen tjänar avbrottet till att uttrycka en viss indignation. I det förra talar Kellgren om den

²² Abenius, s. 113.

²³ En liknande tendens har i annat sammanhang uppmärksamats av Ek och Sjöding, som beskriver den som "en trefaldig upprepning med stegring". Kommentarer, SS VIII:ii, s. 418.

²⁴ Loman, s. 39.

goda tonen som "banlyst glädjen ur våra hjertan, friheten ur våra seder, löjet från våra läppar, och förbudit oss såsom brottsliga,. . . hvad säger jag? ännu mer, fördömt som oanständiga alla nöjen af djupt intryck" (SS V:i, s. 42 f.). Uppbyggnaden är likartad i talet till Sjöberg, där Kellgren talar om allmänhetens beundran av snillet som "ett offer, lika deladt mellan Snillet och Luftspringarn, den Gudomlige Skalden, och Djuret från Africa — — — hvad säger jag? — ofta rikare skänkt åt dessa" (SS V:i, s. 78). Utrop använder Kellgren här i större utsträckning än avbrott, men inte heller de är rikligt representerade och i talet till Murberg saknas de helt.

Antiteser förekommer också i svarstalen, som t.ex: "Om hon bedrog sig i sin väntan, bedrog hon sig ej om er rätt." (SS V:i, s. 41.) Dessutom använder sig Kellgren gärna av antitetiska ordpar: "Lika skild från det svassande och det låga, från öfverdrift som från svaghet, från vårdslöshet som tvång" (SS V:i, s. 51) eller "ett språk för hjertat och förnuftet, för sinnena och själen" (SS V:i, s. 73).

Alla de konstgrepp som hittills har behandlats verkar också på rytmen. I talen förekommer även något mindre typiskt för Kellgrens prosastil, nämligen de tre utarbetade bilderna i talet till Nordin, vilka citeras ingående i avsnittet om språkets stadgande. I Nordintalet syftar bilderna till att ge paralleller till språkets krav, eller om man så vill, utgöra allegorier av den språkliga situationen. Ämnena är hämtade från arkitektur och bildkonst samt från naturen själv. Kellgrens språk är annars mycket abstrakt, och när han någon gång använder sig av bilder från naturen eller andra områden så fungerar de, som här, som symboler "i tankens tjänst".²⁵

Direktörstal på högtidsdagen 1786

Den första december 1786 föll ånyo direktörslotten på Kellgren, och han fick därmed i uppgift att leda akademiens högtidssammankomst den 20 i samma månad.²⁶ Hans eget manuskript, där inte endast talen utan även tillkännagivandet av vinnare och nya ämnen i akademiens pristävlingar är nedskrivna, finns bevarat och förvaras idag i Trolle-Ljungbys arkiv. Kellgren har dock gjort betydligt färre ändringar här än i sitt manuskript till inträdestalet.²⁷

Redan på morgonen den tjugonde december hade akademien samlats för gudstjänst i slottskapellet. Medlemmarna tågade in från sakristian med Kell-

²⁵ Abenius, s. 75.

²⁶ Ek 1980, s. 39.

²⁷ Kellgrens direktörstal på högtidsdagen 1786. Brinkmanska arkivet, svenska autografer, Trolle Ljungby. Okatalogiserad fotokopia i UUB.

gren, som dess främste representant, i spetsen, och satte sig i nummerordning vid altarets sidor. Ärkebiskop Uno von Troil höll ett tal, och två hovpredikanter förrättade gudstjänsten.²⁸ Däremot var allmänheten dåligt representerad, vilket kan ha berott på att det religiösa firandet av Gustaf II Adolfs födelsedag ansågs som alltför katolskt. Franska Akademien firar sin högtidsdag på S:t Ludvigs dag, vilket Gustaf III hade anpassat till svenska förhållanden genom att placera Svenska akademiens högtidliga sammankomst på sin förebilds Gustaf II Adolfs födelsedag. Också gudstjänsten till föremålets ära hade övertagits från det katolska Frankrike. Ett av Svenska akademiens syften var ju också att "Ära stora Mäns minne", och till dessa hörde bl.a. Gustaf II Adolf. Eftermiddagens sammankomst tycks även den ha varit dåligt besökt, trots att akademiens dagbok förklarar att "en talrik samling åhörare af båda könen" var närvarande.²⁹ Skälet till detta var dock knappast religiösa skrupler, utan i stället att de fem offentliga sammankomster som ägt rum sedan april redan dämpat allmänhetens intresse en smula.³⁰ I "dertil inrättade Läktare med Galler" satt dock "Konungen och Drottningen, Kron Prinsen, Hertiginnan af Södermanland, samt den Kongl. Prinsessan".³¹

Kellgren öppnade sammankomsten och slog, som Rolf Hillman påpekat i kommentarerna till Vitterhetssamfundets utgåva av *Samlade Skrifter*, genast an den "stora retoriska ton" som blev karakteristisk för akademiens välalighet.³²

Svenska Akademien har varit församlad, att i Herrans Tempel fullgöra den första af denna dagens pligter; den, att med biträde af den Andeliga välaligheten, helga minnet af den Store Konung, hvars födelsedag lika kår för Religionen som för dygden, för medborgarn som för den vittre, ännu kärare på en tid då dess dyrkade Ättling upplifvat Hans dygder och fortplantat dem med Hans namn, är skänkt detta Samfund till en evärdelig högtid. (SS V:i, s. 66.)

Här märks bl.a. en perifras, "den första af denna dagens pligter" o.s.v., där efter en *amplificatio* med parallellen mellan religion och dygd, medborgaren och den vittre, samt en stegring i "ännu kärare".³³ Kellgrens framställning uppvisar också något av den prakt som omgav akademiens offentliga sammanträden. Pompan sträcker sig ända till uttryckssättet, där t.ex. Gustaf II Adolfs födelsedag är skänkt akademien inte endast till högtid utan "till en evärdelig högtid".

²⁸ Schück 1916, s. 88 f.

²⁹ Schück 1935, s. 128, cit. 1916, s. 89. Se även Gustaf III:s tal, Handlingar [. . .], s. 15 och Stadgar, ibid., s. 19, 21.

³⁰ Schück 1935, s. 128.

³¹ Handlingar rörande Svenska Akademiens högtidsdag den XX december MDCCLXXXVI, s. 3.

³² Kommentarer, SS VIII:i, s. 223.

³³ Ibid.

Den kanske viktigaste uppgiften vid detta tillfälle var utdelningen av akademiens pris i skaldekonst och vältalighet:

Ett annat föremål återstår oss att uppfylla: det är att på detta offentliga samlingsrum utdela belöningar från vår Beskyddares hand, åt de Svenska Författare som i Vältalighet och Skaldekonst det förflutne året lyckligast täflat om Academiens bifall. Men som Konungen nådigast behagat stadga den lag för Academiens Secreterare, att årligen öppna denna Sammankomst med ett Tal, så åligger honom först att denna sin pligt fullgöra. (SS V:i, s. 66.)

Rosenstein talade om Svenska Akademiens uppgifter, men ägnade självfallet också dagens jubilar sin uppmärksamhet.³⁴ Därefter redogjorde Kellgren för tävlingsämnena i vältalighet och skaldekonst, för de inkomna bidragen samt för vinnarna. Allt detta är noggrant utskrivet i hans eget koncept, och han har alltså inte nöjt sig med att improvisera vid ett så högtidligt tillfälle.

Det äreminne över Lennart Torstensson som vann akademiens stora pris var, som bekant, författat av kungen själv, som ännu inte givit sig till känna. Av akademiens ledamöter tycks åtminstone Leopold redan före högtidssammanskomsten ha gissat författarens identitet.³⁵ Kellgren uppger i sitt direktörs-tal att elogen är "författad framför allt med en eldad styl och en manlig Vältalighet" (SS V:i, s. 67). Eftersom författaren "begärt att tills vidare få vara fördold" (SS V:i, s. 67) kunde priset dock inte utdelas vid detta tillfälle.

Vinnaren av akademiens stora pris i skaldekonsten var en mindre högt uppsatt person, som inte behövde tveka att uppge sitt namn. Det var kopisten vid utrikesexpeditionen Nils Lorents Sjöberg, vilken mindre än ett halvår senare skulle vara en bland de aderton. Kellgren, som tidigare utdelat tre olika pris till honom under sin tid som vitter direktör i Utile Dulci, syftade i sin hälsning på denna tidigare kontakt, som säkert var allom bekant:

Min Herre. / Det är på Academiens vägnar, som jag går att betala denna skuld åt ert Snille, denna pant af dess agtning. Värde af detta pris kan ej vinna eller förlora genom enskilda förhållanden, men förblifver detsamma af hvad hand det öfverlämnas. Tillåt mig derföre att anmärka en tillfällighet, som ökar mitt nöje utan att minska er ära, då jag erindrar att det i dag är för fjerde gången som en tidigare lycka frälst mig från faran att vara er medtäflare, för att lämna mig den hedern att tillstålla er en belöning. (SS V:i, s. 69.)

Detta personliga anslag tycks ha uppskattats av publiken. Leopold berättar i sin minnesteckning över Sjöberg att "en allmän handklappning återskallade i den akademiska högtidssalen, ifrån hoftribunen till de yttersta bänkarna: ett uttryck af bifall och lifligt deltagande, som på detta rum sedan aldrig mera låtit höra sig".³⁶ Även akademiens dagbok berättar om "en allmän hand-

³⁴ Talet finns tryckt s. 5—18 i *Handlingar rörande Svenska Academiens högtidsdag*.

³⁵ Schück 1935, s. 359.

³⁶ Leopold 1833, s. 527. Även citerat i *Kommentarer VIII:i*, s. 224 och Ek 1980, s. 40.

klappning'', men förlägger den till när Sjöberg mottog priset.³⁷ Passagen är i Kellgrens egen utskrift skriven med större, nästan präntad stil, uppenbarligen för att kunna läsas stående.³⁸ Han torde ju ha rest sig för att tilldela Sjöberg priset. Den större stilen tyder på att Kellgren i sitt *actio* ville framstå som om han lärt sig talet utantill, och att han ogärna uppträdde med koncept i handen när han tilltalade prisvinnaren.

I Kellgrens yttrande märks också några stilistiska medel av det slag som är vanliga i akademiens prosa. Utdelningen av priset benämns här med en metafor som ''att betala denna skuld åt ert Snille, denna pant af dess agtning''. Det personliga uttalandet uppvisar även ett par antiteser.

När prisutdelningen — där även de mindre utmärkelserna delades ut — var förbi läste Leopold upp ett avsnitt ur Gyllenborgs ''Tåget öfver Bält''. Schück har påpekat betydelsen av dessa ''läsningar'' — de gjorde klart för allmänheten att akademiens ledamöter inte endast var prisutdelare utan även utövande författare.³⁹ Som redan nämnts hörde de också till de inslag som Kellgren 1782 efterlyst hos en vitter akademi (SS IV, s. 298).

I sitt direktörstal uttryckte Kellgren sedan akademiens missnöje med den dåliga uppslutningen i pristävlingar, varpå han kungjorde de nya ämnena. Liksom i fråga om hans utdelning av årets pris är detta tillkännagivande mindre belysande för Kellgren som vältalare, men den noggrannhet varmed han nedtecknat varje vändning i sitt anförande förtjänar även här att påpekas. I handskriften återfinns också i båda dessa fall ovanligt många ändringar, som om Kellgren mindre lättvindigt förmått formulera sådana partier, vilka gick utanför hans vanliga produktion.

Hälsningtal till Gustaf III 1790

Efter freden i Värälä den 14 augusti 1790 anlände Gustaf III den 30 samma månad i triumf till huvudstaden. Svenska Akademien författade redan den 25 augusti en lyckönskan till kungen, och när han den 14 oktober trädde in under pågående sammanträde frambar akademien genom sin direktör, Kellgren, en hyllning till kungen.⁴⁰ I akademiens arkiv förvaras två olika manuskript till denna, båda av Kellgrens hand. Den ena handskriften innehåller en del ändringar, men är knappast det första utkastet till talet. Den ger snarast intryck av renskrift, där vissa ordalydelser senare korrigerats. I det andra manuskrip-

³⁷ Schück 1916, s. 93.

³⁸ Direktörstal 1786.

³⁹ Schück 1935, s. 423. Gyllenborg var själv ''af bröstsiuka'' förhindrad att läsa upp sin dikt.

Schück 1916, s. 94.

⁴⁰ Höjer 1966, s. 68.

tet finns endast ett par ändringar, men interpunktionen skiljer sig till viss del från det förra. Här är hela talet sammanpressat på en sida och det rör sig uppenbarligen om en renskrift för själva framförandet.⁴¹ Liksom var fallet med direktörstalet 1786, där ett parti skrivits med större stil för att kunna läsas stående, vittnar detta om Kellgrens omsorg om talets framförande. Uppenbarligen ansåg han att det inverkade menligt på *actio* att vända blad under talet, och han har därför valt att skriva med mindre stil på en enda sida. Sannolikt har han i detta fall hållit det mindre bladet i ena handen, medan han haft den andra fri för uttrycksfulla gester. Självfallet framfördes ett tal till kungen stående.

Kellgren kände i förväg till att kungen ämnade bevista ett möte i akademien. Redan 23 september skriver han om det till Clewberg-Edelcrantz, som var utomlands på kungens uppdrag: "Vi väntade i Torsdags att få se Beskyddarn i Svenska Acad[emien] men han föregaf till sin undskyllning att han ej denna gång hunnit tänka på något Tal. Som välbestäld Directeur åligger mig haranguera honom." (SS VI, s. 293.) Både Kellgrens eget tal och kungens svar torde således ha varit väl förberedda.

I Vitterhetssamfundets Kellgrenutgåva uppges Kellgrens hälsningstal vara "typiskt för den gustavianska retorik med dess omständliga periodbyggnad och överdrivet ödmjuka yttringar av rojalism, som akademiens officiella umgänge med konungen krävde".⁴²

Kellgren hade emellertid mer än två år tidigare brutit sitt teatersamarbete med kungen, och under kriget mot Ryssland kom han allt mera att sympatisera med oppositionen. Det är f.ö. tveksamt om han ens i sin ungdom varit någon glödande rojalist. Den uppskattning av Gustaf III som ibland framskymtar hos honom tycks snarare ägnad kulturpersonligheten än monarken, och hyllningsdikterna är ofta att betrakta som suppliker.⁴³ I dikterna "Cantate den 1 januarii 1789" och "Dälden" visade Kellgren under våren 1789 öppet sina åsikter. Båda dikterna trycktes i *Stockholms Posten*, varför Kellgrens inställning till Gustaf III måste ha varit allom bekant. I den förra dikten betraktas det pågående kriget med största pessimism och i slutpartiet ges en hypotetisk framställning av ett nederlag och av Gustaf III:s undergång. I en *sermocinatio*, där moder Svea anropar det nya året, används den gängse solmetaforiken i en helt annan innebörd än brukligt: "Och för evigt slockne ljuset / Af den sol, som leder dig!" (SS II, s. 299.) Samma metafor återfinns också

⁴¹ Svenska Akademiens arkiv, Skrivelser till Gustaf III, Kellgrens hälsningstal till Gustaf III, manuskript I och II. Se även Kommentarer SS VIII:ii, s. 333. Det tidigare manuskriptet (I) betecknas där som "koncept".

⁴² Kommentarer SS VIII:ii, s. 333.

⁴³ Ekenvall, passim. För Kellgrens politiska åsikter vid denna tid, se Ek 1947, passim, där också den inrikespolitiska bakgrunden till hans ställningstaganden behandlas.

i "Dälden" (SS II, s. 300 f.), där kungens genomförande av Förenings och Säkerhetsakten vid riksdagen 1789 behandlas. Solen, "dagens Drott", får här en förödande effekt sedan "Nidingens lömska stål" huggit ned den skyddande cedern, varpå hela dälden förvandlas till en öken. Här symboliserar nidingen adelns lantmarskalk, Charles Emil Lewenhaupt, som skrev under Förenings och Säkerhetsakten, medan cedern står för adelsståndet.⁴⁴ I ett brev till Rudbeck från maj 1789 uttalar sig Kellgren om Förenings och Säkerhetsakten: "Jag har sjelf icke läst icke heller tänker jag i min lifstid läsa den" (SS VI, s. 217). Brevet till Rosenstein från vistelsen i Skatelöv uttrycker också i stor utsträckning skaldens radikala idéer, och han visar där även sin förtjusning över franska revolutionen. Att intresset för denna omvälvning bestod ännu vid den tid då han skrev hälsningstalet framgår av breven till Clewberg-Edelcrantz. I juni 1790 skriver Kellgren:

Min vördnad till Friheten och Lanterna. — Några hufvun mer eller mindre för en god sak är strunt. Man skall lanternera i sekler, innan man uppoffrar så många oskyldiga, som en Despot på 2 timmar, för att vinna ett kalt berg, en lortpuss, ett torp. (SS VI, s. 268.)

Inställningen är, som synes, positiv till revolutioner men negativ mot krig. Under hela Clewberg-Edelcrantz vistelse i Frankrike uttalade Kellgren liknande tankar och bad honom också hämta hem några stenar från ruinerna av Bastiljen som souvenirer åt sina vänner (SS VI, s. 290).

Svenska Akademiens officiella inställning till Gustaf III och kriget mot Ryssland var emellertid helt lojal. Efter slaget vid Hogland 1788 skickade man hyllningsbrev till både kungen och hertig Carl (något som Gustaf III också uppmanade akademien att göra, även om de aderton förekom honom). Åtskilliga hyllningsdikter såg självfallet dagens ljus, både av akademiledamöter och andra vitterlekare. Kellgren var dock inte den ende i akademien som fann kriget meningslöst — Rosenstein och Adlerbeth visade sig som aktiva motståndare till Gustaf III:s politik under riksdagen 1789. Till oppositionen hörde också Axel von Fersen, som var en av de adelsmän som kungen lät fängsla vid riksdagen. Leopold tänkte däremot, enligt Olle Holmberg, "ingenting annat än det som han var anställd för att tänka".⁴⁵

Trots att många akademiledamöter var positivt inställda till kungen och kriget framgick inte alltid detta av akademiens verksamhet. En offentlig sammankomst som hölls i anledning av Gustaf III:s födelsedag 25 januari 1789 — dagen innan riksdagen utlystes — hade en minst sagt dyster prägel. Som avslutning läste tre ledamöter ur sina verk: Gyllenborg föredrog några fabler,

⁴⁴ För solmetaforiken, se även Kommentarer, SS VII:i, s. 485.

⁴⁵ Ek 1947, s. 1, 9 samt O. Holmberg, s. 148 ff., 158 (även citat). Leopold skrev dock en dikt där han bad konungen benåda Anjalamännen. O. Holmberg, s. 174.

bl.a. den om magen och lemmarna, som innehöll en uppmaning till enhet i riket, och Leopold "Häfdernas röst", vilken var avsedd som en gratulation till Gustaf III, men som gav en mörk bild av dagsläget och målade upp eftervärldens dom som det enda hoppet. Kellgren läste sin några år gamla "Förtvivflan", en dikt som tydligt visar hans inställning till kungens politik och där självmord ses som en möjlig lösning på problemen.⁴⁶

När Gustaf III återvände från kriget var alltså Kellgren, hans mest uttalade motståndare bland de aderton, direktör i akademien. Sina åsikter till trots måste därför Kellgren hälsa konungen å akademiens vägnar, och akademiens officiella förhållande till Gustaf III förutsatte att det skulle ske med ett hyllningstal. Med tanke på Kellgrens egen inställning var uppgiften säkerligen inte den lättaste. Han bör dock ha varit positivt inställd till freden — av breven till Clewberg-Edelcrantz framgår att han såg fram mot den, även om skälen åtminstone delvis var av egoistisk art (SS VI, s. 282, 287).

Talet syftar främst till att hylla Gustaf III, både som vitter person och som krigare, men det visar även att akademien ville försäkra sig om kungens fortsatta stöd. I stort ansluter det sig dock till *genus demonstrativum*. Efter att ha apostroferat kungen fortsätter Kellgren:

Eders Kongl. Maj^{ts} trogne Undersätare af Sv. Akademien, hafva med alle Sverges Inbyggare, på det lifligaste sätt, delat glädjen att återfinna en stor och älskad Konung, lyckligen frälst ur krigets faror, krönt af Lagrar, och med Friden i sin famn. Men då Akademien i dag äfven njuter den lyckan, att närvarande återse, att i egit sköte få mottaga sin höge och milde Beskyddare, uplifvas och stiger denna glädje till en höjd som fordrade att uttryckas, men fordrar det fåfängt af den tolk hon ej valt sig. Ed. M^{ts} rättvisa lärer ej räkna Akademien till ett brott, hvad som blott är dess missöde. (SS V:i, s. 249.)

Här uttrycker han inte endast de adertons utan även alla svenskars glädje över Gustaf III:s krigsframgångar, och över konungens återkomst med den allegoriska "Friden i sin famn". I det tidigare av de båda manuskripten har kungen beskrivits som "hölgd af Lagrar", vilket först ändrats till "hölgd med" och därefter till den slutliga lydelsen. Kellgren tycks också ha tvekat om hur epitetet till "Beskyddare" skulle ordnas — ursprungligen har det stått "Milde Höge Beskyddare", men han har sedan kastat om ordföljden till "Höge och milde".⁴⁷

Kellgren visar här också sin anspråkslöshet — att han kallar sig själv "den tolk hon [akademien] ej valt sig" beror naturligtvis på att direktörsposten tillsattes med lottens hjälp.⁴⁸ Denna *modestia* betonas sedan ytterligare när han ber om överseende med sina brister. Den glädje som akademien önskar uttrycka kräver dock inte direktörens insatser:

⁴⁶ Ek 1947, s. 3 ff., O. Holmberg, s. 154.

⁴⁷ Svenska Akademiens arkiv, Kellgrens hälsningstal till Gustaf III, manuskript I.

⁴⁸ Kommentarer, SS VIII:i, s. 334.

Och behöfver hon väl andra vittnen af sin känsla, än det namn hon bär, andra uttryck än de, som läsas i våra glada men bäfvande blickar? Ja, Nådigste Konung, de bäfva dessa blickar, men af blygsam frugtan, af undersätelig vördnad, af ovanan att efter en lång och mörk natt, åter lyfta sig mot ljuset; ännu häpne vid minnet af det framfarnas hot, ännu tvekande att tro sin närvarande sällhet; och ändteli-gen af frugtan, att under åtnjutandet af alt det beskydd en Konung tackes gifva, sakna det minsta af all den nåd, en SångGudinnornes ypperste Älskare fordom gifvit. (SS V:i, s. 249.)

Framställningen av ledamöternas blickar stegras med hjälp av upprepningen, där de anaforiska "af" och "ännu" driver fram satsen mot den avslutande motsatsställningen mellan "Konung" och "SångGudinnornas ypperste Älskare". Gustaf III ges här ett mera aktivt förhållande till musorna än i den första handskriften — han betecknas där som deras "Älskade", vilket sedan ändrats till den slutliga lydelsen.⁴⁹

Här uttrycks också akademiens oro för att förlora det kungliga beskyddet. Stegringen inleds och avslutas med ordet "frugtan". Kellgren kommer sedan fram till frågan om kungen ämnar fortsätta sitt beskydd av akademien:

Mätte Ed: Mⁱ nådigst tillåta Academien, att i djupaste underdånighet för Eders Mis fötter få nedlägga sitt bekymmer och sina önskingars förmäthenhet! — Yngsta Systemen bland Ed: Mis visa Stiftningar, ännu svag i sin linda, dess agtning kanhända än icke nog stadgad, af en Allmänhets öfvertygelse om värdet af dess yren och dess Ledamöters förtjenst, behöfde hon icke blott ett skydd från thronen, men en stråle af dess glans; icke blott att stödjas af sin Stiftares magt, men att förklaras af dess blick, att ledas af dess hand, att föreläyas af dess Snille, att uphöjas af dess närvarelse. Academien har ägt denna lycka, och blomstrat; hon har saknat den, och aftynat: Vågar hon ännu att hoppas på dess återkomst? (SS V:i, s. 249 f.)

I enlighet med den höga stilens konventioner personifieras här Svenska Akademien och ses som ett lindebarn i jämförelse med de övriga akademierna. Solmetaforiken skymtar här, men med rakt motsatt innebörd mot i "Dälden" — i talet förekommer åter den traditionellt positiva meningen, där solens strålar upplivar och inte förgör, som i dikten. Återigen stegras rytmen, och anaforer och antiteser förekommer. Ett märkligt inslag är här den passivform som förekommer i båda handskrifterna och som därför knappast kan vara någon felskrivning. Kellgren säger där att "Academien har ägt denna lycka, och blomstrats". vilket onekligen — liksom i fallet med Musornas "ypperste Älskare" gör Gustaf III till den aktiva parten i förhållandet akademi — konung.⁵⁰

I *peroratio* knyter Kellgren akademien tätare till kungen genom att på samma gång beskriva honom som författare till äreminnet över Lennart Tors-

⁴⁹ Svenska Akademiens arkiv, Kellgrens hälsningstal till Gustaf III, manuskript I.

⁵⁰ Ibid., manuskript I och II. Citat efter manuskript II. I SS har ordet ändrats till "blomstrat" enligt Svenska Akademiens Dagbok. Kommentarer, SS VIII:ii, s. 33. Se Höjer 1966, s. 69.

tensson och som dennes like som fältherre. De aderton blir här endast "Lärjungar" till Gustaf III:

Allernådigste Konung! Hon vågar åtminstone att önska och bönfalla: och sedan den hand som rest Torstensons ärestod, gått med hans styrka, att föra svärdet mot en trotsande Fiende; så värdigas Segrarn af Walkiala och Svensksund, ännu sänka sig ned till de vittra Lekar Han sjelf en gång stiftat, bland de Lärjungar Han sjelf kallat! (SS V:i, s. 250.)

Gustaf III höll ett kort tal som svar på akademiens fråga och lovade den sitt fortsatta stöd:

Om Jag under krigsbullret ej kunnat följa min böjelse för Muserne, har min Kärlek för Akademien alltid varit och skall alltid blifva densamma. Jag märker at Akademien har Skalder bland sina Ledamöter. På afstånd kunna händelser synas stora, som de närvarande finna vanlige.⁵¹

Efter talet fick akademiens ledamöter "den nåden at kyssa Konungens hand".⁵²

Gustaf III var själfvallet medveten om Kellgrens inställning till honom och hans krigsföring, och när han talade om att Akademien "har Skalder bland sina Ledamöter" kan detta dels tolkas som en komplimang till Kellgrens väl-talighet, kombinerat med en antydning om att han ändå överdriver kungens förtjänster, dels som en ironisk blinkning, med vilken Gustaf visar att han känner till Kellgrens åsikter och vet att hyllningen knappast är ärligt menad utan endast ett diktverk.

Talet till Gustaf III i Svenska Akademien är, med undantag av 1795 års versioner av "Tal om Satiren", det sista av Kellgrens tal som finns bevarat.

Talet är avsett för en begränsad, om än exklusiv krets, och ämnet har sannolikt inte lockat Kellgren till någon entusiasm vid författandet. Detta är också det onekligen mest intresseväckande med talet. Det visar den annars oppositionelle Kellgren i hans offentliga funktion som akademiens direktör, där de privata åsikterna var irrelevanta. Trots att han personligen var motståndare till Gustaf III:s politik kunde han här — sannolikt dock efter ett visst rådbräkande av sitt samvete — hålla ett hyllningstal till kungen. Utgivarna av *Samlade Skrifter* finner stilen "mycket kristad" och anser det bero på att den inte var naturlig för Kellgren.⁵³ Vid den här tiden var dock Kellgren en van akademitalare. Både här och i andra sammanhang växlade han stil efter publik och förutsättningar — naturligtvis måste det ha funnits genrer som han föredrog framför andra, men det är inte troligt att han för den skull betraktade sitt officiella författarskap som betydelselöst. Det fanns flera sidor av hans verksamhet, och han skötte dem alla med samma omsorg.

⁵¹ Höjer 1966, s. 70. Även citerat i Kommentarer, SS VIII:ii, s. 333.

⁵² Ibid.

⁵³ Kommentarer, SS VIII:ii, s. 333.

VI. Slutord

För Johan Henric Kellgren innebar vältaligheten en del av den vittra meriteringen inför en ämbetskarriär. Redan som yngling uppträdde han som talare och ansåg sig uppenbarligen framgångsrik inom området. Samma sak gäller den vuxne Kellgren — när situationen så krävde uppträdde han som vältalare, och åtskilliga av hans tal bestod också den hårda granskning han utsatte sina verk för inför utgivningen av *Samlade Skrifter*. I några av Kellgrens tidningsartiklar märks en kritisk inställning till retorikundervisningen i skolorna, men han vänder sig enbart mot det mekaniska rabblandet av Vossius retorik, inte mot retorikens berättigande som skolämne (SS IV, s. 237).

Kellgren tycks som vältalare ha uppfyllt de krav som ställdes på honom och anpassat sig efter publikens förväntningar. Han var aldrig någon omstörtande talare, varken i talens utformning eller i de åsikter han framlade. När han talade å ämbetets vägnar uttalade han i stort sett de åsikter som förväntades av honom — inga spår finns t.ex. av opposition mot Gustaf III i hälsningstalet från Svenska Akademien 1790, trots att Kellgren i andra offentliga sammanhang var en uttalad motståndare till kungens politik. Solen, som han ett år tidigare i "Dälden" beskrivit som en förgörare, används här åter som metafor för Gustaf III som upplysare och upplivare av vitterheten. Kellgren kunde använda retoriken för kritik och opposition i sin poesi, men aldrig lika öppet i sina prosatal. I sitt inträdestal i Svenska Akademien visar han sig, trots att han i en artikel några år tidigare hade kritiserat vittra akademier i gemen, som en på det hela taget solidarisk akademiledamot. Finns det antydningar till opposition i hans vältalighet är de mycket förtäckta och kan endast ha förståtts av dem som redan var insatta i Kellgrens tänkesätt. I inträdestalet kan t.ex. hävdandet att "Snille's Republik" kräver frihet ses som kritik mot kungen — som Kerstin Ekman påpekat erkänner inte en republik någon kung.¹ I "Tal om Satiren" från 1776 nämner Kellgren i en ironisk diskussion om pekoralens företräden framför god diktning att de är "långt Christeligare" (SS I, s. 161), vilket indirekt utpekar den konventionella fromheten som stupid och förljugen. Vid publiceringen i *Stockholms Posten* 1795 tillägger han här en urskuldande not, som egentligen ytterligare fäster uppmärksamheten på detta mångtydiga eller hädiska yttrande. Dylika undermeningar i texten kan också vara

¹ Ekman, s. 50.

mer personliga: i svarstalet till Nils Lorents Sjöberg i Svenska Akademien 1787 ger Kellgren den inträdande ett vänskapligt tjuvnyp genom att anspela på hans lättja, liksom Sjöberg i sitt tal alluderat på Kellgrens dåliga fantasi.

Det saknas ännu en mera systematisk undersökning av svensk våltalighet under 1700-talet, och det är därför en vansklighetsfull uppgift att bestämma Kellgrens relation till tidens skiftande retoriska ideal. Undersökningen tillåter dock några allmänna reflexioner. Hans bevarade tal sträcker sig över en tidsrymd om närmare tjugo år. Självklart bygger dessa tal på de retoriska mönster och principer som Kellgren fått lära sig redan under ungdomens studieår. Kanske är det också möjligt att urskilja en viss utveckling hos honom. Det är inte frågan om att han lämnar retoriken bakom sig med ökad litterär medvetenhet och mognad; men han tycks gradvis tolka och tillämpa denna retoriska konst på ett mer självständigt och medvetet sätt. Två företeelser, som kan synas strida mot varandra, är här dominerande: den intellektuella inriktningen och betoningen av känslans betydelse.

Låt oss först beröra ett tidigt tal, gravtalet över Anna Sophia Fleming från 1776. Här märks ett tydligt beroende av skolretoriken — det är en mönsteroration, där Kellgren spelar på affekterna på de ställen där detta föreskrivs, med känslomässiga utrop och avbrott samt med en markerad, nästan metrisk rytm, som hämtad från de antika läroböckerna. Det tycks nästan som om Kellgren skrivit talet med en *loci*-samling uppslagen framför sig, ty argumentationen följer tämligen exakt vad som är brukligt i ett sådant tal. Här dominerar *delectare* och *movere* — det rör sig ju om ett gravtal, där sorgen och dess uttryck har sin givna plats. Delvis beror nog också inriktningen på att den högadliga, men föga bildade, publiken knappast kunde anses mottaglig för djupsinniga reflexioner. Kellgrens avsikt med talet var självfallet också att visa sina egna färdigheter som talare, och inför en publik, som var inflytelserik men saknade mera ingående retoriskt kunnande, var det kanske nödvändigt att skriva ett konventionellt tal enligt alla retorikens regler för att man över huvud taget skulle inse dess kvaliteter. Här visar Kellgren att han till fulländning behärskar hur ett gravtal skall skrivas. Det är också uppenbart att han själv satte stort värde på detta mönstergilla tal.

Kellgrens övriga tal är mera intellektuella än känslomässiga i sin uppbyggnad. Det märks redan i det s.k. "Hälsningstal i Aurora" och blir med åren allt tydligare. *Docere* blir det dominerande draget på bekostnad av *movere*. Känslan finns kvar, men i nära förening med de intellektuella diskussionerna och mera sällan renodlad. Det är inte frågan om att enbart röra till tårar, inte ens i parentationen över Wellander, utan avsikten är en annan. Utvecklingen av det intellektuella draget leder hos Kellgren till att de s.k. filosofiska reflexionerna ges allt större utrymme. Sådana förekom inom de från Frankrike stammande elogerna och utgörs av essäartade utläggningar om olika kulturella företeelser som har anknytning till ämnet. De förekommer till viss del re-

dan i "Tal om Satiren" från 1776, men märks kanske tydligast i åminnelsetalet över Wellander från 1785. Talet hölls inför en intresserad och bildad publik i *Utile Dulci*, och Kellgren kunde således räkna med att åhörarna uppskattade också mera krävande resonemang. De filosofiska reflexionerna finns insprängda i beskrivningen av Wellanders liv och karriär och anknyter i hög grad till bestämda händelser i Wellanders liv. Så följs teckningen av hans tid som informator av en utläggning om konditionens nytta för en ung student, och hans verksamhet som librettist ger upphov till en lång beskrivning av den lyriska operans företräden. Var och en av dessa filosofiska reflexioner ger på så sätt dels en belysning av den skildrade, dels en allmängiltig utläggning av essäistisk karaktär.

Bruket av filosofiska reflexioner genomgår hos Kellgren en högst personlig utveckling när han blir direktör i Svenska Akademien. Hans svarstal är mycket enkelt uppbyggda: de inleds med ett *exordium*, där Kellgren hälsar recipienten välkommen, varpå ett allmänskulturellt mittparti följer. Detta har en viss anknytning till den inträdande genom att Kellgren ofta behandlar något ämne som denne berört i sitt inträdestal, men utan hyllningar eller andra hänvisningar till talsituationen. Först i *peroratio* anknyter Kellgren återigen till den inträdande och binder nu samman den allmänskulturella "kärnan" i talet med en hyllning av denne. Denna betoning av *docere* i akademitalen tycks inspirerad av Voltaire, som infört en liknande vältalighet över litterära ämnen i Franska Akademien, där de renodlade hyllningstalen tidigare dominerat. Här skönjs således en påverkan från en typisk upplysningsmannatradition.

Vältalighet på prosa var för Kellgren, liksom poesin, i mycket styrd av känslan. Av diskussionen om Gustaf III:s äreminne över Torstensson i Svenska Akademien framgår att Kellgren skilde mellan två slags affektfylld "Declamation" i vältaligheten, "det ena härrörande af köld och således fördömeligt, det andra som härflöt af en kanske stundom öfverflödande värma".² Det är tydligt att Kellgren föredrog det senare. I hans egen vältalighet är känslans funktion att belysa talets intellektuella innehåll, men den kan också ta starkare uttryck. Ibland använder han den exempelvis för att peka på missförhållanden, som i det känslomässiga avbrott i svarstalet till Sjöberg, där Kellgren talar om allmänhetens beundran för snillet som "ett offer, lika deladt mellan Snillet och Luftspringarn, den Gudomlige Skalden, och Djuret från Africa — — — hvad säger jag? ofta rikare skänkt åt dessa" (SS V:i, s. 78).

I två olika akademital från 1786 och 1787 har Kellgren beskrivit det ideala språket som en förening mellan den lärdes förnuft och den känsla som representeras av skalden och vältalaren (SS V:i, s. 46 f., 73 ff.). I en av aforis-

² Schück 1916, s. 72.

merna i "Philosophen på landsvägen" från 1793 återfinns samma uppfattning av vältalaren: "Känna *hastigt*, och känna *djupt*: Se der hela grunden til Skaldens, Orators, Artistens Snille." (SS V:ii, s. 605.) Vältalaren drivs således, enligt Kellgrens uppfattning, av det nästan tvångsmässiga, sexuellt betonade skapandebegär som han beskrivit i exempelvis K&k-brevet (SS VI, s. 185). Likväl har detta inspiratoriska författande hos Kellgren kombinerats med en grundlig kännedom om retoriken och ett genomgående bruk av denna. Också i Wellandertalet, där inslaget av *docere* är så pass stort, återfinns partier där känslan tydligt spelar in, som t.ex. i skildringen av poesi och musik (SS V:i, s. 26 f.). Där är också rytmen mycket tydlig. Beträffande talet över Wellander finns också uttalanden av en samtida läsare. Efter att ha läst talet uttalar sig Leopold i ett brev till Carl Petter Lenngren om Kellgrens vältalighet:

Iag admirerar i detta talet hvad jag altid skattat hos denna Författare: den superiorité i raisonnement, som man icke vill merka hos honom efter han icke är nog sträf; kort sagt den widsträckt och delierade [lös gjorda] tanke gåfva, som icke så sellan saknas äfven hos personer af talang; men utom hvilken det bästa Snille, så snart det höyer sig aldrig så litet öfver ögats, örats och med ett ord, öfver de lägre Sinneas horisont, planerar, under minutligt stigande och fallande, i ett evigt chaos af känslor och föreställningar. Vår witterhet trånade efter ett Snille som hade mer än känsla och inbillning. Dalin var redan et sådant. Han ägde denna öfverlägsna tankegåfva, denna förmåga at wid eftertankans bloss obegripligen hastigt uplösa alla föreställningar i deras ringaste begrepp; men jag tror at han saknade den Känsla, den harmoniska Sjal, denna prometheiska låga som uplifvar Konstnärens arbete och som förskönar de Sanningar man funnit. Det är i denna egenskap som Förf. af Well[ander]s äreminne altid synts mig oförliknelig: Iag vill seya i begrepens Sanning och rigtighet.³

Leopold beskriver här Kellgrens vältalighet som en förening mellan känsla och tankeskärpa. Det är inte fråga om någon "rasande" och lössläppt känsla, utan om ett medel för att belysa talets tankeinnehåll. I Leopolds brev tycks det nästan som om en ny vältalighet var för handen, skapad eller åtminstone främst företrädd av Kellgren. Kanske har han blivit väl entusiasmerad av sin diktarkollegas tal, men synpunkten är likväl intressant. Kellgrens vältalighet innebär aldrig något brott mot traditionen utan en förening mellan *docere* och en ny tids "prometheiska låga". Detsamma kan urskiljas i hans poesi. Engdahl ser där en utvecklingslinje från en retorisk "repertoardiktning" mot en förromantisk "verkdiktning".⁴ Enligt min mening lämnar dock Kellgren aldrig den retoriska traditionen, vare sig i poesi eller prosa. Den förromantis-

³ Brev från Leopold till C.P. Lenngren, 13/9 1785. Svenska Akademiens arkiv.

⁴ Engdahl, s. 36—77. Se dock särskilt s. 57, där han påpekar att Kellgren efter genombrottet fortsätter att "skriva dikter enligt nötta recept, genrestycken med mycket av hantverksprodukt och föga av personlig artikulation".

ka inriktningen ersätter hos honom inte det äldre litterära idealet utan utgör istället en ny beståndsdel som läggs till de övriga i hans litterära arsenal. Redan i ungdomen mottog han ju förromantiska impulser och översatte t.ex. Young, men det nya och det gamla fortlevde hos honom sida vid sida. Samma år som "Den nya skapelsen" skrev han också "Dälden" och "Cantate den 1 Januarii 1789", två dikter som i hög grad hör till den retoriska diktningen. Också en så uppenbart förromantisk dikt som "Till Christina" uppvisar en retorisk struktur. Inom den prosaiska vältaligheten var Kellgren också verksam in i det sista — under tiden februari-april 1795 utförde han på dödsbädden två olika omredigeringar av "Tal om Satiren" som skrivits nästan tjugo år tidigare. Nu skulle det komma att bli ett inlägg i hans sista litterära strid.

Summary

Carina Burman: The Orator Johan Henric Kellgren

(Carina Burman: Vältalaren Johan Henric Kellgren, Uppsala 1988)

The author Johan Henric Kellgren (1751—1795) has hitherto mainly been celebrated as a champion of the Enlightenment and a preromantic poet. Of the former research on the subject, the studies of Ingrid and Sverker Ek, Lennart Josephson, Vilhelm Lagus and Horace Engdahl form a basis for this thesis.

Kellgren lived during a time when Swedish literature still was dominated by older ideals. Although European preromanticism was known in Sweden, literature was not yet regarded as an aim in itself. Moreover, the range of genres counted as "literature" were much wider than today — it included both "poetical" genres, such as lyrics and drama, and genres such as orations and history. The basis for the older literary system was rhetoric, which was first developed into a theory in Greece in the 5th century BC. Its importance grew, and it came to influence and guide not only the spoken word, but all literature. Rhetoric, logic and grammar became the main subject in school, together forming the *trivium*. Up to the 19th century, rhetoric kept this leading position in the educational system.

Unlike the modern, romantic view of literature, rhetoric concentrates both on the writer/speaker and on the audience. Its main aim is not the artistic form, but to persuade the audience. Thus the speech or text must be suited to the situation — otherwise the audience will not allow itself to be persuaded by the message. In this process, both emotional and intellectual arguments were used. Rhetoric has been criticized ever since Plato's time on account of being mendacious as it was not concerned with truth but with persuasion. This eventually led to the rupture with rhetoric during the romantic period. During the 18th century, however, rhetoric still retained its status. Books on rhetoric were published in the national languages, and in Britain and Germany regular rhetoric movements developed. In Sweden during the Gustavian era (ca 1771—1792) rhetoric and eloquence were cultivated in every form, the most important category being the *genus demonstrativum* (laudative or — less often — abusive speeches). There were speeches on royal birthdays, funeral speeches, memorial orations in literary orders, competitions in *eloges* and other species of eloquence — rhetoric flourished in all forms. All over Europe

speeches were published and discussed in the papers, and important ideas were often expressed in the form of orations. A Swedish example is Kellgren's defence of the ideas of the Enlightenment in a fictitious speech during the "Pro Sensu Communi-feud" in 1787; a French one Rousseau's "Discours sur les sciences et les arts".

In the older literary system the capacity for artistic writing was not mainly regarded as a way to express the individual, but as a knowledge necessary for an official career. Young men who intended to gain a position in society studied rhetoric to achieve this capacity, and then used it to qualify themselves for an office, secular or ecclesiastical. As for Kellgren, he conformed to the system as did his contemporaries, and wrote speeches (both in verse and prose) and occasional verses as a part of his career. At university he orated in verse on important occasions, such as the celebration of Gustaf III:s coronation in 1772 and the king's visit to Turku in 1775. Here, he certainly follows the beaten path of the period. His studies at school and at university were in no way remarkable. Originally Kellgren was meant for an ecclesiastical occupation, but decided to pursue a university career instead. He had a minor teaching post at the University, but after two unsuccessful attempts to secure promotion he decided on a career as civil servant. His main qualification was his literary ability. In 1780 he was appointed Royal Librarian and in 1785 private secretary to the king. The latter post brought the same status as nobility. Kellgren's aim was, however, to gain a position as "kommerseråd" in the Chancellery of Commerce, which would have enabled him to write only what he actually wanted to. Although he did not get this post, a greater honour was bestowed on him by the king, who appointed him as one of the first members of the Swedish Academy, which was founded in 1786.

This thesis is limited to Kellgren's fifteen extant prose speeches — the only certain speech in verse still existing having formerly been treated by Engdahl — but my conclusions concerning his command of rhetoric are to some extent valid for his production in other genres. I want to show that he was not mainly a pioneer of new literary ideals. Rather, his literary accomplishments are results of both the new system and the older one that was disintegrating. In his works he shows himself as different *personae*, all originating from rhetoric, and one of them is the orator. In this thesis, Kellgren is seen in different offices or functions, at different stages of his career: the schoolboy and student; the young academic hoping for a post as professor of rhetoric at the University; the private tutor, who writes speeches as exercises for a young count; the official orating in a literary order and, finally, the first President of the Swedish academy, speaking on behalf of its members, among whom were senators and bishops.

The matters mentioned above are presented in Chapter One. In Chapter

Two Kellgren's rhetorical studies are described. He learnt the elements of Latin and rhetoric from his father, a rural dean in the county of Västergötland. At the age of eleven, he went to grammar school (trivialskola) in the nearby city of Skara, and two years later he entered the "gymnasium" in the same town. In school rhetoric still was one of the main subjects. The boys were expected to know Vossii *Elementa Rhetorica* by heart, to discern the tropes and figures in classical texts and to use their rhetorical knowledge when writing progymnasmata and other rhetorical exercises in Swedish or Latin. In the "gymnasium" the boys orated publicly, and also preached in grammar school. Sixteen years old, Kellgren left Skara and went to the University of Turku (Åbo) in Finland, at that time still a part of Sweden. There he attended lectures in rhetoric and — with great certainty — also seminars in eloquence. He was taught by the professor of eloquence, Henric Hassel, and by the *eloquentiae docens* Henrik Gabriel Porthan. The latter, who was also a friend of Kellgren's, seems to have influenced him a great deal. Preserved lectures by Porthan show him as a pedagogically skilled lecturer with practical views on the aims of rhetoric.

In 1772, Kellgren graduated as *philosophiae magister*, and two years later he presided over a *disputation* on poetry, where he himself had written the dissertation. He then was appointed *poëseos docens*, an office sorting under the professor of eloquence, and was thus obliged to give private seminars, a task which he never seems to have fulfilled. When Hassel died in 1776, Kellgren applied for the chair of eloquence, but the post was given to Porthan, who was older and more qualified as a scholar. Kellgren now moved to Stockholm to take up an employment as private tutor (informator) in the family of count Meijerfeldt. He continued to write, and published some poems and a speech in Swedish journals. He also partook in literary competitions of the Academy of Belles-Lettres (Vitterhetsakademien), and in two succeeding years he was awarded the gold medal — 1778 in poetry and 1779 in eloquence. The awarded treatise from 1779 shows a skilled rhetorician, who — in spite of his own voltairean views — knew how to modify his ideas according to those of the conservative jury. This he had learnt by experience, having in 1777 been passed over after expressing his own atheistic views too openly.

After a couple of years in Stockholm, Kellgren was a well-known writer, and led a fashionable life. Despite this, he applied for a post as librarian at the University of Turku in 1780, a fact that has not been noted earlier. In the list of qualifications which was enclosed with his letter to the Chancellor of the University, both his academic and his literary merits are given. However his application was not successful. The king might have wanted to keep Kellgren in Stockholm — later he showed himself reluctant to give Kellgren any post that might prevent him from writing. A couple of months later in 1780,

the king appointed him Royal Librarian, but without the duties Kellgren had expected — instead, he was expected to versify the king's own dramas, a task which did not delight the poet.

Chapter Three of the thesis deals with the speeches that Kellgren wrote in his position as private tutor. At the age of nineteen he got his first employment in the family of a judge, and a couple of years later he took over his brother's position with a baronet. His next advancement took place in 1774, when he became tutor to the sons of a baron. Being himself a commoner and having spent his childhood together with a large family in a small vicarage, the change to a manor house and — in the last case — to a renaissance castle, must surely have been great. Kellgren, however, considered himself superior to his employers, being the one with the better intellect. But the position gave him an introduction to an aristocratic world to which he was formerly a stranger. Such knowledge was essential for someone who wanted to rise in society.

Three speeches are analysed in detail in this chapter. The first one has been regarded as a speech of greeting in the order of Aurora (Hälsningstal i Aurora), a classification that is probably false. More likely the speech had been written by Kellgren but delivered by someone in the lower court of appeal in Turku, which is mentioned in the text. Kellgren might have written it either for a member of the family where he was first employed or — more probably — for his pupil Claes Fleming, who entered the Court of Appeal in 1776. The speech deals with the origin of legislation and is held in a high style, and is thus quite ornate. Its peroration is incomplete, and might have been left for the young baron Fleming to add as a sort of exercise.

In 1776, the Baroness Fleming died, and Kellgren wrote a speech for her funeral. The subjects dealt with are the usual ones for the genre: the shortness of life, the high birth of the deceased, her many virtues and, finally, death as a reward for the virtuous. Kellgren had no personal liking for the Flemings, and it is quite clear that he made the speech simply because he, as private tutor, had no choice. It is probable, though, that he wanted to impress the aristocratic audience. To achieve this he made his speech into a paragon of school-rhetoric, with all the tropes and *loci communes* suitable for the occasion. The style is high, as befitted the noble deceased. The funeral took place after Hassel's death, so Kellgren had good reason for showing himself as an accomplished orator.

A couple of years later, in 1778, Kellgren was the tutor of the young counts Meijerfeldt in Stockholm. A speech intended for the younger boy's exercises in eloquence is still extant — it is made out to be a speech held in an order comprised of 7 and 8-year-old noblemen (Tal i et OrdensSällskap, bestående af 7 och 8 årige Adelsmän), and it deals with subjects suitable for a young count, such as nobility, honour and war. As in the other speeches written by

Kellgren when he was a tutor, the style is high, as was proper for the aristocracy. Here, though, one can discern a slightly ironic touch in the big words that Kellgren has meant to be uttered by a little boy.

Chapter Four treats Kellgren's connections with the multitude of literary societies and orders that prospered during the Gustavian era. At the age of eighteen, he became a member of the youthful association Avazu (Turku), and later on he was connected with Aurora (Turku), Utile Dulci (Stockholm), Apollini Sacra (as this order was situated in Uppsala, Kellgren was not an active member), Par Bricole (Stockholm) and finally the order of the Franciscans (Stockholm). These orders mainly aimed at cultivating the Swedish literature and language in a social way, although Par Bricole was chiefly sociable and Utile Dulci in some aspects resembled a literary academy. The latter appointed Kellgren as its secretary soon after his arrival in Stockholm, and in the early 1780's he acted as the president of its literary section. The order of the Franciscans — which has nothing whatsoever to do with the Franciscan friars — was dedicated to the Enlightenment and thus had radical political aims. Kellgren served as its great chancellor in the 1780's and was the head of several Swedish lodges and possibly of some abroad. In his position as an official in these orders, it was one part of his duties to speak at the meetings. Many of the speeches held by him are no longer extant — Kellgren was quite negligent with his original manuscripts, and moreover a good part of the archives of the orders have been lost. Only one speech from Aurora and two from Utile Dulci are preserved.

The oration from Aurora deals with satire, and is called "Speech on the deleterious effects of satire on public and private good" (Tal om Satirens skadeliga verckan på alment och enskildt bästa). It is deeply ironical, and also a satire in itself. Kellgren here defends individual satire — he was at the time (1776) well-known as a satirist in Aurora, and the audience knew what to expect from him. This also gave them a clue to the literary meaning of the speech. Here Kellgren takes on the part of an ingénu, scourging *pecoralia*, bad taste, and even his fellow-members in Aurora. The speech is held in a high style, which is one of the ways Kellgren uses to stress his irony — the clashes between the style and the innocent content produces a ridiculous effect. Sometimes the speech changes into a sermonizing style, which includes obsolete words and dated inflexions and reveals straight irony. According to the conventions, Kellgren refers to a multitude of examples, consisting either of satirists or "pecoralists". — The speech on satire was written after the decease of Hassel, and the reason for making it so long and elaborate might well be that Kellgren wanted to show the academics in the audience that he was an accomplished orator. Anyhow, the speech was one of those Kellgren appreciated most. He mentions it in letters from the following decade, and planned to include it in his collected works. In February 1795, the dying Kell-

gren published it in a revised version, being too weak to produce anything new for a literary feud in which he had involuntarily become involved. Obviously Kellgren's interest in the speech was renewed after this publication. Up to his death in April he worked on a revision, making more extensive changes this time. This version was printed in his collected works, which were published posthumously. When selecting works for this edition — which he managed to complete before his death — Kellgren omitted a large portion of his production, and retained only the works he valued most. It is significant that most of his extant speeches were published here.

The first of Kellgren's speeches from *Utile Dulci* originates from the memorial ceremony in 1780 over Colonel C.F. Leijonhielm, one of the more prominent members of the order. Kellgren's speech was not, however, the actual memorial oration, but a preparatory speech, held in his capacity as president of the literary section. This sort of oration served to establish the confidence of the audience in the actual orator. Kellgren, for his part, was not obliged to describe the life of the deceased, nor to praise him. Instead he made his speech into a "meta-oration", describing and defending the existence of the memorial ceremony.

The other speech from *Utile Dulci* is a memorial oration that Kellgren held in 1785 over the poet and judge Johan Wellander, another prominent member and the founder of the musical section, who had died two years earlier. Besides being fellow-members in *Utile Dulci*, Kellgren and Wellander were personal friends, sharing similar experiences — among other things they had both worked as librettists for the king. Kellgren's speech deals with Wellander's life and works, both his poetical production and his official career as a jurist. The description is intermixed with "philosophical reflexions", i.e. digressions or small essays on different subjects related to the speech — thus the relation of Wellander's studies is followed by a digression on education, the relation of his libretto is followed by an account of the literary qualities of the opera, and so on. Such philosophical reflexions were common enough, and recommended by French rhetoricians, but are more frequent in Kellgren's speech on Wellander than in other contemporary Swedish orations. The style of the speech is high, which is somewhat surprising, as this level was reserved for the aristocracy. Wellander was of quite humble origin. The choice of style probably originates from Wellander's prominent position in *Utile Dulci*, which might neutralize his low birth. Nobility was not an essential merit in this order, which shows the rise of the Swedish "middle-estate". The members of *Utile Dulci* were mostly burghers and civil servants with literary interests, and in the memorial speeches (even among those held by the occasional members of the high aristocracy) common birth is emphasized as preferable to nobility. An *éloge* over a poet was also expected to bring honour not only to the actual subject, but to the whole guild of writers. This point is emphasized by contem-

porary rhetoricians and Kellgren follows it: his speech is meant as in praise of all writers (and all jurists), to whom Wellander is to be considered as an *exemplum*.

Chapter Five analyses Kellgren's orations as a member of the Swedish Academy. During his first years in Stockholm, he had competed in poetry and eloquence in the Academy of Belles-Lettres in order to qualify himself for an office. There was, however, a disagreement between Kellgren and that academy, owing chiefly to their differing ideas of religion. In an article from 1782 Kellgren made several proposals on how to improve the Academy of Belles-Lettres. He here expresses opinions on the legislation of language and literature that show him as ambivalent between French-classical ideals and more modern views. He claims that language and literature should not be regulated, but still he accepts literary academies during the period of legislation, after which they should be dissolved. Such ambivalence was quite common at the time. The most radical idea expressed in the article is that literary academies should pay salaries to promising writers.

In March 1786 Gustaf III refounded the Academy of Belles-Lettres, but he also founded a new academy, the Swedish Academy (Svenska Akademien), which was to take over the work with language and literature. For this latter academy, the king appointed thirteen members, of whom twelve were either aristocrats or bishops. The only non-clerical commoner was the critic of academies — Kellgren himself, who obviously was very proud of his appointment. Five more members were to be chosen by the first thirteen, so that the academy would number a total of eighteen members.

At the ceremony of foundation Kellgren held an inaugural speech, which he had started to compose as soon as he got the news of his appointment. Like the speakers of the French Academy, Kellgren modestly dwells on his humbleness, but unlike them he had no predecessor to praise — instead he spoke on the regulations of the Swedish language and on the purpose of literary academies. When he declared his subject, the audience must have remembered his article some years previously, and the expectations were probably great — was Kellgren to act subversively in the academy? As in his article, he here shows himself undecided between the two different ideals — this time, however, he seems to lean towards the French-classical side. He no longer questions the legislation of literature and language, most probably because his own situation had changed — academies were no longer enemies, formed by aged men. Instead, a new academy had been founded, with himself and other representatives of the Enlightenment among its members. Moreover, he had gained personally by the appointment, and in some respects (although it did not offer salaries for writers) the Swedish Academy corresponded with the demands made in the article. Just like Voltaire, who was

Kellgren's pattern as an author, he had conformed to the decorum of the academy.

On this occasion the lot of being president of the Swedish Academy during the first half-year fell on Kellgren. He was going to hold that post five more times before his death nine years later. During his first three periods, Kellgren held a number of speeches in the academy. In the spring of 1786, he welcomed four members, in December he chaired the annual festival of the academy, in the spring of 1787 he welcomed two more members and, finally, he addressed the king in the name of the academy after the peace with Russia in 1790.

The six speeches of greeting are all composed in the same way. In the speech over Wellander, Kellgren had used more extensive "philosophical reflexions" than was common, and in the speeches in the Swedish Academy he developed these reflexions in quite an individual way. The speeches all consist of an exordium and a peroration, which are addressed to the new member, but the narration and argumentation have given place to a "core", dealing with literary or philological matters. The core shows no references whatsoever to the situation, but is often related to something touched upon in the inaugural speech of the new member. At the beginning of the peroration, Kellgren addresses the member again, and closes with a few compliments to the addressee. These cores constitute a conscious development of the traditional eloquence, stressing its intellectual side. Kellgren might here be influenced by Voltaire, who in his inaugural speech in the French Academy was the first to hold an oration on literary matters. As the first President of the Swedish Academy, Kellgren had the possibility to influence its eloquence, and he seems to have wanted to stress its intellectual side. The cores of Kellgren's speeches of greeting in the Swedish Academy are, in his collected works, published as essays, without the exordium and peroration.

Kellgren's speech on the annual festival 1786 is not of great rhetorical interest — his own manuscript shows, however, how the parts that should be pronounced while standing are written in a larger hand, so that he could leave the manuscript on the table and still be able to read it. This shows his concern for *actio*, and, moreover, that he wanted the audience to believe that he knew the speech by heart.

During the war with Russia (1788—90) Kellgren more and more came to sympathize with the opposition against the king, who was striving to establish absolutism in Sweden. Kellgren was also deeply influenced by the French Revolution. When Gustaf III returned from war in 1790, Kellgren was the President of the Swedish Academy, and in spite of his opinions it was his duty to address the king. Nothing in the speech shows Kellgren's personal views — he was not supposed to act as an individual, but as a representative of the Academy. With becoming veneration Kellgren addressed the king, praised his

deeds during the war and asked him to continue his protection of the Academy. King Gustaf answered with a short speech, pointing out that the Academy had poets among its members and thus, with concealed irony, showed that he was conscious of Kellgren's opinions of him.

As an orator, Kellgren seems to have conformed himself to the *decorum* of the different situations. In his speeches he was never overtly rebellious, which he sometimes was in poetry. In some speeches, though, traces of a personal or subversive undertone can be discerned, but only by those conscious of Kellgren's opinions. As modern rhetoric research is still comparatively new in Sweden, it is difficult to assign Kellgren a position in the rhetorical tradition of this country. However, a certain development can be discerned in his own production, as his extant prose eloquence stretches over a long span of years, from the speeches in Turku in the mid-seventies to the last version of the speech on satire in 1795. In early speeches, such as the one on Baroness Fleming, Kellgren depends on school-rhetoric, seemingly picking his arguments from a collection of *loci communes*. In the speech on Wellander, and in the speeches of greeting in the Swedish Academy, Kellgren has achieved a more individual eloquence, stressing the intellectual side of rhetoric but without excluding the feeling. It is not the traditional *moving* eloquence. Instead the feeling seems to illuminate the intellectual contents. A contemporary writer, Leopold, praises the *elogie* on Wellander and Kellgren's supreme combination of feeling and intellect. It seems as if he considered Kellgren a representative of a new eloquence, which fuses the best parts of the two literary traditions, the old and the new one. In any case, Kellgren certainly has his roots in the old tradition, and he never leaves it entirely — his preromantic poetry is just another element, added to the genres he learnt to command during his formative years in Skara and Turku.

Källor och litteratur

Otryckt material

Goteborg, Landsarkivet

D I a:3. Matrikel för Skara trivialskola

Ö I:4—6 Handlingar rörande Skara gymnasiums historia

Goteborgs universitetsbibliotek

Kellgrens inträdestal i Svenska Akademien, Acc 1962:29

Helsingfors universitetsarkiv

Lektionssedlar, Turun Akatemin Arkisto, [kaps.], Ba 2

Åbo Academi Consistorii Protokoll, 1/7 1777, Ca 77, 16/12 1779, Ca 82, 13/4 1780,
Ca 83

Skara Stifts- och Landsbibliotek

Det s.k. Hälsningstal i Aurora, O.A. Knös Saml. 31, Misc. II

Stockholm, Kungliga Biblioteket

”Canzli Rådet och Professoren Henric Hassels Bref til Biskopen, sedermera Årkebiskopen Carl Fredric Mennander och Des Son Carl Fredric Fredenheim”, Ep.H.4
H.G. Porthans ”Utkast Till Undervisning för Informatorer, rörande deras skyldigheter och kloka förhållanden”, O. 44

Wellanders papper, Vf 226:2

”Aurora-affairer”, Vo. 7

Fredrik August Dahlgren, ”Anteckningar rörande Franciskaner-Orden (Ett hemligt sällskap i Uppsala under 1780—90-talen)”, Vo. 13

Utile Dulcis ”Allmänna protocoller”, Vo. 41

Stockholm, Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademiens arkiv

Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi, F II:3—4

Stockholm, Riksarkivet

Brev från J.H. Kellgren till kanslern för Åbo akademi, Ulrik Scheffer, bilagt skrivelse från kanslern för Åbo akademi till K. Maj:t 7/3 1780, Allmänna verks skrivelser till K. Maj:t, vol. 541

Stockholm, Svenska Akademiens arkiv

Brev från Kellgren till Rudbeck 1—6/4 1786

Brev från Leopold till C.P. Lenngren 13/9 1785

Skrivelser till Gustaf III, Kellgrens hälsningstal till Gustaf III 1790, manuskript I och II

Trolle-Ljungby, Brinkmanska arkivet

Autografsaml. Kellgrens direktörstal vid Svenska Akademiens högtidsdag 1786. Citerat efter okatalogiserad fotokopia i UUB.

Uppsala Universitet, Litteraturvetenskapliga institutionens arkiv

Carina Burman, " 'Denna förträffeliga konsten.' Henrik Gabriel Porthan och retoriken."

Uppsala universitetsbibliotek

Konung Gustaf III^s egenhändiga skrifter II. Wältalighet och Politiska Ämnena, F 411

Brev från informatorn Jonas Agrell till RR Henning Gyllenborg, F 380

Brev från A.N. Clewberg till J.H. Lidén 24/9 1776, G 151 e

Brev från J.A. Stechau till J.H. Lidén, G 151 f

Tal om Satiren i samtida avskrift, E.M. Fants samling, P 145

SveoGothiska Nationens CONSTITVTIONER [Åbo], U 35

Franciskanordens papper, U 149 a, U 153, U 154

Apollini Sacras protokollsbok, U 160 och matrikel, U 162 b

"Ceremoniel wid Cantzli Rådet *Psilanderhielms Parentation i Utile Dulci* d: 14: *Maij* 1783" och "Alphabetisk förteckning öfver Ledamöterna af Sällskapet *Utile Dulci*", U 169 k

"Utdrag ur Consistorii Acad. Ups. protokoll m.fl. handlingar rörande Västgöta nation", U 995

I privat ägo

Göteborg, i Bo Lindbergs ägo: Dennes "Rhetoric and anti-rhetoric in 18th century Sweden", otryckt föredrag hållet vid kongress i The International Society for the History of Rhetoric i Tours 15—20 juli 1987

Uppsala, i författarens ägo: Brev från Lemu Asikainen församling till förf., 13/12 1985

Uppsala, i Marie-Christine Skunckes ägo: Dennes " 'Commerce épistolaire entre un jeune Prince et son Gouverneur': la correspondance de Gustave III de Suède et Carl Fredrik Scheffer, 1756—1762", otryckt föredrag hållet vid kongress i The International Society for the History of Rhetoric i Tours 15—20 juli 1987

Tryckt material

- Abenius, Margit, *Stilstudier i Kellgrens prosa* (diss., Uppsala, 1931)
- [d'Alembert, Jean le Rond], "Collège" i *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, par une société de gens de lettres. Mis en ordre & publié par M. Diderot [. . .] & [. . .] M. d'Alembert, III (Paris, 1753)
- [—], "Elocution" och "Eloges académiques", i *Encyclopédie* [. . .] V (Paris, 1755)
- [—], *Melanges de Litterature, d'histoire, et de philosophie*, nouvelle edition, Revue, corrigée et augmentée très-considérablement par l'Auteur II (Amsterdam, 1760)
- Alopæus, Magnus Jacob, *Borgå Gymnasii Historia* II-V (Åbo, 1807—17)
- Aphthonius, se Schefferus
- Appelgren, Stig, "Dikter i Åbo Tidningar 1771—1789", s. 265—352 i *Historiska och Litteraturhistoriska studier* (31—32) 1956, SSLF 357
- , "Två tal om det sanna adelskapet", s. 18—26 i *Böcker och människor. Hyllningsskrift till Carl-Rudolf Gardberg 9 september 1958*, Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo VI (Åbo, 1958)
- , "När upplöstes Aurorasällskapet?", s. 179—184 i *Finsk Tidskrift* (165—166) 1959 [Armfelt, Gustaf Mauritz], *Inträdestal, hållne uti Svenska Akademien den XIII. Maji MDCCLXXXVI. af [. . .] friherre Gustaf Mauritz Armfelt och [. . .] mag. Carl Gustaf Nordin* (Stockholm, 1786)
- Batteux, [Charles], *Principes de la Littérature*, nouvelle édition III (Gottingue, Leide & Paris, 1764)
- Beckman, Nat[anael], *Vår skolas historia* I, Tiden till omkring 1800. Skaradjäknarnas förening (Göteborg, 1926)
- Belfrage, Sixten, "Kellgrens användning av orden 'läcker' och 'täck' ", s. 55—65 i *Arbiv för nordisk filologi* (52) 1936
- Bennich-Björkman, Bo, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550—1850*, Studia Litterarum Upsaliensia 5 (diss., Uppsala, 1970)
- Bergh, Gunhild, *Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen* (diss., Uppsala; tr. Stockholm, 1916)
- Beskow, Bernhard von, "Berättelse afgifven vid Svenska Akademiens femtionde årsfest, den 5 april 1836, af *Akademiens Sekreterare*", s. 131—202 i SAH 1796 (16) 1835 (Stockholm, 1836)
- Bilmark, Johan [preses], *Kortta och enfaldiga tankar om upfostringsvärkets hinder i vårt k. fädernesland, samt några medel til dess förbättrande* I, resp. Gustaf Dahlgren (diss., Åbo, 1773)
- , *Strödda anmärkningar uti filosofien*, resp. Claes Fleming (diss., Åbo, 1776)
- Bjerkander, Clas, *Tal om Kinnekulle hållet 1758 i Skara gymnasium*, Med inledning och anmärkningar, utg. av Hans Sallander, Föreningen för Västgötalitteratur (Uppsala, 1977)
- Booth, Wayne C., *A Rhetoric of Irony* (Chicago & London, 1974, omtr. 1975)
- [Browallius, Johan], *Oförgripeliga TANKAR, Om Undervisnings-Wärket, Wid GYMNASIER och SCHOLARNE I Riket* (Stockholm, 1751)
- Burman, Carina, *Västgöten Johan Henric Kellgren*, Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 8 (Skara, 1987)
- [Calonius, Matthias], "CALONII Relation om Åbo Academie 1783", meddelad av J.J. Tengström, i *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* (5) 1845 (tr. 1846)
- Carlsson, Sten, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* (andra omarbetade upplagan, Lund, 1973)

- Carpelan, Tor (utg.), *Finsk biografisk handbok* (Helsingfors, 1903)
- Castrén, Gunnar, *Stormaktstidens diktning. Studier* (Stockholm, 1907)
- , "Sällskapet Aurora", s. 143—195 i FoU 14 (1900) tr. 1901, SSLF 47
- [Celsius, Olof,] *Intrådes-tal, hollne uti Svenska Akademien den XXVII Maj MDCCCLXXXVI, af biskopen [. . .] Olof Celsius, och biskopen [. . .] Johan Win-gård* (Stockholm, 1786)
- Cicero, [Marcus Tullius], *De Oratore*, with an English Translation by E.W Sutton [. . .], completed, with an Introduction, by H. Rackham. The Loeb Classical Li-brary (London, Cambridge Massachussets, 1942, omtr. 1967)
- Clark, Donald Lemen, *John Milton at St. Paul's School. A Study of Ancient Rhetoric in English Renaissance Education* (New York, 1948)
- Curtius, Ernst Robert, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern, 1948)
- Dahlgren, Gustaf, se Bilmark
- [Dahlström, Olof,] "Äminnelse-tal, öfver Kongl. Maj:ts förste tienstgörande lif-medicus samt vice-præses uti Kongl. Collegio Medico, herr doctor Anton Hoff-man; hållit för Sällskapet Utile Dulci, den 30 Martii 1784" (Stockholm, 1784)
- Delblanc, Sven, " 'Herrarna' i Svenska Akademien", s. 204 ff. i *Samlaren* (38 NF) 1957 (tr. 1958)
- , *Åra och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (diss., Upp-sala; tr. Stockholm, 1965)
- Desnoiresterres, Gustave, *Voltaire et la Société au XVIIIe siècle* III. Voltaire a la cour (deuxième edition, Paris, 1871)
- Drees, Jan, *Die Soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung. Studien zur deutsch-sprachigen Gelegenheitsdichtung in Stockholm zwischen 1613 und 1719*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (Stockholm, 1986)
- Du Marsais [César Chesnau], *Traité des Tropes, pour servir d'Introduction a la rheto-rique et a la logique*, Nouvelle edition, publiée par Mr. Formey (Leipsic, 1757)
- Dyck, Joachim, *Ticht-Kunst. Deutsche Barockpoetik und rhetorische Tradition Ars Poetica. Texte und Beiträge zur Dichtungslehre und Dichtkunst 1* (Bad Homburg vor der Höhe, Berlin & Zürich, 1966)
- [Ehrensward, Gustaf Johan], *Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof af fri-herre Gustaf Johan Ehrensward*, Bidrag till Sveriges Historia utgifna af D:r E.V. Montan, II (Stockholm, 1878)
- Ek, Ingrid och Sverker, *Kellgren. Skalden och kulturkämpen* II. Hans utveckling efter segern med Gustaf Wasa 1786 (Stockholm, 1980)
- Ek, Sverker, "Kellgrens Åbodiktning", s. 117—176 i FoU 28 (1914), tr. 1915, SSLF 121
- , "Kellgren och Leopold under 1789 års riksdag", s. 1—16 i *Samlaren* (28) 1947
- , *Skämtare och allvarsmän i Stockholms Postens första årgångar. Studier i tidning-ens prosainlägg och Kellgrens utveckling 1778—81* (Malmö, 1952)
- , *Kellgren. Skalden och kulturkämpen* I. Hans utveckling fram till segern med Gus-taf Wasa 1786 (Stockholm, 1965)
- Ekenvall, Verner, "Kellgrens inställning till Gustav III och hans politik före 1789", s. 58—92 i *Samlaren* (20 NF) 1939
- Ekman, Kerstin, *Mine Herrar. . . Om inträdestalen i Svenska Akademien*, Svenska Akademien 200 år, SAH 1986 5 (Stockholm, 1986)
- Eklund, Eric, *Upfostrings-Läran, Som wisar Sätt och Medel Til Ungdomens rätta Skiötsel och Underwisning* (Stockholm, 1746)
- Elgenstierna, Gustaf (utg.), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Med tillägg och rättelser* V, VII-VIII (Stockholm 1930—34)

- Engdahl, Horace, *Den romantiska texten. En essä i nio avsnitt* (Stockholm, 1986; diss., Stockholm, 1987)
- Erasmus Roterodamus, Desiderius, *Morias Egkomion, id est Stultitiæ Laus* i densammes *Opera Omnia*, emendatiora et avctiora IV (Lvgdvni Batavorvm, 1703), facsimile (London, 1962)
- Ernesti, Io[hann] Avgvst, *Initia Rhetorica*, s. 689—892 i densammes *Initia Doctrinae Solidioris* (Lipsiae, 1758)
- Extra-Posten*, nr 25, 31/1 1795
- Fafner, Jørgen, *Retorik. Klassisk og moderne. Indføring i nogle grundbegreber* (København, 1977)
- , *Tanke og Tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa* (København, 1982)
- Fehrman, Carl, "Vitterhet, litteratur och diktkonst — tre termer och deras historia", s. 93—102 i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok 1967* (Stockholm, 1968)
- Fleming, Claes, se Bilmark
- Forselles, Jenny af, *A.N. Clewberg-Edelcrantz och hans omgivning* (diss., Helsingfors, 1903)
- Forsström, Axel, "Kellgren och Horatius", s. 1—80 i FoU (33) 1919, (tr. 1920), SSFL 148
- France, Peter, *Rhetoric and Truth in France. Descartes to Diderot* (Oxford, 1972)
- Gierow, Karl Ragnar, *Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz*, Svenska Akademiens minnesteckningar (Stockholm, 1964)
- de Groot, A[lbertus] W[ilhelm], *Der Antike Prosarhythmus. Zugleich Fortsetzung des Handbook of Antique Prose-Rhythm I* (Groningen, Haag, 1921)
- Gustafsson, Lars, *Le Poète masqué et démasqué. Étude sur la mise en valeur du poète sincère dans la poétique du classicisme et du préromantisme*, Acta Universitatis Upsaliensis, Historia Litterarum 2 (Uppsala, 1968)
- , Recension av Sven Delblanc, *Åra och Minne*, s. 184—194 i *Samlaren* (86) 1965
- Gyllenbåga, Nils H., *Kellgrens rytm. En litteraturhistorisk undersökning* (diss, Stockholm; tr. Uppsala, 1943)
- Göthe, Georg, *Historisk öfversigt af de vittra samfunden i Sverige före Svenska Akademiens stiftelse* (diss., Uppsala; tr. Stockholm, 1875)
- Haartman, Johan, *De Affectibus Humanis*, resp. Jonas Kiellgren (diss., Aboæ, 1732)
- Hall, B[ror] Rud[olf], *Adelssönens fostran*, Pedagogiska källskrifter II, ÅSU, vol. 49 (XVI) 1936 (Lund, 1936)
- Hammarsköld, L[orenzo], *FÖRTEKNING på De i Sverige, från äldre, till närvarande Tider, utkomna Schole- och Undervisnings-Böcker. Till följe af Kongl. Uppfostnings-Committéens anmodan uppsatt och på dess bekostnad Utgifven af* [. . .] (Stockholm, 1817)
- Hanson, Thelma, "Kellgrens Våra Villor", s. 64—86 i *Samlaren* (34 NF) 1953 (tr. 1954)
- Hansson, Stina, "Bröllopslägrets skald och bäreus". *En studie i Lucidors tillfällesdiktning* (diss., Göteborg, 1975)
- Hassel, Henric (resp.), *De Usu et Applicatione Historiæ ad Vitam Civilem* (diss., Aboæ, tr. Upsaliæ, 1726), preses Daniel Juslenius [caput prooemiale] och Algoth Scarin [partem priorem]
- [—], "Oratio de Meritis Gustavianæ Familiæ in Patriam, Quam, Augustam Nativitatem Serenissimi Domini Gustavi, Regni Sveciæ D.G. Principis Hæreditarii Longe Exoptatissimi, pie gratulaturus, In Regiam Academiæ Aboënsi die III. Maji MDCCXLVI habuit [. . .]" (Aboæ, u.å.)

- Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, öfversatt och utgifven af Carl Carlson Bonde. II. 1783—1788. Andra uppl. (Stockholm, 1911)
- Heikel, I[var] A., *Filologins studium vid Åbo Universitet. Åbo Universitets lärdomshistoria* 5. Filologin, SSLF 26 (Helsingfors, 1894)
- Hennings, Beth, *Gustav III som kronprins* (diss., Stockholm; tr. Uppsala, 1935)
- Hernlund, Hugo, *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet, 1718—1809*. I, 1718—1760 A (diss., Uppsala; tr. Stockholm, 1882), B (Stockholm, 1892)
- Herrlin, Olle, *Sensus communis. En studie till problemet om förnuft och känsla i gustavianskt religionstänkande* (diss., Lund, 1942)
- Hillman, Rolf, "Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi och den retoriska stilen", s. 53—59 i *Svensk stil. Studier tillägnade Bengt Hesselman den 21 december 1935*, Skrifter utgivna av Samfundet för Stilforskning I (Uppsala & Stockholm, 1935)
- , *Gustaviansk retorik. Stilstudier i Svenska Akademiens med stora priset belönade äreminnen 1786—1803* (diss., Stockholm; tr. Lund, 1962)
- Hjelt, Aug[ust] J., "Några bidrag till Aurora-förbundets historia", s. 113—182 i *Historiallinen Arkisto* (IX) 1886
- [Hof, Sven.] *Kort och Trogen Underrättelse / För en Ung Student, Som nyss ifrån Gymnasium till Akademien ankommit, huru han sig försiktigt, J Lefwerne och Studier Skicka bör* (Upsala, 1766)
- , "Lefwerne Beskrifning", i *Sven Hofs självbiografi och testamente till biskopen och domkapitlet i Skara*, ÅSU vol. 79 (29) 1949 (Stockholm, 1949)
- Holmberg, Eric, *Program utgivna vid Åbo Akademi II. Från 1714 intill 1792*. Acta Academiae Aboensis Humaniora VII:13 (Åbo, 1931)
- Holmberg, Olle, *Leopold och Gustaf III 1786—1792* (Stockholm, 1954)
- Homén, Olaf, *Poetik*. Genomsedd och utgiven av Erik Ekelund (Helsingfors, 1953)
- [Horn, Clas Fredrik], "Åminnelsetal, öfver hofjunkaren och riddarhus secreteraren välborne herr Carl von Schönfelt, hållit i Sällskapet Utile Dulci af C.F.H. och Tryckt genom Sällskapets föranstaltande" (Stockholm, 1785)
- Hultin, Arvid, "Frihetstidens Litteratur- och Lärdomshistoria i Finland", s. 229—313 i FoU (28) 1914 (tr. 1915), SSLF 121
- , "Litteraturstudier i Åbo under Porthans tid", s. 1—84 i FoU (31) 1917 (tr. 1918), SSLF 140
- , *Borgå gymnasii historia. Enligt uppdrag av f.d. Borgågymnasister författad I 1725—1840*, SSLF 154 (Helsingfors, 1920)
- Hwad Nytt? Hwad Nytt?*, nr 179—180, 1777
- Höjer, Torgny (utg.), *Svenska Akademiens Dagbok 1790—1792*, Ur Svenska Akademiens Arkiv, SAH 1886 (74) 1966 (Stockholm, 1968),
- , (utg.), *Svenska Akademiens Dagbok 1793—1794*, Ur Svenska Akademiens arkiv, SAH 1886 (80) 1972 (Stockholm, 1975)
- Jaucourt, Louis, chevalier de, "Satyre" i *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, par une société de gens de lettres. Mis en ordre et publié par M^r *** [Diderot], XIV (Neufchastel, 1765)
- Johannesson, Kurt, *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock* Lychnos-bibliotek 24 (diss., Uppsala, 1968)
- , *Svensk retorik från Stockholms blodbad till Almedalen* (Stockholm, 1983)
- Josephson, Lennart, "Kellgrens 'Tal om Satiren'. Ett bidrag till dess karakteristik", s. 85—102 i *Samlaren* (21 NF) 1940
- , *Kellgren och samhället. Kritik och satir till mitten av 1780-talet* (diss., Uppsala, 1942)

- , "Kellgren och hans far", s. 77—81 i *Samlaren* (36 NF) 1955 (tr. 1956)
- Juslenius, Daniel, se Hassel
- Jörgensen, Arne, "Ur 'Samhället Auroras' arkiv", s. 143—195 i *Historiska och Litteraturhistoriska studier* (2) 1926, SSLF 186
- Kajanto, Iiro, *Porthan and Classical Scholarship. A study of classical influences in eighteenth century Finland*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae B 225 (Helsinki, 1984)
- Karlsson, William, "Ett bidrag till högreståndsbegravnings kulturhistoria", s. 78—96 i *Rig* (23) 1940
- [Kellgren, Johan Henric,] "Vid högvälborna fru friherrinans Anna Sophia Flemings, född Reh binder, Jordfästning, Den 17 Octob. 1776" (Åbo, 1776)
- [—], "Åminnelsetal öfver Rådmanen i Stockholm, Herr Johan Wellander, hållit i Sällskapet Utile Dulci, Och Tryckt genom Des föranstaltande" (Stockholm, 1785)
- , *Samlade Skrifter* II-III (Stockholm, 1796)
- , *Johan Henrik Kellgrens bref till Abraham Niclas Clewberg*, utg. av Henrik Schück, SSLF 27 (Helsingfors, 1894)
- , *Samlade Skrifter* I-II, IV-VII:i, VIII-IX, SFSV 9, utg. Sverker Ek, Allan Sjöding, Otto Sylwan (Stockholm, 1923—1972)
- Kiellgren, Jonas, se Haartman
- Kierdorf, Wilhelm, *Laudatio funebris. Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede*, Beiträge zur klassischen Philologie, Heft 106 (Meisenheim am Glan, 1980)
- Kierimo, Kyösti, *Observationes de Latinitate Porthaniana*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Dissertationes Humanorum Literarum 36, (diss., Helsinki, 1983)
- [Kinberg, August,] *Par Bricoles gustavianska period. Personalhistoriska anteckningar till den äldsta matrikeln* (Stockholm, 1903)
- Lagus, Wilh[elm], *Skalden Johan Henrik Kellgrens finska lefnadsminnen* (Helsingfors, 1884)
- , *Album Studiosorum Academiae Aboensis MDCXL-MDCCCXXVII. Åbo Akademis Studentmatrikel*, å nyo upprättad II 1740—1827 (Helsingfors, 18[92—]95), supplement (Helsingfors, 1906) SSLF 11
- Lagus, Wilhelm Gabriel, *Åbo Hofrätts historia intill den 12 Nov. 1823, då Hofrätten firade Sin andra Secular-fest* (Helsingfors, 1834)
- Lamm, Martin, "Kellgrens 'Våra Villor' ", s. 81—102 i *Samlaren* (31) 1910
- , "Bidrag till kännedomen om Kellgrens journalistiska verksamhet i Stockholms-posten", s. 69—151 i *Samlaren* (34) 1913
- , *Upplýsingstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur* II (Stockholm, 1920)
- Lausberg, Heinrich, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft* I-II (München, 1960)
- Lenhammar, Harry, *Med murslev och svärd. Svenska frimurarorden under 250 år* (Delsbo, 1985)
- Leopold, Carl Gustaf af, "Minnesteckning, s. 521—535 i *Samlade Skrifter* V (Stockholm, 1833)
- , *Samlade Skrifter*, Senare avdelningen II, SFSV 2, utg. av Knut Fredlund [och Olle Holmberg] (Stockholm, [1915—]1958)
- Levertin, Oscar, *Johan Wellander. Literaturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern* (Upsala, 1896)
- Lindberg, Bo, *De lärdes modersmål*, Gothenburg Studies in the Humanities, Acta Universitatis Gothoburgensis (Göteborg, 1984)

- , "Rhetoric and anti-rhetoric [. . .]", se otryckt material
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria* [IV], Gustavianska tiden, utg. Gunnar Eriksson (Stockholm, 1981)
- Lindstén, Gustaf, "Några okända dikter af Kellgren, Leopold och Bellman", s. 105—133 i *Samlaren* (37) 1916 [i noterna 1916 a]
- , "Några brefutdrag rörande Utile Dulci i början af 1780-talet", s. 204—226 i *Samlaren* 37 (1916) [i noterna 1916 b]
- , "En oration af Kellgren från Åbotiden", s. 199 ff. i *Samlaren* (38) 1917
- Ljunggren, Gustaf, *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död* I, Kellgren, Leopold, Thorild till och med 1792. (Lund, 1873) II, Svenska vitterheten under Gustaf IV Adolf minderårighet 1792—1796 (Lund, 1877)
- , *Svenska Akademiens historia 1786—1886*, på akademiens uppdrag författad I (Stockholm, 1886)
- Loman, Bengt, "En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring" ", s. 1—141 i Sture Allén, Bengt Loman, Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*, Svenska Akademien 200 år, SAH 1986 4 (Stockholm, 1986)
- Lovejoy, Arthur O., *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea*, The William James Lectures delivered at Harvard University, 1933 (Cambridge, Massachusetts, 1936)
- Lönnroth, Erik, *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv*, Svenska Akademien 200 år, SAH 1986 1 (Stockholm, 1986)
- Muecke, D[ouglas] C[olin], *The Compass of Irony* (London, 1969)
- [Murberg, Johan], *Inträdes-tal hollne uti Svenska Akademien den XIII Maji MDCCCLXXVII, af lectoren [. . .] Johan Murberg [. . .] samt Copisten [. . .] Nils Lorents Sjöberg* (Stockholm, 1787)
- Mustelin, Olof, "Henrik Hassel", *Svenskt Biografiskt Lexikon* 18 (1969—71)
- Nepos, Cornelius, [*De Viris Illustribus*], utg. av John C. Rolfe i samma band som Lucius Annaeus Florus, *Epitome of Roman History*, Loeb Classical Library (London, Cambridge Massachusetts, 1929, omtr. 1966)
- Nilsson, Albert, *Thomas Thorild. En studie över hans livsåskådning* (Stockholm, 1915)
- , *Svensk romantik. Den platonska strömningen. Kellgren, Franzén, Elgström, Hammarösköld, Atterbom, Stagnelius, Tegnér, Rydberg* (Lund, 1916)
- Nordin, Carl Gustaf, Inträdestal i Svenska Akademien, se Armfelt.
- Platen, Magnus von, *Privatinformation i skolan. En undervisningshistorisk studie*, Acta Universitatis Umensis, Umeå Studies in the Humanities 34 (Umeå, 1981)
- , *Diktare och domare. Svenska Akademiens pristävlingar*, Svenska Akademien 200 år, SAH 1986 6 (Stockholm, 1986)
- Pope, Alexander, *Poetical Works*, utg. Herbert Davis (London, New York, Toronto, 1966)
- [Porthan, Henrik Gabriel] "Oratio Funebris, qua, in Memoriam Amplissimi atque Celeberrimi Viri Henrici Hassel, R. Cancellariæ Consilarii, Eloquentiæ in R. Academia Aboensi Professoris P.O. Lycei Auraici Pietatem, in Auditorio Acad. Majori, Die XXI Maji A. MDCCCLXXVIII, Publico Nomine Expressit Henricus Gabriel Porthan." ([Åbo], u.å.)
- , *Henrik Gabriel Porthans bref till Mathias Calonius* I. Åren 1779—1796, SSLF I (Helsingfors, 1886)
- , *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida*, utg. Ernst Lagus, SSLF 38 (Helsingfors, 1898), II (supplement) (Helsingfors, 1912), SSLF 102
- , *Opera Omnia* I-II, IV, ed. Porthan-seura (Turku, 1939, 1963, 1971)

Priscianus, se Schefferus

[Quintilianus, Marcus Fabius,] *The Institutio Oratoria of Quintilian*, with an English translation by H.E. Butler, I, III, Loeb Classical Library (London, Cambridge Massachusetts, 1920—1921, omtr. 1963, 1966)

Rinman, Sven, "Nyhumanismen vid Åbo akademi", s. 85—113 i *Lychnos* 1948—1949 (tr. 1950)

Risberg, Bernhard, "Kellgrens skaldebrev till Armfelt. Dess förhistoria och dess text", s. 197—222 i *Nysvenska studier* 10 (1930), tr. 1931

Rocafort, J[acques], *Les Doctrines littéraires de l'Encyclopédie ou le romantisme des Encyclopédistes* (diss., Bordeaux, 1890)

[Rosenstein, Nils von,] "Åminnelse-tal öfver Kongl. Maj:ts troman, Cantzli-Rådet och riddaren af Kongl. Nordstjerne-orden, välborne herr Johan af Bierkén, hållit för Sällskapet Utile Dulci, d. 20 December 1780" (Stockholm, 1781)

Sallander, Hans, "Tryckta inbjudningsskrifter till Skaragymnasisters orationer under 1700-talet", s. 29—60 i *Västgötalitteratur* 1—2 1978

Samlaren, nionde delen, nr 134, 1777

Scarin, Algoth, se Hassel

Schefferus, Jo[h]annes, (utg), *Aphtonii Sophistæ Progymnasmata Item [. . .] Theonis Sophistæ Progymnasmata Accedunt Prisciani Præexercitamenta Rhetorica* Notas Breves addit Joannes Schefferus Argentoratensis (Upsaliae, 1680 [eg. 1670])

Schoultz, Ingrid von, "En tillfällighetsdikt av Johan Henrik Kellgren", s. 224—229 i *FoU* 32 (1918), tr. 1919, SSLF 142

Schybergson, M[agnus] G[ottfrid], "Johan Henrik Kellgrens minne i Finland", s. 249—254 i *Finsk tidskrift* (38) 1895

—, *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning* I, SSLF 83 (Helsingfors, 1908)

Schück, Henrik, "Från Johan Henrik Kellgrens ungdomsår", s. 547—560 i *Nordisk Tidskrift* (4 NF) 1891

—(utg.), *Svenska Akademiens Dagbok 1786*1789*, Ur Svenska Akademiens Arkiv (Stockholm, 1916)

—(utg.), *Gustavianska brev. Brev från Leopold, Kellgren, Franzén m.fl.*, Ur Svenska Akademiens Arkiv (Stockholm, 1918)

—, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia. På akademiens uppdrag författade* V. Antikvitetsarkivet II (Stockholm, 1936) [I noterna 1936 a]

—, *Svenska Akademiens historia. På akademiens uppdrag författad* I. Gustav III:s akademi (Stockholm, 1935), II. Under förmyndarregeringen. Under Gustav IV Adolf (Stockholm, 1936) [I noterna 1936 b]

Segerstedt, Torgny T., *Nils von Rosenstein. Samhällets människa*, Svenska Akademiens minnesteckningar (Stockholm, 1981)

—, *Svenska Akademien i sin samtid. En idéhistorisk studie* I. 1786—1844, Svenska Akademien 200 år, SAH 1986 2 (Stockholm, 1986)

[Silfverstedt, Märta,] "Åminnelse öfver Wälborna Fru Catarina Lovisa Psilanderhielm 1770" (Stockholm, 1770)

Sjöberg, Nils Lorents, Inträdestal i Svenska akademien, se Murberg

Sjöding, Allan E., *Leopold den gustavianske smakdomaren. Hans utveckling till första upplagan av Samlade Skrifter (1800—1802)* (diss., Uppsala; tr. Västerås, 1931)

Sjöstrand, Wilhelm, *Pedagogikens historia* III:1, Sverige och de nordiska grannländerna under frihetstiden och gustavianska tiden (Malmö, 1961)

Sjöström, Henrik, "Concordia-Orden", s. 9—13 i *Ordensliv i Carlsrona*, Föreningen Gamla Carlsrona Årsbok 1980 (Karlskrona, 1981)

- Skuncke, Marie-Christine, *Sweden and European Drama 1772—1796. A study of translations and adaptations*, Acta Universitatis Upsaliensis, Historia Litterarum 10 (Uppsala, 1981)
- , ” ’Commerce épistolaire [. . .] ’ ”, se otryckt material
- Stiernhielm, Georg, *Samlade Skrifter* I:i, SFSV 8, utg. Johan Nordström (Stockholm, 1929)
- Stockholms Posten*, nr 39, 43, 17, 21/2 1795
- Stålmarch, Torkel, *Tankebyggare 1753—1762. Miljö- och genrestudier*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in the History of Literature 29 (Stockholm, 1986)
- Svanberg, Victor, *Medelklassrealism*, Skrifter utgivna av avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 14 (Uppsala, 1980)
- [Svenska Akademien] *Handlingar rörande Svenska Academiens instiftelse* (Stockholm, 1786)
- [Svenska Akademien], *Handlingar rörande Svenska Academiens högtidsdag den XX december MDCCLXXXVI* (Stockholm, 1787)
- Svensson, Christina, *Anders Lidbeck och 1700-talets estetik*, Litteratur teater film 1, nya serien (diss., Lund, 1987)
- Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561—1905 V-VIII, ÅSU vol. VII, 9, 11 (II-IV) 1922—24, utg. av B. Rud. Hall (Lund, 1923—24)
- Sylwan, Otto, ”Till Utile Dulcis historia”, s. 230—241 i *Sammlaren* (28) 1907, (tr. 1908)
- , *Johan Henrik Kellgren. En öfversikt af hans lefnad och författarskap*, Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola IX NF (Stockholm, 1912)
- Söderberg, Tom, *Två sekel svensk medelklass från gustaviansk tid till nutid* (Stockholm, 1972)
- Söderberg, Verner, ”Bidrag till kännedomen om Kellgrens studier”, s. 1—35 i *Sammlaren* (23) 1902 (tr. 1902—1903)
- [Tengström, Johan Jakob] *Chronologiska Förteckningar och Anteckningar öfver finska universitetets fordnä procancellerer samt öfver faculteternas medlemmar och adjuncter, från universitetets stiftelse inemot dess andra sekularår* (Helsingfors, 1836)
- Theon, se Schefferus
- Thomas, [Antoine-Léonard], *Œuvres Complètes* II, IV (Paris, An X [1802])
- Tigerstedt, E.N., ”Kellgren-studier. I. Kellgrens far”, s. 39—55 i *Sammlaren* (35 NF) 1954 (tr. 1955)
- Wallquist, Olof (utg.), ”Kongl. Gymnasii och Scholæ-Ordningen af den 4 Febr. 1724”, i *Ecclesiastique Samlingar*, Fjerde Flocken (Wexjö, 1790)
- Westerlund, A[dolf] W[ilhelm], *Åbo Hovrätts presidenter ledamöter och tjänstemän 1623—1923* II (Åbo, 1923)
- Wiley, Basil, *The Eighteenth Century Background. Studies of the Idea of Nature in the Thought of the Period* (London, 1953)
- Wingård, Johan, Inträddestal i Svenska Akademien, se Celsius
- [Vitterhetsakademien] *Kungl. Vitterhetsakademiens Dagbok 1773—1782*, Utgiven av Svenska Akademien och Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien tillägnad den 6 november 1930 (Stockholm, 1930)
- Voltaire, [François Arouet de], *Œuvres Complètes* 22—23, Melanges I-II (Paris, 1879)
- Åbo Tidningar*, nr 31—32, 34, 37, 39 1784
- [Åbo Universitet] Föreläsningskataloger, publicerade under olika titlar åren 1768—1780
- [Åbo Universitet] Program 1728—1772

[Åbo Universitet] "De s.k. braheska konstitutionerna av år 1661 för Åbo akademi"
utg. och komm. av Carl Magnus Schybergson i *Öfversigt af Finska Vetenskaps-
Societetens Förhandlingar* LXI, 1918—1919, B. N:o 1, Humanistiska vetenskaper
(Helsingfors, 1919)

Åminnelsetal hållne, uti Sällskapet Utile Dulci (Stockholm, 1788)

ÅSU VII, se *Sveriges allmänna läroverksstadgar*

Retoriska termer

Förklaringarna är, då inte annat anges, mina egna, men bygger på Lausbergs retorikhandbok samt på Kurt Johannessons *Svensk Retorik* (Stockholm, 1983) och Olaf Homéns *Poetik* (Helsingfors, 1953). Många av termerna har under årtusendenas lopp haft flera betydelser. Följande förklaringar gör inga anspråk på att täcka alla dessa nyanser utan återger endast hur termerna används i avhandlingen. Där inte annat nämns är uttrycken av latinskt ursprung.

actio	Framförandet av ett tal. Det femte ledet i talets framställningsprocess (de övriga är inventio, dispositio, elocutio och memoria).
affekter	känslor
amplificatio	"Förstoring" eller utvidgning av en framställning.
anafor (gr.)	Upprepning av ett ord eller uttryck i början av sats eller satsdel.
antites (gr.)	Motsatsställning i en sats, t.ex. "bokstaven dödar men anden ger liv".
aposiopesis (gr.)	Se reticentia.
argumentatio	Bevisföringen i ett tal.
ars bene dicendi	Konsten att tala (och skriva) väl.
asyndes (gr.)	"Icke-bindning", d.v.s. att bindeord saknas mellan leden i en uppräknings eller mellan flera satser. Även kallat asyndeton.
benevolentia	välvilja
brevitas	korthet
captatio benevolentiae	erövran av publikens välvilja
consolatio	tröst; tröstande avsnitt i gravtal
decorum	det passande
delectare	behaga, förnöja
delectatio	behag
dispositio	Det andra ledet i talets framställningsprocess, då argumenten disponeras (de övriga är inventio, elocutio, memoria och actio).
docere	undervisa
elocutio	Det tredje ledet i talets framställningsprocess, då argumenten förses med språklig dräkt (de övriga är inventio, dispositio, memoria och actio).
eloquentia	Vältalighet, i utsträckt bemärkelse i det äldre litterära systemet även lyrik, historia m.m.
epifor (gr.)	Upprepning av ord eller uttryck i slutet av sats eller satsdel

epizeuxis (gr.)	Ordagrann upprepning av ord eller uttryck, direkt efter varandra. Latin: geminatio.
ethos	Dels mildare affekter hos åhörarna, dels talarens karaktär som den framgår av talet.
exclamatio	utrop
exemplum	Person, händelse, sak som är minnesvärd och ger prov på moraliska egenskaper; exempel.
exercitia concionatoria	övningar inom genus deliberativum
exordium	talets inledning
fides	förtroende, pålitlighet
figur	Ett uttryckssätt, varigenom språket får större intensitet. Skiljer sig enligt Homén från troperna genom att dess verkan uppstår vid "en förändring i ordens yttre anordning" (s. 204).
genus	släkt, börd; genre, typ
genus deliberativum	talekonst för/mot något ämne; politisk talekonst
genus demonstrativum	lov- och smädetal; panegyrik
genus judiciale	domstolstal
indignatio	Effekt av ett uttryckssätt som avser att väcka publikens upprördhet eller indignation.
invocatio	åkallan av gud el. frånvarande person
inventio	Första delen i talets framställningskonst, då man finner eller uppfinner argument. De övriga är dispositio, elocutio, memoria och actio.
katakres (gr.)	Ologisk sammansättning av två motsägelsefulla begrepp, varav ett ofta är bildligt, t.ex. "halsbrytande fingerövningar"
laus	lov; lovprisande del i ett tal
loci communes	eg. = allmänna platser. Kategorier av ämnen, varifrån talaren kan hämta sina argument. På grekiska topos.
luctus	sorg, avsnitt i gravtal som ger uttryck för sorg
memoria	Memoreringen av ett tal. Det fjärde ledet i talets framställningsprocess (de övriga är inventio, dispositio, elocutio och actio).
modestia	anspråkslöshet
mores	Seder (hos exempelvis talaren, författaren eller den beskrivna personen)
move	röra
narratio	den berättande delen i talet
ornatus	utsmyckning
pathos	häftigare känslor, till skillnad från ethos
peroratio	talets avslutande parti
persuasio	övertalning eller övertygande
polyptoton (gr.)	Upprepning, där ordens böjningsformer är olika och därmed bidrar till att liva upp talet.
polysyndes (gr.)	Införande av bindeord, som syntaktiskt sett inte behövs, men som är effektfulla. Motsatsen till asyndes.
praeteritio	Figur där talaren berättar vad han inte ämnar ta upp och därmed behandlar det, om än kortfattat
probatio	bevisandet av den egna tesen (ingår i argumentatio)

probitas	rättskaffenhets
progymnasmata (gr.)	elementära övningar i värtalighet (förekömt i skolan)
pronuntiatio	diktationen vid framförandet av ett tal
propositio	framläggande av tesen
prudentia	klokhets
recapitulatio	kort repetition av vad som sagts
refutatio	Vederläggande av motståndarens åsikter, även innan de framförts (ingår i argumentatio)
res	eg. = saken, d.v.s. talets ämne
reticentia	Avbrott (ofta mitt i en sats), dikterat av övermått av känsla. På grekiska aposiopesis.
sermocinatio	fingerat tal lagt i munnen på person med auktoritet
taedium	leda
thesis (gr.)	eg. antagande, tes
topos (gr.)	se loci communes
trivium	De tre ämnen som utgjorde grunden i skolundervisningen — logik, grammatik och retorik.
trop (gr.)	”Utbyte” av ord som tjänar till utsmyckning. T.ex. metafor.
vir bonus	en god man

Personregister

- Abenius, Margit 23, 59, 82, 87, 91 f., 113, 116, 136, 142, 186, 188—190
Adlerbeth, Gudmund Jöran 150, 156, 195
Agrell, Jonas 88
d'Alembert, Jean le Rond 15, 140, 145 f., 154, 157, 171, 181
Alopæus, Magnus Jakob 27
Aminoff, Christina Elisabeth, se Kiellgren
Aphthonius 33
Appelgren, Stig 89, 92, 105
Aristides 139
Aristoteles 90
Armfelt, Gustaf Mauritz 165—170, 172 f., 188 f.
Augustus 178
Aurivillius, Pehr Fabian 38

Bager, Haqvin 115, 120, 122
Bærle, Caspar von (Barlæus) 116
Barfoth, Åke 126, 143
Batteux, Charles 111
Bavius 117
Beckman, Natanael 30 f., 34
Belfrage, Sixten 82
Bennich-Björkman, Bo 18, 55, 63, 152, 158
Bergh, Gunhild 161 f.
Bergman, Johan Gabriel 38
Beskow, Bernhard von 152, 164
Bilmark, Johan 36, 40, 48, 51, 53 f., 67, 73
Bjerkander, Clas 33
Bjerkén, Johan af 125 f., 144 f.
Boileau Despréux, Nicolas 105, 112
Bonde, Gustaf 28, 109
Booth, Wayne C. 115
Bossuet, Jacques-Bénigne 181
Botin, Anders af 150
Bouhours, Dominique 16
Brandell, Fredric 98
Brander-Skjöldebrand, Eric 104, 110, 117—119
Browallius, Johan, d.ä. 29
Browallius, Johan, d.y. 40
Buffon, Georges-Louis Leclerc de 92, 171
Burman, Carina 27, 42, 68

Calas, Jean 21, 101, 125, 182
Calonius, Matthias 41, 50, 53
Carl [XIII] 152, 195
Carlsson, Sten 138, 152
Carpelan, Tor 79
Castrén, Gunnar 71 f., 86, 97 f., 101
Catullus 141
Cederhjelm, Germund Carl 38
Celsius, Olof 110, 116, 150, 165, 168 f., 172—174, 179
Christina 141
Cicero 15, 23, 30, 35, 37 f., 40—45, 87, 115
Clark, Donald Lemen 33
Clewberg-Edelcrantz, Abraham Niclas 19 f., 40, 48, 50 f., 57, 63 f., 69—73, 78, 80, 95 f., 98, 100, 105, 119 f., 139, 144, 148, 161, 164, 181, 194—196
Creutz, Gustaf Philip 105
Curtius, Ernst Robert 86

Dacke, Nils 117
Dahlgren, Fredrik August 100
Dahlström, Olof 126, 129, 145
Dalin, Olof von 96 f., 150, 202
Delblanc, Sven 17, 24, 90, 93, 130, 134 f., 148, 151 f., 159, 162 f.
Demosthenes 43, 46 f.
Desnoiresterres, Gustave 171
Drees, Jan 79
Du Marsais, César Chesneau 104 f.
Dyck, Joachim 56, 81

Edelcrantz, Abraham Niclas, se Clewberg

- Ehrensward, Augustin 19
 Ehrensward, Gustaf Johan 127
 Ek, Ingrid och Sverker 22 f., 106, 148, 151, 155—158, 164, 166, 170, 172, 174—177, 181, 183 f., 187, 190, 192
 Ek, Sverker 23, 40, 51 f., 55 f., 65 f., 70 f., 74, 76 f., 79, 86, 88 f., 91, 93, 98, 100, 104 f., 107, 109 f., 112, 114 f., 120, 127, 132 f., 135 f., 141, 143, 145, 177, 181, 189, 194—196
 Ekenvall, Verner 71, 194
 Eklund, Eric 29
 Ekman, Kerstin 16, 24, 138, 144, 146, 151—159, 162, 164—166, 175 f., 179, 186 f., 199
 Elgenstierna, Gustaf 83, 87
 Enbom, Pehr 106 f., 122
 Engdahl, Horace 20, 23, 148, 163, 177 f., 202
 Erasmus Roterodamus, Desiderius 105, 120
 Ernesti, Johann August 42 f., 82
 Europæus, Peter Adolf 38
- Fafner, Jørgen 14, 16
 Falk, Hedvig 156
 Fant, Eric Michael 100, 105
 Fehrman, Carl 163
 Ferrner, Bengt 99
 Fersen, Axel von, d.ä. 150, 158, 195
 Feuerstern Carl Gustaf, se Silvius
 Fleming (familjen) 66—68, 84, 87
 Fleming, Anna Charlotta 80, 84
 Fleming, Anna Sophia 24, 51, 55, 69, 76—87, 91, 100, 107, 110, 122, 125, 133, 136, 138, 144, 172, 181, 200
 Fleming, Antoinette Kristina 80, 84
 Fleming, Claes 67, 73 f., 76, 79 f., 84
 Fleming, Herman, d.ä. 50—52, 67, 69, 76, 79 f., 83 f.
 Fleming, Herman, d.y. 67, 76, 80, 84
 Fleming, Johanna (Jeana) Elisabet 80
 Fleming, Katarina Sofia 80, 84
 Fontenelle, Bernhard Le Boivier de 181
 Forselles, Jenny af 48, 96
 Forsström, Axel 27, 40 f., 139
 France, Peter 15
 Fredenheim, Carl Fredric 37, 49, 97
 Fredrik II 171
 Fredrik Adolf 127 f., 152
- Frenckell, Johan Christoffer 78
 Friesenheim, Christina Elisabeth, se Kiellgren
- Gadd, Pehr Adrian 36, 53 f., 66
 Gadolin, Jakob 54
 Gierow, Karl Ragnar 20
 Gjörwell, Carl Christopher 55, 77 f.
 Goethe, Johann Wolfgang 41
 Grill, Claes 17, 135
 Groot, Albertus Wilhelm de 87
 Gustaf Wasa 110, 116, 151 f., 169 f.
 Gustaf II Adolf 88, 90, 172, 191
 Gustaf III 17—20, 25, 39, 63—65, 88 f., 95, 97 f., 102 f., 132, 135, 138, 148, 150—159, 163, 165—167, 169 f., 176, 179, 191, 193—199, 201
 Gustaf [IV] Adolf 191
 Gustafsson, Lars 90, 148, 161 f., 176
 Gyllenborg, Carl Johan 88, 150
 Gyllenborg, Gustaf Fredric 55, 150, 187, 193, 195 f.
 Gyllenborg, Henning 88
 Gyllenbåga, Nils H. 87
 Göthe, Georg 95, 97—101, 123
- Haartman, Johan 34
 Habermas, Jürgen 22
 Hall, Bror Rudolf 88
 Hammarsköld, Lorenzo 30, 33
 Hanell, Caspar Christopher 115
 Hanson, Thelma 58
 Hansson, Stina 24, 81, 83—85
 Hassel, Henric 36—40, 49—51, 121
 Hedenberg, Anders von 128
 Hedvig Elisabeth Charlotta 152 f., 191
 Heikel, Ivar A. 37—41
 Helvétius, Claude-Adrien 114 f.
 Hennings, Beth 88
 Hermansson, Matthias von 150
 Hermelin, Carl 44
 Hernlund, Hugo 28 f.
 Herrlin, Olle 56 f.
 Hillman, Rolf 24, 55, 57 f., 87, 116, 134, 142, 154, 188, 191
 Hjelt, August J. 101—103, 112, 123
 Hof, Sven 32, 34 f., 66 f.
 Hoffman, Anton 126, 129
 Hoffman, Anton el. Carl 132
 Hoffman, Carl 129 f.

- Hoffman, Sven 117
 Holmberg, Eric 39
 Holmberg, Olle 195 f.
 Homeros 115
 Horatius 40, 56, 80, 178
 Horn, Clas Fredrik 126, 138 f.
 Hultin, Arvid 27, 38, 48
 Höjer, Torgny 164, 193, 197 f.
 Höpken, Anders Johan von 69, 150, 152 f.
 Ignatius, Johan 71
 Ingman, Carl Johan 110
 Jaucourt, Louis, chevalier de 113
 Johannesson, Kurt 14, 24, 144
 Josephson, Lennart 23, 27, 41, 49, 55—57, 63, 67, 71 f., 74, 76, 80, 83, 86 f., 89 f., 104—107, 109, 112 f., 117—119, 121 f., 133, 139, 146, 159, 177, 182
 Juslén, Per 70 f., 97
 Jörgensen, Arne 98
 Kajanto, Iiro 37 f., 41, 46
 Kalm, Per 36, 54
 Karlsson, Wilhelm 81
 Karsten, Christopher C. 128
 Kiellgren, Christina Elisabeth 54, 68
 Kiellgren, Jonas, d.ä. 18, 27, 31, 34
 Kiellgren, Jonas, d.y. 27, 31, 34 f., 66, 69, 104
 Kierdorf, Wilhelm 84
 Kierimo, Kyösti 43
 Kinberg, August 100
 Kirsten, Catarina Lovisa, se Psilanderhielm
 Klinckowström, Johan Mauritz 144
 Knös, Olof Andersson 21, 70, 74, 97, 99, 127 f.
 Kreander, Samuel 64, 98, 113, 119 f., 122
 La Fontaine, Jean de 169
 La Mettrie, Julien Offray de 114 f.
 Lagerflycht, Johan 71
 Lagus, Wilhelm 18, 23, 27, 36, 40, 48—54, 63 f., 66 f., 72 f., 76—78, 80 f., 97, 167
 Lagus, Wilhelm Gabriel 72
 Lamm, Martin 56, 58, 60 f., 87 f., 143
 Lantinghausen, Jakob Albrecht von 135
 Lausberg, Heinrich 14, 23, 82—85, 87, 91, 104, 138
 Lefrén, Lars 53 f.
 Lehnberg, Magnus 181
 Leijonhielm, Carl Fredric 21, 24, 89, 99, 127—131, 133, 137, 144
 Leijonhufvud, Axel Gabriel 51, 70—73, 99
 Lengblom, Jacob Bengt 27
 Lenhammar, Harry 95
 Lenngren, Anna Maria 87
 Lenngren, Carl Petter 21, 132, 134—136, 202
 Leopold, Carl Gustaf af 21, 105 f., 122, 134—136, 161, 169, 172, 192 f., 195 f., 202
 Lewenhaupt, Charles Emil 195
 Levertin, Oscar 102, 132 f., 142, 145
 Lidén, Johan Henric 50, 55
 Liljestråle, Joachim Wilhelm 56 f., 62, 123 f., 161
 Lindberg, Bo 38, 47
 Lindroth, Sten 41
 Lindstén, Gustaf 21, 70 f., 73, 97, 99, 127 f.
 Ljunggren, Gustaf 106, 153, 162, 177
 Loman, Bengt 188 f.
 Lovejoy, Arthur O. 137
 Lovisa Ulrika 20, 55, 57 f., 88, 127, 148, 150 f., 160 f., 163, 171
 Lucidor (Lars Johansson) 24
 Ludvig den helige 191
 Ludvig XIV 171
 Lönnroth, Erik 151, 165
 Mably, Gabriel Bonnot de 75
 Maecenas 178
 Malmstedt, Anna Maria, se Lenngren
 Manderfeldt, Carl Johan, se Ingman
 Manderström, Christofer 56, 161
 Marcus Aurelius 181 f.
 Marmontel, Jean François 87, 162
 Martin, Johan Fredrik 141
 Meijerfeldt (familjen) 24, 50, 54 f., 63, 65, 67, 69, 87, 98
 Meijerfeldt, Axel Fredrik 69, 87, 89, 90—93
 Meijerfeldt, Johan August, d.ä. 51
 Meijerfeldt, Johan August, d.y. 89

- Mennander, Carl Fredric, d.ä. 37 f., 51 f.
 Mennander, Carl Fredric, d.y., se Fre-
 denheim
 Milton, John 177
 Montesquieu, Charles de Secondat de 75,
 117, 130
 Muecke, Douglas Colin 108, 113, 117
 Murberg, Johan 165 f., 168, 183—187,
 189 f.
 Mustelin, Olof 37

 Nepos, Cornelius 30, 139
 Newton, Isaac 116
 Nicander, Anders 55, 133
 Nilsson, Albert 174 f., 186
 Nordin, Carl Gustaf 165 f., 168, 179,
 183—185, 187—190
 Nordwall, Adolph 57 f.
 Nääf, Vilhelm Robert 39

 Oxenstierna, Axel 17
 Oxenstierna, Johan Gabriel 150, 156 f.,
 172, 187

 Palladio, Andrea 184
 Paykull, Gustaf von 99
 Platen, Magnus von 31, 55 f., 66, 68 f.
 Platon 15, 137
 Plotius 178
 Pope, Alexander 62, 80, 105, 107, 112,
 117, 120, 137
 Porthan, Henrik Gabriel 19, 34, 38—50,
 52—54, 68, 70, 83—85, 97 f., 102,
 125, 179, 181 f.
 Porthan, Sigfrid, d.ä. 34
 Priscianus 33
 Propertius 159
 Psilanderhielm, Catarina Lovisa 83, 125
 Psilanderhielm, Johan Gustaf 123 f.,
 128, 132 f.
 Pythagoras 109

 Quintilianus 27, 105

 Rafael 184
 Ramklou, Anna Brita, se Wendelia
 Regnér, Gustaf 69
 Rehbinder, Anna Sophia, se Fleming
 Rehbinder, Vilhelmina 80
 Rhyzelius, Andreas Olavi 30

 Richelieu, Armand Jean du Plessis 171
 Rinman, Sven 41
 Risberg, Bernhard 167
 Rocafort, Jacques 171
 Rosenstein, Nils von 17, 19, 124—126,
 132, 144 f., 150, 153, 161, 181, 192,
 195
 Rothman, Jöran 125
 Rousseau, Jean-Jacques 17, 74
 Rudbeck, Per Gabriel 95, 150 f., 153—
 155, 157 f., 195
 Runius, Johan 88, 150

 Sacklén (familjen) 72 f.
 Sacklén, Gustaf Fredrik 66, 72 f.
 Sacklén, Johan Jakob 66, 72
 Sacklén, Lars Johan 72 f.
 Sacklén, Ulrik 66, 72
 Sahlstedt, Abraham Magni 16
 Sainte Aulaire, François-Joseph de Beau-
 poil 141
 Sallander, Hans 33
 Santi, Raffaello, se Rafael
 Sappho 141
 Schalberg, Olof 50, 52—54, 63
 Scheffer, Carl Fredrik 88, 135, 144, 150
 Scheffer, Ulrik 49, 63 f.
 Schefferus, Johannes 33
 Schmiterlöv, Henning Christian 99, 148
 Schoultz, Ingrid von 69
 Schröderheim, Elis 128, 150
 Schultén, Natanael Gerhard 48
 Schybergson, Carl Magnus 36
 Schybergson, Magnus Gottfrid 40—43,
 46, 52 f.
 Schück, Henrik 21, 41, 51 f., 56, 134,
 151—153, 164 f., 170, 173, 188,
 191—193, 201
 Schönfelt, Carl von 126, 138
 Segerstedt, Torgny 19, 126, 145, 148,
 151, 153, 162, 170, 175, 177, 180, 184
 Séguier, Pierre 171
 Silfverstedt, Märta 83, 86, 125
 Silverstolpe, Axel Gabriel 17
 Silvius, Carl Gustaf 72
 Simmingsköld, Johan 99, 122, 128, 131,
 177
 Sjöberg, Nils Lorents 165 f., 169 f.,
 177 f., 189 f., 192 f., 200 f.
 Sjöding, Allan 23, 77, 136, 162, 175, 189

Sjöstrand, Wilhelm 28, 66
 Sjöström, Henrik 103, 123
 Skjöldebrand, Eric, se Brander-Skjölde-
 brand
 Skuncke, Marie-Christine 88, 139
 Sokrates 15
 Sophia Albertina 152, 191
 Sophia Magdalena 152, 191
 Spanheim, Friedrich 116
 Stechau, Johan Adolph 55, 78
 Stenbock, Magnus 17
 Stierneld, Lars 71
 Stiernhielm, Georg 91
 Stålmarck, Torkel 95
 Svanberg, Victor 67
 Svensson, Christina 46
 Sydenham, Thomas 92
 Sylwan, Otto 22 f., 51, 55, 97, 139, 163 f.
 Söderberg, Tom 138
 Söderberg, Verner 48

 Tacitus 44, 177
 Tengström, Jacob 63 f., 100, 105
 Tengström, Johan Jakob 38
 Theon 33
 Thomas, Antoine-Léonard 17, 110, 140,
 154, 181
 Thorild, Thomas 160, 174 f.
 Tidgren, Gabriel 40, 50, 53 f., 64, 73, 98,
 101, 105
 Tigerstedt, Eugène Napoleon 27
 Tilas, Daniel 108 f., 121, 141
 Torstensson, Lennart 17, 192, 197 f., 201
 Triller, Daniel Wilhelm 118

Troil, Uno von 191
 Törnquist, Joh[an] 64

 Wallenstjerna (familjen) 66 f., 72 f.
 Wallenstjerna, Anders Johan 72
 Wallenstjerna, August 69
 Wallenstjerna, Hedvig Sophia 69
 Wallenstjerna, Ulrik 66, 72, 79
 Wallenstråle, Fredrik Ulrik 83
 Wallenstråle, Märta, se Silfverstedt
 Wallin, Göran 83
 Wallquist, Olof 30, 33
 Varius 178
 Wellander, Johan 21, 24, 26, 55, 67, 99,
 101 f., 131—147, 162, 169, 172 f.,
 182, 200—202
 Wendelia, Anna Brita 128
 Vergilius 117, 178
 Wertmüller, Johan Fredrik 139
 Westberg, Bernhard Gustaf 21, 97, 99,
 105, 127 f.
 Westerlund, Adolf Wilhelm 71 f.
 Willey, Basil 47, 175 f.
 Winckelmann, Johann Joachim 41
 Wingård, Johan 150, 165, 169 f., 179 f.,
 182
 Voltaire, François Arouet de 69, 101,
 115, 118, 151, 171, 184, 201
 Vossius, Gerhardus Johannes 30—32,
 42 f., 45, 47 f., 84 f., 199
 Wulff, Christina Elisabeth von, se Kiell-
 gren
 Young, Edward 120, 203

VÄLTALAREN JOHAN HENRIC KELLGREN

Kellgren (1751—1795) var inte bara "Den nya Skapelsens" förroman-
tiske skald. Han var också en framstående talare, fostrad i ett äldre re-
toriskt system där konsten att tala väl var vägen till social framgång.
I denna bok möter vi Kellgren i en rad av de situationer där hans vältal-
lighet togs i anspråk: som djäkne och student i Skara och Åbo, som
informer i högadliga familjer, som medlem i flera av 1700-talets
vittra ordnar och som Svenska Akademiens första direktör. Metodiskt
kombinerar studien retoriska analyser med ingående granskningar av
de sociala miljöer i vilka Kellgren verkade.

Carina Burman (f. 1960) lägger med detta arbete fram sin doktorsav-
handling i ämnet litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

*Från vänster: Gustaf III, Svenska Akademiens beskyddare och
"nittonde ledamot"; Voltaire, Kellgrens litterära förebild;
Henric Hassel, retorikprofessor under Kellgrens studietid i Åbo;
Johan Wellander, ordensbrodern som blev föremål för Kellgrens
längsta tal; greve Meijerfeldt, i vars hus Kellgren var informator.*

Avd för Litteratursociologi

ISBN 91-85178-17-9

Uppsala Universitet

ISSN 0349-1145